

Pamät' národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník XIV 12 • 2018 cena 2,99 €

50
AUGUST 1968
ROKOV

ISSN 1336-6297
0 2
9 771336 629708

TALIANSKI KOMUNISTI A ČESKOSLOVENSKO 1968 – 1975

PETER LEGNER – OBEŤ AUGUSTA 1968

POĽSKÉ PROTESTY PROTI INTERVENCIÍ V ČESKOSLOVENSKU

VÝSTAVA ÚSTAVU PAMÄTI NÁRODA

AUGUST 1968

NÁDEJE A VYTRIEZVENIA

Tematická výstava prináša záujemcom komplexný pohľad na príčiny, priebeh a dôsledky invázie vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968. Jednotlivé panely mapujú rozdelenie sveta na demokratický Západ a komunistický Východ, vládu komunistického režimu od krvavých 50. rokov cez destalinizáciu a bratislavské predjarie až po rok 1968. V ďalšej časti sa návštevníci môžu zoznámiť s tým, čo vlastne bol socializmus s ľudskou tvárou, ako naň reagoval Sovietsky zväz a ďalšie štáty Varšavskej zmluvy, kto sa podieľal na kolaborácii, aký bol priebeh vojenskej invázie a jej dôsledky. Osobitné panely sú venované obetiam invázie, problematike federalizácie a miestu augusta 1968 v pamäti slovenského národa.

Popri paneloch na návštevníkov čakajú aj bohaté audiovizuálne materiály, vrátane autentických dobových videozáznamov, svedectiev pamätníkov a faximile protiokupačných letákov. Výstava bude v priestoroch Slovenského rozhlasu na Mýtnej ulici prístupná pre verejnosť do 14. septembra 2018.

Juraj Marušiak
člen redakčnej rady

Vážení čitatelia,

hlavnou témou druhého tohtoročného čísla Pamäti národa azda ani nemôže byť nič iné ako výročie okupácie Československa vojskami štyroch štátov Varšavskej zmluvy (keďže podľa najnovších historických výskumov sa jednotky Nemeckej demokratickej republiky invázie bezprostredne nezúčastnili) na čele so Sovietskym zväzom. Udalosti pred polstoročia doteraz predstavujú jeden z kľúčových medzníkov v dejinách Slovenska. Okupácia a následná normalizácia predstavovali traumu nielen pre generáciu ľudí postihnutých normalizačnými čistkami, ale aj pre tých, ktorí čistkám unikli, neraz za cenu osobného poníženia, ale aj pre generácie ich potomkov, t. j. rodičov súčasných vysokoškolákov.

Brutálne potlačenie pokusu o spojenie ideálov nekapitalistickej, sociálne spravodlivej spoločnosti s hodnotami ľudských práv a demokracie v malej, z hľadiska globálnej ekonomiky či vojenského potenciálu bezvýznamnej krajiny, akou bolo Československo, však malo aj dôležité medzinárodné implikácie. Keďže invázia sa uskutočnila napriek tomu, že vedenie komunistickej strany na čele s Alexandrom Dubčekom nespochybňovalo spojenectvo so ZSSR, bola jasným signálom pre politické elity i verejnosť v iných štátoch sovietskeho bloku, ako striktné sú definované limity možných zmien vo vnútri existujúceho vnútropolitického i medzinárodného usporiadania. Invázia znamenala takisto pohromu pre široké spektrum ľavicových hnutí na celom svete, keďže znamenala morálnu delegitimizáciu sovietskeho modelu socializmu a prispela k rozšíreniu predstavy o tom, že akýkoľvek pokus o nekapitalistickú alternatívu je odsúdený na katastrofu. Azda aj trauma československého roku 1968 prispela k úspechu konzervatívnej revolúcie konca 70. rokov najprv vo Veľkej Británii a neskôr v USA a v iných štátoch Západu. Jej protagonisti presadzovanie svojich cieľov zdôvodňovali tým, že „*neexistuje alternatíva*“ (“*There is no alternative*”). Preto téma augusta 1968 vyvoláva veľké emócie aj po uplynutí piatich desaťročí.

Predkladané číslo analyzuje udalosti z augusta 1968 práve z uvedených perspektív. Rok 1968 ako generačnú traumu približuje štúdia Petra Jaška a Pavla Pytlíka, venovaná príbehu šestnásťročného Petra Legnera, ktorý sa stal obeťou okupácie hneď v jej prvý deň. Jeho osud, ale aj osudy jeho rodiny a priateľov dejiny zasiahli bez toho, že by sa o to akokoľvek usilovali. Spoločenskú percepciu okupácie Československa v Poľsku na základe správ bezpečnostných zložiek analyzuje štúdia Grzegorza Majchrzaka. Vnímaniu „obrodného procesu“ Talianskou komunistickej stranou, ktorá patrila medzi najsilnejšie komunistickej strany v západnom svete, sa venuje štúdia Beáty Katrebovej Blehovej a reakcii politických elít susedného Maďarska na okupáciu zas príspevok maďarského historika Istvána Pappa.

ŠTÚDIE

- 3 BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ
Talianski komunisti a Československo v období rokov
1968 – 1975 v medzinárodnopolitickom kontexte
- 27 PETER JAŠEK – PAVOL PYTLÍK
Prípád Petra Legnera – obeť invázie vojsk Varšavskej
zmluvy v auguste 1968
- 39 GRZEGORZ MAJCHRZAK
Poľské občianske protesty proti intervencii
v Československu z pohľadu bezpečnostných
dokumentov

DOKUMENTY

- 57 PETER JAŠEK – PAVOL PYTLÍK
„Ak sa vaši a naši predstavitelia dohodnú, pôjdeme
domov“
Správa o obsadení bratislavského letiska
v auguste 1968

MATERIÁLY

- 61 ISTVÁN PAPP
Chýbajúce slová
Rozhlasový a televízny prejav Lajosa Fehéra o vpáde
do Československa

KARIÉRY ŠTB

- 73 DANIEL HALČÍN
Ján Sutor a Vyhlásenie náčelníkov ŠtB z augusta 1968

ROZHOVORY

- 87 PATRIK DUBOVSKÝ
Echo bratislavských vysokoškolákov. Rozhovor
s politológom Michalom Horským

SPRAVODLIVÝ MEDZI NÁRODMI

- 100 PAVOL MAKYNA
Július Dérer (1895 – 1963)

PRÍBEHY

- 102 JANA SPEVÁKOVÁ
Anna Malá (1940). Oral history – Svedkovia z obdobia
neslobody

- 104 RECENZIE

- 111 ÚPN INTERNE

Pamäť národa

2 • 2018
ročník XIV
vychádza 4 × ročne

VYDÁVA

Ústav pamäti národa
Miletičova 19
820 18 Bratislava 218
Slovensko
IČO 37 977 997
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA

Šéfredaktor

Mgr. Branislav Kínčok

Redaktori

Mgr. Daniel Halčín
Mgr. Pavol Makyna, PhD.
Mgr. Jana Maťašová

REDAKČNÁ RADA

Predseda

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia

doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
prof. Dr. phil. Emília Hrabovec
PhDr. Jan Kalous, Ph.D.
Dr. phil. Beáta Katrebová Blehová
Mgr. Peter Jašek, PhD.
prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
Mgr. Andrea Kluknavská, PhD., LL.M.
Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
PhDr. Michal Pehr, Ph.D.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
PhDr. Marek Syrný, PhD.
doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.
prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA

Mária Berdisová

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA

Fabian Chupáč

TLAČ

Ultra Print, s.r.o.
Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE

21. august 1968 na Šafárikovom námestí
v Bratislave (Foto: Ladislav Bielik)

Objednávky časopisu zasielajte
na adresu vydavateľa.
Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2018
všetky práva vyhradené
Evidenčné číslo EV 3973/10
ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
23. augusta 2018

TALIANSKI KOMUNISTI A ČESKOSLOVENSKO V OBDOBÍ ROKOV 1968 – 1975 V MEDZINÁRODNOPOLITICKOM KONTEXTE

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ

V dejinách komunistického hnutia 20. storočia tvoria styky medzi komunistickými stranami východného bloku a komunistickými stranami západnej Európy, ktoré sa ako súčasť pluralitného politického systému podieľali na tvorbe politickej moci, významnú kapitolu. Pomerne dobre spracované sú nadštandardné vzťahy medzi Komunistickou stranou Sovietskeho zväzu, resp. jej predchodkyňou Všeľvazovou komunistickou stranou (boľševikov), a Talianskou komunistickou stranou (Partito comunista italiano, PCI), ktoré pretrvávali od 20. rokov až do zániku Sovietskeho zväzu a v mnohom predurčovali charakter vzťahov medzi ostatnými západoeurópskymi komunistickými stranami¹. Oveľa menej je spracovaná problematika kontaktov medzi vedením Komunistickej strany Československa, resp. Komunistickej strany Slovenska, a PCI v celom 20. storočí, pričom svetlou výnimkou zostáva výlučne obdobie tzv. Pražskej jari, kedy v dôsledku nesúhlasu talianskych komunistov s intervenciou vojsk Varšavskej zmluvy do Československa došlo k vážnemu konfliktu medzi vedením PCI a Moskvou.

Kým v západných štátoch, predovšetkým vo Veľkej Británii a v Spojených štátoch amerických, sa celonárodné protinacistické zmýšľanie po druhej svetovej vojne pretavilo do protikomunistického postoja, v Taliansku a vo Francúzsku, kde sa v povojnovom politickom systéme etablovali silné komunistické strany, bola situácia oveľa zložitejšia, pričom práve Taliansko predstavuje ten najextrémnejší prípad myšlienkového polarizácie spoločnosti. Talianski komunisti

mali síce ako antifašisticky operujúca politická sila v obnovenom republikánskom systéme zaručenú ústavnú legitimitu, nárast antikomunizmu podporovaný Katolíckou cirkvou a západnými spojencami ich existenciu však zároveň delegitimoval.² Keď sa vedúci talianskych komunistov Palmiro Togliatti v marci 1944 vrátil zo sovietskeho exilu do vlasti, so súhlasom Stalina, od ktorého tesne pred svojím odchodom dostal podrobné inštrukcie, radikálne zmenil kurz PCI a po-

mocou tzv. Svolta di Salerno³ vyhlásil širokú koalíciu s vládou maršala Pietra Badoglio. Togliatti tým podporil politiku širokej „národnej jednoty“ a v konečnom dôsledku zabránil občianskej vojne, ktorá Taliansku až do roku 1948 reálne hrozila.⁴ Togliatti tak na základe umierneného kurzu „národnej jednoty“ namiereného proti politickým silám predstavujúcim bývalý režim obnovil komunistickú stranu ako „partito nuovo“ so značným masovým charakterom a ústavnou legitimitou –

- 1 URBAN, Joan Barth. *Moscow and the Italian Communist Party from Togliatti to Berlinguer*. Ithaca, London: Cornell University Press, 1986; ZASLAVSKY, Viktor. *Lo Stalinismo e la Sinistra Italiana. Dall mito dell'URSS alla fine del comunismo 1945–1991* [Stalinizmus a talianska ľavica. Od mýtu po koniec komunizmu 1945 – 1991]. Milano: Mondadori, 2004; AGA-ROSSI, Elena, ZASLAVSKY, Viktor. *Stalin and Togliatti. Italy and the Origins of the Cold War*. Stanford: Stanford University Press, 2011; PONS, Silvio. L'URSS e il PCI nel sistema internazionale della guerra fredda [ZSSR a PCI v medzinárodnom systéme studenej vojny]. In: GUALTIERI, Roberto, ed. *Il PCI nell'Italie repubblicane 1943–1991* [PCI v období Talianskej republiky 1943 – 1991]. Roma: Carocci, 1991. Pozri taktiež FURET, François. *Das Ende der Illusion. Der Kommunismus im 20. Jahrhundert* [Koniec ilúzie. Komunizmus v 20. storočí]. München, Zürich: Piper, 1998; PONS, Silvio. *The Global revolution. A history of international communism 1917–1991*. London: Oxford University Press, 2014.
- 2 PONS, Silvio. Communism and Anti-Communism in Italy 1945–1989. In: *The Italian Academy for Advanced Studies in America*, s. 1 [online]. [cit. 2018-06-18]. Dostupné z: <http://italianacademy.columbia.edu/sites/default/files/papers/CommunismAnti.pdf>
- 3 T. j. „salernský obrat“ pomenovaný podľa mesta Salerno, v ktorom sídlila Badoglioova vláda.
- 4 Pozri PONS, Silvio. Stalin, Togliatti and the Origins of the Cold war in Europe. *Journal of Cold War Studies*, roč. 3, 2001, č. 2, s. 4.

ako „novú stranu“, ktorú v budúcnosti nemala zastupovať Moskve oddaná elita revolucionárov z povolania, ale mala sa z nej stať národná strana zastúpená prípadne aj vo vláde.⁵ Umierneňá línia „národnej jednoty“ korešpondovala so záujmami sovietskeho vedenia, ktoré v marci 1944 bez upovedomenia aliančných vlád nadviazalo s vládou maršala Badoglia diplomatické styky, majúc mimo iného na zreteli aj prípadné oslabenie britských pozícií v Stredozemnom mori.⁶ Postupná zmena zahraničnej politiky Spojených štátov po nástupe prezidenta Harryho S. Trumana vyústila do politiky zadržovania komunizmu, definitívneho prerozdelenia sfér a utvorenia blokov, logickým dôsledkom čoho bol vstup Talianska do Severoatlantickej aliancie. Po prehratých voľbách v apríli 1948 sa Talianska komunistická strana v sovietskej stratégii stáva výlučne nástrojom propagandy. Togliatti, ktorý začiatkom 50. rokov odmietol Stalinom ponúkaný významný post generálneho tajomníka Komunistického informačného byra známeho pod skratkou Kominform, napriek sovietskym propagandistickým zámerom videl budúcnosť PCI v legálnom rámci ústavného parlamentného systému Talianskej republiky, ako aj v rámci svetového komunistického hnutia.⁷

Togliattiho koncepcia polycentrizmu, ktorá neuznávala vedúcu úlohu jednej komunistickej strany v celosvetovom komunistickom hnutí, sa v období destalinizácie nepochybne javila ako jej podstatná súčasť. Opomína sa ale fakt, že Togliatti v medzivojnových rokoch prispel pod vedením Moskvy podstatnou mierou k stalinizácii medzinárodného komunistického hnutia, že nesie zodpovednosť za stalinské čist-

ky v radoch talianskych komunistov v exile, ako aj v radoch Kominterny v období Veľkého teroru 30. rokov v Sovietskom zväze, že sa ho nijako zvlášť nedotýkal osud talianskych vojnových zajatcov v Sovietskom zväze, z ktorých veľká väčšina zahynula kvôli neznesiteľným podmienkam, že v otázke mesta Terst, ktoré Titova armáda na jar 1945 okupovala, zaujal internacionalistické stanovisko proti záujmom vlastného štátu. Napriek týmto značným negatívam špecifickou črtou politického systému v Taliansku 50. rokov bol fakt, že radikálna stalinistická ľavica reprezentovaná PCI bola silnejším politickým faktorom ako demokratická ľavica. PCI tak zostala až do Togliattiho smrti stranou stalinského typu, čo dokazujú aj časté stretnutia Togliattiho so sovietskym veľvyslancom pri talianskej vláde, Michailom Kostylevom.⁸

Prvé kontakty medzi Komunistickou stranou Československa (KSČ) a PCI siahajú do obdobia utvárania a formovania Kominterny, keďže obidve strany vznikali ako jej sekcie v područí Moskvy, pričom špecifické požiadavky slovenského komunistického hnutia sa ocitli v dvojnásobnej závislosti: jednak voči Gottwaldovmu vedeniu, jednak voči Komunistickej internacionále. Togliatti sa vedno s Klementom Gottwaldom ocitol od polovice 30. rokov v politickom sekretariáte Kominterny. Bol poverený riadením komunistických strán strednej Európy, medzi inými aj Komunistickej strany Československa. Gottwald po prevzatí moci v KSČ na jej piatom zjazde v roku 1929 bol najprv zvolený za člena výkonného výboru, t. j. Exekutívy Kominterny. Od roku 1934 bol menovaný za člena politického sekretariátu a po boku Togliattiho sa zúčastnil na prípravách siedmeho zjazdu

Povojnový predseda PCI Palmiro Togliatti

(Zdroj: www.imsintagephotos.com)

tohto „svetového štábu komunistického hnutia“. VII. zjazd Kominterny, konaný v auguste 1935, vytýčil novú taktiku „širokej ľudovej fronty proti fašizmu“. Podobne ako pre talianskeho stranického vodcu, predstavovala Kominterná pre Gottwalda druhý politický domov; napokon vždy, keď šlo o sporné otázky, sa riadil kominternovskou líniou.⁹ Počas druhej svetovej vojny mali obaja stranícki vodcovia, nachádzajúci sa v sovietskom exile, takpovediac „spoločného šéfa“ v osobe generálneho tajomníka Kominterny Georgi Dimitrova, ktorý pre českého komunistu predstavoval takmer jediný zdroj informácií o názoroch Stalinovho vedenia a o Stalinovi samotnom. Osobne sa Gottwald so Stalinom po prvýkrát stretol až ku koncu vojny 23. januára 1945.

Oveľa ťažšie sa hľadajú kontakty medzi talianskymi komunistami v sovietskom exile a Komunistickou stranou Slovenska (KSS), ktorá sa po

5 BAILLET, Phillipe. Togliatti und das schwere Erbe des Kommunismus [Togliatti a ťaživé dedičstvo komunizmu]. In: COURTOIS, Stéphane, ed. *Das Schwarzbuch des Kommunismus 2. Das schwere Erbe der Ideologie* [Čierna kniha komunizmu 2. Ťaživé dedičstvo ideológie]. München, Zürich: Piper, 2004, s. 470.

6 PONS, S. Stalin, Togliatti and the Origins of the Cold war in Europe, s. 5.

7 PONS, S. Stalin, Togliatti and the Origins of the Cold war in Europe, s. 24 – 25.

8 BAILLET, P. Togliatti und das schwere Erbe des Kommunismus, s. 470, 480 – 483, 485 – 489, 496 – 497.

9 K pôsobeniu Gottwalda v sovietskom exile pozri bližšie: KAPLAN, Karel, KOSATÍK, Pavel. *Gottwaldovi muži*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2004, s. 16 – 24.

organizačnom oddelení od KSČ v máji 1939 nestala samostatnou sekciou Kominterny a naďalej spadala pod politické vedenie KSČ v Moskve.¹⁰ Slovensko bolo s komunistickou ideológiou po prvýkrát vo významnejšom miere konfrontované na jar 1919, keď maďarské revolučné hordy Bélu Kúna obsadili časť východného a stredného Slovenska a 20. júna v Prešove vyhlásili revolučnú Slovenskú republiku rád, pričom v jej vedení nesedel jediný komunist slovenského pôvodu. Aj keď Krajan-ské vedenie KSČ na Slovensku malo kontakty na Kominternu výlučne cez centrálu strany¹¹, na základe doterajšieho výskumu je možné konštatovať, že vedenie Kominterny bolo na základe správ sovietskej misie v Prahe o slovenskej otázke dobre informované.¹² Tak napríklad v roku 1924 nechalo vypracovať k problematike autonomistického hnutia rozsiahly analytický elaborát, ktorý obsahoval konkrétne odporúčania pre postup slovenských a českých komunistov v zmysle inštrumentalizovania programu autonómie pre vlastné ciele. V 30. rokoch slúžili správy sovietskej misie aj ako podklad pre smutne známy referát Dimitrova na VII. zjazde Kominterny. Dimitrov v referáte označil autonomistickú Hlinkovu Slovenskú ľudovú stranu (HLS) ako „klerikálnofašistickú“, „ktorá svoju demagógiu spája s riešením národnej autonómie a ktorá v súčasných podmienkach v dôsledku zosilnenia konkurenčného boja medzi českým finančným

kapitálom a slovenskou buržoáziou tento boj nemôže ovplyvniť“.¹³ Vnímanie HLS ako strany „klerikálnofašistickej“ si našlo cestu do direktív KSČ a neskôr KSS a zostalo trvalou súčasťou jej smerníc, ako aj hodnotenia autonomistického hnutia marxistickou historiografiou v období rokov 1948 – 1989.

V dôsledku tvrdej centralizácie zahraničnej politiky, do ktorej nepochybne spadala aj agenda stykov vedenia s komunistickými stranami v západnej Európe, sa o všetkých dôležitých otázkach týkajúcich sa vzťahov s Talianskou komunistickou stranou rozhodovalo v úzkom vedení KSČ v Prahe. Nie je preto žiadnym prekvapením, keď vo fondoch tajomníkov Ústredného výboru KSS uložených v Slovenskom národnom archíve, v prvom rade vo fonde smutne známeho centralistu a odporcu slovenských emancipačných úsilí Karola Bacílka, ktorý bol v období rokov 1945 – 1963 prvým mužom Komunistickej strany na Slovensku, ale aj vo fondoch straníckych tajomníkov Štefana Baššovanského a Pavla Davida, nenájdem ohľadom predmetnej problematiky žiadne relevantné dokumenty. Jedinú výnimku tvoria programy pobytov delegácií PCI v období 50. rokov, ktoré s väčšou alebo menšou pravidelnosťou prichádzali aj na Slovensko, vždy pred tým absolvujúc pobyt v českej časti republiky, aby sa na mieste informovali o rôznych „výdobytkoch“ socializmu.¹⁴

Je paradoxné, že to boli práve talianski komunisti, ktorí po Stalinovej smrti

približne od polovice 50. rokov začali vyvíjať voči komunistickým vedeniam v Československu, Poľsku a Maďarsku diplomatické úsilie s cieľom nadviazania priamych stykov so Svätou stolicou, resp. s cieľom úpravy vzťahov Svätej stolice so socialistickými štátmi. Svedčí o tom nečakaná návšteva jedného z vedúcich funkcionárov PCI Giuliana Pajetty na jeseň 1955 v Prahe, kde z poverenia Togliattioho mal pražské vedenie informovať o niektorých otázkach týkajúcich sa možného otvorenia rokovaní so Svätou stolicou a Československom. Pajetta v Prahe vyjadril názory vedenia jeho strany, podľa ktorých prebiehalo určité uvoľnenie vzťahu Svätej stolice ku komunistickej strane a silnela tendencia upraviť relácie so socialistickými štátmi.¹⁵

Z dnešného hľadiska nie je celkom jednoduché pochopiť, prečo práve talianski komunisti mali záujem o úpravu vzťahov medzi ateistickými komunistickými režimami a Svätou stolicou. Pre pochopenie tohto zaujímavého aspektu je nutné osvetliť celkový vzťah talianskych komunistov, ktorí v rámci protifašistického hnutia od roku 1943 bojovali po boku katolíkov, k fenoménu katolicizmu. Po skončení druhej svetovej vojny pôsobilo v radoch PCI niekoľko ľavicovo orientovaných katolíkov, ktorí po odsúdení ich vlastnej strany katolíckej ľavice Piom XII. v roku 1945 vytvorili v komunistickej strane vlastnú frakciu. Pre vedenie PCI príslušnosť k rímskokatolíckej

10 LIPTÁK, Ľubomír, ed. *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava: Archa, 1992, s. 235.

11 Jedným z významnejších funkcionárov KSČ na Slovensku, ktorý pôsobil v radoch Kominterny, bol Viliam Široký. Po svojom zvolení za poslanca Národného zhromaždenia za KSČ bol vyslaný na VII. zjazd Kominterny v roku 1935 a stal sa členom jej exekutívy. Ešte predtým bol v rokoch 1929 – 1930 činný v aparáte Kominterny a je vysoko pravdepodobné, že pracoval pre sovietske spravodajské služby. Pozri ČERNÁK, Tomáš. Viliam Široký a Július Ďuriš – rodinný pôvod, sociálne pomery a začiatky pôsobenia v komunistickom hnutí. *Historický časopis*, roč. 61, 2013, č. 2, s. 332, 336.

12 Bližšie pozri HARBULOVÁ, Ľubica. Slovenská otázka v materiáloch Kominterny. In: ŠVORC, Peter, HARBULOVÁ, Ľubica, SCHWARZ, Karl, eds. *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848 – 1938*. Prešov: Universum, 2005, s. 260 – 264.

13 HARBULOVÁ, Ľ. Slovenská otázka v materiáloch Kominterny, s. 263. Prirodzene tvrdenia Dimitrova boli demagogické. V skutočnosti bol opak pravdou, keďže komunistická koncepcia vyrovnania oboch častí republiky ako podmienky pre získanie všetkých národov a národností Československa na obranu štátu v skutočnosti nemohla byť a ani nebola protiváhou autonomistického hnutia pod vedením HLS. LIPTÁK, Ľ. *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*, s. 185.

14 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond (ďalej f.) Sekretariát ÚV KSS (inventár). Program pobytu talianskej delegácie z 10. 9. 1953; Návrh organizačného zabezpečenia účasti delegácie členov ÚV KS Talianska z 12. 4. 1957.

15 KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Doba táni 1953–1956*. Brno: Barrister & Principal, 2005, s. 616.

Legitímácia talianskych komunistov z roku 1964 (Zdroj: www.filateliadesimoni.com)

cirkvi nikdy nepredstavovala dôvod na nemožnosť angažovania sa v prospech marxistického programu, pretože podľa tradície, ktorú založil ľavicový intelektuál Antonio Gramsci, bol katolicizmus významným sociálnym fenoménom a nebolo možné ho ignorovať. Navyše chcel Togliatti ústretovosťou voči katolíkom vylepšiť image strany a vyvieť ju z izolácie, kam sa v počiatočnej fáze studenej vojny s vyhraneným antikomunizmom éry De Gasperiho dostala. De Gasperiho smrť v auguste 1954 opätovne uvoľnila cestu pre spoluprácu kresťanských demokratov so socialistami a po postupnej zmene postoja Svätej stolice ku komunistickej ideológii, s ktorou bolo možné viesť za určitých okolností dialóg, to boli talianski komunisti, ktorí sa ocitli v úlohe sprostredkovateľa postupného nadväzovania kontaktov medzi Vatikánom a komunistickými režimami. Ján XXIII. svojím dobrosrdečným pastoraálnym postojom voči stúpencom marxizmu, ktorých nazval „svojimi deťmi“, zohral dôležitú úlohu v pre-

konaní animozity medzi talianskymi katolíckymi a komunistami, čo viedlo – dlho pred Gorbačovom – k spolupráci v sociálnej a ekonomickej sfére.¹⁶

Úsilie talianskych komunistov smerom k zmene rigidného postoja Prahy voči Svätej stolici korešpondovalo s postupným uvoľňovaním medzinárodného napätia a nástupom politiky deténte koncom 50. a začiatkom 60. rokov. Na talianskej vnútor politickej scéne v období prelomu dvoch decénií dozrel čas pre otvorenie sa doľava (apertura a sinistra). V lete 1960 pod tlakom socialistickej ľavice bola vládna koalícia medzi Kresťansko-demokratickou stranou (Democrazia Cristiana), talianskymi monarchistami a neofašistami predčasne ukončená a spolu s jej pádom bola definitívne pochovaná aj alternatíva stredo-pravej vlády alebo alternatíva pravicovej orientácie Talianska (apertura a destra). Garantom postupného smerovania Talianska doľava bol nový americký prezident John F. Kennedy, ktorý na rozdiel od amerického vojen-

ského ataše v Taliansku hroziaceho vojenskou intervenciou NATO pri zostavení vlády za účasti radikálnych socialistov, túto možnosť otvorene podporoval a po Karibskej kríze z jesene 1962 hľadal nové cesty k uvoľneniu napätia medzi Východom a Západom. V neposlednom rade tento pohyb smerom doľava uvítal aj pápež Ján XXIII., ktorého encyklika *Pacem in terris* z apríla 1963, hlásajúca toleranciu a dialóg, sa v Taliansku vnímala ako gesto dobrej vôle a akceptácie stredo-ľavej vlády.¹⁷

GENERÁLNY TAJOMNÍK TALIANskej KOMUNISTICKEJ STRANY LUIGI LONGO V PRAHE V MÁJI 1968

V októbri 1967 na Slovensko zavítala ekonomická delegácia Ústredného výboru PCI pod vedením komunistického poslanca a podpredsedu parlamentnej skupiny Luciana Barcu. Delegácia, ktorú v ďalšom tvorili jeden poslanec a odborársky pracovník, tajomník federácie Komunistickej strany v Latine a hospodársky redaktor komunistického týždenníka *Rinascità*, prejavila počas pobytu na Slovensku záujem o otázky súvisiace s hospodárstvom, odbormi, ekonomickou decentralizáciou, novým systémom ekonomického riadenia, kritériami plánu, ekonomickou decentralizáciou a so vzťahom medzi plánom a stranou.¹⁸ Je nutné poznamenať, že návšteva talianskej delegácie sa na Slovensku mohla udiť len za výslovného odporúčania vedenia KSS, ktoré osobne podpísal vtedajší prvý tajomník Alexander Dubček. Podobne koncom novembra mohla Slovensko navštíviť zdravotnícka a sociálna delegácia pod vedením člena komisie zdravia a hygieny Talianskej poslaneckej snemovne Ada Anida di Maura a za účasti člena Senátu, primára nemocnice a mestského radcu v Perugii, si mohla pozrieť

16 CARILLO, Elisa E. The Italian Catholic Church and Communism 1943–1963. *Catholic Historical Review*, roč. 77, 1991, č. 4, s. 644 – 657.

17 WOLLER, Hans. *Geschichte Italiens im 20. Jahrhundert* [Dejiny Talianska v 20. storočí]. Mnichov: C. H. Beck, 2010, s. 280 – 284.

18 SNA, f. Sekretariát ÚV KSS, šk. č. 289. Pobyt študijnej delegácie ÚV TKS na Slovensku zo 17. 10. 1967.

Člen vedenia PCI, poslanec a senátor Luciano Barca (Zdroj: www.anconatoday.it)

nemocnice na Kramároch a v Trnave a stráviť niekoľko príjemných dní v hoteli Thermia v Piešťanoch.¹⁹ Tieto ako aj predchádzajúce návštevy dokazovali značný záujem talianskych komunistov o dianie v Československu, ktorý príchodom Dubčeka na post generálneho tajomníka v januári 1968 mal značne zosilniť.

Januárové plénum KSČ, na ktorom bolo zvolené nové proreformné vedenie – Gustáv Husák ho v *Kultúrnom živote* interpretoval ako „úsilie o demokratickú reformu v zápase o osobnú a národnú slobodu“²⁰ – bolo v talianskej komunistickej tlači hodnotené pozitívne. Volba Dubčeka do čela strany sa v týždenníku *Rinascità* komentovala krátko a výstižne: „Otvára sa nová fáza.“ Rozhodnutia, ktoré boli prijaté, „sa dejú v zmysle väčšieho

rozvoja a otvárania sa socialistickej demokracie v československej spoločnosti“. Celkovo sa januárové udalosti hodnotili ako cesta, ktorá povedie k reformám.²¹ Z prostredia ľavicovej západoeurópskej tlače sa zväčša k vývoju vyjadroval najmä zahraničnopolitický redaktor a zároveň člen užšieho vedenia PCI Giuseppe Boffa, ktorý do Československa ako novinár často cestoval a na stránkach tlačového orgánu talianskych komunistov *L'Unità* prinášal argumentmi dobre podložené články. O januárovom pléne sa zmienil v podobnom duchu ako o udalosti, ktorá „otvára novú fázu v politickom živote štátu“, ako o logickom vyústení predchádzajúcej neúnosnej koncentrácie moci v rukách jedného človeka, zosobneného v osobe prvého muža v štáte a prvého muža v strane, ale aj ako dôsledok neúnosnej politiky voči slovenskému národu, ktorú Boffa v článku kritizoval.²² V dlhšej úvahe z 23. januára k problematike vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi, ktoré – ako Boffa správne pochopil – sa stali rozhodujúcim faktorom uskutočnenia januárového palácového prevratu, autor konštatuje, že udalosti v Československu sa najmä v zahraničí interpretujú ako vyvrcholenie národného konfliktu. Z tohto dôvodu sa snažil pomerne objektívne priblížiť talianskemu čitateľovi základné črty existencie Slovákov, ktorí mali výlučne vlastnou zásluhou získať autonómiu, rovnoprávne postavenie a dôstojnosť medzi národmi. Tieto atribúty boli Slovensku počas dlhého obdobia rakúsko-uhorskej monarchie a buržoáznej republiky,

ktorá neuznávala Slovákov za samostatný národ, odopierané. Slovensko bolo vždy považované za zaostalejšie ako priemyselné Čechy, podobne ako to v Taliansku platilo pre zaostalejší juh oproti hospodársky vyspelejšiemu severu; národné rozdiely sa aj z tohto dôvodu mali stať fatálnou slabosťou Benešovej republiky. V ďalšom toku článku Boffa vykresľuje svoje dojmy z návštev Slovenska, ktoré od roku 1949 pravidelne navštevoval. Za najpodstatnejší výdobytok povojnového rozvoja považoval industrializáciu Slovenska. Vyzdvihol Košický vládny program a z neho prameniace autonómne postavenie Slovenska a spomenul aj obľudné stalinské procesy proti tzv. buržoáznym nacionalistom, ktoré expressis verbis nemali reálny podklad. Celkovo proslovenské stanovisko vyplývajúce z textu novinového článku na záver podčiarkol existenciou Ústavy z roku 1960, podľa ktorej neexistovala slovenská vláda, a pozastavil sa aj nad absurdnosťou odmietnutia štatútu hlavného mesta pre Bratislavu.²³

L'Unità bol prvým zahraničným denníkom, ktorý v marci 1968 uverejnil rozhovor s Dubčekom, čím bol zahájený dôležitý prelom v nazeraní na slovenského komunistického politika. Je známe, že Dubčekov príchod k moci sa stretol vo vedeniach ostatných „bratských strán“ socialistického bloku s rezervovaným, až odmietavým postojom. Dubček potreboval pre reformný kurz, ktorý zostal napriek všetkým úsiliam „zúfalo izolovaný“²⁴, širšiu podporu. Hľadal spojencov medzi proreformne orientovanými komunistickými stranami, aby

19 SNA, f. Sekretariát ÚV KSS, šk. č. 290. Rozhodnutie Prvého tajomníka ÚV KSS Dubčeka z 20. 11. 1967; Pobyt študijnej zdravotníckej a sociálnej delegácie ÚV TKS na Slovensku.

20 HUSÁK, Gustáv. Staršie výročia a nové nádeje. *Kultúrny život*, 12. 1. 1968. Tuná citované podľa JANÁČEK, František, MORAVEC, Jan. Leden 1968 a spor o jeho smysl. In: KURAL, Václav, JANÁČEK, František, MORAVEC, Jan, eds. *Československo roku 1968. 1. díl: rok 1968*. Praha: Parta, 1993, s. 31.

21 BERTONE, Franco. Cecoslovacchia: decisione sulla via della riforma [Československo: rozhodnutie pre cestu reformiem]. *Rinascità*, 12. 1. 1968. Tu citované podľa HÖBEL, Alexander. Il PCI, il '68 cecoslovaccho e il rapporto col PCUS [PCI, rok 1968 v Československu a vzťahy s KSSZ]. *Studi Storici*, roč. 42, 2001, č. 4, s. 1 146.

22 BOFFA, Giuseppe. Una „fase nuova“ aperta in Cecoslovacchia [Začiatok „novej fázy“ v Československu]. *L'Unità*, roč. 65, 7. 1. 1968, s. 16.

23 BOFFA, Giuseppe. Il significato dei mutamenti di Praga. Non è stato un conflitto fra Cechi e Slovaci [V znamení zmien v Prahe. To nebol len konflikt medzi Čechmi a Slovákmi]. *L'Unità*, roč. 65, 23. 1. 1968, s. 3.

24 JANÁČEK, F., MORAVEC, J. Leden 1968 a spor o jeho smysl, s. 36.

tak mohol vytvoriť protiváhu centralistickým tendenciám Moskvy v komunistickom hnutí. Vedenie Talianskej komunistickej strany, zosobnené generálnym tajomníkom Luigi Longom, mu takúto podporu poskytlo. Luigi Longo, ako jeden z najbližších spolupracovníkov Togliattiho bol jedným z tých, ktorý po jeho úmrtí v lete 1964 v Jalte na Kryme niesol jeho rakvu, bol podobne ako jeho predchodca zástancom polycentrizmu a autonómnosti každej komunistickej strany v celosvetovom hnutí.²⁵ Právom sa považoval za dediča Togliattiho politického testamentu, ktorý v posledných dňoch pred úmrtím v auguste 1964 spísal počas jeho posledného pobytu v Jalte a ktorý vošiel do dejín pod označením „Jaltské memorandum“.²⁶ Longo mal navyše – ak zohľadníme vnútropolitickú situáciu v Taliansku ku koncu 60. rokov – eminentný záujem na zosúladení pozícií PCI a KSCĽ a považoval udalosti v Československu za veľký prínos pre ľavicové smerovanie Talianska a v neposlednom rade aj ako spôsob prekonania izolácie a dôkaz pre politickú vyspelosť PCI ako súčasť budúcej vládnej koalície.

Dubček v rozhovore s Boffom pre L'Unità v zásade len rekapituloval základnú programovú líniu akčného programu prijatého Ústredným výborom KSCĽ 5. apríla, ktorý postuloval „socializmus s ľudskou tvárou“. Vyzdvihol medzi iným fakt, že PCI procesy, ktoré v Československu prebiehali, hodnotila správne. Napríklad v súvislosti s prípravami československej federácie²⁷ povedal: „*Veľmi oceňujem, že talianska tlač správne písala, že reforma neznamená boj medzi Čechmi a Slovákmi. Ja dopĺňam, že boj prebieha o budúce smerovanie socializmu. Pripravujeme akčný program a závisí od českých a slovenských reprezentantov, či sa rozhodnú pre autonómiu alebo federáciu.*“²⁸ Dva dni predtým komunistický denník priniesol prejav Longa venovaný voľbám, ktoré sa mali v Taliansku konať 19. mája. Longo v prejave, ktorý sa stal akýmsi principiálnym vyjadrením súhlasu s Dubčekovým reformným kurzom, nevyzdvihol len fakt, že československý pokus o reformu „*ulahčí boj robotníckej triedy a ľavicových síl v kapitalistických štátoch*“, ale pozitívne

hodnotil aj skutočnosť, že bude slúžiť aj ako „*model obnovy režimov v krajinách reálneho socializmu*“.²⁹ Longovo vedenie hodnotilo pozitívne akčný program ako základný dokument Pražskej jari, ktorý kritikou minulosti a sebakritikou zašiel veľmi ďaleko, ale nechcel a nemohol postihnúť skutočnú príčinu krízy – samotnú podstatu totalitného systému, ktorý nemožno reformovať, ale iba zvrhnúť. Celkovo sa reformný proces, alebo „*nuovo corso*“, prijímal s „*ocenením*“ a „*dôverou*“, ako „*skvelý príspevok pre boj robotníckej triedy a ľavicových síl v kapitalistických štátoch*“ a ako „*podnet k prekonaniu prekážok, ktoré stále stoja v ceste k rozvoju plnej socialistickej demokracie*“.³⁰

Dňa 24. apríla širšie vedenie Talianskej komunistickej strany schválilo Longovu cestu do Prahy.³¹ O tejto významnej udalosti existujú tri primárne historické pramene, ktoré pomerne presne dokumentujú okolnosti Longovej cesty do Prahy 5. – 7. mája 1968 a jeho stretnutia a rozhovory s Dubčekom. Zo slovenských komunistov Longo diskutoval s Lenártom a Husá-

- 25 Na zasadnutí komunistických strán v Budapešti v roku 1957 Togliatti vyhlásil, že koncepcia jednej vedúcej strany v rámci svetového komunistického hnutia je zastaraná. Pozri URBAN, J. B. *Moscow and the Italian Communist Party from Togliatti to Berlinguer*, s. 52 – 53.
- 26 Jaltské memorandum bolo napísané predovšetkým v úmysle zachrániť svetové komunistické hnutie pred rozpadom, ktoré mu po sovietsko-čínskej roztržke reálne hrozilo. Vychádzajúc z marxisticko-leninských premis, v ňom autor pomerne realisticky pomenoval hlavné problémy komunistického hnutia, kriticky sa vyjadril na adresu americkej zahraničnej politiky pred prezidentskými voľbami, poukázal na nebezpečenstvo návratu nacionalizmu, na pretrvávajúce „*nacionalistických predsudkov v radoch robotníckej triedy, ktoré nemiznú ani po definitívnom prevzatí moci komunistami*“. V memorande Togliatti kritizoval chyby z minulosti, najmä oklieštenie demokratických slobôd a osobnej slobody počas stalinizmu a vyjadril podporu procesu destalinizácie. Kritika stalinizmu mala byť vlastne podporou Chruščova, čo bol jeden z hlavných dôvodov, prečo Longo pomerne skoro po Togliattiho smrti nechal 4. 9. 1964 tento politický testament uverejniť v *L'Unità*. Bližšie pozri AGOSTI, Aldo. *Palmiro Togliatti. A Biography*. London, New York: I.B.Tauris, 2008, s. 290 – 291. V anglickom preklade je memorandum dostupné na: <https://www.marxists.org/archive/togliatti/1964/memorandum.htm>
- 27 Bližšie k príprave a uzákoneniu Ústavného zákona č. 143/1968 Zb. o československej federácii pozri ČANÁDY, Bruno. Právne základy a cesty k česko-slovenskej federácii z roku 1968. *Historický zborník*, roč. 26, 2016, č. 1, s. 76 – 103.
- 28 BOFFA, Giuseppe. Intervista con Dubcek [Interview s Dubčekom]. *L'Unità*, roč. 65, 31. 3. 1968, s. 1 a 17. Podtitulok k pomerne dlhému rozhovoru niesol názov, z ktorého je možné usudzovať, akými okruhmi otázok sa rozhovor zaoberal: Zmysel procesu obnovy prebiehajúceho v Československu – Rozdelenie úloh medzi orgánmi strany a štátu – Zrušenie cenzúry – Rozpory v Ústrednom výbore medzi progresistami a konzervatívami – Charakter ekonomickej reformy – Ocenenie správnej interpretácie PCI k československým udalostiam.
- 29 È ora di cambiare. Rapporto alla sessione di CC e CCC del PCI del 27 – 28 marzo 1968 [Očakáva sa výmena. Správa zo zasadania Ústredného výboru Talianskej komunistickej strany 27. – 28. marca 1968]. *L'Unità*, roč. 65, 28. 3. 1968, s. 8. Pozri aj ZASLAVSKÝ, Viktor. Die italienischen Kommunisten zwischen Widerstand und Resignation [Talianski komunisti medzi odporom a rezignáciou]. In: KARNER, Stefan et al. *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968* [Pražská jar. Rok medzinárodnej krízy 1968]. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2008, zv. 1, s. 532.
- 30 HÖBEL, A. Il PCI, il '68 cecoslovaccho e il rapporto col PCUS, s. 1 147.
- 31 Archivio Fondazione Istituto Gramsci (ďalej A FIG) Rím, f. Ufficio politico 1968, mikrofílm (ďalej mf.) 020. Riunione dell'ufficio politico e ufficio di segreteria, 24. 4. 1968 [Zasadanie politického sekretariátu 24. 4. 1968], s. 1 339.

Prvý zahraničný denník, ktorému A. Dubček v marci 1968 poskytol rozhovor, bol taliansky *L'Unità* (Zdroj: *L'Unità*)

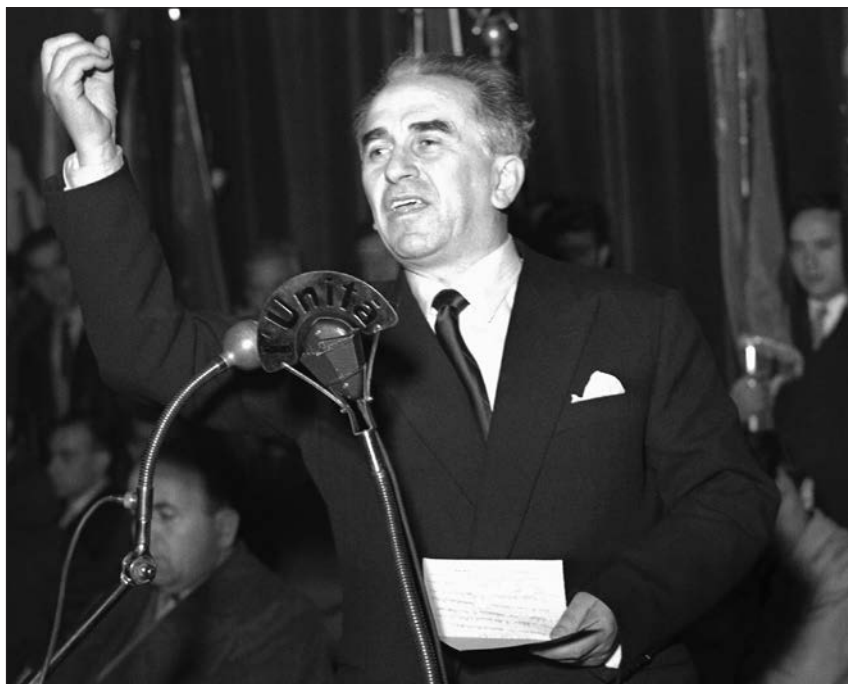
kom. Prvým prameňom je správa Oldřicha Kaderku, ktorý v predmetnom období viedol medzinárodné oddelenie ÚV KSČ. Táto správa bola vyhotovená – ako to v podobných prípadoch bývalo zvykom – pre predsedníctvo strany za účelom poskytnutia informácií pre vedenie KSČ o obsahu rozhovoru.³² Ďalší dôležitý primárny prameň,

ktorý sa slovenskej verejnosti predstavuje po prvýkrát, je záznam ústnej informácie Longa na zasadaní vedenia PCI (Direzione) 10. mája 1968, ktorý sa zachoval v archíve nadácie Gramsciho inštitútu v Ríme.³³ Na doplnenie informácií treba spomenúť aj záznam, ktorý si zo stretnutia zhotovil taliansky účastník, už spomínaný redaktor

L'Unità Boffa, a ktorý vyšiel tlačou pri príležitosti dvadsiateho výročia Pražskej jari.³⁴ Záznam sa koncentruje výlučne na rozhovor Dubčeka s Longom, ktorý sa uskutočnil v dopoludňajších hodinách 6. mája v budove Ústredného výboru KSČ na Nábřeží L. Svobodu v Prahe a poskytuje kompletný záznam Longovho vystúpenia, ktorý v Kaderkovej správe z neznámych príčin chýba. V neposlednom rade o Longovej návšteve informovala ako československá, tak aj talianska tlač na stránkach *Rudého práva*³⁵ a *L'Unità*.³⁶

V čase Longovej cesty sa Taliansko nachádzalo v turbulentnom predvolebnom boji poznačenom masívnymi študentskými nepokojmi, ktoré nezostali ohraničené len na Apeninský polostrov, ale časom zachvátili celú západnú Európu. Talianski komunisti radikálne študentské hnutie nedokázali získať na svoju stranu, považovali ho za anarchistické, a naopak študenti kvôli stalinskej minulosti PCI nevideli žiadne záruky pre budúcu spoluprácu. Vo všeobecnosti si Longo od volieb sľuboval radikálnu zmenu kurzu národnej ekonomiky, ktorej – podľa vlastných slov – dominoval výlučne zisk. Očakával aj zjednotenie všetkých ľavicových síl, laických a katolíckych, ktoré čiastočne boli súčasťou končiacej vládnej koalície medzi kresťanskými demokratmi, socialistami a republikánmi. V rozhovore s Dubčekom

- 32 Národní archiv (ďalej NA) Praha, f. Predsedníctvo ÚV KSČ 1966 – 1971 (ďalej PÚV KSČ 1966 – 1971), šk. č. 73, archívna jednotka (ďalej a. j.) 96, bod (ďalej b.) K informáci. Zpráva z 22. 5. 1968 o návštěvě generálního tajemníka Italské komunistické strany soudruha Luigi Longa v Praze ve dnech 5.–7. května 1968. Za poskytnutú správu chcem na tomto mieste vyjadriť vďaka Michalovi Macháčkovi. V skrátenej verzii bola správa publikovaná v edícii dokumentov k Pražskej jari: Zpráva O. Kaderky z 22. 5. 1968 o návštěvě L. Longa v Praze ve dnech 5.–7. května a o Longově rozhovoru s A. Dubčekem 6. května. In: VONDROVÁ, Jitka, NAVRÁTIL, Jaromír a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Prosinec 1967–červenec 1968. Zv. 4/1*. Brno: Doplněk, 1995, s. 227 – 230. V publikovanom prameni chýba najmä rozhovor medzi Husákom a Longom.
- 33 A FIG, f. Ufficio politico 1968, mf. 020. Riunione di direzione del 10. 5. 1968, 2. Informazione sul viaggio a Praga (relatore Longo) [Zasadanie predsedníctva 10. 5. 1968. Informácia o návšteve Prahy], s. 656 – 658.
- 34 BOFFA, Giuseppe. I fogli inediti dell'incontro Dubcek-Longo [Nezverejnené dokumenty zo stretnutia Dubčeka s Longom]. In: RICCHINI, Carlo, MELOGRANI, Luisa, eds. *Primavera indimenticata. Alexander Dubcek ieri e oggi* [Nezabudnuteľná jar. Alexander Dubček včera a dnes]. Roma: L'Unità, 1988, s. 25 – 44.
- 35 *Rudé právo* informovalo v krátkom článku o prilete Longa sprevádzaného Boffom na Ruzyňské letisko, kde ho privítali tajomník ÚV KSČ Jozef Lenárt a vedúci medzinárodného oddelenia Kaderka. Pozri Soudruh L. Longo v Praze. *Rudé právo*, roč. 48, 6. 5. 1968, s. 1. Na druhý deň komunistický denník priniesol rozhovor s Longom: Italski komunisti a ČSSR. Interview generálního tajemníka ÚV KSČ. *Rudé právo*, roč. 48, 7. 5. 1968, s. 1 a 17.
- 36 *L'Unità* priniesla o Longovej ceste medzi 4. a 8. májom sériu článkov.

Luigi Longo pri prejave v Turíne v roku 1950 (Zdroj: www.ilgiornale.it)

vyslovene povedal, že cieľom jeho strany je porážka Kresťanskej demokracie a súčasnej vlády.³⁷ Reformný proces Dubčekovej garnitúry, ktorý pokladal za „dôkaz životaschopnosti socializmu“,³⁸ mu teda nepochybne mal poslúžiť aj ako predvolebný politický kapitál. Vedenie PCI od pádu Chruščova bránilo zvolaniu medzinárodnej konferencie komunistických strán, otvorene kritizovalo sovietsko-čínsku roztržku, podporovalo myšlienku spolupráce so západoeurópskymi sociálnodemokratickými stranami – v prvom rade s nemeckou SPD – a dúfalo, že bude po boku nemeckých

sociálnych demokratov akýmsi sprostredkovateľom medzi európskou ľavicou a východným blokom v zmysle vznikajúcej západonemeckej ostpolitiky, ktorá ešte v tom období nestihla zapustiť korene.³⁹ Taktiež vyzdvihovalo myšlienku zblíženia medzi Katolíckou cirkvou a ľavicovými silami v boji za mier. Napokon prostým dôvodom návštevy bol jednoduchý fakt, že Longo chcel byť o vývoji v Československu dobre informovaný, aby si tak v spletitej sieti protichodných informácií mohol vytvoriť vlastný úsudok. Longo sa potreboval predovšetkým dozvedieť, aký je v sku-

točnosti vzťah Dubčekovho vedenia k ZSSR, ktorý zahraničná tlač považovala za slabnúci. V tomto ohľade dostal viac než uspokojivú odpoveď, keď Dubček niekoľkokrát v rozhovore zdôraznil, že jednotu so ZSSR považuje za esenciálnu súčasť jeho politiky.⁴⁰ Všeobecne možno konštatovať, že dramatický spád udalostí nasledujúcich mesiacov sa na charaktere rozhovoru ešte neprejavil. Obaja politici boli presvedčení, že veci sa vyvíjajú správnym smerom a Dubček sa jednoznačne prezentoval v pozícii, v ktorej má situáciu pod kontrolou.⁴¹ Situácia po schôdzke členských štátov Varšavskej zmluvy 23. marca v Drážďanoch, ktorej jediným zmyslom bolo pozastaviť reformný proces v Československu, zďaleka však nejavila známky optimizmu. Väčšina účastníkov schôdze už vtedy hodnotila vývoj ako „kontrarevolučný“. Drážďany znamenali rozpad širokej pojanuárovej koalície a vznik „neokonzervatívneho prúdu“ na čele s Biľakom a Kolderom a – podľa hodnotenia amerického Štátneho departementu – podstatne zúžili priestor, v akom sa československá vnútorná a zahraničná politika mohla pohybovať.⁴²

Napokon ani bezprostredné okolnosti stretnutia neveštili prílišný optimizmus. Dňa 4. a 5. mája Dubček v Moskve opätovne musel hájiť svoju politiku, pričom ale tentoraz s porovnaním s Drážďanmi vystupovalo Brežnevovo vedenie tvrdšie a nekompromisnejšie, vychádzajúc z presvedčenia priameho ohrozenia socializmu. Situáciu Brežnev doslovne označil

37 Zpráva O. Kaderky z 22. 5. 1968 o návšteve L. Longa v Praze ve dnech 5.–7. května a o Longově rozhovoru s A. Dubčekem 6. května. In: VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Prosinec 1967–červenec 1968*, s. 228. Longo očividne preferoval vytvorenie ľavicovej vlády bez účasti Kresťanských demokratov, čo ale vzhľadom na reálne rozloženie síl v spoločnosti nemohlo mať nádej na úspech. Účasť talianskych komunistov vo vláde po boku Democrazia Cristiana, ktorú začal razíť Enrico Berlinguer od polovice 70. rokov a ktorá vošla do dejín pod pomenovaním „compromesso storico“, o ktorom ešte bude reč, Longovo vedenie nepreferovalo.

38 *Rudé právo*, roč. 48, 7. 5. 1968, s. 17.

39 BOFFA, G. I fogli inediti dell'incontro Dubcek-Longo, s. 27.

40 Podľa záznamu Boffu Dubček mal doslovne povedať: „Môžem povedať, že postoj nášho národa k ZSSR bol vždy bytostnou otázkou. Špekulácie [ktoré sa rozširujú] na Západe, či naše politické, hospodárske a vojenské putá so ZSSR sa zhoršili, nie sú pravdivé: tieto putá sme neprethli a ani nehodláme ich pretrhnúť.“ BOFFA, G. I fogli inediti dell'incontro Dubcek-Longo, s. 33.

41 BOFFA, G. I fogli inediti dell'incontro Dubcek-Longo, s. 28.

42 JANÁČEK, František, MORAVEC, Jan. Mezník i rozcestí reformního hnutí (březen–duben). In: KURAL, V., JANÁČEK, F., MORACEC, J., eds. *Československo roku 1968. 1. díl*, s. 65.

Generálny tajomník PCI Luigi Longo pri rozhovore s prvým tajomníkom ÚV KSČ A. Dubčekom v Prahe 6. mája 1968 (Zdroj: ČTK)

za „vážnu“, keď povedal: „Určitým silám ide o zvrhnutie Ústredného výboru“ a o to, „aby v Československu prebehla kontrarevolúcia bez toho, aby sa opakovali maďarské udalosti“.⁴³ Pod sovietskym tlakom Dubček, ale najmä Biľak uznali vážnosť situácie, v ktorej sa „nepriateľ snaží zneužiť ich pre kontrarevolúciu“.⁴⁴ Dubček v rozhovore s Longom ťažkosti, ktoré mal

v Moskve s obhajovaním vlastnej politiky, prirodzene nespomenul, naopak, odvolával sa na nemenne silné väzby na Sovietsky zväz.⁴⁵ Dubček interpretoval chod udalostí pred talianskou delegáciou tak, ako mu to v danej situácii vyhovovalo, dôsledkom čoho bolo aj optimistické stanovisko Longovho vedenia k československo-sovietskym reláciám.

Dôležitou súčasťou rozhovoru bola problematika vzťahu medzi Katolíckou cirkvou a štátom, ako aj náboženskými slobodami veriacich, ktoré – síce ústavne zaručené – československý štát sústavne porušoval a proticirkevným zákonodarstvom z roku 1949 úplne podriadil vlastným mocenským záujmom. Zložitému vzťahu medzi PCI a Katolíckou cirkvou a otázkou náboženskej slobody, ktorý vychádzal zo špecifickej situácie v Taliansku počas druhej svetovej vojny a v povojnovom období, chýbala nekompromisnosť a nezmieriteľnosť ateistických režimov socialistického bloku voči cirkvám ako „úhlavnému nepriateľovi socializmu“. Počas posledných rokov pontifikátu Pia XII. pôsobili talianski komunisti ako sprostredkovatelia medzi Svätou stolicou a sovietskou ambasádou v Ríme v sérii stretnutí, ktoré však nepriniesli žiadne pozitívne výsledky.⁴⁶ Po nástupe Jána XXIII., ktorého líniu vedenie PCI na stránkach *L'Unity* hodnotilo ako „poddajnejšiu, obratnejšiu a prispôsobivejšiu“ v stykoch so socialistickým svetom⁴⁷, pod vplyvom dramatického pádu pravicovej vládnej koalície Fernanda Tambroniho a významného posunu talianskej spoločnosti doľava sa od roku 1960 dostávala problematika vzťahu medzi katolíckymi a komunistami do popredia záujmu PCI. Na jej IX. zjazde začiatkom roka 1960 Togliatti v úvodnom referáte podčiarkol fakt, podľa ktorého úspech

43 Sovietsky záznam o rozhovoroch vedúcich predstaviteľov KSČ a KSSZ v Moskve 4. mája 1968 venovaných výmene názorov na politickú situáciu v Československu zo 7. 5. 1968. In: VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Prosinec 1967–červenec 1968*, s. 178.

44 VONDROVÁ, Jitka. Prag und Moskau. In: KARNER, Stefan. *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968*, s. 180.

45 BOFFA, G. I fogli inediti dell'incontro Dubcek-Longo, s. 33.

46 Od roku 1955 existovala určitá línia kontaktov medzi janovským arcibiskupom, kardinálom Giuseppem Sirim, dôverníkom Pia XII., ktorý prostredníctvom pátra Damasa da Celle udržiaval kontakty so sovietskym veľvyslanectvom. Kontakty sprostredkoval janovský lekár, člen PCI, Luigi Cartagenova. Stretnutia, ktorých konečným cieľom bola náboženská sloboda v ZSSR, nepriniesli žiaden konkrétny výsledok a smrťou Pia XII. v októbri 1958 boli ukončené. Bližšie pozri ROCUCCI, Adriano. Santa Sede, Chiesa italiana e Unione sovietica negli ultimi anni del pontificato di Pio XII. [Svätá stolica, Cirkev v Taliansku a Sovietsky zväz v posledných rokoch pontifikátu Pia XII.]. In: CIAMPANI, Andrea, FIORENTINO, Carlo M., PACIFICI, Vincenzo G. *La moralità dello storico. Indagine storica e libertà di ricerca. Saggi di onore di Fausto Fonzi* [Morálka v histórii. Historiografia a sloboda bádania. Zborník na počesť Fausta Fonziho]. Soveria Mannelli: Rubbettino, 2004, s. 335 – 359.

47 BURIGANA, Ricardo. Il Partito comunista italiano e la Chiesa negli anni del Concilio Vaticano II. [Komunistická strana Talianska a Cirkev počas Druhého vatikánskeho koncilu]. In: MELLONI, Alberto, ed. *Vaticano II in Moscow (1959–1965). Acts of the Colloquium on the History of Vatican II. Moscow, March 30–April 2, 1995*. Leuven: Bibliothek van de Faculteit Godgeleerdheid, 1997, s. 190.

politiky uvoľňovania napätia medzi blokmi závisí v podstatnej miere od stupňa spolupráce katolíkov s komunistami. Talianski komunisti na jednej strane bojovali proti „klerikálnej interferencii“⁴⁸ v politike, na strane druhej neváhali inštrumentalizovať katolíkov v boji za odstránenie bipolárneho systému. Na základe doterajšieho historiografického výskumu môžeme konštatovať, že bez zohľadnenia aktív PCI pri príprave Druhého vatikánskeho koncilu, ktoré sa týkali najmä sprostredkovania kontaktov, nemôže byť obraz tohto významného koncilu úplný.⁴⁹ Zrejme aj pod Togliattiho vplyvom poslal Chruščov cez sovietsku ambasádu v Ríme pápežovi pri príležitosti jeho osemdesiatych narodenín v novembri 1961 pozdravný telegram, ktorý pápež, rovnako neformálne, tou istou cestou mimo vatikánsku kúriu opätovoľ.⁵⁰ Výmenou týchto telegramov sa oficiálne ukončilo obdobie tzv. križiackeho ťaženia proti komunizmu a začalo sa obdobie dialógu. Volba Pavla VI. bola talianskymi komunistami vnímaná ako signál, že kardináli chcú pokračovať v procese obnovy, ktorý začal jeho predchodca. Nový pápež bol v ich očiach zárukou pokračovania koncilu, zárukou pokračovania dialógu

s „moderným svetom“, angažovania sa za mier a uznania štátneho laicizmu.⁵¹

Talianska komunistická strana presadzovala vo vzťahu k náboženstvu štátny laicizmus, čo Longo v rozhovore s Dubčekom dal jasne najavo. V reakcii na kladný ohlas Dubčekovho vedenia na otázku náboženskej slobody v Taliansku povedal nasledovné: „Základom T[alianskej] k[omunistickej] s[trany] je, že oficiálna štátna doktrína budúceho talianskeho socialistického štátu nemôže byť ani žiadne cirkevné učenie, ale tiež nie ateizmus, lebo všetci občania, veriaci aj neveriaci, musia mať rovnaké práva.“⁵² Je otázne, do akej miery mali českí a slovenskí reformátori skutočný záujem o revíziu rigorózneho proticirkevného zákonodarstva a nakoľko ich trápila aj otázka nastolenia skutočnej náboženskej slobody, keďže do akčného programu sa náboženská problematika vôbec nedostala. Rokovania, ktoré medzi Svätou stolicou a Prahou prebiehali v rokoch 1963 až 1967 bez dosiahnutia úspechu, počas Pražskej jari obnovené neboli a to, čo sa Katolíckej cirkvi v pohnutom období dosiahnuť podarilo, bolo výsledkom jej vlastnej iniciatívy.⁵³

Pre objasnenie postoja československého vedenia v cirkevných otázkach

bol v rozhovore s Longom poverený Husák, ktorý od apríla 1968 pôsobil vo funkcii podpredsedu československej vlády a mal na starosti prípravu ústavného zákona o federácii. Husák, nesúci zodpovednosť za povojnovú proticirkevnú politiku na Slovensku,⁵⁴ sa v polovici apríla 1968 stretol so štvoricou biskupov, aby s nimi prerokoval ich základné požiadavky,⁵⁵ pričom jeho postoj voči požiadavkám episkopátu bol ústretový. V rozhovore s Longom stručne charakterizoval vývoj vzťahov medzi štátom a cirkvou, pričom zdôraznil, že „vedenie našej strany chce dospieť k vytvoreniu demokratickej formy súžitia cirkvi so štátom, chce poskytnúť úplnú slobodu kultu, nemôže však pripustiť, aby pod jej rúškom dochádzalo k formovaniu antikomunistického politickej sily“.⁵⁶ Nadväzujúc na Husákov výklad, Longo v podstate zopakoval to, čo povedal Dubčekovi v ten istý deň dopoludnia: podľa jeho dôverných informácií z vatikánskych kruhov malo Dubčekovo vedenie postupovať opatrne, nepodporiť maximálne požiadavky, ktoré biskupi Ambróz Lazík a František Tomášek pri ich poslednej návšteve v Ríme v máji 1968 prezentovali pred Pavlom VI., pretože by to mohlo vŕaj vyvolať ostrú reakciu Moskvy a prekaziť rokovania

48 BURIGANA, R. Il Partito comunista italiano e la Chiesa negli anni del Concilio Vaticano II., s. 195.

49 BURIGANA, R. Il Partito comunista italiano e la Chiesa negli anni del Concilio Vaticano II., s. 202 – 204.

50 Pozri KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Prag – Vatikán – Moskva: Einige Aspekte der tschechoslowakisch-vatikanischen Beziehungen in den Jahren 1962 – 1989 unter der Berücksichtigung des sowjetischen Faktors [Praha – Vatikán – Moskva. Niektoré aspekty československo-vatikánskych vzťahov v rokoch 1962 – 1989 pod zohľadnením sovietskeho faktora]. *Slovak Studies*, roč. 2, 2016, č. 1 – 2, s. 112.

51 BURIGANA, R. Il Partito comunista italiano e la Chiesa negli anni del Concilio Vaticano II., s. 213.

52 NA, f. PÚV KSČ 1966 – 1971, šk. č. 73, a. j. 96, b. K informáci. Zpráva z 22. 5. 1968 o návšteve generálneho tajemníka Italské komunistické strany soudruha Luigi Longa v Praze ve dnech 5.–7. května 1968, s. 6.

53 K celkovému kontextu vzťahov medzi Vatikánom a Československom v 60. rokoch pozri HRABOVEC, Emília. *Slovensko a Svätá Stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2016, s. 43 – 94.

54 Bližšie pozri LETZ, Róbert. Postoj Gustáva Husáka ku Katolíckej cirkvi v rokoch 1944 – 1950. In: KINČOK, Branislav a kol. *Gustáv Husák a jeho doba*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2015, s. 116 – 190.

55 Na stretnutí štyria biskupi Lazík, Nécsey, Pobožný a Tomášek predložili základné požiadavky týkajúce sa udeľovania štátneho súhlasu katolíckym kňazom a biskupom (tajne vysväteným), právomoci biskupov, výučby náboženstva, obnovenie činnosti reholí a rádov, slovenskej cirkevnej provincie, obnovenie cirkevného školstva. Pozri PEŠEK, Jan, BARNOVSKÝ, Michal. *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970*. Bratislava: Veda 1999, s. 179 – 180.

56 NA, f. PÚV KSČ 1966 – 1971, šk. č. 73, a. j. 96, b. K informáci. Zpráva z 22. 5. 1968 o návšteve generálneho tajemníka Italské komunistické strany soudruha Luigi Longa v Praze ve dnech 5.–7. května 1968, s. 8. Táto pasáž sa v publikovanom prepise v edícii dokumentov vydanou Vondrovou a Navrátilom nenachádza. Rovnako sa záznam Boffu o tejto časti rozhovoru nezmiňuje a podobne ani Longo v referáte pre Direzione z 10. 5. rozhovor s Husákom nespomína.

V pondelok prijal proz tajomník ÚV KSČ sádrub A. Dubček generálneho tajomníka Talianskej komunističkej strany sádrub L. Longo. Foto V. ŽITNY

ROZHOVORY SO SUDRUHOM LUIGI LONGOM NA ÚV KSČ
Talianski komunisti a ČSSR
 INTERVIEW GENERALNEHO TAJOMNÍKA TKS SPRAVODAJCOVI RUDEHO PRAVA

PRAHA 6. mája (2) — V pondelok v predpoludňajších hodinách sa uskutočnilo stretnutie generálneho tajomníka Ústredného výboru Talianskej komunističkej strany sádrub L. Longo s prvým tajomníkom Ústredného výboru Komunističkej strany Československa sádrubom A. Dubčekom.

Na trojhodinovom rozhovore, ktorý sa konal vo veľmi srdečnom ovzduší, sa zúčastnili aj kandidát Právdníctva a tajomník Ústredného výboru KSČ sádrub J. Lenárt a vedúci medzinárodného oddelenia ÚV KSČ sádrub O. Káderek, z talianskej strany komentátor Únie sádrub G. Boffa.

V popoludňajších hodinách sa sádrub Longo stretol s členmi Právdníctva ÚV KSČ, so sádrubmi J. Šarkovským a O. Čerňákom, s tajomníkom ÚV KSČ C. Čiastrom a členom ÚV KSČ O. Šikom.

V útorok 7. mája sa síde taliansky húst s ďalšími predstaviteľmi KSČ. Na záver jeho pobytu, ktorý sa skončí v ten istý deň večer, vydá spoločnú komunikáciu.

Generálny tajomník Talianskej komunističkej strany Luigi Longo poskytol v pondelok spravodajovi Rudého práva rozhovor o niektorých aktuálnych otázkach.

OTÁZKA: V Taliansku je práve predvolebná kampaň a v nej sa často hovorí aj o Československu. Ako v tejto súvislosti argumentuje TKŠ a ako jej odpovedá?

ODPOVEĎ: Taliansko je na práhu významných politických udalostí, 16. mája budú voľby do parlamentu. Päť rokov vlády v našej krajine koalícia kresťanskodemokratickej strany a socialistickej — socialnodemokratickej strany, ktorá napriek sľubom povýrišia základné problémy talianskych pracujúcich.

[Pokračovanie na 7. str.]

SLAVNOSTNÝ VEČER V MOSKVE

MOSKVA 6. mája (Spravodajca ČSTK) — Pri príležitosti 23. výročia oslobodenia Československa z fašistickej okupácie usporiadali moskovskí

O stretnutí L. Longa s A. Dubčekom informovala komunistická tlač v Československu i v Taliansku (Zdroj: Rudé právo), (Zdroj: L'Unità)

Svätej stolice so ZSSR ohľadom Litvy. Sekretár Kongregácie pre mimoriadne cirkevné záležitosti msgr. Agostino Casaroli, ktorý viedol náročné rokovania medzi Svätou stolicou a socialistickými štátmi, mal vraj odporučiť, aby sa postupovalo „krok za krokom“ a netrvalo na návrate arcibiskupa Berana a navrátení kláštorov, ale aby sa veciam ponechala možnosť voľného vývoja, pričom sa počítalo viac s požiadavkami zdola, než s iniciatívami Svätej stolice.⁵⁷ Longove odporúčania v podstate korešpondovali s celkovo zdržanlivým a opatrným postojom Vatikánu k procesu politického uvoľňovania v Československu⁵⁸ a potvrdzujú to, čo o misii biskupov Lazíka a Tomáška v Ríme vieme. Opatrný postoj zo strany tých, ktorí vo vatikánskej kúrii udávali tón v určovaní základného smerovania vatikánskej ostopolitiky a ohľad na postoj Kremľa, mali značne spomaľujúci vplyv na postup katolíckej

hierarchie a kleru a boli jednou z príčin, prečo sa z cieľov, ktoré si cirkev na Slovensku a v Čechách v roku 1968 vytýčila, mohlo uskutočniť len veľmi málo.⁵⁹ Z rozhovoru medzi Husákom a Longom k cirkevnej problematike sa zachovalo ešte jedno významné svedectvo. Husákov blízky spolupracovník Viliam Plevza, ktorý sa zúčastnil začiatku rozhovoru, si po rokoch spomína, že Husák využil návštevu generálneho tajomníka Talianskej komunističkej strany, aby mu okrem zdôvodnenia federácie predostrel aj otázku cirkevnej provincie, pretože bez nej by federácia nebola úplná. Husák sa podľa Plevzu snažil Longa získať pre vec cirkevnej provincie a bol presvedčený, že Longo s dobrými kontaktmi na vatikánsku kúriu dokáže vec posunúť dopredu.⁶⁰ Treba ešte dodať, že ani v jednom z troch citovaných prameňov k záznamu zo stretnutia medzi Lon-

gom a Dubčekom sa otázka cirkevnej provincie nespomína, talianske prameňe rozovor medzi Longom a Husákom nespomínajú a Kaderkova správa je v tomto ohľade veľmi stručná.

Vráťme sa ešte k tomu, čo zaznelo z úst Dubčeka v rozhovore s Longom k cirkevnopolitickej problematike. V ostrom protiklade s jeho tvrdeniami dva dni dozadu v prítomnosti Brežneva v Moskve, že nebude iniciovať odluku cirkvi od štátu, že voči cirkvi zachová zásadný postoj a obmedzí sa iba na menšie úpravy ako vydávanie náboženských kníh a nutnosť via facti legalizovať gréckokatolícku cirkev,⁶¹ prezentoval Dubček talianskemu hostovi svoj postoj

57 NA, f. PÚV KSČ 1966 – 1971, šk. č. 73, a. j. 96, b. K informáci. Zpráva o návštěvě generálního tajemníka Italské komunistické strany soudruha Luigi Longa v Praze ve dnech 5.–7. května 1968 z 22. 5. 1968, s. 6.

58 Porovnaj HRABOVEC, E. *Slovensko a Svätá Stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*, s. 92. Pozri tiež IBER, Walter M. Die Ostpolitik des Vatikans und der „Prager Frühling“ [Ostpolitik Vatikánu a „Prážská jar“]. In: KARNER, S. et al. *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968*, s. 515 – 530.

59 VNUK, František. *Popustené putá. Katolícka cirkev na Slovensku v období liberalizácie a nástupu normalizácie (1967 – 1971)*. Martin: Matica slovenská, 2001, s. 71.

60 Bližšie pozri ČERNÁK, Tomáš. Gustáv Husák a zriadenie samostatnej slovenskej cirkevnej provincie. *Historický zborník*, roč. 26, 2016, č. 2., príloha 1, s. 191 – 192.

61 Sovietsky záznam o rozhovoroch vedúcich predstaviteľov KSČ a KSSZ v Moskve 4. mája 1968 venovaných výmene názorov na politickú situáciu v Československu zo 7. 5. 1968. In: VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Prosinec 1967–červenec 1968*, s. 166.

k cirkvi v úplne odlišnej rovine. Nielenže spomenul možnosť odluky cirkvi od štátu, vyjadril rešpekt voči požiadavkám cirkevnej hierarchie a nesúhlas s obmedzovaním slobody náboženského kultu, zároveň naznačil akúsi základnú líniu toho, ako by vzťah cirkvi k štátu mal v budúcnosti fungovať: „*Naša pozícia je nasledovná: robte si, čo chcete, ale buďte lojálni voči štátu a vláde; maximálna sloboda náboženstva, ale žiadne aktivity proti štátu a jeho vláde. V socializme je jedno, či ľudia chodia do kostola alebo či cirkev vyučuje deti náboženstvo. Nie je nutné bojovať proti nej. Ak má byť nastolená sloboda náboženstva, tak všetky možnosti sú otvorené.*“⁶² Toto zjavné protirečenie je ťažko jednoznačne interpretovať. Je možné, že Dubček z taktických dôvodov pred sovietskym vedením zamlčal závery predsedníctva ÚV KSČ z 21. marca k novej koncepcii cirkevnej politiky.⁶³ Zároveň je možné sa domnievať, že Dubčekovým vyhláseniam chýbala dôslednosť, čo napokon viedlo k fatálnej strate dôvery Brežnevovho vedenia a následnej vojenskej intervencii.

Zostáva ešte zhodnotiť Longovu ústnu správu, ktorú niekoľko dní po návrate do Ríma prezentoval na zasadaní predsedníctva strany. Celkovo zhodnotil vývoj v Československu pozitívne, hoci pripustil existenciu určitých „*elementov namierených proti strane*“, spomenul „*zmätok, [ktorý] v strane prevláda po zmenách*“ a kritizoval „*neúnosnú situáciu*“ v masovokomunikačných prostriedkoch, „*ktoré pôsobia slobodne a bez akejkoľvek kontroly*“. Zmätok vraj vládol aj medzi radovými členmi stra-

ny, ktorí sa obávali, že môžu byť na základe ich minulosti odsúdení. Rovnako pranieroval aj Dubčekovu nerozhodnosť zvolať zjazd strany.⁶⁴ V hodnotení sa dotkol aj cirkevnej problematiky: „*Českí politickí predstavitelia sa pohybujú smerom k novým vzťahom medzi štátom a cirkvou*“ a zrekapituloval postoj Vatikánu: „*Zo strany Vatikánu si myslím, že existujú odporúčania, aby bol český a slovenský klérus opatrný, pretože nik si neželá podobnú situáciu ako v Maďarsku. Boja sa aj možných negatívnych medzinárodných následkov, t. j. negatívnych následkov v ostatných socialistických štátoch, v ZSSR a predovšetkým v Litve.*“⁶⁵ Vedeniu PCI predložil direktívu, podľa ktorej neexistovali žiadne obavy z možného zvrátenia socialistického charakteru Československa, jeho súčasti k socialistickému taboru a priateľských vzťahov k ZSSR. Spolu s Enricom Berlinguerom, ktorý sa v rovnakom čase nachádzal v Maďarsku, aby sa dozvedel, aké vážne boli sovietske výhrady voči Dubčekovmu vedeniu, dospeli k záveru, že neexistujú žiadne dôvody pre zvýšené obavy.⁶⁶ Z dnešného stanoviska bol výklad udalostí v Čechách a na Slovensku až príliš optimistický. Pre doplnenie celkového obrazu Longovej návštevy Prahy v máji 1968 je vhodné uviesť slová, ktoré na jeho adresu vyslovil Brežnev na zasadaní „*pätky*“ v Moskve 8. mája. Brežnev vyslovil polutovanie nad tým, že pochvaly „*niektorých našich dobrých priateľov*“ na adresu „*liberalizácie*“ a „*nového modelu*“ majú taký charakter, že ich zneužijú „*nezdravé sily v Československu*“.⁶⁷ Brežnevova

kritika nepochybne prispela aj k tomu, že druhá cesta talianskeho komunistu do Československa, naplánovaná na druhú polovicu júla, sa neuskutočnila, pretože by „*popudila soviety*“.⁶⁸

OBAVY Z VOJENSKEJ INTERVENCIE A POKUSY TALIANSKÝCH KOMUNISTOV O JEJ ODVRÁTENIE

Na základe súčasného stavu bádania vieme, že prvé náznaky vojenského riešenia krízy v Československu obsahoval list sovietskeho politbyra z 9. júla 1968 sovietskym ambasádám a rezidentúram KGB v štyridsiatich kapitalistických štátoch, ktorý po prvýkrát vo vedeckom článku prezentoval historik Viktor Zaslavsky. List, ktorý obsahoval detailnú analýzu sovietskeho videňa československej krízy, poveroval sovietskych veľvyslancov a rezidentov KGB, aby sa neodkladne stretli s vedúcimi predstaviteľmi komunistických strán a prezentované sovietske stanovisko im tlmočili. V závere listu, ktorý dramatickým spôsobom vykreslil nebezpečenstvo „*návratu k buržoáznemu poriadku*“, a teda eo ipso naznačil hrozbu „*kontrarevolúcie*“, sa konštatovalo, čo možno interpretovať ako základy budúcej tzv. Brežnevovej doktríny o obmedzenej suverenite: ak sa situácia zhorší natoľko, že dôjde k priamemu ohrozeniu výdobytkov socializmu a reakcia bude pripravená vešať komunistov na laterny, nie je možné obmedziť sa výlučne na politické metódy. Je neprípustné, aby Československo bolo vytrhnuté zo socialistického systému.⁶⁹

62 BOFFA, G. I fogli inediti dell'incontro Dubcek-Longo, s. 32. Dubčekov postoj k cirkevným otázkam v správe Kaderku nie je zaznamenaný v plnom znení. Originál jeho výpovede je zatiaľ známy len z talianskeho záznamu Boffy.

63 VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Prosinec 1967–červenec 1968*, s. 189, pozn. č. 4.

64 A FIG, f. Ufficio politico 1968, mf. 020. Riunione di direzione del 10. 5. 1968, 2. Informazione sul viaggio a Praga (relatore Longo), s. 658.

65 A FIG, f. Ufficio politico 1968, mf. 020. Riunione di direzione del 10. 5. 1968, 2. Informazione sul viaggio a Praga (relatore Longo), s. 657.

66 ZASLAVSKY, V. Die italienischen Kommunisten zwischen Widerstand und Resignation. In: KARNER, S. ed. *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968*, s. 532.

67 Zápis jednání na ÚV KSSS s vedoucími představiteli bratrských zemí Bulharska, Maďarska, Německa, Polska z 8. 5. 1968. In: VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Prosinec 1967–červenec 1968*, s. 198.

68 Depeše československého velvyslance v Itálii V. Ludvíka o stanovisku vedení IKS k stanovisku v čs.-sovětských vztazích po varšavské schůzce z 18. 7. 1968. In: VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Prosinec 1967–červenec 1968*, s. 321.

69 ZASLAVSKY, V. Die italienischen Kommunisten zwischen Widerstand und Resignation, s. 532 – 533.

Nevieme presne, kedy sa rozhovor Longa na sovietskej ambasáde v Ríme odohral, disponujeme ale prameňom, ktorý ho nepriamo naznačuje. Pred tým ale ešte treba dodať, že sovietska strana sa o zmenu talianskeho postoja pokúsila už začiatkom júla, teda ešte pred spomínaným listom politbyra, keď delegácia na čele s tajomníkom Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (KSSZ), a zároveň členom politbyra, Kirilenka, vycestovala do Talianska za cieľom prekonania krízy medzi vzťahmi dvoch komunistických strán. Longo však naďalej podporoval československý „nuovo corso“.⁷⁰ Dňa 21. júla sa československý veľvyslanec v Taliansku Vladimír Ludvík stretol s Longom, ktorý mu mal povedať, že od sovietskeho diplomatického zástupcu, s ktorým bol v pravidelnom styku, nedostal uspokojivú odpoveď na otázku: „Čo sa myslí pod ponukou všestrannej pomoci československým komunistom a robotníckej triede, o koho by sa vlastne mala oprieť eventuálna pomoc zbraňami, ktorá by ale znamenala nebývalú politickú katastrofu nielen pre štáty socialistického tábora, ale pre celé medzinárodné robotnícke hnutie?“⁷¹

Obavy vedenia PCI, ktoré zdieľali spoločne s francúzskymi komunistami,⁷² boli od začiatku júla reálne a opodstatnené. Československý veľvyslanec vo Francúzsku Vilém Pithart informoval 12. júla Dubčeka, že nielen vedenie francúzskej komunistickej strany, ale aj širšie ľavicové intelektuálne kruhy vo Francúzsku majú vážne obavy z vojenskej intervencie, ktorá by znamenala „ničivú katastrofu“.⁷³ Preto hlavným cieľom cesty Waldecka

Líder francúzskych komunistov Waldeck Rochet, 1968 (Zdroj: www.wikipedia.org)

Rocheta – hlavy francúzskych komunistov – do Moskvy a jeho rozhovoru s Brežnevom 16. júla, bolo odvrátenie tejto reálnej hrozby. Rochet po návrate z Moskvy inicioval zvolanie medzinárodnej porady komunistických strán, na ktorej sa politickou cestou mala riešiť zložitá situácia v Československu.

Stojí zato čiastočne zrekapitulovať rozhovor medzi Rochetom a Brežnevom, pretože dáva pochopiť, že vojenská intervencia bola už v tomto období reálnou alternatívou, hoci definitívne rozhodnutie sovietskeho vedenia padlo až bezprostredne pred 21. augustom. Dáva taktiež pochopiť, aké veľké obavy mali západoeurópski komunisti z jej dôsledkov, ktoré – ako správne predpokladali – boli oveľa horšie ako dôsledky násilného potlačenia maďarskej revolúcie

a znamenali začiatok konca komunistického hnutia pod vedením ZSSR, ale v konečnom dôsledku aj začiatok konca existencie celého socialistického bloku:

Rochet: „[...] Je nutné využiť aj tú najmenšiu šancu, aby sme sa vyhli krajným opatreniam. Pretože, ak budú prijaté, zasadí to ranu vám a všetkým ostatným komunistickým stranám. Bude to oveľa ťažšie ako v roku 1956, v každom prípade pre verejnú mienku [...].“

Brežnev: „V mene politbyra prehlásujem, že urobíme až do posledného okamihu všetko, aby sme sa tomu vyhli. Ale ak budeme nútení to urobiť, budeme vás vo vhodnom okamihu informovať.“⁷⁴

Dňa 17. júla sa ako reakcia na smutne známy „Varšavský list“, ktorý vedenie PCI prijalo s veľkým znepo-

70 VONDRŮVÁ, J., NAVRÁTIL, J. a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Prosinec 1967–červenec 1968*, s. 321, pozn. č. 13.

71 Depeše V. Ludvíka pro ÚV KSČ o jeho rozhovoru s Longem k současné situaci v evropském komunistickém hnutí z 21. 7. 1968. In: VONDRŮVÁ, J., NAVRÁTIL, J. a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Prosinec 1967–červenec 1968*, s. 334.

72 K problematice účinkování Francouzské komunistické strany v období Pražské jara bližšie pozri KŮŽELOVÁ, Michaela. Mezi sympatiemi a loajalitou. Francouzská komunistická strana a Pražské jaro. *Soudobé dějiny*, č. 4, 2014, s. 577 – 584 a 587 – 595.

73 Depeše V. Pitharta A. Dubčekovi a J. Hájkovi o obavách FKS z intervence proti Československu z 12. 7. 1968. In: VONDRŮVÁ, J., NAVRÁTIL, J. a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Prosinec 1967–červenec 1968*, s. 264.

74 Stenografický záznam rozhovoru W. Rocheta s L. Brežněvem k vyvrcholení krize ve vztazích mezi KSSS a KSČ zo 16. 7. 1968. In: VONDRŮVÁ, J., NAVRÁTIL, J. a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Prosinec 1967–červenec 1968*, s. 309 K Rochetovej návšteve Moskvy pozri aj KŮŽELOVÁ, M. Mezi sympatiemi a loajalitou, s. 588 – 590.

kojením,⁷⁵ uskutočnilo mimoriadne zasadanie Direzione – predsedníctva PCI.⁷⁶ Longovo vedenie, ktoré predtým tlačilo na KSČ, aby sa schôdze piatich členských štátov Varšavskej zmluvy vo Varšave konanej v dňoch 14. a 15. júla nezúčastnilo, spomínaný list a v ňom obsiahnuté hodnotenie prirodzene odmietlo. Naopak, schválilo rezolúciu, ktorá sovietsku interpretáciu odsúdila a vyjadrilo „solidaritu“ a „dôveru“ reformnému procesu. Dôležitejšie ako toto odsúdenie bol však fakt, podľa ktorého nukleus tohto dokumentu tvorila principiálna téza o nadradenosti „talianskej cesty“ (via italiana) nad solidaritou so Sovietskym zväzom.⁷⁷ Ďalším praktickým dôsledkom tohto zasadania bolo prijatie návrhu francúzskych komunistov zvoliť medzinárodnú schôdzu európskych komunistických strán k udalostiam v Československu.

Sovietska reakcia bola promptná. Už deň nato bol sovietskym politbyrom prijatý text telegramu, ktorý mal prostredníctvom sovietskeho veľvyslanca pri francúzskej vláde tlmočiť Rochetovi sovietske stanovisko ohľadom zvolania konferencie komunistických strán. Francúzska iniciatíva, ktorá vskutku nebola predmetom rozhovoru medzi Brežnevom a Rochetom dva dni predtým v Moskve, čo vyvoláva určité otázky, vyvolala v sovietskom vedení „krajný

údiv“ a bol jej vyslovený nesúhlas, pretože v danom momente „neexistovalo presvedčenie, že navrhovaná schôdza by zaručila jednotné stanovisko všetkých zúčastnených komunistických strán a strán pracujúcich“. KSSZ ako aj ostatné strany socialistického bloku účasť na konferencii preto odopreli.⁷⁸ (Telegram podobného znenia bol doručený aj vedeniu PCI). V ďalšom telegrame politbyro vyzvalo Rocheta, aby sa tejto myšlienky vzdal, inak sovietska strana bude musieť oficiálne vyjadriť svoj nesúhlas.⁷⁹

Na ďalšom zasadaní Direzione 19. júla Longo informoval prítomných o obsahu rozhovoru, ktorý mal so sovietskym veľvyslancom Nikitom S. Ryžovom. Diplomatomu mal jasne povedať, že vojenská intervencia by nebola katastrofou len pre Československo.⁸⁰ Berlinguer navrhoval, aby sa obsah rozhovoru medzi Longom a Ryžovom písomne zaznamenal. Ako odporca vojenskej intervencie na nasledujúcom zasadaní predsedníctva PCI 26. júla po tom, čo sústavný tlak sovietskej strany dosiahol od talianskych komunistov vyjadrenie k novej intervencii, Berlinguer navrhol, aby Moskva bola upovedomená, že vedenie PCI v danej dobe nevidelo žiaden dôvod k vojenskému zásahu, ktorý považovalo za nemysliteľný a neprijateľný. Týmto sa už koncom júla vykryštalo základný postoj, ktorým sa talian-

ski komunisti riadili počas celej ťažkej krízy medzi Moskvou, Prahou a Bratislavou v nasledujúcich mesiacoch. Na jednej strane vyjadrovali jednoznačnú podporu reformnému kurzu KSČ s KSS a zdôrazňovali právo PCI na vlastný úsudok, na strane druhej bolo pre stranu dôležité, aby zostala súčasťou socialistického tábora. Ak bude postavená pred skutočnosť vojenskej intervencie, odsúdi ju, ale nebude riskovať definitívny rozchod so Sovietskym zväzom.⁸¹

Existujú indície, že aj na československej strane existovali pokusy využiť vplyv talianskych komunistov na odvrátenie intervencie. Svedčí o tom rozhovor predsedu Národného zhromaždenia Josefa Smrkovského, Dubčekovho blízkeho spolupracovníka, s juhoslovanským veľvyslancom v Prahe v období pred varšavskou schôdzou v prvej polovici júla. Smrkovský vyjadril pred diplomatom želanie, aby juhoslovanskí komunisti tlmočili vo Varšave postoj vedenia KSČ, ktoré odsudzovalo schôdzu ako miešanie sa do vnútroštátnych záležitostí a poprosil ho, aby sa v tejto otázke spojili s Ceausescuom a Longom.⁸²

VOJENSKÁ INTERVENCIA A TALIANSKI KOMUNISTI

Vedenie PCI bolo o plánovanej intervencii listom sovietskeho politbyra

- 75 S oveľa väčším znepokojením, ako list sovietskeho politbyra komunistickým stranám z 9. 7. 1968, bol vedením PCI prijatý Varšavský list, ktorý sa vnímal ako neopodstatnená intervencia zvonka, oveľa nebezpečnejšia ako publikovanie článku „Dva tisíce slov“ Ludvíka Vaculíka. PAJETTA, Gian Carlo. *Le crisi che ho vissuto. Budapest – Praga – Varsavia* [Krízy, ktoré som zažil. Budapešť – Praha – Varšava]. Roma: Editori Riuniti, 1982, 1. vyd., s. 123.
- 76 K záznamu Direzione, na ktorom prebehla búrlivá diskusia k otázke hodnotenia vývoja v Československu, keď jeden člen vedenia presadzoval sovietske stanovisko a nepodpísal záverečnú rezolúciu. 17 Luglio 1968. È scontro duro Colombi: „L'URSS non va messa in stato d'accusa“ [17. júl 1968. Tvrdý boj Colombiho: „ZSSR by nemal byť obžalovaný“]. *L'Unità*, 21. 8. 1993, s. 16.
- 77 HÖBEL, A. Il PCI, il '68 cecoslovacchio e il rapporto col PCUS, s. 1 151.
- 78 Postanovlenie politbjuro CK KPSS „Ob otvete CK Francuzskej kompartii“, 18. 7. 1968. In: KARNER, Stefan, TOMILINA, Natalija, TŠCHUBARJANET, Alexander et al. *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968. Pražská Vesna i međunarodnyj krizis 1968 goda. 2. Dokumente/dokumenty*. Dok. č. 165, s. 1 252.
- 79 ZASLAVSKY, V. Die italienischen Kommunisten zwischen Widerstand und Resignation, s. 535.
- 80 HÖBEL, A. Il PCI, il '68 cecoslovacchio e il rapporto col PCUS, s. 1 151.
- 81 ZASLAVSKY, V. Die italienischen Kommunisten zwischen Widerstand und Resignation, s. 535.
- 82 Auszüge aus einem Gespräch zwischen dem jugoslawischen Botschafter, T. Jakovlevski und dem tschechoslowakischen Parlamentspräsidenten, J. Smrkovský, 13. 7. 1968 [Výňatky z rozhovoru medzi juhoslovanským veľvyslancom, T. Jakovlevskim a J. Smrkovským, 13. 7. 1968]. In: KARNER, S., TOMILINA, N., TŠCHUBARJAN, A. et al. *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968. Pražská Vesna i međunarodnyj krizis 1968 goda*, dok. č. 164, s. 1 251.

z 19. augusta 1968, ktorý bol spoločne adresovaný 45 komunistickým stranám a stranám radikálnej ľavice v celom svete, upovedomené. V suchopárnom štýle sa v liste oznamovalo, že na základe prosby väčšiny predsedníctva Ústredného výboru KSČ a československej vlády vstúpia spojenecké vojská na územie Československa, aby zabránili kontrarevolúcii, avšak „ihneď po odstránení hrozby pre nezávislosť a bezpečnú budúcnosť socializmu“ budú vojská z krajiny vyvedené.⁸³ Nevedno presne, komu z vedenia talianskych komunistov bol dokument doručený, keďže jeho väčšina sa nachádzala na dovolenke: Longo bol v Moskve, Pajetta trávil leto spolu so svojou dcérou v Jalte na Kryme, Ugo Pecchioli bol v strednej Ázii. Pravdepodobne ho dostal Armando Cossutta, ktorý trávil dovolenku v Taliansku a niekoľko hodín pred inváziou dostal správu od sovietskeho veľvyslanca.⁸⁴ Večer 20. augusta 1968 sa Cossutta stretol s veľvyslancom Ryžovom. O tomto stretnutí existuje svedectvo, ktoré Cossutta na zasadnutí Direzione 23. augusta predniesol zúčastneným a ktoré dosvedčuje, ako nepresne boli talianski komunisti Moskvou informovaní: „Ďalšie stretnutie som mal v utorok o 19. hod. s veľvyslancom, ktorý mi dôverne povedal, že na žiadosť piatich Čechov sa rozhodli strážiť západné hranice Československa. Povedal mi, odpovedajúc na moju otázku, že rozhodnutie už padlo a že Longo bol o tom informovaný. Spýtal som sa ho, čo to znamená, na žiadosť Čechoslovákov? Odpovedal, že nie vlády, ale väčšiny strany. Spýtal som sa ho, či žia-

dosť pochádzala od Dubčeka. Povedal, že nevie.“⁸⁵ Cossutta zanechal taktiež svedectvo, podľa ktorého sa celú osudnú noc z 20. na 21. augusta nemohol dovoliť Longovi, pretože Sovietsi toto spojenie zámerne prekazili: „Dopytovali sme sa už o 19. hodine 20. augusta u sovietskeho veľvyslanca, aby sme mohli hovoriť s Longom. Potom sme volali o štyri hodiny a potom každú polhodinu. O 7.30 ráno povedali, že keďže nie je možné nastoliť kontakt, treba sa obrátiť na taliansku ambasádu v Moskve.“⁸⁶

V pohnutých prvých hodinách po invázii, keď mnohí nemali presnú predstavu, čo sa udialo, mohlo Direzione zasadať až dva dni po invázii, teda 23. augusta. V tom čase sa celé politické vedenie vrátilo do Ríma. Hneď v úvodnej časti referátu Longo poukázal na rozdiel v textoch dvoch dokumentov, ktoré dostal v Moskve ráno 21. augusta. V skoršom dokumente, ktorý Longo dostal ráno okolo siedmej hodiny a ktorý mal podobný diktum ako list sovietskeho politbyra komunistickým stranám z 19. augusta sa hovorilo o „väčšine členov predsedníctva a vlády ČSSR“. Naopak, v neskoršom vyhlásení, ktoré dostali aj v rímskej centrále PCI, sa hovorilo oveľa nepresnejšie už len o „mnohých“ členoch predsedníctva a vlády.⁸⁷ Rozdiel v spomínaných dvoch textoch je pravdepodobne spôsobený skutočnosťou, ktorú sovietske vedenie neočakávalo. V osudnú noc z 20. na 21. augusta zasadalo v Prahe predsedníctvo ÚV KSČ, na ktorom sa prosovietskym silám nepodarilo zvrátiť program rokovania. Po tom, čo sa zúčastnení členo-

Prosovietsky člen vedenia PCI Armando Cossutta (Zdroj: www.corriere.it)

via predsedníctva definitívne dozvedeli o prebiehajúcej intervencii, teda okolo 23.30 hod., začala sa diskusia k rezolúcii, ktorú na podnet Dubčeka pripravili Zdeněk Mlýnář, Čestmír Císař a Václav Slavík a v ktorej bola intervencia ako flagrantné porušenie vzťahov medzi socialistickými štátmi a medzinárodného práva ostro odsúdená. Paradoxne vo vyhrotenej situácii za rezolúciu hlasovali aj prívrženci sovietskych kolaborantov Barbírek a Piller, čím bola v pomere sedem (Dubček, Černík, Kriegel, Špaček, Smrkovský, Barbírek a Piller) proti štyrom (Biřák, Kolder, Riga a Švestka) schválená a následne 21. augusta okolo druhej hodiny ráno vyhlásená rozhlasom.⁸⁸ Po tomto odsúdení vojenskej intervencie samotným vedením KSČ už sovietska strana nemohla tvrdiť, že pozvanie prišlo od

83 Postanovlenie politbjuro CK KPSS „Ob informacii bratskich partij o meroprijatiach socialističeskich stran v svjazi s sobytiami v Českoslovakii“, 19. 8. 1968. In: KARNER, S., TOMILINA, N., TSCHUBARJAN, A. et al. *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968. Práškaja Vesna i međunarodnyj krizis 1968 goda*, dok. č. 166, s. 1 254 – 1 265.

84 L'ambasciatore fa sapere: „Interveniamo“ [Veľvyslanec nás informoval: „Budeme intervenovať“]. *L'Unità*, 21. 8. 1993, s. 15 – 16.

85 A FIG, Ufficio politico 1968, mf. 020, Riunione di direzione del 23. 8. 1968 [Zasadanie predsedníctva 23. 8. 1968], s. 894 – 928.

86 A FIG, Ufficio politico 1968, mf. 020, Riunione di direzione del 23. 8. 1968, s. 894 – 928.

87 A FIG, Ufficio politico 1968, mf. 020, Riunione di direzione del 23. 8. 1968, s. 894 – 928.

88 Bližšie pozri BENČÍK, Antonín, KURAL, Václav. „Velká politika“ a problém vojenského zásahu v Československu. In: KURAL, A., JANÁČEK, F., MORAVEC, J. *Československo roku 1968. 1. díl: rok 1968*, s. 162; PAUER, Jan. *Prag 1968. Der Einmarsch des Warschauer Paktes. Hintergründe – Planung – Durchführung* [Praha 1968. Vstup vojsk Varšavskej zmluvy. Pozadie – plánovanie – prevedenie]. Bremen: Edition Temmen, 1993, s. 241 – 243.

väčšiny jeho členov. Členom vedenia PCI ale naďalej v rozpore s realitou klamali, ako dosvedčuje aj vystúpenie Pajettu v ďalšom priebehu zasadania.⁸⁹

Longovo vystúpenie bolo volaním po kompromisnom riešení; na jednej strane nemal ani on, ani veľká väčšina vedenia strany pochybnosti o správnosti odsúdenia intervencie. Na strane druhej považoval za rovnako správne, zrejme pod dojmom početných rozhovorov so sovietskymi predstaviteľmi v Moskve, odsúdiť útoky „imperializmu a reakcie“, hájiť jednotu tzv. medzinárodného robotníckeho hnutia, nepodporiť stanovisko talianskej vlády o návrate ku kurzu studenej vojny a naďalej trvať na politike mierovej koexistencie. Spomedzi zúčastnených zazneli tvrdé slová na adresu Sovietskeho zväzu, ako aj úvahy o tom, že kvôli zachovaniu autonómie vlastnej strany by bolo dobré neprijímať v budúcnosti žiadne sovietske subvencie. Rovnako padla aj požiadavka o okamžitom odsune vojsk a Dubčekovmu vedeniu bola vyslovená bezpodmienečná podpora. Tieto stanoviská sa odrazili v rezolúcii, ktorú zasadanie prijalo.⁹⁰ Po prvýkrát bol v oficiálnom dokumente Talianskej komunistickej strany vyjadrený ostrý nesúhlas – „grave dissenso“ – s veľmocenskou politikou ZSSR.⁹¹ Táto rezolúcia nadväzovala na prehlásenie, ktoré politický sekretariát PCI vydal ešte v deň intervencie, ostro protestujúci proti postupu vojsk Varšavskej zmluvy: „Predsedníctvo PCI [...] vyjadruje ostrý nesúhlas a odsúdenie

vojenskej intervencie ZSSR a ostatných štyroch štátov Varšavskej zmluvy do Československa; bezodkladne požaduje, aby komunistické strany a vlády piatich intervenčných štátov prijali požiadavky kladené vládou a KSČ s cieľom dosiahnuť stiahnutie vojsk, umožniť legálne zvoleným stranickým a vládnym orgánom pokračovať v činnosti, umožniť návrat Dubčeka [...]. Len v tom prípade bude možné dosiahnuť rýchle politické riešenie, ktoré by zabránilo zhoršeniu situácie v ČSSR a v medzinárodnom komunistickom hnutí.“⁹² Vyhlásenie predsedníctva bolo dodatočne schválené aj na zasadaní Ústredného výboru PCI 27. – 29. augusta, na ktorom Longo opätovne vyzdvihol základné princípy: právo na autonómiu, nezávislosť a suverenitu každého štátu ako aj právo na suverenitu každej komunistickej strany.⁹³

Podľa reakcií západoeurópskych vlád, Taliansko a Francúzsko nevynímajúc, intervencia všeobecne neotriasla politikou uvoľňovania. Najmä Francúzsko zaujalo postoj, ktorý sa riadil vlastným „raison d'être“. Francúzsky ministerský predseda Charles de Gaulle zdôrazňoval, že československé udalosti sú plodom politiky uvoľňovania medzi Francúzskom a štátmi východného bloku a jeho vláda má záujem na jej pokračovaní. Francúzsko malo naďalej spolupracovať so Sovietskym zväzom aj v politickej oblasti a naďalej sa mala uplatňovať prax politických konzultácií s Moskvou k najdôležitejším medzinárodno-politickým otázkam. Táto po-

litická línia sa mala zmeniť len v tom prípade, ak by „sovietska politika nesmerovala k normalizácii vzťahov a začala by naberať taký smer, ktorý by bol pre francúzske záujmy nepriateľský“.⁹⁴ Postoj talianskej vlády, ktorá sa snažila využiť negatívny dopad sovietskej agresie a obmedziť spoluprácu, najmä hospodársku, so socialistickými štátmi, vyvolal v Moskve nahnevané reakcie a zosilnil tlak na PCI.⁹⁵

V tomto zmysle v ďalšom toku udalostí a pod dojmom listov sovietskeho politbyra z 2. a 12. septembra talianski komunisti napokon stiahli požiadavku o zvolanie medzinárodnej konferencie k udalostiam v Československu.⁹⁶ V spomínaných listoch sa sovietske vedenie vyjadrilo kriticky predovšetkým na adresu talianskej komunistickej a ľavicovej tlače, ktorá vskutku zoširoka a s využitím všetkých možných dostupných zdrojov podávala vcelku objektívny obraz o situácii po invázii. Ľavicový denník *Avanti!*⁹⁷ informoval o mimoriadnom zjazde slovenských komunistov, na ktorom bol za prvého tajomníka KSS zvolený Gustáv Husák – podľa denníka označený za progresistu. Jeho postavenie sa považovalo za významné, keďže vyhlásil tzv. vysočanský zjazd za neplatný, pretože mal „pošliapať práva Slovákov“. Husáková voľba mala byť posilnením realistickej línie. Samotný Husák sa označoval za realistu, ktorý nemal preberať výlučne prosovietske stanoviská. Postoj slovenskej verejnosti sa v denníku charaktéri-

89 Pajetta povedal na zasadaní Direzione nasledovné: „Redattorem L'Unity Zimlianin povedal, že strana aj vláda jednomyseľne požadovali intervenciu.“ A FIG, f. Ufficio politico 1968, mf. 020. Riunione di direzione del 23. 8. 1968.

90 A FIG, f. Enrico Berlinguer, movimento operaie internationale, busta [škafuľa] 122. 23. 8. 1968.

91 PAJETTA, Gian Carlo. *Le crisi che ho vissuto*, s. 129.

92 A FIG, f. Enrico Berlinguer, movimento operaie internationale, busta 122. 23. 8. 1968.

93 A FIG, f. Enrico Berlinguer, movimento operaie internationale, busta 122. Rapporto e conclusioni alla sessione del Comitato Centrale e della CCC del PCI del 27. – 29. 8. 1968 [Správa a závery zo zasadania Ústredného výboru PCI 27. – 29. 8. 1968].

94 Informacija KGB pri Sovete Ministrov SSSR v CK KPSS o namereniach francuzskovo praviteľstva po razvitíu otnošenij s SSSR i socialističeskimi stranami Vostočnoj Evropy, 29. 11. 1968. In: KARNER, S., TOMILINA, N., TŠCHUBARJAN, A. et al. *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968. Pražská Vesna i međunarodnyj krizis 1968 goda*, dok. č. 220, s. 1 446 – 1 448.

95 ZASLAVSKY, V. Die italienischen Kommunisten zwischen Widerstand und Resignation, s. 537.

96 ZASLAVSKY, V. Die italienischen Kommunisten zwischen Widerstand und Resignation, s. 538.

97 Jeden z prvých socialistických denníkov v Taliansku založený v roku 1896. Počas prvej svetovej vojny doň prispieval Benito Mussolini, ktorý ho ale v roku 1926 zakázal. Denník pôsobil až do roku 1943 vo švajčiarskom exile, po vojne tlačový orgán PSI – Talianskej strany socialistov.

zoval všeobecne ako proti intervenčný; Slováci však mali záujem o normalizáciu situácie prijatím „niektorých podmienok“.⁹⁸ Talianska verejnosť sa takto zrejme po prvýkrát mohla oboznámiť s menom Gustáva Husáka. Longovo vedenie si dobre uvedomovalo, že vo vzťahoch medzi Slovákami a Čechmi existujú rozpory dané „objektívnymi príčinami“, ako to charakterizoval člen predsedníctva Galluzzi po návšteve Prahy a Bratislavy koncom septembra, začiatkom októbra.⁹⁹ Doposiaľ ale nemáme dôkazy, že by sa hlbšie zaoberalo príčinou týchto rozdielov, ako aj snahou o ich pochopenie.

V období jesenných mesiacov čelila Talianska komunistická strana vážnej vnútornej kríze spôsobenej rôznymi hodnoteniami intervencie zo strany vedenia a členskej základne. Tento rozpor začal vznikáť bezprostredne po 21. auguste, keď radoví členovia s vojenským vpádom v podstate súhlasili, pretože boli toho názoru, že Sovietsky zväz použil vojenskú silu preto, lebo na to mal skutočné dôvody. Týmto sa vytvorila paradoxná situácia, kedy hrozil otvorený rozkol: kým vedenie intervenciu ostro odsúdilo, členská základňa ju, naopak, väčšinou hlasov podporila. Približne polovica základných regionálnych organizácií sa za rezolúciu vedenia PCI z 23. augusta nepostavila. Tento fakt Moskve prirodzene hral do kariet. Kremel sa spoliehal na to, že odpor talianskych komunistov, finančne aj ideologicky závislých na ZSSR, dlho nevydrží a snažilo sa rozkol medzi intelektuálnym vedením a straníckou základňou, zloženou prevažne z robotníkov a roľníkov, využiť vo svoj prospech. Cossutta, ktorý v polovici

septembra navštívil Moskvu, si musel od jedného z najvplyvnejších Brežnevových mužov, ideológa strany a člena politbyra, Michaila A. Suslova vypočuť dlhý zoznam chýb talianskeho vedenia. Suslov naznačil, že postoj PCI, ktorý mal vraj sovietskemu vedeniu spôsobiť mnohé strádania, bolo síce možné pochopiť z talianskeho uhla pohľadu, na medzinárodnej úrovni bol ale neodvodniteľný. Uznával možnosť mať iný názor, ak šlo o marginálne záležitosti. V kľúčových otázkach sa žiadne deviácie nepripúšťali. Požiadavka Longovho vedenia o stiahnutie sovietskych vojsk ako dôkazu pre normalizáciu taktiež narazila na nesúhlas. Sovietske vojská sa podľa Suslova mali stiahnuť až vtedy, keď bude normalizácia dokončená, teda v prípade, ak „KSC preberie prospešný kurz pre štát, bude schopná odraziť nepriateľský útok, kontrolovať médiá a zabezpečiť fungujúce vzťahy s ostatnými socialistickými štátmi“.¹⁰⁰ Dňa 28. októbra sovietske politbyro opätovne poslalo list západným komunistickým stranám, ktorý obsahoval „správny výklad“ príčin intervencie a jej opodstatnenosť, ako aj oznámenie o zotrvaní vojsk v Československu na dobu neurčitú. V rovnaký deň Brežnev zaslal jeden z najkritickejších listov Longovi, v ktorom zaznela tvrdá kritika talianskej komunistickej tlače a ktorý obsahoval zároveň hrozbu, z ktorej vyplývalo, že Moskva bola ochotná riskovať otvorený konflikt s PCI až do eventuálneho rozchodu. Vskutku bola finančná podpora Moskvy znížená v roku 1969 približne na polovicu, čo činilo 3,7 milióna amerických dolárov.¹⁰¹ V tejto situácii je zjavné, že Longo a napokon aj Berlinguer, ktorý

Vyjadrenie solidarity PCI československému vedeniu po 21. auguste (Zdroj: L'Unità)

stál na čele protisovietskej frakcie, nemali príliš veľký manévrovací priestor, hoci Berlinguer bol nekompromisným zástancom autonómneho kurzu a medzinárodné komunistické hnutie chcel využiť proti Sovietskemu zväzu. Je preto logické, že to, čo nasledovalo, mohli byť len snahy o prekonanie krízy vo vzájomných vzťahoch.

Vyvrcholením napätého vzťahu bola zahraničná cesta delegácie PCI na čele s Berlinguerom v novembri 1968 do Moskvy. Návšteva sa udiala v čase, keď tzv. normalizácia bola v plnom prúde a oklieštené Dubčekovo vedenie bolo systematickými krokmi Moskvy nútené vzdávať sa postupne reformného programu. Historickým faktom zostáva, že pri podpisovaní zmluvy o dočasnom pobyte sovietskych vojsk v ČSSR 18. októbra, ktorá sovietsku

98 Il congresso della Slovacchia destituisce i collaborazionisti. Eletto segretario il progressista Husak [Zjazd na Slovensku odmieta kolaborantov. Progresivista Husák zvolený prvým tajomníkom]. *Avanti!*, roč. 72, 30. 8. 1968, titulná strana. Článok sa nachádza vo A FIG, f. Enrico Berlinguer, movimento operaie internazionale, busta 123.

99 A IFG, f. Enrico Berlinguer, Movimento operaie internazionale, busta 122. Stenogramma del rapporto del Enrico Berlinguer alla riunione dei segretari dei comitati regionali e delle federazioni capoluogo di regione del giorno 10. 8. 1968 [Stenogram správy Enrica Berlinguera na zasadaní tajomníkov regionálnych výborov 10. 8. 1968].

100 A IFG, f. Enrico Berlinguer, movimento operaie internazionale, busta 122. Stenogramma del rapporto del Enrico Berlinguer alla riunione dei segretari dei comitati regionali e delle federazioni capoluogo di regione del giorno 10. 10. 1968.

101 HÖBEL, A. Il PCI, il '68 cecoslovaccho e il rapporto col PCUS, s. 1 166.

stranu nezaväzovala k ich úplnému odsunu, porušovala nadiktovaný moskovský protokol z konca augusta a znamenala de facto okupáciu štátu, sa nik z československého vedenia nezmohol na otvorený protest.¹⁰² Návšteva talianskej delegácie sa udiala ešte pred povestným plénom Ústredného výboru KSČ 14. – 17. novembra, na ktorom došlo k významnému mocenskému posunu v prospech realistov a k prvému víťazstvu Husákovkej frakcie.¹⁰³

Ale vráťme sa späť k moskovskému pobytu talianskej delegácie v novembri 1968. Podľa správ rímskeho spravodajcu Československej tlačovej kancelárie, ktoré pochádzali z informovaných stranických kruhov, boli rokovania mimoriadne tvrdé. Na sovietskej strane sa sriedali jednotlivé osobnosti, takže talianska delegácia bola na pokraji fyzického a psychického vyčerpania. Navyše existovali pokusy o izoláciu jednotlivých členov a o vyvolanie názorových rozdielov s využitím tlačových dezinformácií s cieľom vynútiť aspoň u časti talianskej delegácie súhlas s intervenciou. Tento zámer sa však dosiahnuť nepodarilo. Zotrvávanie na vlastnom stanovisku sa odrazilo aj na záverečnom komuniké, ktoré sa obmedzilo na čisto formálne konštatovanie o uskutočnení návštevy „v priateľskom a otvorenom duchu“. Brežnev trval na tom, aby sa do komuniké v nejakej formulácii zahrnula pasáž, ktorá by Dubčekovi priala úspech pri uskutočňovaní politiky normalizácie. Talianska dele-

gácia zmienku o normalizácii tvrdohlavo odmietala, pretože socializmus sa v Československu mal budovať aj pred 21. augustom a pojem „normalizácia“ sa objavil až po intervencii.¹⁰⁴

Po návrate z Moskvy Berlinguer učinil pred talianskou tlačou vyhlásenie, podľa ktorého existovala zásadná zhoda v nazeraní na základné otázky, ale čo sa týkalo Československa, stanoviská oboch delegácií zostali nezmenené. Pred predsedníctvom strany o stretnutí povedal, že na sovietskej strane existuje enormný záujem, aby ich politika v Československu naďalej pokračovala bez otvorenej konfrontácie s PCI. Na zasadaní Direzione začiatkom decembra po návrate zo zasadania prípravnej komisie k porade komunistických strán v Budapešti sa vyjadril v tom zmysle, že Kremľ si v súčasnosti neželá otvorený konflikt so západoeurópskymi komunistickými stranami, ktoré sa proti intervenčnému stanovisku nemienili vzdať. Navrhoval zároveň vypracovať novú, konzistentnú líniu vzájomných vzťahov, ktorá mala byť XII. zjazdom PCI uvedená do platnosti.¹⁰⁵

Československé vedenie bolo o protiintervenčných postojoch západoeurópskych komunistických strán informované. Svedčí o tom správa Lenárta, tajomníka Ústredného výboru KSČ pre medzinárodné styky, z ktorej vyplýva, že prakticky všetky západoeurópske komunistické strany spolu s Rumunskom a Juhosláviou odmietali vojenskú intervenciu a zdôrazňovali právo na

vlastnú politickú líniu. Túto skutočnosť navyše umocňovala situácia, v ktorej po prvýkrát od konca druhej svetovej vojny politicky vplyvné komunistické strany západnej Európy vyslovili ostrý nesúhlas s rozhodnutím Moskvy, čo sa napríklad v roku 1956 počas maďarskej revolúcie nestalo. Na základe správy sa všeobecne očakávalo zhoršenie vzťahov medzi jednotlivými komunistickými stranami, a zvlášť medzi talianskou PCI a stranami intervenčných štátov, o ktorých Longo vyhlásil, že bude uvažovať o ich revízii.¹⁰⁶ Pre KSČ a KSS to prirodzene znamenalo skomplikovanie situácie a akési lavírovanie medzi záujmami Moskvy a vlastným záujmom o udržanie tradičných stranicko-politických väzieb smerom na západ.

TALIANSKI KOMUNISTI OD ROKU 1969: OD NONINTERVENČNÉHO STANOVISKA AŽ PO „HISTORICKÝ KOMPROMIS“ A EUROKOMUNIZMUS

Potvrdenie nonintervenčnej a autonomickej línie, ktorú Talianska komunistická strana razila až do pádu reálneho socializmu, priniesol XII. zjazd strany vo februári 1969. Na zjazde sa zúčastnila aj československá delegácia na čele s predsedom Národnej fronty, komunistickým agentom nasadeným v povojnových rokoch do vedenia sociálnej demokracie, Evženom Erbanom. V hlavnom referáte Longo navzdory realite opätovne potvrdil platnosť prin-

102 Bližšie pozri BLEHOVÁ, Beáta. *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei* [Pád komunizmu v Československu]. Wien: LIT Verlag, 2006, s. 16 – 17.

103 BLEHOVÁ, B. *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei*, s. 17 – 18. Novembrové plénum talianski komunisti hodnotili kriticky a celkovo sa s jeho výsledkom nestotožnili. Je možné sa domnievať, že predstavoval jeden z prvých rozporov medzi vedeniami PCI a KSČ, ktoré sa v budúcnosti prehlbovali. V podstate tvrdili, že prílišné presadzovanie tzv. reálpolitiky znamenalo ústup od princípov obrodného procesu. Depeša čs. veľvyslanca v Taliansku V. Ludvíka o reakcii talianskych politikov a tlače na novembrové plenárne zasadanie ÚV KSČ z 21. 11. 1968. In: VONDROVÁ Jitka, NAVRÁTIL, Jaromír. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Září 1968–květen 1970*. Zv. 4/3. Brno: Doplněk, 1997, s. 198.

104 Informácia spravodajcu ČTK v Ríme M. Veselého zo 16. 11. 1968 o rokovaniach delegácie TKS v Moskve v dňoch 11. – 15. novembra 1968. In: VONDROVÁ J., NAVRÁTIL, J. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Září 1968–květen 1970*, s. 197.

105 HÖBEL, A. Il PCI, il '68 cecoslovaccho e il rapporto col PCUS, s. 1 168 – 1 169.

106 Súhrnná správa tajomníka ÚV KSČ pre medzinárodné styky J. Lenárta o názoroch medzinárodného komunistického hnutia k vojenskému zásahu „päťky“ v Československu z 5. 9. 1968. In: VONDROVÁ J., NAVRÁTIL, J. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Září 1968–květen 1970*, s. 288 – 289.

cípu autonómie každej komunistickej strany a každého socialistického štátu, odmietol koncepciu vedúcej úlohy ZSSR v komunistickom hnutí a podľa všeobecného očakávania požadoval, aby Dubčekovo vedenie pokračovalo v započatých reformách. Zásadne sa vyjadril aj k medzinárodným otázkam: PCI sa opätovne prihlásila k politike mierovej koexistencie, ktorej cieľom nemal byť rozpad západného bloku, ale prekonanie rozdelenia Európy. V tomto zmysle požadoval rozpustenie obidvoch vojenských zoskupení, ako NATO, tak Varšavskej zmluvy a v podstate s veľkým predstihom navrhoval riešenie, ktoré o pätnásť rokov neskôr pod pojmom „spoločný európsky dom“ chcel uskutočniť sovietsky generálny tajomník Michail S. Gorbačov. Z radov vedúcich činiteľov strany zaznel takisto nesúhlas s Brežnevovou teóriou o obmedzenej suverenite.¹⁰⁷ Vo svojej podstate internacionalistická strana, akou PCI nepochybne bola, nemohla a ani nechcela opustiť socialistický blok. Povedané inými slovami, rozchod s Moskvou sa ani po augustovej invázii nekonal. Jasne to zaznelo z referátu Enrica Berlinguera, ktorý o tri roky neskôr v marci 1972 mal prezviať vedenie strany: „Každý, kto očakáva roztržku medzi Talianskou komunistickou stranou, Komunistickou stranou Sovietskeho zväzu a medzinárodným komunistickým hnutím, bude sklama-

ny. Strana neprepadne antisovietizmu, nepôjde sociálne demokratickou cestou, ani cestou Nenniho.“¹⁰⁸ Berlinguerov prejav korešponduje s obsahom rozhovoru, ktorý s ním viedol spomínaný Erban ako vedúci československej delegácie, inak oportunista hrubého zrna, ktorý dokázal slúžiť trom totalitám: nacistickej, ľudovodemokratickej a komunistickej. Erban Berlinguera nabádal, aby sa vedenie PCI nevracalo sústavnne k augustovým udalostiam a neprepadlo „antisovietizmu“. Dostalo sa mu ubezpečenia, že talianska komunistická tlač toto odporúčanie v budúcnosti pri výbere článkov zohľadní.¹⁰⁹ V podobnom duchu viedol Erban rozhovor aj s predstaviteľom Talianskej socialistickej strany (Partito socialista italiana, PSI), ktorý vyjadril záujem bývalého predsedu strany, v tom čase podpredsedu talianskej vlády, De Martiniho, o návštevu Československa.¹¹⁰

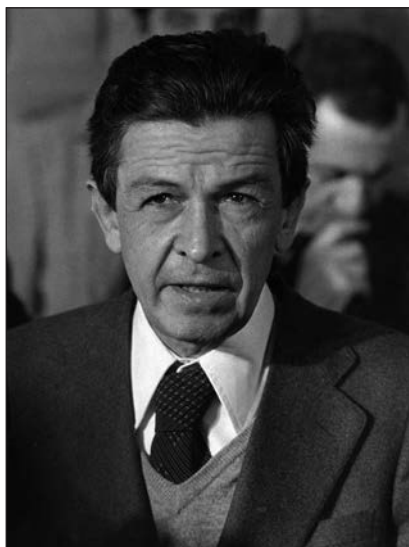
Spontánnym protisovietskym náladám širokých vrstiev talianskej spoločnosti a kritickému spravodajstvu časti talianskej tlače, ktoré vyvrcholili v deň prvého výročia invázie, však zabrániť možné nebolo. Československé zastupiteľstvo v Ríme sa v augustových dňoch roku 1969 vskutku nachádzalo v nepríjemnej situácii, keď muselo požiadať talianske ministerstvo zahraničných vecí o ochranu ambasády. Novému veľvyslancovi Vladimírovi Bergerovi, ktorý v máji rozhodnutím

predsedníctva Ústredného výboru KSČ vystriedal Ludvíka, sa dokonca podarilo získať príslub o umiernenosti talianskych vládnych kruhov. Československý zastupiteľský úrad považoval za hlavný cieľ protisovietskej kampane v lete 1969 diskreditáciu talianskych komunistov a ich označenie ako spolupovníkov agresívneho medzinárodného komunizmu, napriek tomu, že vedenie PCI intervenciu odsúdilo.¹¹¹ Vládne kruhy v Prahe protestovali aj proti prejavu talianskeho ministra zahraničných vecí Alda Mora, ktorý vo vystúpení pred zahraničným výborom poslaneckej snemovne 12. septembra 1969 kritizoval pomery v Československu, vniac ho ako hlavnú brzdu pri uskutočnení konferencie o európskej bezpečnosti.¹¹² Celkovo je nutné konštatovať, že postoj talianskej vlády k udalostiam v Československu v pohnutých rokoch 1968 – 1969 nie je v celistvosti spracovaný a predstavuje do budúcnosti vedecké deziderátum.

Na XIII. zjazde PCI v marci 1972 bol za nového generálneho tajomníka zvolený Enrico Berlinguer. Majetný Sardínčan aristokratického pôvodu sa vymykal všeobecnej charakteristike komunistického politika jednak svojou otvorenou a čestnou povahou, jednak silnou averziou voči kultu osobnosti a totalitným praktikám Togliattiho éry. Berlinguer nevyňikal rétorickými schopnosťami, ale bol prístupný voči

- 107 Správa predsedu Národnej fronty E. Erbana o pojednaní k československej a medzinárodnej problematike na XII. zjazde TKS z 10. 3. 1969. In: VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Září 1968–květen 1970*, s. 277 – 280.
- 108 Správa predsedu Národnej fronty E. Erbana o pojednaní k československej a medzinárodnej problematike na XII. zjazde TKS z 10. 3. 1969. In: VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Září 1968–květen 1970*, s. 277 – 280. Predseda talianskych socialistov Pietro Nenni sa začiatkom 60. rokov usiloval o zblíženie s vládnucimi kresťanskými demokratmi za účelom vytvorenia spoločnej vlády. Toto zblíženie viedlo k zrušeniu tzv. akčnej dohody medzi PSI a PCI z októbra 1957 a v konečnom dôsledku k roztriešteniu socialistickej strany.
- 109 Archivio Storico della Camera dei Deputati Rím, f. Jiří Pelikán, busta 26, fascicolo (ďalej fasc.) 31; PÚV KSČ 5411/31. Dôvodová správa z 24. 2. 1969.
- 110 Archivio Storico della Camera dei Deputati, f. Jiří Pelikán, busta 26, fasc. 31; PÚV KSČ 5411/31. Dôvodová správa z 24. 2. 1969, s. 3.
- 111 Depeša Radcu československého veľvyslanectva v Taliansku Tichého o ohlasoch na prvé výročie invázie do Československa v talianskej tlači z 25. 8. 1969. In: VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Září 1968–květen 1970*, s. 335.
- 112 Záznam rozhovoru Z. Trhlíka s talianskym veľvyslancom v ČSSR Nicolò di Bernardom s vyslovením protestu proti časti prejavu talianskeho ministra zahraničných vecí Alda Mora z 18. 9. 1969. In: VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Září 1968–květen 1970*, s. 342 – 343.

ostatným a v strane sa tešil značnej obľube.¹¹³ Poučený udalosťami v Čile, kde bol v roku 1973 komunistický prezident Salvador Allende zvrhnutý vojenským pučom a následne zavraždený, rozpoznať nebezpečenstvo podobného scenára aj v prípade volebného víťazstva komunistov na Apeninskom polostrove.¹¹⁴ Berlinguer podrobil svoju stranu zmene kurzu smerom k vládnej spolupráci s Democrazia Cristiana, ktorá donedávna v rétorike komunistov predstavovala „triedneho nepriateľa“ slúžiaceho imperialistickým záujmom USA. V októbri 1973 rozvinul na stránkach týždenníka *Rinascita* myšlienku tzv. historického kompromisu – „compromesso storico“ – medzi tromi politickými stranami: komunistickou stranou, kresťanskou demokraciou a socialistickou stranou. Razenie nového kurzu spolupráce, ktorý mal osloviť predovšetkým ľavicových katolíkov z radov Democrazia Cristiana a na autonómnosti zainteresovaných komunistov z radov vlastnej strany, sa vyplatilo. V parlamentných voľbách v roku 1976 získala PCI viac než 34 percent, teda len o štyri percentá menej než DC a o sedem percent viac než v parlamentných voľbách v roku 1972. Výsledok volieb dával predpoklad pre vznik menšinovej kresťanskodemokratickej vlády s podporou komunistov, socialistov a republikánov, teda tzv. ústavných strán alebo „arco costituzionale“, vychádzajúcich zo spoločnej antifašistickej minulosti. V oblasti zahraničnej a bezpečnostnej politiky sa PCI týmto rozhodnutím vzdala svojho prioritného cieľa z minulosti, keď prestala požadovať vystúpenie Ta-

Enrico Berlinguer (1970), generálny tajomník PCI v rokoch 1972 – 1984
(Zdroj: www.wikimedia.org)

lianska z NATO a pripojila sa k cieľu európskej integrácie.¹¹⁵

Konvergencia, ktorá mala nastať medzi talianskymi socialistami, komunistami a kresťanskými demokratmi počas tzv. anni di piombo¹¹⁶ je nemyšliteľná bez postavy významného talianskeho politika, kresťanského demokrata, dvojnásobného premiéra a osobného priateľa pápeža Pavla VI., Aldo Moro. Aldo Moro ako politik s povestou húževnatého mediátora od začiatku 60. rokov podporoval alianciu medzi socialistami a kresťanskými demokratmi, aby tak rozšíril demokratickú základňu vlády. Po voľbách v roku 1976 sa plnou váhou svojej osobnosti vyslovil za vládu „národnej solidarity“ s aktívnou účasťou komunistov. Berlinguerova PCI sa v rovnakom čase prikláňala k programu eurokomuniz-

mu a odpúťavala od Moskvy, čo mali byť predpoklady pre uskutočnenie „historického kompromisu“. Dňa 16. marca 1978 bol Aldo Moro na ceste do Poslaneckej snemovne, ktorá mala vysloviť dôveru novej vláde „národnej solidarity“ pod vedením Giulia Andreottiho s účasťou komunistov, unesený teroristami z Brigate Rosse a o približne sedem týždňov neskôr, 9. mája 1978 bol za dodnes nevyjasnených okolností zavraždený.¹¹⁷ Podľa záznamov z Mitrochinovho archívu sa vedenie PCI v období únosu Mora Červenými brigádami obávalo predovšetkým zverejnenia pomoci, ktorú československá rozviedka poskytovala teroristom.¹¹⁸

Myšlienka „historického kompromisu“ v plnej miere rezonovala na XIV. zjazde PCI koncom marca 1975 v Ríme, ktorý sa všeobecne považuje za medzník v histórii zjazdov. V prijatej rezolúcii zjazd novú politickú koncepciu legitimizoval. Berlinguer sa k problematike „historického kompromisu“ vo vlastnom referáte vyjadril zoširoka, keď ho charakterizoval ako návod, ako vyviesť Taliansko z krízy, v ktorej sa krajina v polovici 70. rokov nachádzala. Nemal to byť teda len návrh na novú vládu kresťanských demokratov s komunistami, ale akýsi ukazovateľ nových politických vzťahov, ktorý mal podnietiť politické sily k hľadaniu vzájomného pochopenia a dohody. Katolícke hnutie podľa Berlinguera bolo realitou, ktorú bolo treba brať do úvahy a usilovať sa o získanie súhlasu s programom PCI medzi katolíckymi voličmi. Strana ale nemala pôsobiť na elektorát kresťanských demokratov iba zvonka, ale – a tu sa ukazujú prvky ideologického boja – snažiť sa o hlboké

113 GINSBORG, Paul. *Storia d'Italia 1943 – 1996. Famiglia, società, Stato* [Dejiny Talianska 1943 – 1996. Rodina, spoločnosť, štát]. Torino: Einaudi 1998, s. 424.

114 WOLLER, Hans. *Geschichte Italiens*, s. 312.

115 WOLLER, Hans. *Geschichte Italiens*, s. 314.

116 T. j. olovené 70. roky poznačené terorizmom Červených brigád.

117 GINSBORG, P. *Storia d'Italia 1943 – 1996*, s. 453 – 459.

118 Dňa 4. 5. 1978 mal člen *Direzione* Amendola varovať československého veľvyslanca v Taliansku Kouckého pred prípadom, že Morovi únoscovia budú pochytení a na verejnosť sa dostanú ich styky s ŠtB. Sovietsky veľvyslanec Ryžov bol dokonca presvedčený, že československá rezidentúra v Ríme má tajné spojenie s Brigate Rosse. ANDREW, Christopher, MITROCHIN, Vasilij. *Neznáme špiónážní operace KGB. Mitrochinův archiv*. Praha: Academia 2001, s. 307.

zmeny v pozíciách a zámeroch Kresťanskej demokracie, ktorá sa považovala za stranu spätú so záujmami veľkých koncernov a „parazitných skupín“.¹¹⁹ V súčinnosti s novou politickou líniou sa už na zjazde nehovorilo o vystúpení Talianska z NATO a Európskeho hospodárskeho spoločenstva (predchodcu Európskej únie), ale vo všeobecnosti sa konštatovala nutnosť prekonania blokov. Československo na zjazde zastupovala delegácia, ktorú viedol tajomník Ústredného výboru KSČ Jan Baryl a zrejme po prvýkrát sa na zjazde PCI zúčastnil aj slovenský pozorovateľ, tajomník okresného výboru v Bratislave, Marušic. Federalizácia štátu začala prinášať prvé ovocie: z talianskej strany bol zaregistrovaný záujem o prezentovanie čisto slovenskej témy pre širšiu taliansku verejnosť, ktorá mala v súvislosti s výročím konca druhej svetovej vojny prezentovať rozvoj Slovenska za posledných tridsať rokov.¹²⁰

Seminár o ekonomickom rozvoji Slovenska sa mal uskutočniť na talianskej pôde v roku 1976 a jeho organizátorom mala byť Talianska spoločnosť pre kultúrne vzťahy s Československom¹²¹, ktorá svojou činnosťou posilňovala postavenie talianskych komunistov a socialistov a propagovala ľavicové myšlienky pre širokú verejnosť. V spomínanom období ju viedol generálny tajomník Primo de Lazzari, autor vedeckej publikácie *L'insurrezione nazionale slovacca 1944*¹²², ktorá v súlade s oficiálnou čes-

koslovenskou historiografiou mala byť prvotnou informáciou pre talianskeho čitateľa o povstaní na Slovensku a v straníckych a vládnych kruhoch na Slovensku bola prijatá s veľkým záujmom.¹²³ Primo de Lazzari, člen Ústredného výboru PCI, začiatkom júla 1975 pricestoval do Prahy, kde sa mu dostalo vysokého prijatia: s ministrom zahraničných vecí Bohuslavom Chňoupkom hovoril o československo-talianskych a československo-vatikánskych vzťahoch, predsedovi slovenskej vlády Lenártovi spomenul výstavu o Slovensku usporiadanú na Sardínii a návštevu slovenského ministra kultúry Miroslava Válka v Taliansku a napokon bol prijatý samotným prezidentom republiky G. Husákom.¹²⁴

Evidentne začali federalizáciou štátu bilaterálne vzťahy nadobúdať aj slovenskú dimenziu. Všeobecne možno konštatovať, že v prvej polovici 70. rokov začali vzťahy medzi PCI, KSČ a KSS naberať na určitej intenzite. Dôkazom toho bola aj návšteva vysokopostavených talianskych komunistov v Československu začiatkom júla 1974. Prijatia sa im dostalo predovšetkým od Vasilu Biľaka, jedného z popredných ideológov normalizácie, predstaviteľa dogmatického krídla kolaborujúceho s Moskvou, ktorý taliansku delegáciu hneď v úvode upozornil, že „vedenie KSČ je trpezlivé, čo sa týka zmeny stanoviska PCI“ k intervecii. Odpoveď, ktorú dostal, ho ale nadchnúť nemohla. Vedúci delegácie, člen

Direzione Emanuele Macaluso, označil vojenský zásah ako „nesprávny, nepotrebný a zbytočný“; a bol presvedčený, že krízu v roku 1968 bolo možné riešiť politickou cestou. Ďalej zdôraznil, že jeho strana nemôže súhlasiť s vojenskou intervenciou, pretože by tým podporovala možnú intervenciu USA a NATO v Taliansku. Biľakovi v ďalšom toku rozhovoru naznačil, že KSČ by mala zaujať nové stanovisko k silám minulého vedenia, ktoré vraj nestratili svoj vzťah k strane, čím mal na mysli širokú rehabilitáciu tzv. reformných komunistov, hoci meno Dubčeka spomenuté nebolo.¹²⁵ K oživeniu stykov došlo aj smerom k talianskym socialistom, ktoré boli v roku 1966 prerušené. Začiatkom augusta 1974 pricestoval do Prahy člen vedenia Partito socialista italiana De Pascalis. V rozhovore s Biľakom aktualizoval problematiku, ktorá sa na Apeninskom polostrove v 70. rokoch stala realitou: celkový posun spoločnosti doľava, ktorý sa prejavil liberalizáciou rozvodového konania v roku 1970 a neúspešným referendom organizovaným v máji 1974 kresťanskými demokratmi, ktorým sa tento trend mal zvrátiť.¹²⁶ Ukázalo sa, že celková antikomunistická rétorika už nemala tú silu, aby dokázala tento trend smerom k laicizácii a sekularizácii spoločnosti vrátiť späť. Väčšina Talianov a Talianok uľahčenie rozvodového konania a legalizáciu potratov jednoznačne vítala. Posun doľava

119 SNA, f. I. tajomník ÚV KSS Jozef Lenárt, šk. č. 13. Informácia medzinárodného oddelenia ÚV KSČ z 14. 5. 1975.

120 SNA, f. I. tajomník ÚV KSS Jozef Lenárt, šk. č. 13. Informácia medzinárodného oddelenia ÚV KSČ z 14. 5. 1975, s. 9. Táto pasáž je v správe, ktorú dostal Lenárt, podčiarknutá zrejme Lenártom samotným.

121 Assoziacione Italiana per i rapporti culturali con la Cecoslovacchia sídlila na Via Crescenzo.

122 DE LAZZARI, Primo. *L'insurrezione nazionale slovacca, 1944* [Slovenské národné povstanie, 1944]. Roma: Assoziacione Italiana per i rapporti culturali con la Cecoslovacchia, 1974.

123 Leonard Bianchi z Ústavu štátu a práva Slovenskej akadémie vied vypracoval pre Lenárta v podstate pozitívne vyjadrenie ku knihe: „Celá knižka je písaná v takom obsahovom zameraní, že sa v ničom nerozhádza s oficiálnou historiografiou súčasného poňatia udalostí okolo Slovenského národného povstania v našej vlasti.“ Z dnešného hľadiska ako úplne absurdné vyznelo dogmatické hodnotenie poznámkového aparátu, v ktorom mal autor použiť nedovolené diela historikov vylúčených zo strany. SNA, f. I. tajomník ÚV KSS Jozef Lenárt, šk. č. 13. Vyjadrenie k práci Primo de Lazzariho, *L'insurrezione nazionale slovacca* (1944, Roma 1974).

124 SNA, f. I. tajomník ÚV KSS Jozef Lenárt, šk. č. 13. Záznam o pobyte s. P. de Lazzariho v ČSSR z 21. 7. 1975.

125 Archivio Storico della Camera dei Deputati. f. Jiří Pelikán, busta 26, fasc. 31. Správa o pobyte delegácie TKS v ČSSR 1. – 5. 7. 1974.

126 Archivio Storico della Camera dei Deputati. f. Jiří Pelikán, busta 26, fasc. 31. Informácia o návšteve člena predsedníctva Talianskej socialistickej strany v Československu De Pascalisa, PÚV KSČ č. 8430.

pokračoval aj začiatkom 80. rokov, keď v roku 1983 po prvýkrát v histórii povojnového Talianska post ministerského predsedu nezaujal kresťanský demokrat, ale socialista Bettino Craxi.

Brežnevovo vedenie koncepciu historického kompromisu primárne neodmietalo, pokiaľ nestála v ceste normálnym alebo, lepšie povedané, vyváženým vzťahom Moskvy s členskými štátmi NATO, a pokiaľ talianski komunisti celkovú politiku détente neohrozovali. Podobne Moskva s určitou benevolenciou reagovala na kritiku vlastného politického systému, ktorá sa od roku 1976 začala objavovať na stránkach talianskej komunistickej tlače, pretože slúžila v prvom rade na opodstatnenie tzv. via italiana a hoci sa dotýkala aj centrálného postavenia sovietskej komunistickej strany v medzinárodnom hnutí, neohrozovala sovietske zahraničnopolitické záujmy.¹²⁷ Na druhej strane Moskva ostro odsúdila reformné hnutie eurokomunizmu, ktorým sa niektoré západoeurópske komunistické strany od polovice 70. rokov snažili od nej odpútať vlastnou politikou tzv. tretej cesty, pretože sa obávala straty legitimacy v štátoch reálneho socializmu a v komunistickom hnutí sa nemienila vzdať vedúceho postavenia. Oveľa viac než akceptovanie členstva Talianska v NATO Berlinguerovým vedením v decembri 1974 Moskvu iritovala myšlienka nového, samostatnejšieho postavenia, aké mala Európa – v intenciách eurokomunizmu – zohrávať na svetovej politickej scéne.¹²⁸ Hlavný ideológ sovietskej komunistickej strany a zástanca komin-

ternovskej a neostalinskej línie Suslov pri stretnutí s Berlinguerom v októbri 1978 v Moskve povedal, že eurokomunizmus je revizionistickým hnutím a ako „výplod buržoázie“ podkopáva základy reálneho socializmu a je namierený predovšetkým proti komunistickým stranám východného bloku.¹²⁹ Otvorený rozkol medzi Moskvou a PCI nenastal však ani v dôsledku historického kompromisu, ani hnutia eurokomunizmu, ktorý v období bipolarity a jej nekompromisného hájenia dvoma veľmocami mohol byť len „*mŕtvo narodeným dieťaťom*“. Keď Berlinguerovo vedenie začiatkom 80. rokov začalo otvorene kritizovať angažovanie Sovietskeho zväzu a jeho satelitov v tzv. oslobodzovacom hnutí v krajinách tretieho sveta, pričom ho považovalo predovšetkým za rozširovanie vojensko-politického vplyvu, než skutočnú podporu revolúcie, a keď prestalo podporovať zahraničnú politiku Moskvy, zhoršenie vzájomných vzťahov začaté rokom 1968 dosiahlo takpovediac bod mrazu. Predchádzalo mu stretnutie delegácie PCI so zástupcom vedúceho medzinárodného oddelenia Ústredného výboru KSSZ Vadimom Zagladinom v Moskve v decembri 1980, na ktorom Berlinguer sovietskeho činiteľa varoval pred akýmkoľvek nasadením silových zložiek armády a polície, či už zvonka alebo zvnútra, pri riešení ťažkej vnútropolitckej krízy v Poľsku.¹³⁰ Po vyhlásení stanného práva generálom Jaruzelskim v decembri 1981, ktorý Berlinguer v televíznom vystúpení ostro odsúdil a povedal známu vetu: „*októbrová revolúcia stratila na účin-*

ku“,¹³¹ sa vzťahy dostali na bod mrazu, i keď až do nástupu Gorbačovovej éry úplne prerušené neboli.¹³²

Rozkol – v talianskej historiografii dostal pomenovanie „strappo“ – sa prejavil aj v reláciách KSC a PCI. Od roku 1981 poprední talianski komunisti nemohli navštevovať Československo a prípadné stretnutia sa odohrávali mimo územia republiky. Svedčí o tom správa vedúceho medzinárodného oddelenia ÚV KSC Štefaňáka z 25. októbra 1984, v ktorej tlmočil žiadosť Armanda Cossutta, aby sa posledný mohol stretnúť so Štefaňákom na československej ambasáde vo Viedni s cieľom výmeny informácií o aktuálnom vývoji s odôvodnením, že kvôli existujúcemu zákazu nemôže Cossutta pricestovať do Prahy.¹³³

Viera talianskych komunistov v reformovateľnosť „reálneho socializmu“, ústretovosť voči ideologickému odkazu Pražskej jari a požiadavka rehabilitácie jej protagonistov sa začali v novej podobe prejavovať po nástupe Michaila Gorbačova a viedli k zostreniu konfliktov medzi jednotlivými straníckymi vedeniami. Vedenie PCI na čele s Alessandro Nattom, ktorý po smrti Berlinguera v roku 1984 prevzal post generálneho tajomníka, konzekventne požadovalo od Gorbačova prehodnotenie sovietskeho postoja k reformnému procesu v Československu, nechávalo vo vlastných tlačových orgánoch publikovať prreformné postoje časti sovietskej inteligencie a požiadavky na rehabilitáciu bývalých reformných komunistov, čo vyvolávalo v Prahe veľké znepokojenie, pertraktované na najvyššej úrovni aj počas stretnutia medzi Gorbačovom a Hu-

127 URBAN, J. B. *Moscow and the Italian Communist Party from Togliatti to Berlinguer*, s. 280 – 281.

128 PONS, Silvio. The rise and Fall of Eurocommunism. In: *Cambridge History of the Cold War*, s. 53 [online]. [cit. 2018-06-18]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1017/CHOL9780521837217.004>

129 PONS, Silvio. Meetings between the Italian Communist Party and the Communist Party of the Soviet Union, Moscow and Rome, 1978–1980. In: *Cambridge History of the Cold War*, s. 160 – 161 [online]. [cit. 2018-06-18]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1017/CHOL9780521837217.004>

130 PONS, S. Meetings between the Italian Communist Party and the Communist Party of the Soviet Union, s. 160 – 161.

131 URBAN, J. B. *Moscow and the Italian Communist Party from Togliatti to Berlinguer*, s. 261.

132 O tomto fakte svedčia aj stretnutia medzi členmi vedenia PCI, napr. Antoniom Rubbim, ktorý bol poradcom Berlinguera v zahraničných otázkach a po jeho smrti viedol medzinárodné oddelenie strany so sovietskymi predstaviteľmi v rokoch 1983 – 1984. A IFG, f. Enrico Berlinguer, movimento oper. intern (1960 – 1984), fasc. 182. Incontra con dirigenti sovietici 1983 – 1984.

133 Archivio Storico della Camera dei Deputati. f. Jiří Pelikán, busta 26, fasc. 31; Sekretariát ÚV KSC 7543/23. Dôvodová správa z 25. 10. 1984.

sákom 12. apríla 1988 v Moskve.¹³⁴ Za vyvrcholenie snáh o rehabilitáciu Alexandra Dubčeka možno považovať publikovanie prvého rozsiahleho rozhovoru v zahraničnej tlači po Dubčekovom páde v komunistickom denníku *L'Unità* 10. januára 1988.¹³⁵ Okolnosti Dubčekovej cesty do Talianska v novembri 1988 v súvislosti s udelením čestného doktorátu Bolonskej univerzity nie sú zatiaľ dostatočne objasnené a do budúcnosti vytvárajú priestor na podrobný výskum.

NA ZÁVER

Stredobod štúdie tvoria udalosti roku 1968, keď hlavný predstaviteľ talianskych komunistov Luigi Longo v máji navštívil Prahu a v sérii rozhovorov s Dubčekom, Lenártom a Husákom došlo k výmene názorov na reformný proces, pričom talianska strana liberalizáciu režimu, a to aj v cirkevnopolitických otázkach, jednoznačne schvaľovala. Negatívne stanovisko straníckej špičky talianskych komunistov k vojenskej intervencii zostalo nezmenené v podstate až do konca pádu komunistických režimov a trvalo narušilo vzťah k sovietskemu vedeniu. Tradične intenzívne styky straníckych kruhov v Československu s jednou z najdôležitejších západoeurópskych komunistických strán pretrvávali približne do polovice 70. rokov, pričom je nutné konštatovať, že federalizáciou štátu vzájomné kontakty začali nadobúdať aj slovenskú dimenziu: v roku 1974 vyšla v taliančine kniha o Slovenskom národnom povstaní, na Sardínii sa konala výstava o Slovensku a rok nato, Talianska spoločnosť pre kultúrne vzťahy s Československom zorganizovala odborný seminár na tému ekonomického vývoja na Slovensku, zaštitenú najvyššími straníckymi kruhmi na Slovensku. Od roku

Alessandro Natta bol na čele PCI od roku 1984 (Zdroj: www.chiamamicitta.it)

1973 nový generálny tajomník Enrico Berlinguer – autor myšlienky „historického kompromisu“ medzi kresťanskou demokraciou a komunistami v Taliansku – začal raziť nový politický kurz, ktorým sa približoval k programu sociálnej demokracie. Tento nový kurz a rastúci nezáujem sovietskeho vedenia o medzinárodné komunistické hnutie prispeli k postupnému oslabovaniu vzájomných vzťahov medzi KSC, KSS a PCI a začiatkom 80. rokov vyústili do otvoreného konfliktu medzi Moskvou a Talianskou komunistickou stranou. V dôsledku konfliktu mali poprední talianski komunisti od roku 1981 zakázané cestovať do Československa, pričom za hlavnú príčinu je možné považovať ostrý nesúhlas s vyhlásením stanného práva v Poľsku v decembri 1981.

Historiografické spracovanie doteraz menej známej kapitoly vzájom-

ných kontaktov medzi dvoma komunistickými stranami takpovediac ponad železnú oponu je bezpochyby prínosom pre lepšie pochopenie historických procesov, ktoré v špecifickom kontexte bipolárneho sveta v období studenej vojny prebiehali. Významná je pritom vysoká miera vzájomného ovplyvňovania sa, keď talianski komunisti sa snažili reformné hnutie v Československu politicky využiť vo svoj prospech a myšlienky „socializmu s ľudskou tvárou“ trvalo ovplyvnili rozhodovacie procesy v strane. Idey „Dubčekovej jari“ mohli práve vďaka talianskym komunistom prežiť, pričom paradoxne ich strana Dubčekovu líniu počas celého obdobia normalizácie podporovala. Doteraz menej známou kapitolou, ktorú sa v štúdiu podarilo len čiastočne načrtnúť, sú vzťahy Husákovho vedenia, vnímanie

134 Archív Gorbačovovej nadácie Moskva, f. 1, opus [škatuľa] 1, 88apr12.doc. Zapis osnovného soderžania besedy M. S. Gorbačova s členom Prezidiuma ZK KPČ, prezidentom ČSSR G. Gusakom.

135 Dlhý rozhovor na štyroch veľkoformátových stranách denníka pripravil Renzo Foa: Intervista a Dubcek: „Noi stiamo con Gorbacov“ [Sme s Gorbačovom]. *L'Unità*, 10. 1. 1988, úvodná strana, s. 15 – 18. V rozhovore bol Dubček označený ako jedna z najväčších osobností našich čias. Výťah z rozhovoru s komentárom uverejnil pod redakciou Agostina Visca exilový mesačník *Slobodné Slovensko* na pokračovanie. VISCO, Agostino. Prekvapujúce interview s Alexandrom Dubčekom. *Slobodné Slovensko*, roč. 43, 1988, č. 2, s. 2; č. 3, s. 2; č. 4, s. 2; č. 5, s. 2; č. 6, s. 2; č. 7, s. 2. Pozri tiež RYDLO, Jozef, ed. *Agostino Visco. Literárne dielo. Slovakistické state slovenského exulanta v Taliansku*. Bratislava: Libri historiae, 2008, s. 288 – 304.

jeho osoby a jeho politiky vo vedení talianskych komunistov v Ríme. K tejto otázke doteraz neexistuje historiografický výskum.

Na záver je nutné konštatovať, že vzťahy medzi predmetnými stranami prebiehali takpovediac v trojuholníku Moskva – Praha – Rím. Bez vplyvu tzv. sovietskeho faktora nie je možné podať ich celkový obraz. V tejto súvislosti je možné sa domnievať, že postoj hlavného ideológa KSČ Vasilá Biľaka bol silne podmienený postojom Moskvy a v podstate jej politiku voči najvplyvnejšej komunistickej strane v západnej Európe len kopíroval. Pritom je ale otázne, do akej miery sa s týmto stanoviskom stotožňoval samotný najvyšší

stranícky a štátny predstaviteľ Gustáv Husák.

Počas povojnového obdobia zaznamenala Talianska komunistická strana pozoruhodný vývoj, keď sa z politickej strany neostalinského typu postupne premenila na stranu blízku sociálno-demokratickým myšlienkam. Talianski komunisti sa zaslúžili o celkový posun talianskej spoločnosti doľava, o jej laicizáciu a sekularizáciu, o politické ovplyvňovanie ľavicových katolíkov, o sprístupnenie a rozšírenie marxizmu a neomarxizmu, i keď nie ako ideologickej dogmy, ale preda len ako kultúrneho dedičstva. Berlinguerova koncepcia laickej podstaty strany a štátu, uznanie náboženských slobôd a sociálnej funk-

cie cirkevných inštitúcií, jeho kritika proticirkevnej a protináboženskej politiky v socialistických štátoch dokázala koncom roka 1977 nadchnúť časť biskupov, predovšetkým z Latinskej Ameriky, zúčastnených na V. celosvetovej biskupskej synode v Ríme.¹³⁶ Koncepcia „historického kompromisu“ však úspešná nebola a ani byť nemohla, keď v obnovenom protikomunistickom a protisovietskom ťažení vlád Spojených štátov amerických pod prezidentmi Jimmym Carterom a Ronaldom Reaganom bola účasť komunistov v akejkolvek západoeurópskej vláde nežiaduca a s nástupom pontifikátu Jána Pavla II. sa výrazne zmenili dovtedy priaznivé podmienky pre jej uskutočnenie.

Beáta Katrebová Blehová • Italian Communists and Czechoslovakia in Years 1968–1975 in the International Political Context

The study is focused on events in the year 1968, when Luigi Longo, the main representative of Italian Communists visited Prague in May. In his interviews with Dubček, Lenárt and Husák they exchanged opinions on the reform process. The Italian party clearly agreed with the regime liberalisation, even in church and political issues. Negative attitude of party leaders of Italian Communists on military intervention remained unchanged until the fall of Communist regimes and it permanently disrupted the relation to the Soviet leadership. Traditionally intensive contacts of party representatives in Czechoslovakia with one of the most significant West European Communist parties survived till half of 1970s, and it is necessary to say that after establishing federative Czechoslovakia also the Slovak dimension started to play its role. After 1973, the Italian Communist leadership started to implement new political orientation through which it was coming closer to the programme of social democracy. That new orientation and growing lack of interest of the Soviet leadership in the international Communist movement contributed to gradual weakening of mutual relations of the Czechoslovak Communist Party (KSČ), Communist Party of Slovakia (KSS) and Italian Communist Party (PCI), and at the beginning of 1980s it led to an open conflict between Moscow and the Italian Communist Party, which had negative impact also on Czechoslovak-Italian relations.

Dr. phil. Beáta Katrebová Blehová (1973)

V rokoch 1992 – 1993 študovala anglistiku a germanistiku na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, v rokoch 1993 – 2000 študovala politológiu, históriu, ruský jazyk a právo v kombinácii predmetov na Viedenskej Univerzite. V rokoch 2000 – 2004 absolvovala doktorandské štúdium na Inštitúte pre východoeurópske dejiny, Univerzita Viedeň, s témou dizertačnej práce *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei 1989*, ktorá vyšla knižne v roku 2006. V rokoch 2000 – 2005 pracovala v Rakúskom inštitúte pre východnú a juhovýchodnú Európu a v rokoch 2004 – 2009 ako univerzitná asistentka na Inštitúte pre východoeurópske dejiny na Viedenskej univerzite. Od júla 2018 pracuje v Ústave pamäti národa. Od roku 2007 je členkou redakčnej rady časopisu *Pamäť národa* a od roku 2018 aj členkou redakčnej rady časopisu *Historický zborník*. Je autorkou 30 vedeckých článkov v štyroch jazykoch, v ktorých sa zameriava na slovenské a medzinárodné dejiny v 20. storočí, slovensko-sovietske vzťahy, československo-sovietske a československo-talianske vzťahy, slovenský politický exil, protikomunistický odboj a pád komunizmu v medzinárodnom kontexte.

136 SANTINI, Alceste. Come reagì il V Sinodo alle lettere tra Betazzi e Berlinguer [Ako V. synoda reagovala na výmenu listov medzi Betazzim a Berlinguerom]. In: *Enrico Berlinguer*. Roma: Editrice L'Unità, 1985, s. 195.

PRÍPAD PETRA LEGNERA – OBETE INVÁZIE VOJSK VARŠAVSKEJ ZMLUVY V AUGUSTE 1968

PETER JAŠEK – PAVOL PYTLÍK

21. august 1968 sa zapísal do dejín slovenského národa a česko-slovenského štátu ako negatívny míľnik. V tento deň vojská štyroch štátov Varšavskej zmluvy (jednotky Nemeckej demokratickej republiky sa invázie bezprostredne nezúčastnili) vtrhli do Československa, aby tu násilím potlačili demokratizačný proces komunistického režimu, známy aj ako socializmus s ľudskou tvárou. Samotná operácia s krycím menom DUNAJ, najväčšia vojenská akcia v Európe od skončenia druhej svetovej vojny, bola z vojenského hľadiska úspešná a okupačné vojská zaujali vytýčené strategické ciele presne podľa plánu. Z politického hľadiska však celkom skrachovala a politické ciele museli následne okupanti naplňať postupným nástupom normalizačného režimu, ktorý sa pevne etabloval až v roku 1971.

Politický krach spôsobil najmä spontánny odpor obyvateľov voči prichádzajúcim vojskám, ako aj postoj časti členov vedenia Komunistickej strany Československa (KSČ) odmietajúcich vojenskú akciu. V dôsledku toho padla možnosť ustanoviť otvorene kolaborantskú robotnícko-roľnícku vládu, ktorej členmi mali byť známi dogmatici¹ a sovietski kolaboranti. Dni augustovej okupácie sa zapísali do myslí ľudí ako dni odporu voči tankom, a v konečnom dôsledku aj ako dni zmarenej nádeje na lepší život. Na protest proti valiacim sa okupačným vojskám vyšli do ulíc státisíce občanov, ktorí postupne zaplnili verejné priestranstvá a holými rukami sa snažili zabrániť tankom v ďalšom postupe. Ľudia sa zhromažďovali spontánne a do ulíc vychádzali napriek výzvam z oficiálnych miest zachovať

pokoj a neprovokovať prichádzajúce vojská. Pripomeňme v tomto smere najznámejšiu výzvu sformulovanú Predsedníctvom Ústredného výboru (ÚV) KSČ, v ktorej odsúdilo intervenciu, a zároveň vyzvalo obyvateľstvo zachovať pokoj a neklásť odpor postupujúcim vojskám.² Ale spomeňme napríklad aj výzvu Predsedníctva ÚV Komunistickej strany Slovenska (KSS), ktoré apelovalo na ľudí a osobitne na bratislavskú mládež, aby sa správala „rozvážne, dôstojne, uvedomujúc si ďalšie nedozreté dôsledky, ku ktorým by viedli neuvážené činy. Neprovokujte sovietskych vojakov. [...] Apelujeme na váš zdravý rozum a vašu múdrosť. Každý nepremyslený čin jednotlivca môže mať nové trpké dôsledky pre vaše rodiny, pre náš národ“.³

Výzvy na zachovanie pokoja nemohli zakryť túžbu obyvateľov vyjad-

riť svoj postoj voči intervencii. Prvé náznaky odporu sa v Bratislave začali objavovať už v skorých ranných hodinách 21. augusta, teda bezprostredne po intervencii, a týkali sa šarvátok medzi oddielmi postupujúcich okupačných armád a príslušníkmi Verejnej bezpečnosti, ktorí nemali informácie o tom, čo sa v skutočnosti deje. Vo viacerých prípadoch boli odzbrojovaní a zadržíavaní postupujúcimi vojskami.⁴ Od skorých ranných hodín sa vyskytovali aj snahy zastaviť postupujúce tanky formami manifestačného pasívneho odporu. Okolo 3.00 hod. si na Námestí SNP neznámy mladík ľahol pred prechádzajúci tank, ktorý sa mu však vyhol.⁵ Krátko nato bola v bratislavských uliciach zaznamenaná prvá strelba, konkrétne na Jesenského ulici a na Hurbanovom námestí. Prvá väčšia

- 1 Pod pojmom dogmatici označuje historiografia tých predstaviteľov komunistickej strany, ktorí v roku 1968 stáli proti demokratizačnému procesu a opatreniam, ktoré pomáhali demokratizovať komunistický režim.
- 2 *Slovensko v rokoch 1967 – 1970. Výber dokumentov.* Bratislava: Komisia vlády SR pre analýzu historických udalostí rokov 1967 – 1970, 1992, dok. č. 41, Vyhlásenie Predsedníctva ÚV KSČS k okupácii ČSSR, s. 188.
- 3 *Slovensko v rokoch 1967 – 1970*, dok. č. 42, Vyhlásenie Predsedníctva ÚV KSS, s. 189.
- 4 *Slovensko v rokoch 1967 – 1970*, dok. č. 39, Hlásenie Mestskej správy Verejnej bezpečnosti v Bratislave z 21. 8. 1968, s. 183.
- 5 *Slovensko v rokoch 1967 – 1970*, dok. č. 39, s. 184.

Pohľad na demonštrujúcich a vojenskú techniku na Námestí SNP v Bratislave (Zdroj: A ÚPN)

demonštrácia občanov v centre mesta začala o 7.30 hod. ráno, počas ktorej štvorčlenný dav ľudí prehradil cestu na Štúrovej ulici autobusom mestskej hromadnej dopravy. Prichádzajúce sovietske

vojská sa pri tomto improvizovanom zátarase zastavili a viacerí mladíkov na nich hádzalo kamene.⁶ V tom čase boli postupne obsadzované strategické objekty v meste: o 8.00 hod. to

bola budova rozhlasu, neskôr v priebehu dňa bola obsadená aj televízia.⁷ V ranných hodinách už boli obsadené všetky štvrte. Náladu obyvateľov a formy odporu proti vojenskej akcii zhodnotila správa o situácii v meste z proveniencie Verejnej bezpečnosti slovami: „Občania sú príchodom sovietskych vojsk veľmi rozrušení a znechutení, čo prejavujú tým, že na vojenské vozidlá hádžu rôzne predmety, zabraňujú im v pohybe a používajú voči nim rôzne výrobky.“⁸ Už o 10.00 hod. boli do novinových stánkov distribuované prvé mimoriadne vydania *Smeny* a *Pravdy* s prvými informáciami o intervencii. Hoci obyvatelia boli ubezpečovaní, že zásobovanie nebude narušené, pred obchodmi s potravinami a pred čerpacími stanicami sa tvorili dlhé rady čakajúcich.

Ludí na námestiach začalo v priebehu dňa pribúdať, a s tým sa množili aj prejavy odporu proti okupantom. Na poludnie 21. augusta sa v Bratislave rozozvučali sirény, zvony a klaksóny áut, pričom sa zároveň v mnohých podnikoch na dve minúty zastavila práca.⁹ Na Šafárikovom námestí došlo i k neúspešnému pokusu o zapálenie tanku: benzín síce zhorel, ale tank nie.¹⁰ Následná strelba sovietskych vojakov do ľudí zhromaždených pri Univerzite Komenského si však vyžiadala životy troch ľudí: Danky Košanovej, Jána Holíka a Stanislava Siváka. Medzitým občania na námestiach presviedčali vojakov okupačných armád, aby sa vrátili domov, pretože v Československu žiadne Brežnevom deklarované „ohrozenie socializmu“ neexistuje. Zároveň vojakom odmietali poskytnúť informácie, ktoré by im mohli pomôcť v postupe na určené miesta. V hektických hodinách sa naplno prejavila aj ľudová tvorivosť – ľudia vyrábali pro-

6 Slovensko v rokoch 1967 – 1970, dok. č. 39, s. 185.

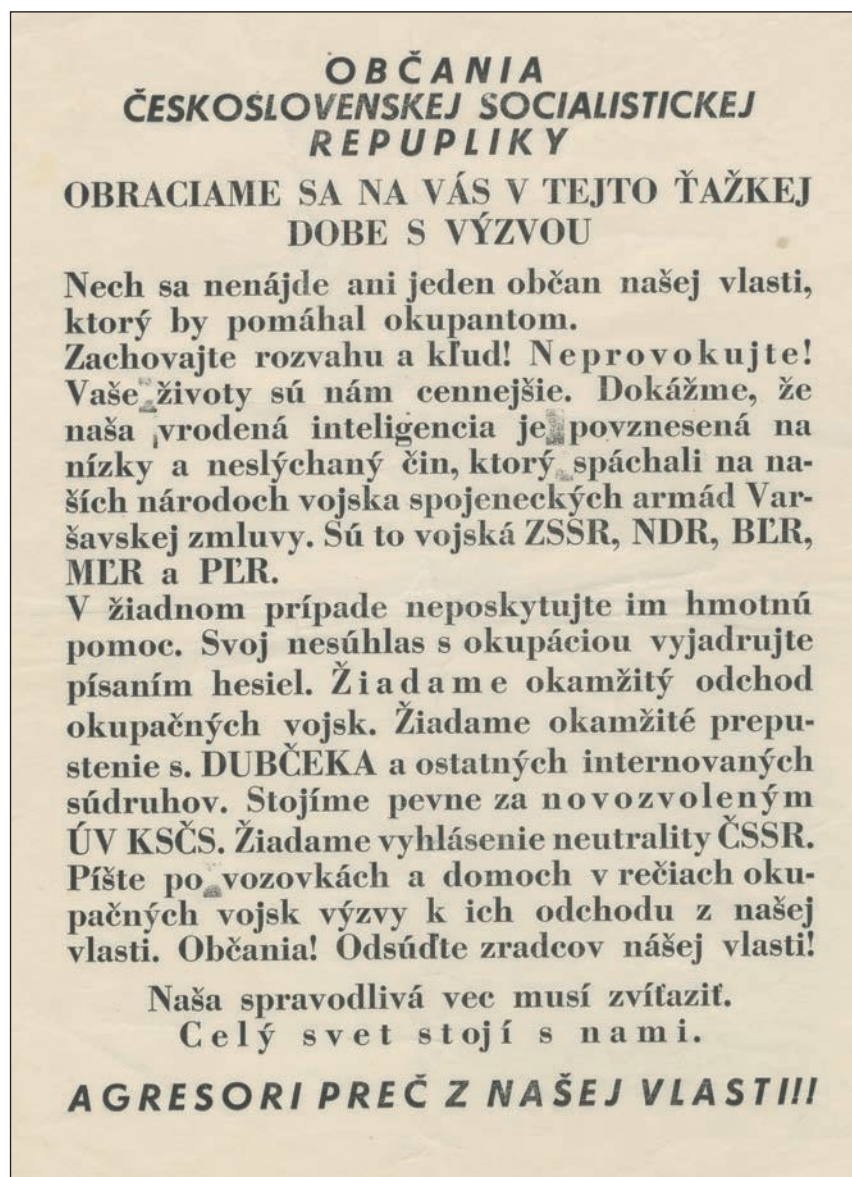
7 BÁRTA, Milan, CVRČEK, Lukáš, KOŠICKÝ, Patrik, SOMMER, Vítězslav. *Oběti okupace. Československo 21. 8.–31. 12. 1968*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2008, s. 161.

8 Slovensko v rokoch 1967 – 1970, dok. č. 39, s. 185.

9 MĚRYOVÁ, Katarína. August 1968 v Bratislave. In: MEDVEČKÝ, Matej, ed. *Fenomén Bratislava*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011, s. 57.

10 Výstrely nad Bratislavou. *Roľnícke noviny*, roč. 23, č. 200, 23. 8. 1968, s. 1.

Tlačený leták žiadajúci odchod okupačných vojsk, zhabaný štátnou bezpečnosťou (Zdroj: A ÚPN)

tiokupačné letáky a plagáty, často aj v ruskom jazyku, a tieto hŕfné vyvesovali na verejné miesta. V oknách sa objavili transparenty v ruštine „Tová-

rišči, protiv komu vy chotíte vojevat?“¹¹ a občas sa dokonca podarilo napísať heslá i na sovietsku bojovú techniku.¹² Epicentrom odporu sa stalo Námestie

SNP v Bratislave, kde sa zhromaždili tisíce ľudí a skandovali heslá „Nech žije Dubček!“, „Nech žije Svoboda!“, či „Američania von z Vietnamu, Rusi z Československa!“.

Nebolo mesta, ktoré by nebolo preplnené ľuďmi maľujúcimi protio-kupačné heslá, roznášajúcimi letáky, otáčajúcimi a likvidujúcimi smerové tabule a názvy ulíc, aby aspoň sťažili postup armád. A hoci si tanky (neraz násilím) vždy prerazili cestu vpred, gesto pasívneho odporu – ktorého symbolom na celom svete je fotografia muža s odhalenou hrudou stojaceho zoči-voči hlavni sovietskeho tanku na Šafárikovom námestí v Bratislave – vojakov a napokon aj politikov okupačných krajín nepríjemne prekvapilo. Predtým nebývalé zjednotenie obyvateľstva a spontánny, hoci beznádejný odpor v týchto pohnutých hodinách sa natrvalo zapísal do mysle pamätníkov ako jeden z najsilnejších zážitkov ich životov, ktorý formoval vedomie celej jednej generácie obyvateľov Československa, a dodnes pomáha spoluvytvárať emocionálne silný naratív augustovej okupácie a nádychu slobody v roku 1968.

Aj napriek tomu, že obyvatelia zvolili vyššie popísaný nenásilný odpor voči intervencii, invázia vojsk Varšavskej zmluvy sa ani na Slovensku nezaobišla bez strát na ľudských životoch. Podľa stavu doterajšieho výskumu sa obeťou vojenskej intervencie na Slovensku stalo celkovo 37 obetí.¹³ Samotný prvý deň okupácie na Slovensku stál život 16 ľudí,¹⁴ pričom v Bratislave bolo v priebehu prvých 10 dní po vojenskej intervencii celkovo 5 mŕtvych a 28 ranených.¹⁵ Symbolom obetí sa na Slovensku stali príbehy dvoch mladých študentov,

11 Bratislava v prvý deň obsadenia: Nepokorená v presvedčení. *Lud*, roč. 21, č. 200, Mimoriadne vydanie z 22. 8. 1968, s. 4.

12 Sovietske tanky a obrnené vozidlá občania popísali rôznymi nápismi ako napríklad „kto vás volal“, „chodte domov“ a pod. O nie celkom úspešnej snahe učiteľov ruštiny naučiť mladú generáciu jazyku spriatelenej krajiny svedčil tiež nápis v azbuke na jednom z tankov „Dete domů!“.

Bližšie pozri Bratislavská mozaika. *Smer*, roč. 20, č. 201, 22. 8. 1968, s. 1.

13 Pozri BÁRTA, M., CVRČEK, L., KOŠICKÝ, P., SOMMER, V. *Oběti okupace*, s. 160 – 178.

14 Dostupné z: <http://www.21august1968.sk/sk/obete>

15 SIKORA, Stanislav. *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*. Bratislava: VEDA, 2008, s. 167.

ktorí zahynuli v Bratislave – 15-ročnej Danky Košanovej, ktorá zomrela po zásahu guľky na schodoch budovy Univerzity Komenského 21. augusta 1968, a 16-ročného Petra Legnera, ktorý zahynul počas druhého dňa po intervencii, 22. augusta 1968, pred vtedajšou budovou Hlavnej pošty (na Námestí SNP). Kto vlastne bol mladý študent Peter Legner a ako došlo k jeho smrti?¹⁶

KTO BOL PETER LEGNER

Peter Legner sa narodil 3. marca 1952 v Bratislave v rodine Richarda Legnera a Viery, rodenej Forgáčovej.¹⁷ Petrov otec Richard Legner pochádzal z Veľkých Uheriec v okrese Topoľčany. Po absolvovaní ľudovej školy vo Veľkých Uherciach pokračoval v štúdiu na Československom štátnom reálnom gymnáziu v Prievidzi, ktoré úspešne ukončil maturitnou skúškou v roku 1925. Ako nadaný študent si za svoju ďalšiu životnú dráhu vybral povolanie veterinára, avšak po absolvovaní štyroch semestrov na vysokej škole v Brne bol Richardov otec prepustený z továrne Thonet vo Veľkých Uherciach, čo znamenalo i ukončenie možnosti finančne podporovať synove štú-

Rodičia P. Legnera – otec Richard a matka Viera na svadobnej fotografii z roku 1950
(Zdroj: A ÚPN)

diá. Richard Legner v nasledujúcich rokoch vystriedal viacero zamestnaní, kým v roku 1932 nezískal miesto úradníka v učtárni mesta Bratislavy, kde pracoval s menšími prestávkami až do roku 1946.¹⁸ V roku 1941 sa prvýkrát oženil. Z manželstva s Georgínou Klakovou sa narodila dcéra Dagmar.¹⁹ Zanedlho po sobáši opustil miesto účtovníka a získal miesto župného správcu Ochrany robotníkov zo

Slovenska pri Nemeckom pracovnom fronte v Brandenburgu.²⁰ Po návrate z Berlína v roku 1945 sa ocitol v neľahkej situácii: ako člen Hlinkovej gardy (HG) a Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS)²¹ bol na niekoľko mesiacov zaistený vo vyšetrovacej väzbe.²² Viaceré výpovede svedkov vo vyšetrovacom spise potvrdzujú, že Richard Legner nebol aktívnym členom ani HG, ani HSLS. Ako bývalý agrárnik zrejme vstúpil do HSLS iba z preventívnych dôvodov. Navyše jeho prvá manželka bola českej národnosti a sám vo svojej výpovedi počas vyšetrovania uvádzal, že niekoľko mesiacov vo svojom byte ukrýval židovskú rodinu. Uvedené tvrdenie však na základe doterajšieho výskumu nevieme overiť.

V roku 1950 sa Richard oženil druhýkrát s dvadsaťšesťročnou Vierou Forgáčovou, pochádzajúcou z Čeladíc pri Nitre.²³ V roku 1926 sa Forgáčovci vysťahovali za prácou do Francúzska, kde Viera absolvovala základné i stredoškolské vzdelanie.²⁴ Po vypuknutí druhej svetovej vojny sa Vierin brat Štefan aktívne zúčastnil vojenských operácií ako člen Československej zahraničnej armády na západe.²⁵ Zanedlho po porážke Francúzska Hitlerovským Nemeckom v roku 1940

- 16 Prípádu smrti Petra Legnera historiografia doteraz nevenovala príliš veľkú pozornosť. Venujú sa mu najmä historici mapujúci obeť augustovej okupácie. Pozri BÁRTA, M., CVRČEK, L., KOŠICKÝ, P., SOMMER, V. *Oběti okupace*, s. 161 – 162; PEJČOCH, Ivo, TOMEK, Prokop. *Černá kniha sovětské okupace. Sovětská armáda v Československu a její oběti 1968–1991*. Cheb: Svět křidel, 2015; PEJČOCH, Ivo, TOMEK, Prokop. *Okupace 1968 a její oběti. Nové pohledy na invazi armád Varšavské smlouvy do Československa roku 1968, počátek okupace a její oběti*. Praha: Vojenský historický ústav, 2017, s. 183 – 185; KOŠICKÝ, Patrik. *Obete Augusta 1968*. In: ŽÁČEK, Pavel, KOŠICKÝ, Patrik, GULDANOVÁ, Eva, eds. *Moc verzus občan. Úloha represie a politického násillia v komunizme*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2005, s. 216 – 217; <http://www.21august1968.sk/sk/obete/data/obete/obete-augusta-68.pdf>; <https://www.ustrcr.cz/uvod/srpen-1968/obeti-okupace/obeti-okupace-zapadni-slovensko>
- 17 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) v Bratislave, fond (ďalej f.) Osobný fond Peter Legner, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 1, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 1.
- 18 A ÚPN, f. Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 41. Životopis Richarda Legnera.
- 19 A ÚPN, f. Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 47. Svedectvo o štátnom občianstve Richarda Legnera.
- 20 A ÚPN, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti (ďalej KS ZNB S ŠtB) Bratislava, Fond starých písomností, archívne číslo (ďalej a. č.) 3 131, fol. 8.
- 21 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-S, a. č. 3 131.
- 22 A ÚPN, f. Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 54. Správa Oblastného veliteľstva národnej bezpečnosti Bratislava I Miestnemu národnému výboru v Bratislave o politickej spoľahlivosti Richarda Legnera.
- 23 A ÚPN, f. Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 40. Sobášny list Richarda Legnera a Viery Forgáčovej.
- 24 A ÚPN, f. Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 25. Životopis Viery Legnerovej.
- 25 A ÚPN, f. Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 73. Osvedčenie Ministerstva národnej obrany zo dňa 10. 3. 1972 o účasti Štefana Forgáča v národnom boji za oslobodenie.

Darček P. Legnera vyrobený ku Dňu matiek
(Zdroj: A ÚPN)

Peter Legner (Zdroj: A ÚPN)

Olejomaľba P. Legnera (Zdroj: A ÚPN)

sa Forgáčovci vrátili na Slovensko. Viera Forgáčová si našla zamestnanie v Bratislave, kde postupne pracovala v Poľovníckom ochrannom spolku a neskôr ako samostatná mzdová účtovníčka.²⁶ Peter sa manželom Legnerovcom narodil necelé dva roky po sobášii, v marci 1952.

O detstve Petra Legnera sa nám veľa informácií nezachovalo. V roku 1958 začal navštevovať školu, pričom počas školskej dochádzky prešiel na Základnú deväťročnú školu na Čapkovej ulici č. 2 v III. bratislavskom obvode. Ako žiak dosahoval priemerné výsledky. Jeho zjavne neoblíbenými predmetmi boli predovšetkým slovenský jazyk²⁷ a matematika, naopak, bol nepochybne manuálne zručný a výborné výsledky dosahoval v telesnej a hudobnej výchove.²⁸ Po ukončení Základnej deväťročnej školy pokračuje štúdiom v trojročnom učebnom odbore prevádzkový zámočník na Odbornom učilišti n. p. Slov-

naft v Bratislave. Tu sa jeho prospech zhoršil a v prvom polroku dokonca prepadával z dvoch predmetov: strojná technológia a elektrotechnika. Nakoniec však prvý ročník s úspechom absolvoval. Ako zaujímavosť môžeme uviesť skutočnosť, že bezkonkurenčne najlepšie výsledky dosiahol z nepovinného anglického jazyka.²⁹ Môžeme teda predpokladať, že jeho slabšie študijné výsledky boli skôr výsledkom nedostatku záujmu o štúdium ako nedostatku schopností. Triedna učiteľka Eva Strníšková charakterizovala Petra Legnera krátko po jeho tragickom skone v roku 1968 nasledovne: „Peter bol *interesantný typ chlapca. Všetko chcel poznať, zamýšľal sa nad zmyslom života, pátral po pravde. Niečoho sa chcel zachytiť, aby jeho život mal zmysel. Ak*

to tak možno povedať, bol prirodzeným vodcom celej triedy. Dobrým vodcom, s ktorým som si ako triedna učiteľka rozumela.“³⁰

Na základe reportáže novinára Jána Smoleca z roku 1968 vieme, že Peter Legner vášnivo miloval motoristický šport a medzi jeho životné sny patrilo rútiť sa po závodnej dráhe v kokpíte krvavočerveného Lotusu. V detskej izbe Petra Legnera viseli na stene fotografie šampiónov formuly 1, akými boli Jim Clark, Stirling Moss či Juan Manuel Fangio.³¹ Zbieral historické katalógy starých motorových vozidiel.³² Tak tiež miloval hudbu, hru na gitare, v 60. rokoch mimoriadne populárny bigbít a jeho obľúbeným spevákom bol Bob Dylan.³³ Svätcom však nebol a spolu s kamarátmi vymýšľal rozmanité

26 A ÚPN, f. Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 25. Životopis Viery Legnerovej.

27 O miernych problémoch so slovenčinou svedčí i jediná zachovaná báseň v osobnom fonde Petra Legnera. Bližšie pozri A ÚPN, f. Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 10.

28 A ÚPN, f. Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 5.

29 A ÚPN, f. Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 6.

30 SMOLEC, Ján. Chlapec, ktorý bol šťastný. *Smena na nedeľu*, roč. 3 (21), č. 35 (261), 20. 9. 1968, s. 5.

31 SMOLEC, J. Chlapec, ktorý bol šťastný, s. 5.

32 HAŠKO, Pavel. Krvavé bratstvo, *Smena na nedeľu*, roč. 26 (44), č. 34 (198), 21. 8. 1992, s. 8.

33 SMOLEC, J. Chlapec, ktorý bol šťastný, s. 5.

Kemal Ujkaševič drží v náručí umierajúceho P. Legnera (Zdroj: A ÚPN)

kanadské žartíky.³⁴ V kritickej chvíli však vedel ukázať i dobré srdce, o čom svedčia spomienky jeho spolužiakov: „Priateľstvo chápal nielen slovami, ale aj činmi. Keď chceli zo školy vyhodit' troch spolužiakov, lebo mali poslednú výstrahu, vzal ich prúšvih na seba.“³⁵ Na záver snáď niekoľko slov jeho otca Richarda Legnera zo septembra 1968: „Bol to náš jediný syn. Mali sme z neho radosť. Poslúchal, vážil si naše rady. Bol to dobrý syn.“³⁶

OSUDOVÝ 22. AUGUST 1968

Najväčšiu intenzitu dosiahli protiokupačné protesty v prvý deň, 21. augusta 1968. Keďže však samotná vojenská akcia nesplnila svoje politické ciele

a riešenie situácie viselo v nedohľadne, ulice sa naplnili aj počas druhého dňa. Už prvý deň sa epicentrom demonštrácií v Bratislave stalo Námestie SNP a neinak to bolo aj osudného 22. augusta. Námestie SNP sa naplnilo najmä mladými ľuďmi, ktorí tu iniciovali podpisovú akciu na podporu unesených predstaviteľov demokratického procesu Alexandra Dubčeka a Oldřicha Černíka, pričom za pol dňa sa im podarilo vyzbierať takmer 4000 podpisov.³⁷

V ten osudový deň, 22. augusta, mal Peter Legner dovolenku.³⁸ Hoci sa ešte deň predtým zarietal, že von nepôjde, doma chýbali cigarety, čo bola zrejme vhodná zámienka na uspo-

kojenie zvedavosti.³⁹ Vybral sa tak do ulíc nepokojného mesta, pričom predpoludním sa na Štefánikovej ulici stretol s kamarátom Marianom Košíkom. Spolu odišli do centra Bratislavy, kde postupne prešli predajne tabaku na Mierovom námestí (v súčasnosti Hodžovo námestie), Námestí SNP a Kamennom námestí. Napokon sa im podarilo cigarety kúpiť. Potom sa chcel pomaly pobrať domov, smerom na Jaskov rad. Mestská doprava však dôsledkom vojenskej invázie nefungovala. Na Námestí SNP bola sústredená kolóna sovietskej bojovej techniky. Medzi budovami Československej televízie a Hlavnej pošty stál tank, resp. obrnený transportér sovietskej armády, ktorý bol po stranách označený veľkými bielymi číslicami 509. V jeho okolí sa pohybovalo viacero sovietskych vojakov vyzbrojených špeciálnymi vojenskými puškami s predĺženou hlavňou a optikou, teda puškami, ktoré v armáde zvyčajne používajú ostreľovači. V otvorenej hornej časti bojového vozidla stál dôstojník sovietskej armády v čiernej kombinéze, ktorý od vozidla neúspešne odháňal zhromaždený dav, najmä mladých ľudí. Keď začal nabíjať pištoľ, z nábojovej komory mu vypadol náboj, čo vyvolalo všeobecnú veselosť. Dôstojník dal okamžite pokyn dvom vojakom, ktorí vyšli z vozidla s pripravenými samopalmi. Potom spustili palbu, najskôr do vzduchu, neskôr do veže kostola u Milosrdných bratov a nakoniec do davu, ktorého veľká časť sa snažila utiecť ulicou Uršulínok okolo budovy dnešnej Hlavnej pošty. Petrovi Legnerovi a Jozefovi Szvityelovi,

34 J. Smolec vo svojom článku spomína príbeh, keď Peter Legner so spolužiakmi vyrobili v máji 1968 parte, na ktorom bolo v hrubom čiernom ráme napísané: „S hlbokým žiaľom oznamujeme, že dňa 23. mája 1995 vo večerných hodinách tragicky zahynul a navždy nás opustil náš otec, brat, strýko a dedko PETER LEGNER. Rozlúčka s drahým zosnulým bude dňa 26. mája 1995 o 15. hodine v obradnej sieni Štátneho krematória v Brne. Pozostatky zosnulého budú uložené na cintoríne v Slávičom údolí. Smútiaca rodina.“ Bližšie pozri SMOLEC, J. Chlapec, ktorý bol šťastný, s. 5.

35 SMOLEC, J. Chlapec, ktorý bol šťastný, s. 5.

36 SMOLEC, J. Chlapec, ktorý bol šťastný, s. 5.

37 MÉRYOVÁ, K. August 1968 v Bratislave, s. 57.

38 A ÚPN, f. Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 7, fol. 3. Uznesenie Odboru vyšetrovania Mestskej správy Verejnej bezpečnosti v Bratislave zo dňa 22. 10. 1968 o prerušení trestného stíhania vo veci usmrtenia Petra Legnera.

39 SMOLEC, J. Chlapec, ktorý bol šťastný, s. 5.

ktorí utkali medzi poslednými, sa to už nepodarilo.⁴⁰ Legner dostal zásah do chrbta a zrútil sa na zem. Spolu s ním bol ťažko ranený aj ďalší mladík, Jozef Szvityel.⁴¹ Obom mladíkom pomáhal juhoslovanský štátny príslušník Kemal Ujkaševič, ktorý si Petra Legnera prehodil cez plece a podopierajúc Jozefa Szvityela utekal s nimi do nemocnice oproti budove pošty. Počas tejto krátkej cesty mal jeden zo sovietskych dôstojníkov na uvedenú trojicu znovu vystreliť, tentoraz z pištole.⁴² Aj na základe pitevnej správy je zjavne vidieť, že Peter Legner bol zastrelený od chrbta, teda pri úteku z Námestia SNP. Celý incident sa odohral v čase okolo 12.30 hod.

Vo vtedajšom Okresnom ústave národného zdravia Bratislava – vidiek⁴³ však zranených a krvácajúcich chlapcov neprijali, preto ich Ujkaševič naložil do taxíka stojaceho pred dispečingom Dopravného podniku mesta Bratislavy – Autotaxi. Taxikár Ján Gálik zranených odviezol na ošetrovanie do Krajského ústavu národného zdravia na Mickiewiczovej ulici. Vzhľadom na skutočnosť, že zranenia boli vážne a chirurgické oddelenie sa len nedávno z Mickiewiczovej presťahovalo na Kramáre, lekári nemohli zraneným poskytnúť odbornú lekársku pomoc.⁴⁴ Legner

Pohreb P. Legnera na Martinskom cintoríne 27. augusta 1968 (Zdroj: A ÚPN)

a Szvityel boli preto z taxíka preložený do sanitky a odvezení späť do nemocnice na Námestí SNP. Tu však lekári mohli už iba skonštatovať smrť Petra Legnera, ktorý zomrel počas cesty sanitkou z Mickiewiczovej ulice v náručí Kemala Ujkaševiča. Jeho posledné slová podľa Ujkaševiča boli: „Ty si dobrý kamoš. Ja... san...“ Príčinou smrti bol prestrelený hrudník, zranenia vnútorných orgánov a zakrvácanie brušnej dutiny. Aj

keď Petrovi Legnerovi sa určite nedostalo okamžitej lekárskej starostlivosti, podľa pitvy vykonanej na druhý deň ráno v Ústave súdneho lekárstva LFUK v Bratislave za prítomnosti prokurátora Mestskej prokuratúry v Bratislave a vyšetrovateľa Verejnej bezpečnosti boli jeho zranenia nezlučiteľné zo životom.⁴⁵ Vzhľadom na závažnosť zranení tak P. Legnera nemohol zachrániť ani včasný lekársky zákrok.⁴⁶ Peter Legner bol

40 A ÚPN, f. Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 7, fol. 3 – 4. Uznesenie Odboru vyšetrovania Mestskej správy Verejnej bezpečnosti v Bratislave zo dňa 22. 10. 1968 o prerušení trestného stíhania vo veci usmrtenia Petra Legnera.

41 Jozef Szvityel zomrel v nemocnici na následky ťažkého zranenia (priestrel dutiny brušnej) 26. 11. 1968. Pochovaný bol v Nedede. Jeho meno nie je z neznámych príčin uvedené na pamätnej tabuli. Pozri BÁRTA, M., CVRČEK, L., KOŠICKÝ, P., SOMMER, V. *Oběti okupace*, s. 163.

42 Uvedenú informáciu uvádza ako neoverenú Kemal Ujkaševič v rozhovore s Františkom Kutlíkom. Taktiež spomína, že guľka mala zasiahnuť Legnera do ruky. KUTLÍK, František. *Spomienky po rokoch. Sloboda*, 1990, roč. 45, č. 32, s. 10. Hoci informácia o strelbe môže byť pravdivá, pravdepodobnejšou príčinou strelného zranenia pravej ruky Petra Legnera bola podľa nášho názoru smrtiaca guľka.

43 Dnešná Nemocnica s poliklinikou Milosrdní bratia.

44 Tu sa oficiálna správa z vyšetrovania líši so spomienkami Ujkaševiča. V Smolcovom článku sa Ujkaševič vyjadruje nasledovne: „V prvej nemocnici nás však nezobrali, vraj tam nepatria a vracali sme sa do nemocnice, ktorá je na námestí. Taxikár hrešil a nadával na všetkých zdravotníkov. Zranení musia zomierať iba v tej nemocnici, ktorú určuje byrokratický predpis?“ Podobne sa vyjadril i o niekoľko desiatok rokov neskôr v rozhovore s Františkom Kutlíkom. Porovnaj A ÚPN, f. Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 7, fol. 4. Uznesenie Odboru vyšetrovania Mestskej správy Verejnej bezpečnosti v Bratislave zo dňa 22. 10. 1968 o prerušení trestného stíhania vo veci usmrtenia Petra Legnera; KUTLÍK, F. *Spomienky po rokoch*, s. 10; SMOLEC, J. *Chlapec, ktorý bol šťastný*, s. 5.

45 Podľa znaleckého posudku bolo bezprostrednou príčinou smrti zakrvácanie pohrudničného vaku a brušnej dutiny pri strelnej trhline srdcovnice, zlomenine X. a XII. rebra, XIII. hrudného stavca a pečene. Smrtiaca guľka, ktorá zasiahla Petra Legnera do ľavej časti chrbta, vyšla von v pravej časti brucha a pravdepodobne spôsobila i zranenie ruky – zlomeninu laktovej kosti. Bližšie pozri A ÚPN, f. Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 7, fol. 2. Uznesenie Odboru vyšetrovania Mestskej správy Verejnej bezpečnosti v Bratislave zo dňa 22. 10. 1968 o prerušení trestného stíhania vo veci usmrtenia Petra Legnera.

46 PEJČOCH, I., TOMEK, P. *Okupace 1968 a její oběti*, s. 185.

Izba P. Legnera (Zdroj: A ÚPN)

Richard Legner pri hrobe syna Petra na Martinskom cintoríne (Zdroj: A ÚPN)

pochovaný v utorok 27. augusta 1968 o 14.00 hod. na Martinskom cintoríne. Okrem smútiacej rodiny sa pohrebu zúčastnil i Ujkaševič, ktorý sa nad jeho hrobom pri rozlúčkovej reči v materinskom jazyku neubránil slzám.⁴⁷ Ťažko ranený Jozef Szvityel zomrel na následky zranení 26. novembra v nemocnici.

V snahe vyšetriť smrť Petra Legnera oslovili náčelník Mestskej správy Verejnej bezpečnosti a náčelník Odboru vyšetrovania Mestskej správy Verejnej bezpečnosti dňa 23. augusta 1968 veliteľa sovietskych vojsk v Bratislave so žiadosťou o súčinnosť. Veliteľ sovietskych jednotiek vyhlásil, že zo strany československých príslušných orgánov nepovolí vykonať u sovietskych jednotiek žiadne vyšetrovacie úkony a sám že takéto úkony prevádzať nebude. Z uvedeného dôvodu rozhodol vyšetrovateľ Verejnej bezpečnosti ppráp. Reichel 22. októbra 1968 o prerušení

trestného stíhania vo veci usmrtenia Petra Legnera.⁴⁸

Legnerovcov smrť ich jediného syna hlboko zasiahla. Najmä Viera Legnerová sa s ňou nikdy nedokázala vyrovnáť. Viac ako dvadsaťpäť rokov po jeho smrti, počas nakrúcania filmu Dušana Hanáka *Papierové hlavy*, na otázku, či by vedela odpustiť, že jej zabili syna, odpovedala: „Ja im neodpustím, lebo mi ho zabili a zničili mi život. Nech si odpustí, kto chce. Aké odpúšťanie, vráti sa mi späť? To sa nedá zabudnúť. [...] Keby sa mi vrátil späť, tak by som odpustila.“⁴⁹ V roku 2006 bola Viera Legnerovej priznaná ako odškodnenie za smrť jej syna Ministerstvom spravodlivosti Slovenskej republiky na základe zákona č. 547/2005 Z. z.⁵⁰ jednorazová peňažná suma.⁵¹

Za zmienku stoja i ďalšie osudy Kemala Ujkaševiča. Krátko po Petrovej smrti sa Ujkaševič stretol s jeho rodič-

mi. Legnerovci mu ponúkali Petrovu gitaru či peniaze. On si však vyžiadal iba trochu látky z košeľe, v ktorej Peter Legner zomrel a nosil ju namiesto trikolóry pripnutú na kabáte.⁵² Pár dní po strelbe na Námestí SNP bol Kemal Ujkaševič upozornený pracovníkmi juhoslovenského konzulátu, že pri snahe o záchranu Legnera a Szvityela bol fotografovaný, čo môže mať pre neho nepriaznivé následky. Jeho meno sa tiež objavilo v novinách. Približne o rok, pri prvom výročí augustových udalostí, sa vrátil z Juhoslávie k svojej rodine do Bratislavy. Po príchode do bytu na Obchodnej ulici zaklopali na jeho dvere príslušníci bezpečnosti, ktorí vykonali domovú prehliadku. Hľadali všetko, čo súviselo s intervenciou vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v roku 1968. Podarilo sa im nájsť niekoľko výstrižkov z československých a zahraničných periodík, ktoré infor-

47 Na poslednej ceste. *Hlas ľudu*, 1968, Mimoriadne vydanie z 28. 8. 1968, s. 2.

48 A ÚPN, f. Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 7. Uznesenie Odboru vyšetrovania Mestskej správy Verejnej bezpečnosti v Bratislave zo dňa 22. 10. 1968 o prerušení trestného stíhania vo veci usmrtenia Petra Legnera.

49 A ÚPN, f. Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 30. Koncept interview s Vierou Legnerovou o smrti jej syna Petra pre film *Papierové hlavy*.

50 Zákon č. 547 Zb. z. zo dňa 8. 11. 2005 o odškodnení obetí okupácie Československa vojskami Zväzu sovietskych socialistických republík, Nemeckej demokratickej republiky, Poľskej ľudovej republiky, Maďarskej ľudovej republiky a Bulharskej republiky.

51 A ÚPN, f. Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 26. Rozhodnutie Ministerstva spravodlivosti SR z 30. 10. 2006 o priznaní odškodnenia Vieri Legnerovej za smrť jej syna Petra Legnera.

52 SMOLEC, J. Chlapec, ktorý bol šťastný, s. 5.

Hrob P. Legnera v súčasnosti
(Foto: Andrea Púčiková)

Pôvodná pamätná tabuľa Petra Legnera na budove Hlavnej pošty v Bratislave, jeseň 1968
(Zdroj: A ÚPN)

movali o Ujkaševičovi, smrti Legnera a o postrelenom Szvityelovi. Výstrižky zhabali a Ujkaševiča zobrali na Februárku. Zaujímali ich informácie o Ujkaševičových stykoch, jeho vzťahu k Sovietskemu zväzu a pod. Keď im odmietol na otázky odpovedať, začali ho mlátiť kusom kábla. S mučením prestali, až keď sa dozvedeli, že je juhoslovanský štátny občan. Po skončení vypočúvania ho odviezli na Obchodnú ulicu, kde ho vysadili neďaleko jeho bytu, do ktorého sa po chvíli zranený doslova doplazil. Liečenie zranených chodidiel si vyžiadalo niekoľko mesiacov. Podľa Ujkaševičových spomienok však nešlo o príslušníkov Štátnej bezpečnosti, ale sovietskej KGB.⁵³

PETER LEGNER V PAMÄTI NÁRODA

Zakrátko po tragickej smrti Petra Legnera vznikol na mieste jeho skonu pri budove dnešnej Hlavnej pošty symbolický hrob z tehál obložený kvetmi a horiacimi sviečkami.⁵⁴ Okolo hrobu, na ktorý mu jeho priateľka nosila kvety, sa nachádzali plagáty Alexandra Dubčeka a Ludvíka Svobodu.⁵⁵ Svojho žiaka si začiatkom septembra 1968 pripomenuli i na Strednom odbornom učilisku vo Vlčom hrdle, kde vyhlásili pre najlepšieho žiaka Legnerovu cenu vo výške 1 000 Kčs a pomenovali po ňom i športový memoriál v hádzanej.⁵⁶

Na budove vtedajšej Hlavnej pošty bola krátko po 22. auguste 1968 osa-

dená pamätná tabuľa pripomínajúca Petra Legnera, pričom jej autorom bol akademický maliar a sochár Tibor Bártfay. Osadenie pamätných tabúľ Petra Legnera a Danky Košanovej opisuje Bártfayova dcéra Halina nasledovne: „Keď otec s ďalšími išli tabule osadzovať, dohodli sa s vrátnikom, že im v noci vyťiahne predlžovačku, aby mohli rýchlo navrátať diery, skočiť do auta a utiecť. Lebo za rohom boli autá ŠtB. Robili to na viackrát. Vymerali, navrátili, osadili. Mala som len jedennásť, ale dobre si pamätám, aká bola doma nervozita. Začali sa komunistické čistky a rodičia ani nespávali. Mama pre istotu vyhodila všetky časopisy a výstrižky. Našťastie sa nestalo nič

53 Nepriamym, aj keď len čiastočným dôkazom, že v prípade Ujkaševičových vyšetrovateľov nešlo o bratislavských príslušníkov Štátnej bezpečnosti, môže byť skutočnosť, že Kemal Ujkaševič bol ako preverovaná osoba 3. oddelením 1. odboru Krajskej správy Štátnej bezpečnosti v Bratislave s registračným číslom 23 491 a pod krycím menom SARAJEVO zaevidovaný až v auguste 1979. Uvedený zväzok, ktorý bol o rok neskôr pod číslom 46 413 uložený do archívu, bol podľa záznamu v archívnej knihe zničený 4. 7. 1989. Pozri A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Registračný protokol zväzkov, č. zv. 22 961 – 23 950, fol. 54r – 55v; A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Archívna kniha operatívnych zväzkov, č. zv. 30 635 – 66 286, fol. 95r – 96v.

54 Ak sú údaje v časopise *Život* korektné, tak symbolický hrob vznikol pravdepodobne ešte pred pohrebom Petra Legnera, pretože jeho fotografia je uvedená už v mimoriadnom vydaní časopisu *Život* z 26. 8. 1968. Je však možné, že v časopise *Život* je uvedený iba chybný údaj. Pozri *Život*, roč. 18, Mimoriadne vydanie z 26. 8. 1968, s. 1; *Život*, roč. 18, č. 36, 4. 9. 1968, s. 14 a porovnaj s fotografiou uvedenou v HAŠKO, P. Krvavé bratstvo, s. 8.

55 Porovnaj Pred budovou Hlavnej pošty. *Večerník*, roč. 35, č. 162 z 21. 8. 1990, s. 1 a HAŠKO, P. Krvavé bratstvo, s. 8.

56 SMOLEC, J. Chlapec, ktorý bol šťastný, s. 5.

Horiace sviečky na pôvodnej pamätnej tabuli
(Zdroj: Archív J. Michaláča)

*vážne, len otec ďalšie dva roky nedostal prácu.*⁵⁷

Táto tabuľa bola v rokoch normalizácie odstránená. Napokon, išlo o pripomienku augustovej intervencie a miesto, kde sa predpokladala možnosť stretávania ľudí s cieľom pripomenúť si tragické udalosti roku 1968. Z pohľadu normalizačného režimu bolo odstránenie tabule odôvodnené udalosťami prvého výročia vojenskej intervencie v auguste 1969. Štátna bezpečnosť vyhodnotila miesto smrti Petra Legnera už počas prvého výročia augustovej intervencie v roku 1969 ako „nebezpečné miesto a ohnisko“, kde by mohlo prísť k narušeniu verejného poriadku. Verejná bezpečnosť preto plánovala tieto miesta dôsledne obsadiť hliadkami, vrátane pomoci transportérov s príslušníkmi Ľudových milícií (LM).⁵⁸ Poriadkové zabezpečenie okolia tabule malo trvať od 20. augusta a pamätnú tabuľu mali zabezpečovať dva transportéry s príslušnou posádkou VB a LM, päť nákladných moto-

rových vozidiel, 100 príslušníkov VB a po 50 príslušníkov LM a armády.⁵⁹ Dňa 21. augusta 1969 sa na námestí aj pri tabuli odohrala veľká demonštrácia proti okupácii z predchádzajúceho roku. Pri tabuli sa už od rána zhromažďovali ľudia s kyticami kvetov, ktorými si chceli uctiť obeť Petra Legnera. Príslušníci ZNB ich však k tabuli nepustili a odporúčali ľuďom, aby kvety položili na Legnerov hrob, alebo ich nechali pod oknami vedľajšej budovy. Skupina mladých ľudí sa napriek odporu príslušníkov ZNB pokúsila položiť kvety priamo k pamätnej tabuli, čo vyústilo do brutálneho zásahu príslušníkov ZNB, ktorí sa pokúsili prítomných za skandovania davu „Husákovo gestapo!“ rozohnať obuškami.⁶⁰ Situačná správa federálneho informačného systému o tom hovorila veľmi lakonicky: „Od dopoledných hodín je zaznamenávaný pokus o protestnú akciu shlukujúcich sa skupín mládeže a kriminálnych živlů. Zatím situaci ovládají síly ministerstva vnitra, skupiny se daří v zárodku rozhánet. Doposud bylo předvedeno asi 30 osob ze 6 zákroků. Jsou přijata další opatření včetně přísunu záloh z jednotek Čsl. armády blíže k Bratislavě.“⁶¹ Námestie SNP v Bratislave bolo slovenským epicentrom udalostí 21. augusta 1969, pričom v dôsledku demonštrácie bolo zaistených viac ako 40 osôb.⁶² Zásahy režimu sa dotýkali aj cudzincov, ktorí sa v čase prvého výročia intervencie nachádzali v Bratislave a videli zákroky príslušníkov Verejnej

bezpečnosti proti demonštrantom. Tí, ktorí si zásahy aj fotografovali, boli zatrdzaní, filmy im boli zhabané a z Československa boli vyhostení s odôvodnením, že ich činnosť je v rozpore so správaním sa cudzinca v cudzom štáte.⁶³ Na smrť Petra Legnera si však v auguste 1969 nespomenuli iba Bratislavčania. Neznámy tvorca rukou písaných farebných letákov, ktoré ŠtB našla v Maduniciach pri Trnave, začínal svoje texty otázkou: „Kto potrestá vrahov LEGNARA a KOŠANOVEJ a iných ďalších?“⁶⁴

Spomienka na zabitého Petra Legnera žila napriek odstráneniu pamätnej tabule a brutálnemu potlačeniu demonštrácie 21. augusta 1969 aj v nasledujúcom období normalizácie. Azda najvýraznejšie sa do povedomia spoločnosti dostala v lete 1989, v čase, keď sa už komunistické režimy rozpadávali vo viacerých štátoch sovietskeho bloku, a aj v Československu sa jeho základy drobili. Dôstojné pripomenutie si obetí augustovej intervencie sa po 21 rokoch stalo spúšťačom posledného politického procesu normalizačného režimu. Dňa 4. augusta 1989 piati členovia Hnutia za občiansku slobodu adresovali vláde Slovenskej socialistickej republiky, redakcii *Literárneho týždenníka* a Československej tlačovej kancelárii list s informáciou o úmysle uctiť si pamiatku ľudí zavraždených v auguste 1968 okupačnými vojskami Varšavskej zmluvy vrátane Petra Legnera,

57 FILIPKO, Richard. Spoveď sochárovej dcéry Haliny Bartfayovej: Keď otec tvoril, úplne „vypol“ vnímanie okolia [online]. [cit. 2018-05-09]. Dostupné z: <http://www.zivot.sk/clanok/30685/spoved-socharovej-dcery-haliny-bartfayovej-ked-otec-tvoril-uplne-vypol-vnimanie-okolia>

58 Ako ďalšie takéto miesta boli vyhodnotené Šafárikovo námestie, veliteľstvo sovietskej armády na Miletičovej ulici, sovietsky konzulát na Godrovej ulici, Gottwaldovo (dnešné Námestie slobody) a Hviezdoslavovo námestie, Horský park ako aj priestory Koliby a Železnej studničky. Pozri TŮMA, Oldřich a kol., ed. *Srpen 1969. Edice dokumentů*. Praha: Maxdorf, ÚSD AV ČR, 1996, dok. č. 27, Plán bezpečnostných opatrení Krajskej správy Verejnej bezpečnosti v Bratislave, s. 136.

59 TŮMA, O. a kol., ed. *Srpen 1969. Edice dokumentů*, dok. č. 27, Plán bezpečnostných opatrení Krajskej správy Verejnej bezpečnosti v Bratislave, s. 137.

60 OTTMAR, Vojtech. *Podvratník*. Trnava: B-print, 1996, s. 218 – 220.

61 TŮMA, O. a kol., ed. *Srpen 1969. Edice dokumentů*, dok. č. 40, Souhrnná správa Federálního informačního systému k situaci v republice 21. 8. odpoledne, s. 172.

62 TŮMA, O. a kol., ed. *Srpen 1969. Edice dokumentů*, dok. č. 52, Souhrnná správa Federálního informačního systému k situaci 21. 8. večer, s. 189.

63 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, B8/II, šk. č. 5, inv. č. 175. Denné zvodky zo dňa 23. 8. 1969.

64 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, B8/II, šk. č. 5, inv. č. 175. Denné zvodky zo dňa 21. 8. 1969.

Súčasná pamätná tabuľa P. Legnerovi (Foto: Andrea Púčiková)

Pamätník umiestnený v interiéri budovy Strednej odbornej školy chemickej v Bratislave (Foto: Peter Jašek)

ktorí podľa signatárov listu „zomreli čisti od všetkého, čo nasledovalo po ich smrti. Možno preto mali byť vytretí z našej pamäti a preto aj boli odstránené pamätné dosky z miesta ich smrti“.⁶⁵ V Bratislave mali v pláne položiť vence k pamätným miestam, kde zahynuli Danka Košanová a Peter Legner, v Košiciach chceli položiť vence na vtedajšom Leninovom námestí pred budovou Tuzexu. Zároveň vyzvali občanov, aby sa podobné akcie konali aj v ďalších slovenských mestách, kde v dôsledku vojenskej intervencie zahynuli ľudia. List podpísali Ján Čarnogurský, Miroslav Kusý, Hana Ponická, An-

ton Selecký a Vladimír Maňák. Títo piati ľudia tvorili bratislavskú päťku, nakoľko ich režim okamžite obvinil z poburovania a začal proti nim trestné stíhanie. Jedna zo signatárov listu, Hana Ponická, poznala Petra Legnera aj osobne, pretože bol kamarátom jedného z jej synov a chodil sa k nim hrať ako malý chlapec.⁶⁶

Tak sa začal posledný politický proces komunistického režimu na Slovensku, ktorý sa symbolicky skončil oslobodením obvinených v novembrových dňoch roku 1989.⁶⁷ Režim zaistil do vyšetrovacej väzby len dvoch členov bratislavskej päťky (Jána Čar-

nogurského a M. Kusého), pričom zvyšní traja si skutočne išli uctiť pamiatku obetí Danky Košanovej a Petra Legnera. Museli to však urobiť niekoľko dní pred 21. augustom. Aby im zabránili položiť vence v predvečer 21. augusta, boli traja členovia bratislavskej päťky, ktorí boli vyšetrovaní na slobode, príslušníkmi ŠtB predvolaní na vypočúvanie. Vladimír Maňák počas vypočúvania priznal, že chcel ísť položiť kvety na Šafárikovo námestie a pred budovu pošty. To mu znemožnilo práve vypočúvanie, pred ktorým ho na stanici ZNB držali päť hodín bez príčiny.⁶⁸ Anton Selecký sa po prvom

65 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 20 516, Dokumentácia, zv. č. 1. List na Úrad vlády SSR, s. 4.

66 [cit. 2018-05-10]. Dostupné z: <http://www.magnificat.sk/wp-content/uploads/2012/11/4.Hana-Ponick%C3%A1-pripomienky-k-vy%C5%A1etrovaniu-1.mp3>

67 K priebehu, ohlasom a výsledku procesu pozri JAŠEK, Peter. Posledný politický proces komunistického režimu na Slovensku. Perzekúcie členov bratislavskej päťky na jeseň 1989. *Pamäť národa*, roč. 10, 2014, č. 3, s. 33 – 59; MARUŠIAK, Juraj. Bratislavská päťka. In: BYSTRICKÝ, Valerián, ROGUĽOVÁ, Jaroslava, eds. *Storočie procesov. Súdy, politika a spoločnosť v moderných dejinách Slovenska*. Bratislava: VEDA, 2013, s. 241 – 258.

68 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 20 516, zv. č. 2. Zápisnica z vylučenia Vladimíra Maňáka z 21. 8. 1989, s. 410.

vypočúvaní v polovici augusta zavrel vo svojom byte a odmietol s príslušníkmi ŠtB komunikovať akoukoľvek formou. Príslušníci ŠtB naňho čakali tri dni bez prestávky pred jeho bytom a zatkli ho ihneď, keď 20. augusta opustil svoj byt.⁶⁹ Symbolicky išli potom členovia bratislavskej päťky položiť kvety k miestu, kde bol Peter Legner zastrelený v októbri 1989 potom, ako súd vyniesol oslobodzujúci rozsudok vo veci Miroslava Kusého.⁷⁰

O päť mesiacov neskôr, v dôsledku zmeny režimu, už bolo po dlhých 21 rokoch možné uctiť si obeť augustovej okupácie. Pamätná tabuľa zastrelenému Petrovi Legnerovi bola na pôvodnom mieste znovuosadená

10. marca 1990, vďaka akademickému maliarovi a sochárovi Tiborovi Bártfayovi, Zore Täuberovej, Jurajovi Täuberovi a Ing. Jurajovi Knapkovi. Autori ich vytvorili bez nároku na honorár.⁷¹ Ďalšia pamätná tabuľa, dnes pre verejnosť takmer neznáma, bola Petrovi Legnerovi odhalená za účasti vtedajšej podpredsedníčky Slovenskej národnej rady Olgy Keltošovej 20. septembra 1990 v budove vtedajšieho Stredného odborného učiliska chemického vo Vlčom hrdle. Pracovníci jeho bývalej školy si i takouto formou chceli pripomenúť svojho bývalého, tragicky zosnulého žiaka.⁷² Tento pamätník sa momentálne nachádza v interiéri školy.

Na pamätnej tabuli P. Legnera na Námestí SNP je však dodnes uvedené zlé dátum úmrtia: namiesto 21. augusta by tam malo byť správne uvedené 22. augusta, a zároveň tam absentuje meno druhej obeť streľby na námestí: Jána Szvityela. Tabuľa však dodnes slúži ako pietne miesto i memento zároveň: pietne miesto, na ktoré kladú okoloidúci vence a zapalujú sviečky v dňoch okolo 21. augusta, aby si pripomenuli fakt, že potlačenie socializmu s ľudskou tvárou stálo nielen nádyh slobody, ale aj ľudské životy; a memento, že odvaha bojovať za ideály slobody si neraz vyžaduje aj to najcennejšie, čo človek má.

Peter Jašek – Pavol Pytlík • Case of Peter Legner – the Victim of Warsaw Pact Armies Invasion in August 1968

The authors of this study dedicate themselves in detail to the case of Peter Legner, a student who was shot and killed by intervention armies' soldiers on 22 August 1968 in Bratislava. They present family background Peter Legner was brought up in, as well as his personality. Detailed analysis of the events taking place on SNP Square in Bratislava on 22 August 1968 that led to a tragic death of two young people is offered. We are reminded of a memory dimension of Legner's story, when in 1969 extensive demonstrations were organised at his commemorative plaque and later, in 1989 when several Slovak dissidents tried to remember Peter Legner after the last political trial in Slovakia took place. Currently Peter Legner has a commemorative plaque where people bring flowers on the day of his death every year.

Mgr. Peter Jašek, PhD. (1983)

Vyštudoval históriu na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity, kde mu v roku 2009 udelili titul PhD. Venuje sa slovenským dejinám 20. storočia, najmä obdobiu 2. svetovej vojny, normalizácii a pádu komunistického režimu na Slovensku. Je zostavovateľom viacerých zborníkov, ako aj spoluautorom odborných monografií a autorom niekoľkých desiatok vedeckých štúdií a odborných článkov. Autorsky sa spolupodieľal na príprave viacerých výstav zameraných na moderné dejiny Slovenska, ako boli *Prísne tajné! Dejiny ŠtB na Slovensku* (2011), *Protikomunistický odboj na Slovensku* (2012), *Sviečková manifestácia 25. marca 1988* (2013) a *Pád komunistického režimu*. Pracuje v Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa.

Mgr. Pavol Pytlík (1980)

Absolvent Katedry archívniectva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Od roku 2004 je vedeckým pracovníkom Sekcie archívu Ústavu pamäti národa. Vo svojej činnosti sa venuje sprístupňovaniu a spracovávaniu archívnych fondov. Je zároveň autorom viacerých odborných článkov a štúdií z oblasti archontológie štátnobezpečnostných zložiek, či histórie obchodných a priemyselných komôr.

69 [cit. 2018-05-10]. Dostupné z: <http://www.magnificat.sk/archiv-antona-seleckeho/dennik-pre-danku-kosanovu/>

70 Reakcia Antona Seleckého na článok *Chceli slobodu* z 21. 8. 2009.

71 [cit. 2018-05-10]. Dostupné z: <https://bratislava.sme.sk/c/636028/mrtvych-z-roku-1968-pripominaju-len-tabule.html>; Pozri aj Danke a Petrovi. *Večerník*, roč 35, č. 51 z 13. 3. 1990, s. 5.

72 Meno Petra Legnera. *Večerník*, roč. 35, č. 185 z 21. 9. 1990, s. 1. Pozri aj A ÚPN Bratislava, Osobný fond Peter Legner, šk. č. 1, inv. č. 9. Pozvánka riaditeľstva Stredného odborného učiliska chemického na spomienku a odhalenie pamätnej dosky Petrovi Legnerovi.

POĽSKÉ OBČIANSKE PROTESTY PROTI INTERVENCIÍ V ČESKOSLOVENSKU Z POHLĎADU BEZPEČNOSTNÝCH DOKUMENTOV

GRZEGORZ MAJCHRZAK

V noci z 20. na 21. augusta 1968 vnikli na územie Československa vojská Varšavskej zmluvy (vrátane Poľskej ľudovej armády). Intervencia vyvolala odpor časti tzv. ľudovodemokratických štátov, najmä Juhoslávie a Rumunska. Jej dôsledkom boli tiež protesty rozličnej intenzity v krajinách intervenujúcich štátov.¹ Inak to nebolo ani v prípade Poľska.

Hned' v úvode je potrebné pripomenúť, že práve prvý tajomník Ústredného výboru Poľskej zjednotenej robotníckej strany Władysław Gomułka patril k hlavným zástancom poskytnutia „bratskej pomoci“ Československu. A práve Gomułka, do ktorého pri nástupe k moci pred 12 rokmi vkladalo mnoho Poliakov veľké nádeje, niesol zodpovednosť za potlačenie protestov študentov a inteligencie v marci 1968, ako aj za antisemitskú kampaň.² V rámci týchto opatrení boli postihnutí najmä príslušníci mladej generácie, ktorí vystupovali proti predstaviteľom moci a po vzore Čechov a Slovákov sa dožadovali demokratizácie systému. Aj preto sa Gomuľkovo vedenie obávalo „zlého

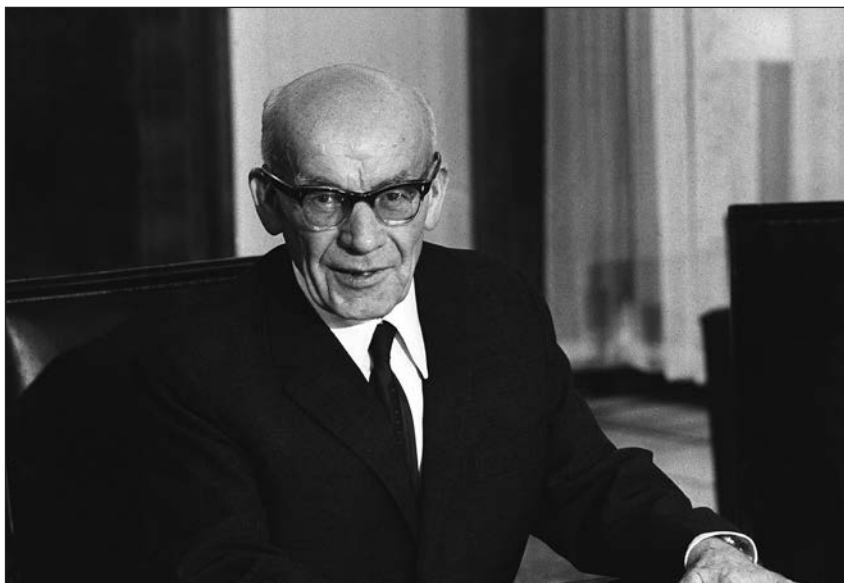
vplyvu“ Pražskej jari na Poliakov, ako aj ich ďalšej vzbury. Účasť Poľskej ľudovej armády (ľudowe Wojsko Polskie, LWP) na intervencii do Československa, a aj samotnú potrebu intervencie v auguste 1968 zdôvodňovali gomuľkovci údajnou nemeckou hrozbou – konkrétne zo strany Nemeckej spolkovej republiky (NSR). Využívali na to stále živé obavy poľskej spoločnosti zo zopakovania druhej svetovej vojny a nemeckej okupácie. Pre istú časť Poliakov bol tento argument presvedčivý. Bola ich však – napriek oficiálnej propagande a správam komunistickej tajnej služby SB³ – menšina. Drvivá väčšina Poliakov protestovala voči vstupu vojsk Varšavskej zmluvy (vrátane LWP) do Československa. Keďže nedisponuje-

me výsledkami štatistických prieskumov k náladám poľského obyvateľstva, k čiastočným záverom môžeme dospieť na základe 93 listov adresovaných Poľskému rozhlasu a Poľskej televízii v období od 21. augusta do 17. septembra 1968. Ako vyplýva zo štatistiky, ktorú pripravila Kancelária Výboru pre záležitosti rádia a televízie (Poľský rozhlas a televízia), 25 korešpondentov (takmer 27 %) malo vyjadriť svoju podporu intervencii, a ostatných 68 korešpondentov (viac ako 73 %) svoj nesúhlas. Do tejto druhej skupiny boli zaradené aj „nepriateľské hlasy nevyberanej formy“.⁴ Značne zle vnímali „bratskú pomoc“ robotníci. Štátne orgány Poľskej ľudovej republiky, ktoré začali organizovať v továrňach masové stretnutia s cieľom vy-

- 1 Pozri HRADILEK, Adam, ed. *Za vaši a naši svobodu*. Praha: Torst, Ústav pro studium totalitních režimů, 2010. Okrem Poľska sa najviac protestov konalo v Nemeckej demokratickej republike. Bližšie pozri VLÍMEK, Tomáš. *Reakcje na praską wiosnę w NRD: SED, społeczeństwo i opozycja* [Pražská jar a jej reflexie v NDR: SED, spoločnosť a opozícia]. In: EISLER, Jerzy et al. *Aparat bezpieczeństwa, propaganda a Praska Wiosna. Zbiór materiałów z konferencji międzynarodowej Praga, 7–9 września 2008 r.* [Bezpečnostný aparát, propaganda a Pražská jar. Zbierka materiálov z medzinárodnej konferencie v Prahe, 7.–9. septembra 2008]. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, s. 51–59.
- 2 Najobširnejšie sa téme „Marca 1968“ venoval EISLER, Jerzy. *Marzec 1968. Geneza – przebieg – konsekwencje* [Marec 1968. Genéza – priebeh – následky]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1991; EISLER, Jerzy. *Polski rok 1968* [Poľský rok 1968]. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2006.
- 3 SB – Služba Bezpieczeństwa – poľská komunistická tajná služba, v texte ďalej uvádzaná poľskou skratkou „SB“ (pozn. prekl.)
- 4 Stredisko dokumentácie a programových zbierok Poľskej televízie, akciová spoločnosť, zn. 1208/5/1, Interný bulletin č. 461 Kancelárie Výboru pre záležitosti rádia a televízie „Poľský rozhlas a televízia“. Názory na rozhodnutie o vstupe spojeneckých vojsk do Československa, september 1968, úvod, bez paginácie.

svetliť robotníkom okolnosti celej záležitosti, s tým museli rýchlo prestať.⁵ Samozrejme, iba malá časť robotníkov sa rozhodla otvorene protestovať. Napriek tomu protestov proti intervencii a prejavov skutočnej, nevynútenej solidarity s Československom bolo veľa, dokonca až prekvapivo veľa – najmä s ohľadom na skutočnosť, že poľská spoločnosť pred niekoľkými mesiacmi zažila represívne opatrenia na vlastnej koži.⁶ Išlo najmä o „nepriateľské prejavy“ (takto boli označované v dokumentoch SB), ako aj o letáky a „nepriateľské nápisy“. K otvorenejším protestom patrilo vystúpenie z Poľskej zjednotenej robotníckej strany, či oveľa nebezpečnejšie kladenie kvetov k budove československého veľvyslanectva, prípadne (čo bolo bezpečnejšie) k budove Československého kultúrneho strediska vo Varšave.

O týchto a iných prejavoch vieme – paradoxne – predovšetkým vďaka pracovitosti príslušníkov SB, ktorí usilovne získavali informácie o poľských reakciách na „bratskú pomoc“. Každý deň boli z celej krajiny do Varšavy zasielané šifrované depeše z krajských riaditeľstiev Ludovej milície. Na základe nich sa na Ministerstve vnútra pripravovali špeciálne správy pre vedúcich predstaviteľov Poľskej zjednotenej robotníckej strany, a tiež – pre internú potrebu – „Kronika udalostí operácie „Podhale“ (20. augusta – 8. septembra 1968)“. Dnes sú – napriek zámerom

Prvý tajomník Ústredného výboru Poľskej zjednotenej robotníckej strany Władysław Gomułka (Zdroj: www.reunion68.se)

ich autorov – neoceniteľným zdrojom poznatkov týkajúcich sa protestov poľského obyvateľstva proti násilnému potlačeniu Pražskej jari a vyjadrenia solidarity s Čechmi a Slovákmi. Sú tiež do značnej miery základom pre túto štúdiu.

„NEPRIATEĽSKÉ“ PREJAVY

Nie je možné na tomto mieste uviesť všetky vyjadrenia, ktoré SB uznala za nepriateľské. Už len na základe tej skutočnosti, že proti intervencii v Československu sa Poliaci vyjadrovali celkom

bežne. Medzi takýmito osobami boli dokonca aj vysokí komunistickí predstavitelia. Napríklad Waclaw Komar, šéf vojenskej rozvedky v rokoch 1945 – 1950, v rokoch 1960 – 1968 generálny riaditeľ Ministerstva vnútra, povedal: „Vstúpenie našich vojsk na územie Československa je takým istým aktom agresie ako zabratie regiónu Zaolzia pred 30 rokmi.“ Na druhej strane bývalí vysokí funkcionári Ministerstva verejnej bezpečnosti Józef Kratko a Henryk Piasecki považovali intervenciu za „obrovský škandál a obyčajný prejav agresie“.⁷ Často sa ob-

- 5 Ako uvádzalo rádio Slobodná Európa: „Pobúrenie, ktoré vyvolal útok na južného suseda, bolo všeobecné, ale najintenzívnejšie sa prejavilo medzi robotníkmi. V baroch, reštauráciách a jedálňach ľudia nahlas vyjadrovali svoju nespokojnosť. V prvý deň invázie veľa aktivistov Poľskej zjednotenej robotníckej strany „ochorelo“, lebo sa bálo ľuďom ukázať na oči.“ DĘBSKA, Agnieszka, red. Rok 1968. Środek Peerelu [Rok 1968. Počas Poľskej ľudovej republiky]. Warszawa: Ośrodek Karta, 2008, s. 182. Rádio tiež zaznamenalo rezignáciu „už po prvých stretnutiach [...] na ktorých bola snaha získať súhlas post factum pre rozhodnutie vlády“, a podobne to zaznamenali aj západné rozhlasové stanice. Bližšie pozri Národný digitálny archív (ďalej NAC), skupina 36 – informácie zo zahraničia. Každodenný bulletin Oddelenia sledovania programov zo zahraničia Výboru pre záležitosti rádia a televízie „Poľské rádio a televízia“ z 28. 8. 1968; Korešpondencia z Varšavy vo veci prítomnosti poľských vojsk na území Československa, s. 280.
- 6 O poľských protestoch najrozsiahlejšie písali KAMIŃSKI, Łukasz. Ręce precz od Czechów! Polacy wobec inwazji na Czechosłowację w 1968 r. [Ruky preč od Čechov! Poliaci a invázia do Československa v roku 1968]. Więź, 2004 č. 7, s. 80 – 91; KAMIŃSKI, Łukasz. Poľská spoločnosť a invázie vojsk Varšavské smlouvy do Československa. In: BLAŽEK, Petr, ed. *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*. Praha: Dokořán, 2005, s. 270 – 289; MAJCHRZAK, Grzegorz. Nie tylko Siwiec. Polskie protesty przeciwko interwencji w Czechosłowacji [Nielen Siwiec. Poľské protesty proti intervencii v Československu]. In: KOZŁOWSKI, Tomasz, OLASZEK, Jan, eds. *Opozycja i opór społeczny w Polsce po 1956 roku, t. 2* [Opozícia a spoločenský odpor v Poľsku po roku 1956, zv. 2]. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2014, s. 97 – 112.
- 7 Informácia II. oddelenia Ministerstva vnútra o komentároch k vnútornej situácii v Československu z 22. 8. 1968. In: KAMIŃSKI, Łukasz, MAJCHRZAK, Grzegorz, eds. *Operacja „Podhale”. Służba Bezpieczeństwa wobec wydarzeń w Czechosłowacji 1968 – 1970* [Operácia „Podhale”. SB a udalosti v Československu 1968 – 1970]. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2008, s. 234 – 235.

javovalo porovnanie účasti na invázii do Československa s udalosťou, keď Poľsko v roku 1938 obsadilo región Zaolzia, čo muselo byť bolestivé najmä pre vedúcich predstaviteľov Poľskej ľudovej republiky. Veľa osôb sa jednoducho hanbilo za rozhodnutie o účasti Poľského vojska na „bratskej pomoci“ pre Československú socialistickú republiku (ČSSR). Výstižne to pomenávajú slová básnika a literárneho kritika Jana Nepomucena Millera: „Stalo sa niečo hrôzostrašné [...] Takú hanbu neutržilo Poľsko a jeho armáda od čias San Dominga. Hanbím sa, že som Poliak.“⁸

Sú známe prípady, keď za vyjadrenia tohto typu boli ich autori zadržaní. Napríklad 26. augusta 1968 Vojská interná služba v obci Koziel zatkla Roberta Komara, ktorý počas odbavenia záložníkov povolaných do vojenskej služby vyhlásil, že „v Československu sa kántria ženy a deti“⁹ a SB zadržala technika Oblastného riaditeľstva mestských investícií v Bydgoszczi Jana Karaska za to, že nazval vstup vojsk do

ČSSR agresiou a povedal istému Golasínskému (ktorý akurát schvaľoval rozhodnutie štátnych predstaviteľov Poľskej ľudovej republiky): „*Stromy rastú aj u nás*“.¹⁰

„Nepriateľský“ postoj bol tiež dôvodom na prepustenie z práce. Napríklad na začiatku septembra 1968 v dôsledku udania prišiel o prácu zástupca krajského prokurátora v Štetíne Eliaz Anderman, človek s dvadsaťročnou prokurátorskou praxou, ktorý nazval intervenciu „okupáciou a násilím – prejavom imperialistickej taktiky ZSSR“.¹¹ Sú tiež zaznamenané prípady vyhodenia členov z Poľskej zjednotenej robotníckej strany. Takto napríklad skončil Paweł Cichowski, ktorý 21. augusta 1968 počas prechodu sovietskych vojsk cez Świebodzin „vyvolal verejný spor“.¹²

LETÁKY

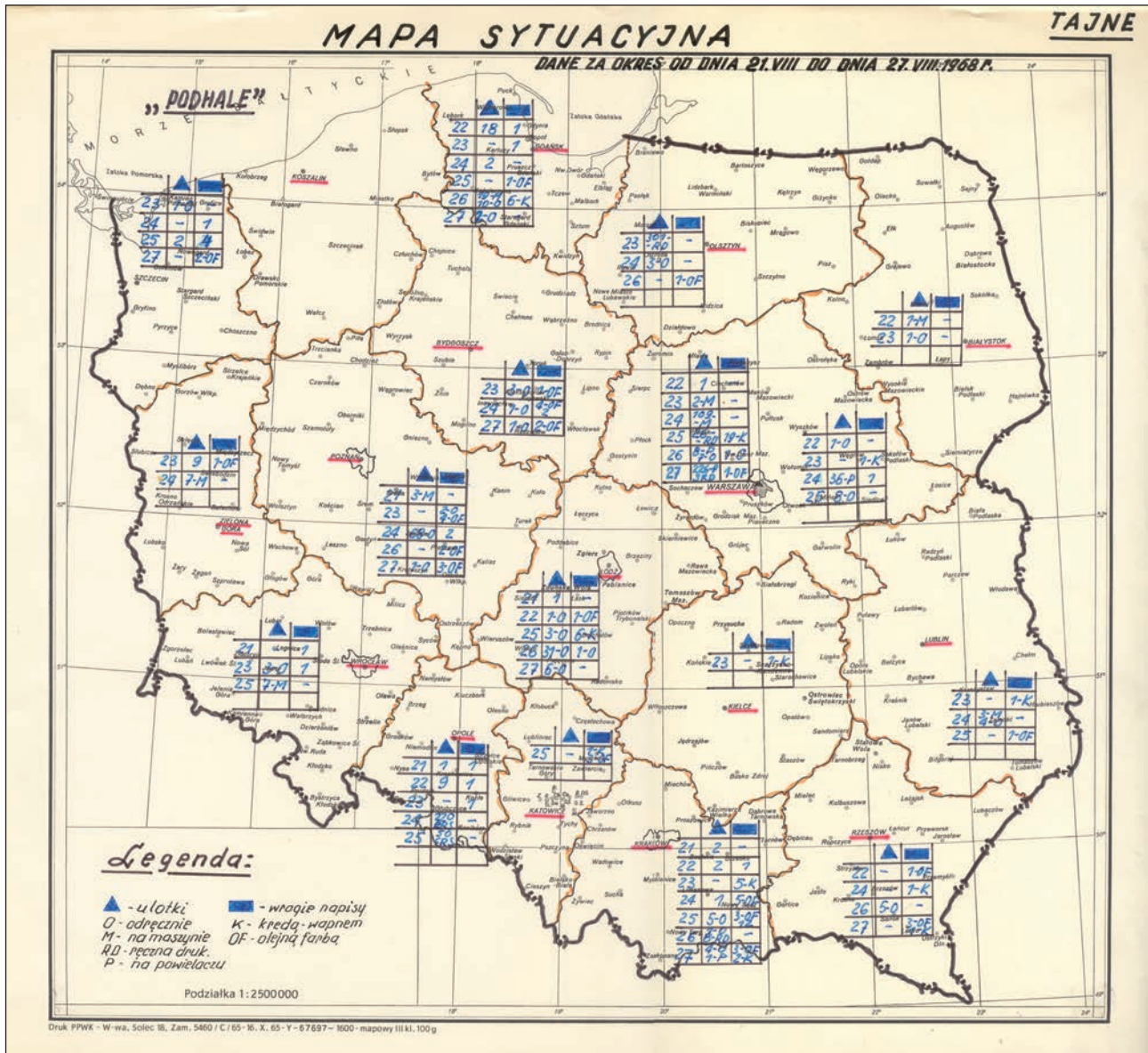
Do konca augusta 1968 SB zachytila 2 147 letákov proti intervencii v Československu, z čoho viac ako polovicu (1 277) vo Varšave.¹³ Čo môže vyzerať

prekvapivo, je skutočnosť, že ich bolo dvakrát viac ako v marci 1968.¹⁴ Prvé objavené letáky boli hlásené do Varšavy 21. augusta o 13.50 hod. z mesta Chodzież v Poznaňskom vojvodstve. V noci a nadržanom nasledujúceho dňa v Brzegu (Opolské vojvodstvo) Ľudová milícia našla 9 letákov s heslami: „*Go-mulka, ruky preč od Československa*“ na jednej strane, a „*Za vašu a našu slobodu*“ na strane druhej.¹⁵

Dňa 22. augusta v okolí Centrálného obchodného domu vo Varšave bola objavená kolportáž letákov s výzvou: „*Rodáci, bráňte slobodu ČSSR, rodáci, odsúďte agresiu.*“ Neskôr z okien tohto domu boli vyhadzované ďalšie letáky. Ich autori písali: „*Poliaci, odsúďte inváziu do ČSSR. Tlač klame. Sloboda pre ČSSR.*“¹⁶ Dňa 24. augusta z tejto istej budovy letáky s obsahom „*Hanba agresorom potupujúcim Poľsko a socializmus. Nech žije slobodné ČSSR!*“ distribuovali Marysia Święcicka (v súčasnosti Misiurewicz) a Krystyna Kozłowska (v súčasnosti Rapacka).¹⁷

- 8 Poznámka riaditeľa II. oddelenia Ministerstva vnútra Henryka Piętka týkajúca sa vyjadrení a komentárov k vnútornej situácii v Československu z 23. 8. 1968. In: KAMIŃSKI, Ł., MAJCHRZAK, G., eds. *Operacja „Podhale“*, s. 299. Ide o účasť poľskej Légie Dąbrowského v potlačení povstania v meste Santo Domingo v rokoch 1803 – 1804. Viac informácií o názoroch Poliakov na inváziu do Československa pozri KAMIŃSKI, Łukasz. Zhaňbione imię Polski na długie lata [Pošpinené meno Poľska na dlhé roky]. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, 2003, č. 8/9, s. 61 – 64.
- 9 Archiwum Instytutu Pamięci narodowej (ďalej A IPN) Varšava, 0296/109, zv. 2. Kronika udarzeń operacji „Podhale“ (20 VIII – 8 IX 1968 r.) [Kronika udalostí operácie „Podhale“ (20. 8.–8. 9. 1968)], bez paginácie.
- 10 V poľštine „*Drzewo też się u nas znajdzie.*“ A IPN, 1585/4472. Zašifrovaná depeša prvého námestníka krajského riaditeľa Ľudovej milície pre záležitosti tajnej služby v Bydgoszczi Leona Dąbrowského určená Ústrednému stanovisku vedenia Ministerstva vnútra a riaditeľom II. a III. oddelenia Ministerstva vnútra o situácii v Bydgoszczskom vojvodstve z 2. 9. 1968, s. 41.
- 11 Anderman vyjadril takýto názor v súkromnom rozhovore. Nemal šťastie, pretože osoba, s ktorou sa rozprával, bola tzv. operačným kontaktom (pravdepodobne z SB). Priťažujúcou okolnosťou pre Andermana bolo tiež to, že aj v marci 1968 „*zaujímal nepriateľský postoj*“. A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika udarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.
- 12 ZWIERNIK, Przemysław. Reakcje społeczeństwa Polski zachodniej na wkroczenie wojsk Układu Warszawskiego do Czechosłowacji w 1968 roku [Reakcie obyvateľstva západného Poľska na vstup vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v roku 1968]. *Slavia Occidentalis*, roč. 61, 2004, s. 172.
- 13 V Olsztynskom vojvodstve bolo zachytených 300 letákov, v Opolskom 153, Vroclavskom 119, Poznaňskom 70, Krakovskom 62, Lodžskom 53 a Białostockom 38. Kolportáž letákov nebola preukázaná v dvoch vojvodstvách – Koszalinskom a Štetínskom. Poznámka riaditeľa III. oddelenia Ministerstva vnútra Henryka Piętka týkajúca sa komentárov k vnútornej situácii v Československu z 3. 9. 1968. In: KAMIŃSKI, Ł., MAJCHRZAK, G., eds. *Operacja „Podhale“*, s. 535.
- 14 V období od 7. do 18. 3. 1968 SB zaznamenala kolportáž 943 exemplárov letákov. A IPN, IPN BU 0330/327 zv. 56. Informácia námestníka riaditeľa III. oddelenia riaditeľstva Ľudovej milície hlavného mesta Varšavy Edwarda Gurtata pre Odbor inšpekcie III. oddelenia Ministerstva vnútra zo dňa 19. 3. 1968, s. 62.
- 15 A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika udarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.
- 16 A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika udarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.
- 17 Boli súčasťou niekoľkočlennej skupiny študentov matematiky Varšavskej univerzity, v ktorej boli o. i. Marek Rapacki a Antoni Libera. Do kolportáže letákov, ktorých bolo vytlačených niekoľko tisíc, sa zapojil aj Janusz Onyszkiewicz (pedagóg na Varšavskej univerzite) a Andrzej Zajęczkowski, neskorší režisér dokumentárneho filmu *Robotnicy '80* [Robotníci 1980]. RAPACKI, M. Niech żyje wolna CSRS! [Nech žije slobodná ČSSR!]. *Gazeta Wyborcza*, 12. 3. 2008.

Výskyt letákov a „nepriateľských“ nápisov na území PĽR od 21. – 27. augusta 1968 (Zdroj: A IPN)

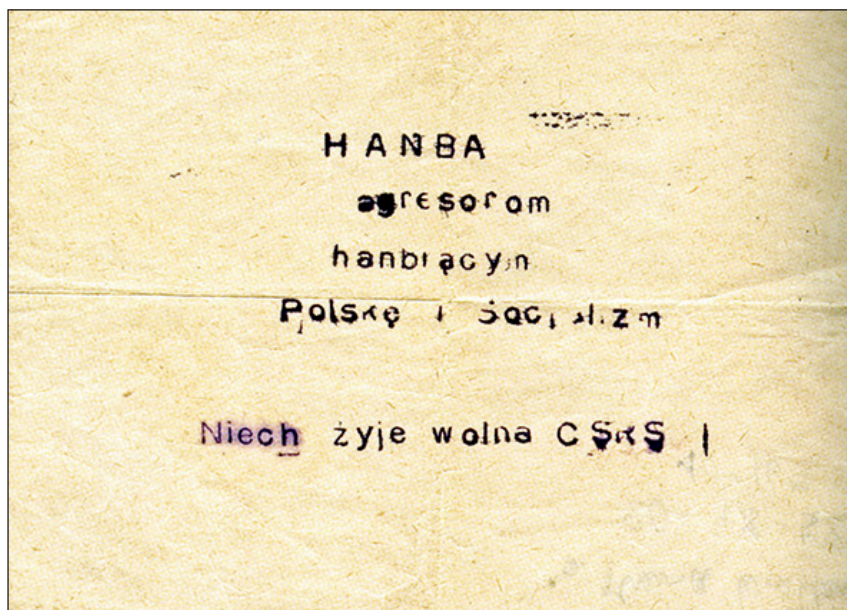
V Sopote boli kolportované letáky so slovami: „Poliaci, dobré meno poľského národa bolo vystavené nebezpečenstvu účasťou Poľského vojska na intervencii a okupácii Československa. Protestujte proti tejto hanebnej skutočnosti, aby nám to dejiny odpustili. Na znak protestu sa pričiňte k ukončeniu VIII. Medzinárodného festivalu [piesne]

v Sopote. Nezabudnite, že zasahujúce vojská nezavolala legálna vláda Československa. Všetci sa masovo vydajte k Lesnej opere. Nech žije bratské Československo.“¹⁸ A v iných letáčkoch, ktoré boli distribuované pred vstupom na sopotské mólo, sa nachádzali obvinenia ako napríklad: „Poľská armáda mláti iba ženy a deti.“¹⁹

Podobne to vyzeralo v iných, aj menších obciach a mestách. Napríklad v Rabke (okres Nowy Targ) neznámi autori písali v letáčkoch rozdávaných v tejto obci: „My, Poliaci, nikdy nechceme vojnu. Cudzie vojská, stiahnite sa z Československa. Nech žije vláda Dubčeka a Svobodu“, ako aj „Odsudzujeme vpád vojsk Varšavskej zmluvy do

18 A IPN, 1585/4474. Zašifrovaná depeša č. 7 383 námestníka krajského riaditeľa Ludovej milície pre záležitosti služby milície v Gdansku Czesława Łuszczczyńskiego a zástupcu krajského riaditeľa Ludovej milície pre záležitosti SB v Gdansku Czesława Piechnika určená Ústrednému stanovisku vedenia Ministerstva vnútra spolu s hlásením o situácii v Gdanskom vojvodstve z 22. 8. 1968, s. 14 – 15.

19 A IPN, IPN Ld, 10/765. Informácia č. 8 Kabinetu ministra Ministerstva vnútra zo dňa 27. 8. 1968, 8.00 hod. o akcii „Podhale“, s. 158.

Leták s textom „Hanba agresorom potupujúcim Poľsko a socializmus. Nech žije slobodná ČSSR!“ (Zdroj: A IPN)

Československa. Nech žije mier, sloboda slova a demokracia.“²⁰ V meste Kętrzyn v noci z 22. na 23. augusta bolo nájdených okolo 300 letákov s obsahom: „Dost' bolo tyranie Ruska. Sme solidárni s Československom. Tlač klame. Dost' bolo Gomulku a súčasnej vlády“ (podľa SB boli tieto letáky vyrobené „identickou technikou“ ako v marci 1968).²¹ Dňa 23. augusta boli kolportované letáky v Štátnom strojárskom stredisku Buchałowu, okres Sokółka s nasledovným obsahom: „Robotníci, tlač klame, sovietska armáda potláča slobodu robotníkov – našich bratov. Nie armáda

USA, ale sovietska armáda im zasadila nôž do chrbta. Preto aj v týchto ťažkých časoch ich budeme podporovať našimi robotníckymi srdcami a rukami. Ešte Poľsko nezhylnulo, kým my žijeme.“²²

Keďže prípady kolportáže letákov sa opakovali a boli časté, 26. augusta námestník ministra vnútra Tadeusz Pietrzak vydal pre svojich podriadených pokyn „pripraviť opatrenia a sledovať miesta, z ktorých môžu byť letáky vyhadzované“.²³ Ešte pred vydaním tohto rozkazu sa 24. augusta do rúk milície dostali Andrzej Jałoszyński, študent 4. ročníka Lekárskej akadémie

vo Varšave, a Witold Zalewski, študent 3. ročníka Filozofickej fakulty a sociológie Varšavskej univerzity, ktorí z Centrálného obchodného domu vo Varšave vyhadzovali letáky vyrobené na písacom stroji („Dost' bolo sovietskej intervencie“).²⁴ O štyri dni neskôr bol na tom istom mieste náhodou zadržaný osemnásťročný žiak 3. triedy potravinárskej priemyselnej školy Janusz Matczak, ktorý kolportoval letáky.²⁵ Dňa 29. augusta boli zadržané zamestnankyne Priemyselného inštitútu automatiky a merania vo Varšave Władysława Badura, Krystyna Rutkowska-Myszkiewicz a Ewa Hołub-Hryniewiecka.²⁶ Dňa 7. septembra bol z tohto istého dôvodu v Lodži zadržaný 22-ročný Wiesław Mita, študent Lodžskej technickej univerzity.²⁷

Dňa 30. októbra zatkli vo Varšave Bogusławu Blajfer a Sylwiu Poleskú, ktoré vyhadzovali letáky z okien Centrálného obchodného domu s nasledovným textom: „To, že sa Poľsko pridalo k tejto ohavnej agresii, je následkom politiky, ktorá sa už roky realizuje v našej krajine [...] Zabratie regiónu Zaolzia poľskými vojskami počas hitlerovského obsadenia Československa bolo hanbou – a rovnakou hanbou je účasť Ľudového poľského vojska na súčasnej intervencii.“ Okrem nich do skupiny spojenej (najmä prostredníctvom Bogusławy Blajfer) s „komandosmi“, ktorej členovia tlačili a kolportovali „protišťátne“ letáky vrátane protestných letá-

20 A IPN, 060/36, zv. 19. Informačná poznámka č. 5 námestníka riaditeľa III. oddelenia Krajského riaditeľstva Ľudovej milície v Krakove Mariana Banaša určená MV o situácii v Krakove a Krakovskom vojvodstve z 22. 8. 1968, s. 25.

21 A IPN, 1585/4481. Zašifrovaná depeša č. 7 400 vedúceho štábu Krajského riaditeľstva Ľudovej milície v Olsztynie Władysława Caruka určená Ústrednému stanovisku vedenia Ministerstva vnútra spolu s hlásením č. 3 o nájdení letákov s protišťátnym obsahom v meste Kętrzyn z 23. 8. 1968, s. 3.

22 A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika vydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie. SB sa rýchlo podarilo určiť ich autora – ani nie 17-ročného Andrzeja Bakuna, ktorý bol z tohto dôvodu dočasne umiestnený v centre pre nepľoletých. AIPN, IPN Bi, 045/1681. Hlásenie námestníka krajského riaditeľa Ľudovej milície pre záležitosti SB v Białystoku Kazimierza Modelewského zo dňa 24. 8. 1968, s. 84.

23 A IPN, 315/35. Zošit vydaných príkazov nadriadených, s. 14.

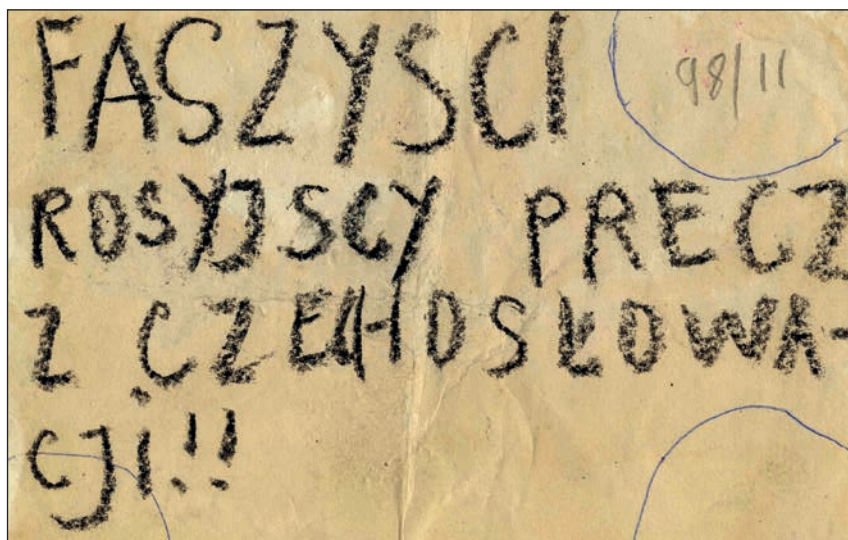
24 Našlo sa pri nich 71 letákov. A IPN, 1585/4486. Informácia č. 14 námestníka riaditeľa pre hlavné mesto Ľudovej milície, pre záležitosti SB Władysława Rutku o situácii v hlavnom meste Varšave z 24. 8. 1968, s. 58.

25 Našlo sa pri ňom 15 ručne napísaných letákov „s protišťátnym obsahom“. A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika vydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.

26 A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika vydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.

27 Mita bol zadržaný v súvislosti s kolportážou letákov 29. 8. 1968. A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika vydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.

Leták s textom „Fašisti Rusi preč z Československa!“ (Zdroj: A IPN)

kov proti invázii do Československa, a to v miere a rozsahu, ktorý možno označiť za azda najväčší v celom Poľsku, patrili okrem iného: Michał Bogucki, Romuald Lubianiec, Tadeusz Markiewicz, Wiktor Jerzy Nagórski, Krystiana Robb, Andrzej Seweryn, Eugeniusz Smolar, Ireneusz Szubert.²⁸ Aj tieto osoby boli zatknuté na konci roka 1968.²⁹ Je vhodné tiež okrajovo spomenúť, že na výrobu letákov využívali okrem iného žmýkačku bieliz-

ne vtedy populárnej práčky „Frانيا“. S touto skupinou, ktorú SB označovala za „skupinu Bogusławy Blajfer“, spolupracovali (v rozsahu vzájomnej kolportáže letákov) Michał Wejroch, Andrzej Zdrodowski a Piotr Żebruń, ktorých tajná služba SB označovala za „skupinu Żebruńa“.³⁰ Letáky sa tlačili nielen vo Varšave, ale aj v iných mestách. Príkladom je tlač letákov vo Vroclave v rokoch 1968 – 1970 proti intervencii vojsk Varšavskej zmluvy

v Československu a politike Władysława Gomułku. Tlač organizoval spolu s kolportážou Gabriel Plamiński, zamestnanec Dolnosliezskej továrne elektrických strojov „Dolmel“.³¹

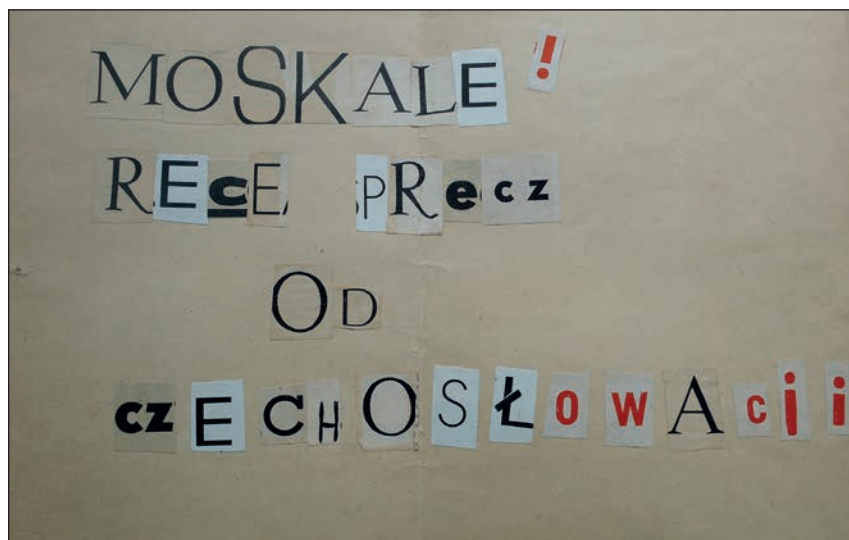
Poliaci rozširovali nielen letáky, ktoré sami vyrobili, ale aj tie, ktoré boli prepašované z Československa. Práve za to v noci z 29. na 30. augusta 1968 boli zadržaní v Głucholazoch dvaja 18-roční muži – Władysław Juszcak a Roman Paluch. Stihli rozdať iba štyri letáky, ostatných 90 im zabavila milícia.³² Päť dní predtým boli z tohto istého dôvodu v Głubczyciach zadržaní dvaja Poliaci, ktorí boli občanmi ČSSR – Antoni Tarnocholski a Stanisław Rybiński.³³ Viac šťastia mal 20-ročný Jacek Swałek, ktorý prepašoval do Poľska noviny, plagáty a letáky týkajúce sa vpádu vojsk Varšavskej zmluvy, ktoré následne kolportoval v Krakove.³⁴

PLAGÁTY

Okrem letákov a „nepriateľských“ nápisov sa zriedkavejšie objavovali aj plagáty. Prvé z nich SB zaznamenala 23. augusta vo varšavskom Aniane („*Dost' bolo sovietskej okupácie*“) a v Przybyszowiciach v Rzeszówskom vojvodstve („*Dost' bolo ZSSR*“).³⁵

- 28 Bogusława Blajfer bola odsúdená v septembri 1969 „za pokus zvrhnúť štátne zriadenie Poľskej ľudovej republiky“ na trojročné väzenie, neskôr na základe amnestie jej bol rozsudok skrátený na 1,5 roka. BORUŃ, Katarzyna. Bogusława Blajfer. In: SKÓRZYŃSKI, Jan, SOWIŃSKI, Paweł, STRASZ, Małgorzata, red. *Opozycja w PRL. Słownik biograficzny 1956–89, Tom 3* [Opozícia v Poľskej ľudovej republike. Biografický slovník 1956 – 89, zv. 3]. Warszawa: Ośrodek Karta, 2006, s. 40.
- 29 Romuald Lubianiec bol odsúdený na ročné väzenie, Tadeusz Markiewicz na 8 mesiacov a Wiktor Nagórski na 6 mesiacov. A IPN, IPN BU 569/162, zv. 4. Rozsudok Okresného súdu hlavného mesta Varšavy zo dňa 3. 5. 1989, s. 184. V dôsledku revízie bol Lubianiecovi a Markiewiczovi zvýšený trest na 1,5 roka odňatia slobody, a Nagórskému na rok odňatia slobody. A IPN, IPN BU 569/162, zv. 4. Rozsudok Krajského súdu hlavného mesta Varšavy zo dňa 27. 6. 1969, s. 222.
- 30 A IPN, IPN BU 0746/4. Informácia týkajúca sa záležitosti s krycím menom „Akácia“, november 1968, s. 39. Samozrejme, názvy oboch skupín sú vymyslené. V iných spisoch SB sa objavuje tiež trojčlenná „brwinowska skupina“, ktorej vedenie sa pripisovalo Włodzimierzovi Pańkówovi. Ako tvrdí sám Pańków, bola to však hlúposť, keďže „*żaden wodca nebol*“. List (e-mail) Włodzimierza Pańkówa autorovi zo dňa 31. 8. 2013.
- 31 GAŁWIACZEK, Tomasz. Plamiński Gabriel Konstanty. In: *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976 – 1989, Tom 2* [Encyklopédia Solidarity. Opozícia v Poľskej ľudovej republike 1976 – 1989, zv. 2]. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2012, s. 336.
- 32 Juszcak a Paluch mali letáky dostať „*od dvoch neznámych českých občanov, ktorí nelegálne prekročili poľskú hranicu v Konradówe*“. A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.
- 33 Počas ich zadržania bolo skonfiškovaných 70 letákov s identickým obsahom, aký mali letáky v iných obciach głubczycyckého okresu (Kiec, Piotrowice Głubczyckie). A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.
- 34 CHMURA, Sławomir. Jacek Swałek. In: *Encyklopedia Solidarności* [Encyklopédia Solidarity] [online]. [cit. 2018-04-25]. Dostupné z: http://www.encycol.pl/wiki/Jacek_Swa%C5%82tek
- 35 A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.

Plagát s nápisom „Moskovčania! Ruky preč od Československa“ (Zdroj: A IPN)

V noci a na ďalší deň bolo pred budovou Ministerstva informácií na Hozej ulici vo Varšave nájdených viac ako 40 plagátov („Fašizmus“, „Sme s nimi – varšavská mládež“, „Česi nie sú na vine“, „Tlač klame“, „Srdcia nám nikto nezmení“, „Ruský imperializmus a Poľsko??“, „So zbraňou k priateľom – fašizmus“, „Klamstvo“, „Prehlásenie. Vôľou národa je mier. Nechceme vojnu. Dosť bolo fašizmu. Atviob“, „My, mládež, túžime žiť v skutočne slobodnom Poľsku – napriek tomu, že tieto plagáty budú okamžite strhnuté – myslíme pozitívne. Napriek väzeniu a trestom budeme myslieť na slobodu. Pevne veríme, že Poliaci nebudú strie-

lat“, „Práve to, že klamete, práve to, že ste nútení terorizovať ľudí za ich presvedčenie, je vaša hanba. Hanba, ktorú zveční história napriek vašim ‚presvedčivým slovám‘“, „Vari je to vôľa celého národa? Fašizmus. Nechceme vojnu a okupáciu, túžime po slobode“). Ďalší s nápisom „Nech žije Československo, dosť bolo červených esesákov“ bol nájdený na stanici Štátnej automobilovej dopravy na Banachovej ulici, tiež vo Varšave.³⁶ Podobne to vyzeralo aj v ďalších dňoch. Napríklad 25. augusta ráno v Skierniewiciach boli nájdené dva plagáty s týmito heslami: „Fašisti, odíďte z Prahy!“ a „Koniec stalínovskej diktatúry“³⁷, a v Štetíne ďalšie dva:

„Rok 1938 – Hitler, rok 1968 – Kosi- gin“ a „Boľševici, odíďte z ČSSR!“³⁸

V jednotlivých prípadoch preukazovali autori plagátov nebývalú odvahu. Tak to bolo aj v prípade zamestnankyne Poľských aerolíní „Lot“ Teresy Stodolniač, ktorá plagát s nápisom „Nech žije československý národ“ jednoducho vyvesila v okne svojej kancelárie.³⁹ Predtým písala a kolportovala protestné letáky proti invázii vojsk do Československa a vyrábala nálepky vyzývajúce k účasti na manifestácii pri sovietskom veľvyslanectve.⁴⁰

„NEPRIATEĽSKÉ“ NÁPISY

V dňoch 21. – 31. augusta 1968 príslušníci SB a Ľudovej milície zaznamenali 86 „nepriateľských“ nápisov (najviac v Krakove – až 28).⁴¹ Podobne ako v prípade letákov ich bolo dvakrát viac ako v marci 1968.⁴² O prvom z nich, hoci sa nevie, či určite súvisel s inváziou do Československa, bolo podané hlásenie 21. augusta 1968 o 15.00 hod. Bol vytvorený v Továrni kotlov v Racibórzi a znel takto: „Dosť bolo socializmu“.⁴³ Celkom určite bola jedným z prvých miest, kde sa nápisy objavili, cesta zo Zakopaného na Morské oko. Ako spomína Maciej Włodek, nápisy („Anschluss neprejde“, „Dosť bolo agresie“, „Okupanti domov“, „Hitler – Brežnev – Gomułka – Ulbricht – Kadar – Živkov“) spontánne vytvorila skupina osôb, ktorej bol členom, v reakcii na sprá-

36 A IPN, 1585/4486. Informácia č. 12 prvého námestníka riaditeľa pre hlavné mesto Ľudovej milície, pre záležitosti SB Stanislawa Sławińskiego o situácii v hlavnom meste Varšave z 24. 8. 1968, s. 50.

37 A IPN, 1585/4480. Zašifrovaná depeša č. 7 581 námestníka krajského riaditeľa Ľudovej milície pre záležitosti SB v Lodži Romana Mikształa určená pre Ústredné stanovisko vedenia Ministerstva vnútra a Odbor inšpekcie III. oddelenia Ministerstva vnútra o odhalení plagátov a nápisov v Skierniewiciach, ktoré súvisia s vnútornou situáciou v Československu z 25. 8. 1968, s. 69.

38 A IPN, 1585/4485. Zašifrovaná depeša č. 7 597 službukonajúceho príslušníka SB Krajského riaditeľstva Ľudovej milície v Štetíne Mariana Sawického určená pre Ústredné stanovisko vedenia Ministerstva vnútra o odhalení plagátov v Štetíne, ktoré súvisia s vnútornou situáciou v Československu z 25. 8. 1968, s. 15.

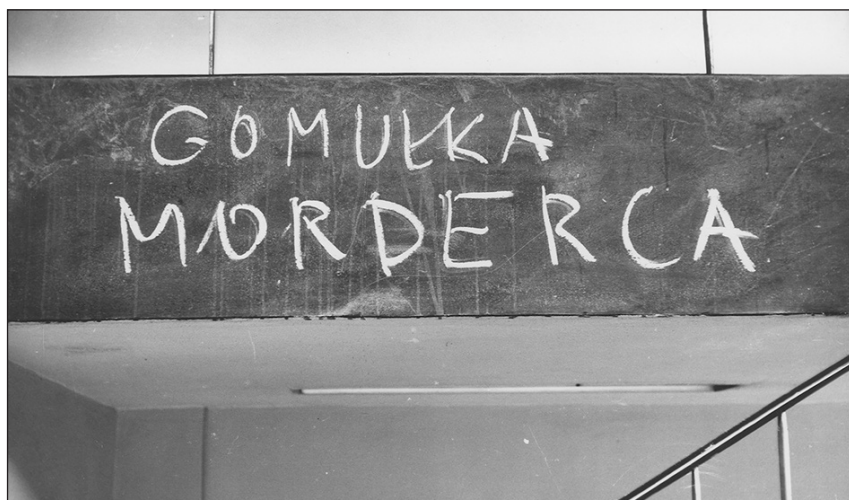
39 A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.

40 Pozri A IPN, IPN BU 0276/255, zv. 1. Zápisnica o vypočutí obvinenej Teresy Stodolniač zo dňa 6. 9. 1968, s. 5 – 7.

41 Poznámka riaditeľa III. oddelenia Ministerstva vnútra Henryka Piętka týkajúca sa komentárov k vnútornej situácii v Československu z 3. 9. 1968. In: KAMIŃSKI, Ł., MAJCHRZAK, G., eds. *Operacja „Podhale“*, s. 535. Nápisy neboli zaznamenané v Białostockom a Łódzskom vojvodstve.

42 Od 7. do 18. 3. 1968 SB napočítala 43 takých nápisov. A IPN, IPN BU 0330/327, zv. 56. Informácia námestníka riaditeľa III. oddelenia riaditeľstva Ľudovej milície hlavného mesta Varšavy Edwarda Gurtata pre Odbor inšpekcie III. oddelenia Ministerstva vnútra zo dňa 19. 3. 1968, s. 62.

43 A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.

Kriedový nápis „Vrah Gomułka“ (Zdroj: A IPN)

vu o vpáde vojsk do Československa. Tieto heslá – ako spomína – vyvolali na ďalší deň senzáciu.⁴⁴

Nápisy na vozovke neboli zriedkavé. Napríklad 22. augusta ráno na trase Przybyszówka – Swilcza (rzeszowski okres) boli olejovou farbou namaľované tieto nápisy: „Poliaci domov“, „Dubček a Svoboda nádeje dodá“, „ČSSR, bráňte sa“, „Soviety zradcovia“⁴⁵, a pravdepodobne o deň neskôr na ceste z Bydgoszcza do Gdanska

v okolí obce Augustowo „Nech žije slobodné Československo!“ a „Nech žije Dubček!“⁴⁶ Rovnako často boli nápisy umiestňované na múroch, napríklad v noci z 21. na 22. augusta 1968 na budove Okresného výboru Poľskej zjednotenej robotníckej strany v obci Milanówek pri Varšave „Dost' bolo sovietskej agresie v Československu. Rusi domov“⁴⁷, pravdepodobne 23. augusta v obci Karnin (gorzowski okres) na múre kostola „Kreml' to je krv a slzy,

nech žijú Česi!“⁴⁸ Dňa 23. augusta v Janikówe (kozienický okres) na Podniku železničných prác bolo napísané: „Komunistickí fašisti, ruky preč od Česka, vráťte sa domov!“⁴⁹ V ten istý deň sa v Poznani na stánku spoločnosti Ruch a na telefonickej búde objavil nápis „Agresia na ČSSR hanbou Poľska“ a v Konine na propagandistických tabuliach s heslami na V. zjazd Ústredného výboru Poľskej zjednotenej robotníckej strany zas nápisy „ZSSR je agresor“, „Nech žije ZSSR!“, „Vivat Dubček!“, „Brežnev = Hitler“.⁵⁰ Niekedy sa našli nápisy aj na netypických miestach – napríklad 3. septembra 1968 bolo odhalených päť nápisov v bani „Makoszowy“ v meste Zabrze na banských vozíkoch na dne šachty, teda 300 metrov pod zemou.⁵¹

Išlo až o natoľko masový fenomén, že námestník ministra Pietrzak 24. augusta 1968 počas porady s krajskými veliteľmi Ľudových milícií alarmoval: „Charakteristickým a doteraz nevídaným [javom] sú nápisy na cestách, továrňach, uliciach a múroch – olejovou farbou alebo kriedou. Doteraz sa nápisy tohto typu objavovali iba zriedkavo.“⁵² V nasledujúcich dňoch počet nápisov postupne kle-

44 WŁODEK, M. Tatarnicy przeciw agresji na Czechosłowację [Horolezci proti invázii do Československa]. *Gazeta Wyborcza*, 15. 9. 2008. Ako tvrdí Włodek, na ďalší deň boli nápisy „zatreté cementom“, a po niekoľkých dňoch zamaľované farbou. Aj napriek tomu nápisy „presvitali ešte niekoľko ďalších rokov“. Informáciu o nápisoch je možné tiež nájsť v Kronike udalostí operácie „Podhale“, ale až s dátumom 24. 8. 1968. A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.

45 A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.

46 A IPN, 1585/4473. Zašifrovaná depeša č. 7 465 prvého námestníka krajského riaditeľa Ľudovej milície pre záležitosti SB v Bydgoszczi Leona Dąbrowského určená pre Ústredné stanovisko vedenia Ministerstva vnútra a riaditeľov II. a III. oddelenia Ministerstva vnútra o situácii v Bydgoszczskom vojvodstve z 23. 8. 1968, s. 28.

47 A IPN, 1585/4486. Zašifrovaná depeša č. 7 380 námestníka krajského riaditeľa Ľudovej milície pre záležitosti SB Zygmunta Knyziaka určená pre Ústredné stanovisko vedenia Ministerstva vnútra spolu s hlásením č. 5/68 o situácii vo Varšavskom vojvodstve z 22. 8. 1968, s. 131.

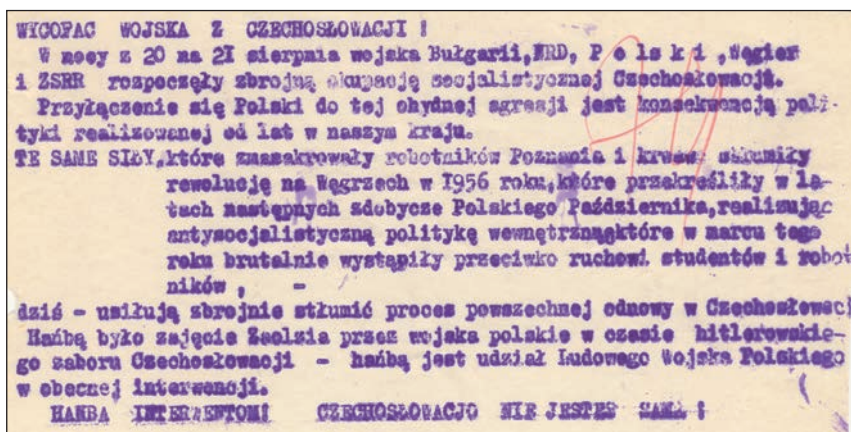
48 A IPN, 1585/4488. Zašifrovaná depeša č. 7 426 námestníka krajského riaditeľa Ľudovej milície pre záležitosti SB v Zielonej Górze Henryka Wojciechowského určená pre Ústredné stanovisko vedenia Ministerstva vnútra spolu so špeciálnym hlásením o odhalení nápisu v Karnine, ktorý sa týkal vnútornej situácie v Československu z 23. 8. 1968, s. 18.

49 A IPN, 1585/4476. Zašifrovaná depeša č. 7 460 námestníka krajského riaditeľa Ľudovej milície pre záležitosti SB v Kielcoch Zygmunta Biestka určená pre Ústredné stanovisko vedenia Ministerstva vnútra spolu so špeciálnym hlásením o situácii v Kieleckom vojvodstve z 23. 8. 1968, s. 10.

50 A IPN, 1585/4483. Zašifrovaná depeša č. 7 424 námestníka krajského riaditeľa Ľudovej milície pre záležitosti SB v Poznani Władysława Nowického určená pre Ústredné stanovisko vedenia Ministerstva vnútra o situácii v Poznanskom vojvodstve z 23. 8. 1968, s. 5 – 6.

51 A IPN, IPN BU, 0123/39. Situačné hlásenie námestníka mestského riaditeľa Ľudovej milície pre záležitosti SB v meste Zabrze zo dňa 3. 9. 1968, s. 39.

52 A IPN, IPN Sz, 012/12. Zápisnica z telekonferenčného hovoru, ktorého sa zúčastnil námestník ministra vnútra Tadeusz Pietrzak s krajskými riaditeľmi Ľudovej milície z 24. 8. 1968, s. 90.

Jeden z protestných letákov (Zdroj: A IPN)

sal. V dňoch 24. – 25. augusta bolo objavených 24 nápisov,⁵³ 27. – 28. augusta už „iba“ desať nápisov.⁵⁴

Žiaľ, niektorých autorov nápisov sa podarilo príslušníkom Ludovej milície a SB identifikovať. Boli to, podobne ako v prípade kolportáže letákov, najmä mladí ľudia – napríklad 17-roční Andrzej Gadzinowski a Zenon Zonakowski, zadržaní v obci Solec Kujawski.⁵⁵ Pravdepodobne najmladšou zadržanou osobou z dôvodu písania „nepriateľských“ nápisov bol trinásťročný žiak základnej školy Bogdan Błaszczak, ktorý vytvoril „tri

nápisy [...] bielou kriedou na území mesta Opole“.⁵⁶ Ďalším bol napríklad 48-ročný Romuald Winciorek, majiteľ poľnohospodárskeho podniku v obci Wilczyn Leśny pri Vroclave, ktorý kolportoval letáky v metropole Dolného Sliezska,⁵⁷ a 27-ročný Kornel Morawiecki, ktorý tlačil letáky a plagáty, pričom sa tiež zúčastnil na plagátovej akcii proti intervencii vojsk Varšavskej zmluvy v Československu. V roku 1969 sa zároveň zúčastnil na akcii distribúcie úmrtných oznámení pripomínajúcich smrť Jana Palacha.⁵⁸

ODOVZDÁVANIE STRANÍCKYCH LEGITIMÁCIÍ

Z Poľskej zjednotenej robotníckej strany na protest proti intervencii vystupovali predovšetkým vedci. Žiaľ, nepoznáme presné čísla – napokon určite nikto nevedel štatistiku tohto druhu. V deň vpádu do Československa sa pre takéto gesto rozhodli vedeckí pracovníci Inštitútu histórie, ako aj Inštitútu sociológie a filozofie Poľskej akadémie vied – Dr. Bronisław Geremek, Dr. Krystyna Maria Kersten-Jasińska, prof. Tadeusz Łepkowski a Dr. Aleksander Walfisz.⁵⁹ Podobne postupovali aj pracovníci Inštitútu fyziky Poľskej akadémie vied – doc. Andrzej Tramer či Katedry medzinárodného práva Jagelovskej univerzity – odborný asistent J. Karnaś,⁶⁰ a tiež Lucjan Dobroszycki a Krystyna Zienkowska z Inštitútu histórie Poľskej akadémie vied.⁶¹ Stranícku legitimáciu odovzdala aj Elżbieta Grabska-Wallis, odborná asistentka na Fakulte histórie Varšavskej univerzity, podľa ktorej slov „vstup vojsk na územie ČSSR je prejavom agresie, ktorý nemožno ničím ospravedlniť, a násilným porušením bratislavskej dohody“.⁶² Dňa 22. augusta 1968 rezignovala na členstvo

- 53 Poznámka riaditeľa III. oddelenia Ministerstva vnútra Henryka Piętka týkajúca sa vyjadrení a komentárov k vnútornej situácii v Československu z 25. 8. 1968. In: KAMIŃSKI, Ł., MAJCHRZAK, G., eds. *Operacja „Podhale“*, s. 366.
- 54 Poznámka riaditeľa III. oddelenia Ministerstva vnútra Henryka Piętka týkajúca sa vyjadrení a komentárov k vnútornej situácii v Československu z 28. 8. 1968. In: KAMIŃSKI, Ł., MAJCHRZAK, G., eds. *Operacja „Podhale“*, s. 466.
- 55 MAJCHRZAK, Grzegorz. Mroźny sierpień [Mrazivý august]. *Polityka*, 23. 8. 2008.
- 56 A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.
- 57 ADAMSKI, Artur. Romuald Winciorek. In: *Encyklopedia Solidarności* [online]. [cit. 2018-04-25]. Dostupné z: http://www.encysol.pl/wiki/Romuald_Winciorek
- 58 ŁĄTKOWSKA, Mirosława, ADAMSKI, Artur. Morawiecki Kornel. In: *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976 – 1989, Tom 1* [Encyklopedia Solidarity. Opozícia v Poľskej ľudovej republike 1976 – 1989, zv. 1]. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2010, s. 288.
- 59 Poznámka riaditeľa III. oddelenia Ministerstva vnútra Henryka Piętka týkajúca sa komentárov k vnútornej situácii v Československu z 22. 8. 1968. In: KAMIŃSKI, Ł., MAJCHRZAK, G., eds. *Operacja „Podhale“*, s. 243.
- 60 A IPN, IPN BU, 1585/1304. Informácia č. 1 o niektorých záležitostiach týkajúcich sa vnútornej a vonkajšej situácie (september 1968) z 1. 10. 1968, s. 17.
- 61 Poznámka riaditeľa III. oddelenia Ministerstva vnútra Henryka Piętka týkajúca sa komentárov k vnútornej situácii v Československu z 27. 8. 1968. In: KAMIŃSKI, Ł., MAJCHRZAK, G., eds. *Operacja „Podhale“*, s. 422.
- 62 A IPN, 1585/4486. Informácia č. 7 námestníka riaditeľa pre hlavné mesto Ludovej milície, pre záležitosti SB Władysława Rutku o situácii v hlavnom meste Varšave z 22. 8. 1968, s. 27. Ide o „bratislavskú deklaráciu“, ktorá bola výsledkom stretnutia hlavných predstaviteľov piatich komunistických strán s lídrami Komunistickej strany Československa v Bratislave v dňoch 2. – 3. 8. 1968. Geremek, Kersten a Łepkowski argumentovali, ako je uvedené v jednom z dokumentov, že „nechcú byť spoluzodpovední za konanie našej Strany v ČSSR“. A IPN, IPN BU, 1585/3842. Poznámka inšpektora V. odboru I. oddelenia Ministerstva vnútra Wiktora Borodzieja z 23. 8. 1968, s. 10.

v strane aj novinárka Gazety Wyborczej Barbara Kudrewicz, ktorá to zdôvodnila nasledovne: „*Odovzdávam stranícku legitímáciu, pretože nechcem niesť zodpovednosť za takéto rozhodnutie*“.⁶³ Učiteľ na základnej škole Aleksander Osłoński zaslal legitímáciu Okresnému výboru Poľskej zjednotenej robotníckej strany Krakov Podgórze, pričom vyhlásil: „*Odovzdávam stranícku legitímáciu, pretože nesúhlasím s poslednými krokmi našej strany a vlády v záležitosti vstupu vojsk Varšavskej zmluvy na územie Československa*“.⁶⁴

Takéto prípady sa stávali aj neskôr. Dňa 2. septembra 1968 uviedol vyhlásenie o vystúpení z radov Poľskej zjednotenej robotníckej strany Dr. Zygmunt Kozłowski, vedecký pracovník Oddelenia ekonomiky výroby Hlavnej školy plánovania a štatistiky. Svoje rozhodnutie zdôvodňoval „*antisemitskou kampaňou v Poľsku a ozbrojenou intervenciou v Československu*“.⁶⁵ Podobne konali (o niekoľko dní neskôr) vedeckí pracovníci Poľskej akadémie vied Dr. Andrzej Kramer a Dr. Janina Grubowska-Wiercińska.⁶⁶

INÉ FORMY PODPORY

K riskantnejším gestám solidarity s Československom patrilo kladenie kvetov pri československom veľvyslanectve vo Varšave. Dňa 22. augusta 1968 Kancelária „B“ Ministerstva vnútra, ktorá sa zaoberala sledovaním, zaznamenala tri takéto prípady. Z tohto dôvodu bol zadržaný učiteľ z Pruzskówa Wojciech Łojkowski a šestnásťročný žiak Ryszard Kirszenbaum. K tomu malo dôjsť aj v prípade 29-ročnej Danuty Danek, pracovníčky Inštitútu literárnovedného výskumu Poľskej akadémie vied.⁶⁷ V skutočnosti bola príslušníkom Ludovej milície legitimovaná, keď sa vracala domov po svojom spontánnom prejave podpory. Mimochodom kvety na prahu a schodoch československého veľvyslanectva spolu s ňou položila aj jej kolegyňa Lucylla Pszczołowska.⁶⁸ Oveľa bezpečnejšie, a zároveň častejšie bolo kladenie kvetov k Československému kultúrnemu stredisku vo Varšave,⁶⁹ ktoré v porovnaní s československým veľvyslanectvom nebolo až tak strážené príslušníkmi milície. Je vhodné na tomto mieste spomenúť, ako rádio Slobodná Európa informovalo o udalosti

z 28. augusta: „*Pred budovou Československého kultúrneho strediska na Marszałkowskiej ulici 79 milícia narýchlo odstraňovala kytice kvetov, ktoré tam položili obyvatelia Varšavy na znak solidarity s bratskými národmi – Čechmi a Slovákmi [...] Stovky obyvateľov hlavného mesta mlčiac prechádzajú Koszykową ulicou popri budove československého veľvyslanectva. Nikto sa nesmie ani na chvíľu zastaviť, budovu veľvyslanectva obkolesujú hliadky milície [...] Okoloídúci teda prechádzajú pomaly, lebo v tom im ešte nikto nemôže zabrániť. Keď prejdú okolo budovy [...] sklonia hlavu.*“⁷⁰

Len zriedkavo sa poľskí občania rozhodli verejne odsúdiť účasť Poľska na invázii do Československa. Jerzy Andrzejewski v septembri 1968 poslal list Edvardovi Goldstueckerovi, predsedovi Zväzu českých spisovateľov, v ktorom vyjadril „*pobúrenie, bolesť a hanbu*“ z dôvodu účasti Poľského vojska na intervencii. Z tohto dôvodu ho SB šikanovala.⁷¹ Skladateľ a spisovateľ Zygmunt Mycielski v „*Otvorenom liste českým a slovenským hudobníkom*“, publikovanom v parížskej *Kultúre*, okrem iného napísal: „*So zovretým*

63 Poznámka riaditeľa III. oddelenia Ministerstva vnútra Henryka Piętka týkajúca sa komentárov k vnútornej situácii v Československu z 24. 8. 1968. In: KAMIŃSKI, Ł., MAJCHRZAK, G., eds. *Operacja „Podhale“*, s. 347.

64 KAMIŃSKI, Ł., MAJCHRZAK, G., eds. *Operacja „Podhale“*, s. 347.

65 A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.

66 Obaja vyhlásili, že vystúpenie z radov strany je „*na znak protestu proti vstupu vojsk Varšavskej zmluvy na územie ČSSR*“. A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.

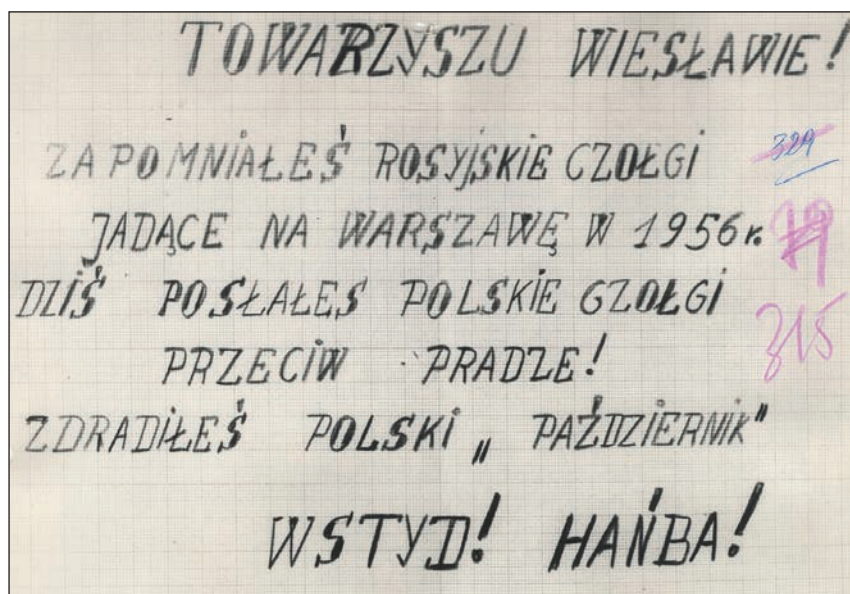
67 A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.

68 Z výpovede Danuty Danek, ktorú zaznamenal Sebastian Ligarski 2. 7. 2018.

69 Ako uviedla jedna z Poliek, ktorá odišla na Západ, „*v celom Poľsku sa množia prejavy sympatií pre Československo. Vo Varšave som videla kytice kvetov položené pred budovou Československého kultúrneho strediska. Tieto kvety – najčastejšie klinčeky bielej a červenej farby – boli previazané modrými stužkami*“. NAC, skupina 36. Informácie zo zahraničia. Každodenný bulletin Oddelenia sledovania programov zo zahraničia Výboru pre záležitosti rádia a televízie „Poľský rozhlas a televízia“ z 3. 9. 1968, Výpoveď Polky, ktorá prišla do Viedne, s. 292.

70 NAC, skupina 36. Informácie zo zahraničia. Každodenný bulletin Oddelenia sledovania programov zo zahraničia Výboru pre záležitosti rádia a televízie „Poľský rozhlas a televízia“ z 28. 8. 1968; PTACZEK, J. Komentarz pt. „Warszawa wyraża sympatie dla Czechów i Słowaków“ [Komentár s názvom „Varšava vyjadruje sympatie pre Čechov a Slovákov“], s. 311 – 312; Iným prejavom solidarity s južnými susedmi boli telefonáty vyjadrujúce sympatie československému veľvyslanectvu, ktoré podľa agentúry Reuters – prinajmenšom po samotnom vstupe vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR – mali byť „*početné*“. NAC, zn. 36/1709. Záznam z relácie poľskej rádiostanice Slobodná Európa zo dňa 22. 8. 1968, s. 67.

71 Andrzejewskému bolo zamietnuté vydať pas a v jeho telefóne bol nainštalovaný odposluch (BRZOSTEK, Błażej. Jerzy Andrzejewski. In: SKÓRZYŃSKI, Jan, SOWIŃSKI, Paweł, STRASZ, Małgorzata, red. *Opozycja w PRL. Słownik biograficzny 1956–89, Tom 1* [Opozícia v Poľskej ľudovej republike. Biografický slovník 1956 – 89, zv. 1]. Warszawa: Ośrodek Karta, 2000, s. 15.

Poľskí občania vyrábali letáky najčastejšie ručne (Zdroj: A IPN)

srdcom som pozorne počúval celé dni a noci Váš hlas. Snažil som sa odhadnúť, aký osud Vás čaká, hoci som sa oň nemohol podeliť s Vami – na vašej vlastnej zemi.⁷² Aj jeho čakali represie.⁷³

Celkom netypický bol prípad Karola Małcużyńskiego, televízneho redaktora programu *Monitor*. Ako písali funkcionári SB v jeho charakteristike z roku 1982, „po vstupe vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR odmietol moderovať „Monitor“, pričom vyhlásil, že nikdy nebude vystupovať v televízii, ak politické dianie nebude v súlade s jeho

presvedčením“.⁷⁴ Podobný postoj zaujal pracovník zahraničnej redakcie Poľského rozhlasu Józef Welker, ktorý ohlásil „sabotáž realizácie služobných nariadení“.⁷⁵ To všetko je však ešte málo v porovnaní s tým, čo mal urobiť novinár týždenníka *Polityka* Andrzej K. Wróblewski. Podľa jeho nadriadeného Mieczysława Rakowského mali na neho tlačiť z Ústredného výboru Poľskej zjednotenej robotníckej strany, aby prepustil svojho podriadeného, ktorému bolo vyčítané, že deň pred vpádom do Československa mal no-

vinár zavolať na veľvyslanectvo ČSSR a informovať pracovníkov veľvyslanectva o tomto zámere. Mala dokonca existovať aj nahrávka z telefonického hovoru Wróblewského. Tá sa však nikdy nedostala k šéfredaktorovi *Polityky*, ktorý si ju žiadal predložiť.⁷⁶

Na druhej strane Adam Giera bol vyhodený z Poddôstojníckej odbornej školy v Broku, keďže ho označili za jedného z vodcov vzbury proti intervencii v Československu.⁷⁷ Študent Univerzity Marie Curie-Skłodowskej v Lubline Jerzy Gregorowicz prišiel o štipendium za to, že počas vyučovania vyjadril kritickú poznámku o účasti Poľskej ľudovej armády na invázii do Československa.⁷⁸ Neobyčajnú formu protestu si vybral inšpektor dozoru vo Vojenskej oblasti bytovo-stavebnej správe vo Vroclave Ryszard Olesiewicz, ktorý dal výpoveď z práce z dôvodu účasti poľských vojakov na intervencii.⁷⁹

Zdalo by sa, že bezpečnejšou formou protestov bolo posielanie anonymných listov s protestným obsahom. Takéto listy sa posielali veľvyslanectvám západných štátov (najmä USA) a československej ambasáde, ako aj poľským štátnym úradom. Väčšina z nich sa akiste nikdy nedostala k adresátom. Dôvodom bola cenzúra (tzv. perlustrácia) korešpondencie, ktorá sa konala tajne (s výnimkou stanného práva) v období Poľskej ľudovej republiky, a to najmä v krízových situáciách.⁸⁰ Zadr-

72 A IPN, IPN BU, 1585/1304. Informácia č. 1 o niektorých záležitostiach týkajúcich sa vnútornej a vonkajšej situácie (september 1968) z 1. 10. 1968, s. 19.

73 Bol odvolaný z pozície šéfredaktora mesačníka *Ruch Muzyczny*, v ktorej pôsobil od roku 1960. Okrem toho mal cenzorský záznam, pričom nesmel ani vycestovať do zahraničia.

74 A IPN, 0365/111, zv. 2. Informačná poznámka týkajúca sa Karola Małcużyńskiego zo 6. 9. 1982, s. 26.

75 A IPN, IPN Ld, 10/765. Informácia č. 6 Kabinetu ministra Ministerstva vnútra zo dňa 24. 8. 1968, 8.00 hod. o akcii „Podhale“, s. 168; Zaujímavé je, že Welker v roku 1937 odišiel do Španielska a bojoval v Medzinárodnej brigáde Jarosława Dąbrowského.

76 URBAN, Jerzy. *Alfabet Urbana. Od UA do Z* [Urbanova abeceda. Od A po Z]. Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza BGW, 1990, s. 204.

77 MIŚKIEWICZ, Przemysław. Adam Giera. In: *Encyklopédia Solidarity, Tom 1*, s. 123.

78 DĄBROWSKI, Marcin. Gregorowicz Jerzy. In: *Encyklopédia Solidarity, Tom 2*, s. 129.

79 ADAMSKI, Artur, SOŁTYSIK, Łukasz. Olesiewicz Ryszard. In: *Encyklopédia Solidarity, Tom 1*, s. 304.

80 Perlustrácia sa uplatňovala na všetku korešpondenciu s Československom. Ministerstvo vnútra sa tiež zaujímalo o korešpondenciu s kapitalistickými krajinami, ako aj o časť vnútroštátnej korešpondencie. Každý deň bolo kontrolovaných vyše desaťtisíc listov, napríklad 22. – 23. augusta 1968 takmer 5 500 listov s Československom, 25 000 s „kapitalistickými“ krajinami a 21 000 vnútroštátnych zásielok. MAJCHRZAK, Grzegorz. Služba Bezpečierstwa PRL a Praska Wiosna [Tajná služba SB Poľskej ľudovej republiky a Pražská jar]. In: *Aparat bezpečierstwa, propaganda a Praska Wiosna*, s. 97.

žiavali sa listy „s letákovým charakterom“ a aj tie, ktoré vyjadrovali podporu Čechom a Slovákom. Napríklad 23. augusta 1968 funkcionári SB zachytili 12 pohľadníc adresovaných ústredným inštitúciám, „ktoré obsahovali primitívne, vulgárne texty týkajúce sa vstupu vojsk Varšavskej zmluvy“.⁸¹ Dňa 26. a 27. augusta 1968 napočítali 54 listov adresovaných veľvyslanectvám vrátane 27 listov určených československému veľvyslanectvu (skonštatovalo sa, že iba jeden z nich mal „pozitívny“ charakter).⁸²

Asi najzaujímavejším zadržaným listom bol ten s podpisom „Výboru pre obranu socializmu v Poľsku“ prevzatý v Lodži. Adresovaný bol primasovi Poľska kardinálovi Stefanovi Wyszyńskému a obsahoval prosbu, aby kardinál odovzdal ďalší list, ktorý sa v ňom nachádzal, so žiadosťou o vydanie rozkazu na stiahnutie poľských vojsk z Československa. Tento list mal byť doručený ministrovi národnej obrany Wojciechovi Jaruzelskému. Jeho autori tiež žiadali primasa, aby kolportoval list prostredníctvom veľvyslanectiev západných štátov a aby odslúžil omšu za „celkové víťazstvo bratského československého národa“.⁸³ Boli zadržané aj tri listy s podpisom „skupina straníckych a nestraničných zamestnancov Ministerstva zahraničných vecí“ adresované veľvyslanectvám ČSSR, Belgicka a Veľkej Británie. Obsahovali kópie listu adresovaného predsedovi dolnej komory poľského parlamentu a Ústrednému výboru Poľskej zjednotenej robotníckej strany s protestom „proti rozhodnutiu o prekročení hraníc bratskej krajiny oddielmi Poľského vojska“.⁸⁴

V prípadoch, ktoré boli uznané za mimoriadne nepriateľské, zasaho-

432

21.08.1968.
WROCKAW.

Kocharki!

Dziś rano t.j. 21.08.68r. dowiedzieliśmy się o zbliżonej interwencji wojsk P.R.L na naszą terytorjum z rozglasu „Svoboda Evropa“.

Jesteśmy oburzeni na naszą władzę PRL i ZSRR. Tak jak wy - chcemy pokoju i wolności słowa. Wielu ludzi w Polsce jest z nami - solidaryzujemy się z nami.

Dla nas jesteście przyjaciółmi. Popieramy was i kierownictwo Republiki Czechosłowacji. Niech żyje wolna Republika Czechosłowacka i dobrzy ludzie.

Kocharki - list ten piszę na prośbę przyjaciół z Polski. Chcemy dać wam otuchy w ciężkich chwilach.

Polskie Radio podaje błędnie, że informacje o sytuacji w Czechosłowacji. Słuchamy Rozglasu „Svoboda Evropa z Monachium“.

Życzymy Zwycięstwa!

Znajoma z Wrocławia
z przyjaciółmi.

Jeden z podporných listov zaslaných z Poľska do Československa (Zdroj: A IPN)

vali príslušníci SB a zatýkali autorov takých listov. Napríklad 24. augusta funkcionári Krajského riaditeľstva Ludovej milície v Lubline zatkli 39-ročného Józefa Olszaka, administratívneho pracovníka Podniku stavebnej dopravy, autora anonymov adresovaných veľvyslanectvám USA a Francúzska,

ako aj Ústrednému výboru Poľskej zjednotenej robotníckej strany.⁸⁵

Boli zaznamenané aj extrémnejšie formy protestov. Napríklad v meste Kętrzyn v noci z 22. na 23. augusta 1968 bola vhodaná petarda do konferenčnej miestnosti Okresného výboru Poľskej zjednotenej robotníckej stra-

81 A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.

82 A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.

83 MAJCHRZAK, Grzegorz. Operacja „Podhale“. In: KAMIŃSKI, Łukasz, ed. *Wokół Praskiej Wiosny. Polska i Czechosłowacja w 1968 roku* [Okolo Pražskej jari. Poľsko a Československo v roku 1968]. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2004, s. 113.

84 MAJCHRZAK, Grzegorz. Podejrzone listy [Podozrivé listy]. *Polityka*, 23. 8. 2003.

85 A IPN, 1585/4479. Zašifrovaná depeša prvého námestníka krajského riaditeľa Ludovej milície pre záležitosti SB v Lubline Mariana Mozgawu určená pre Ústredné stanovisko vedenia Ministerstva vnútra spolu s hlásením o situácii v Lublinskom vojvodstve z 24. 8. 1968, s. 9.

ny.⁸⁶ V Nowom Miaste pravdepodobne v noci z 24. na 25. augusta bol zneuctený pamätník „*sovietskych a poľských hrdinov*“, keď im na hlavu bola nasadená plechová nádoba na smeti charakteristická pre Červenú armádu.⁸⁷ O dva dni neskôr na cintoríne sovietskych vojakov vo Vroclave boli namaľované olejovou farbou svastiky na stĺpoch troch vstupných brán a na tanku stojacom na podeste,⁸⁸ a v Puławách bol obliaty červenou farbou pamätník aktivistu socialistického hnutia Ludwika Waryńského. Azda najodvážnejším a najriskantnejším skutkom tohto typu bolo zhodenie tabule s podobizňou Vladimíra I. Lenina z najvyššieho vrcholu poľských Tatier – Rysov, ktorý uskutočnili aktivisti nelegálnej organizácie s názvom „Hnutie“ Stefan Niesiołowski a Wojciech Majda.⁸⁹

Boli dokonca zaznamenané – napriek tomu, že sa v období Poľskej ľudovej republiky stále udržiaval kult Poľského vojska vrátane toho ľudového – prípady ublíženia poľským vojakom v súvislosti s účasťou na vpáde do Československa.⁹⁰

Vieme, že rovnako sa uskutočnili pokusy dostať sa na územie Česko-

slovenska s cieľom poskytnúť pomoc Čechom a Slovákom. Tak to bolo aj v prípade štyroch žiakov Základnej školy na Plażowej ulici v Lubline, ktorí boli zadržaní počas pokusu o nelegálne prekročenie hranice v regióne Zakopaného. Ako zistili príslušníci SB na základe rozhovoru s riaditeľom školy, k tomuto skutku mal ostatných žiakov inšpirovať žiak 7. triedy Zbigniew Mazurewicz.⁹¹

POĽSKÁ PODPORA V ČESKOSLOVENSKU

Poliaci podporovali Čechov a Slovákov aj na území Československa. V Jičine, kde 7. septembra 1968 došlo k najtragickjšiemu incidentu v súvislosti s účasťou Poľskej ľudovej armády na intervencii (opitý radový vojak Stefan Dorna zastrelil dvoch Čechov) sa o dva týždne skôr pred mikrofón jednej z mnohých nelegálnych rozhlasových staníc posadili dve Poľky zamestnané v Československu – Wiesława Moryń z Wołowa a Helena Willas zo Złotoryje. „*V mene poľských robotníkov v ČSSR*“ apelovali na poľských vojakov, aby prestali s ozbrojenou intervenciou.⁹² Veliteľstvo 2. armády Poľskej ľu-

dovej armády dostalo list, ktorého autormi mali byť „*poľskí robotníci oblasti Bruntal*“. Jeho autori apelovali – ako to v hlásení uviedol šéf Politického riadenia 2. armády Poľskej ľudovej armády Włodzimierz Sawczuk – „*na veliteľstvo armády, aby dalo záväzok, že vojaci nebudú biť československých občanov a strieľať na nich*“.⁹³

Dňa 30. augusta 1968 Polka pracujúca v obci Nová Paka vyhlásila: „*My, zamestnané Poľky, sme solidárne s Čechmi a nesúhlasíme so vstupom poľského vojska na územie ČSSR*.“ Tiež tvrdila, že niektoré Poľky na znak solidarity s južnými susedmi „*nosia na fazónach miniatúrne vlajky ČSSR*“ s menami Svoboda, Dubček, Černík.⁹⁴ Z podobného dôvodu bola na poľskej hranici zadržaná 25-ročná Kazimiera Tańska.⁹⁵ Zofia Szymkiewicz z Lubawky zamestnaná v továrni „Teflex“ pri Trutnove ubezpečovala svojich českých spolupracovníkov, že Poľky pracujúce v Československu „*stojá na ich strane a vymedzujú sa voči sovietskym a poľským vojskám, ktoré tam prebývajú*“.⁹⁶ Aj iný obyvateľ Lubawky, zamestnaný v Hornom Meste, otvorene vyjadroval svoju solidaritu

86 A IPN, 1585/4481. Zašifrovaná depeša č. 7 418 krajského riaditeľa Ľudovej milície v Olsztyne Bronisława Moczowského určená pre Ústredné stanovisko vedenia Ministerstva vnútra spolu so špeciálnym hlásením č. 4 o situácii v Olsztynskom vojvodstve z 23. 8. 1968, s. 4.

87 Páchatelia – „*štvorčlenná skupina výrastkov*“ vo veku 17 – 19 rokov bola zadržaná 28. augusta 1968. A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.

88 A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.

89 Ako neskôr v správe uviedol Stefan Niesiołowski „*bola zima, podmienky boli katastrofálne [...], hora bola úplne prázdna, na vrchole nebolo nikoho. Do tabule sme kopali, trieskali ňou, ryli do nej a trhali ju [...]. Napokon sme ju zhodili dole [...]. Musela letieť niekoľko sekúnd, ale nám sa zdalo že letí veľmi dlho. V istej chvíli, keď dopadla, to museli počuť až v Zakopanom*“. DĘBSKA, A., red. Rok 1968. Środek Peerełu, s. 185.

90 Z tohto dôvodu bol zadržaný napr. technik Antoni Biernacki, ktorý 23. 8. 1968 večer („*v podnapitom stave*“) v reštaurácii v Biskupci „*ubližoval poddôstojníkom poľskej armády a verejne prezentoval kritické poznámky v súvislosti so vstupom poľských oddielov do Československa*“. A IPN, 1585/4481. Zašifrovaná depeša č. 7 506 krajského riaditeľa Ľudovej milície v Olsztyne Bronisława Moczowského určená pre Ústredné stanovisko vedenia Ministerstva vnútra spolu so špeciálnym hlásením č. 9 o situácii v Olsztynskom vojvodstve z 24. 8. 1968, s. 6.

91 A IPN, IPN Lu, 010/881. Služobná poznámka hlavného operatívneho inšpektora Referátu pre záležitosti SB Okresného výboru Ľudovej milície v Lubline Stefana Paździora z 10. 9. 1968, s. 38.

92 A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.

93 A IPN, IPN BU, 2958/8. Hlásenie z Politického riadenia 2. armády Poľskej ľudovej armády o 20.00 hod. zo dňa 2. 9. 1968, s. 51.

94 A IPN, IPN Wr, 032/582, zv. 3. Súpis faktov nepriateľského pôsobenia voči poľským občanom dočasne zamestnaným v ČSSR, bez dátumu, s. 220. Mimochodom, aby sa opäť dostal do Československa, nelegálne prekročil hranice.

95 MAJCHRZAK, G. Mrazivý august.

96 Podľa informácií získaných funkcionári Okresného výboru Ľudovej milície Kamienna Góra od dvoch Poliek, ktoré s ňou pracovali, mala dokonca povedať: „*My je [...]. Na Rusákov, my sme bratia s vami, plakala som s vami, vy naši životelia*“. A IPN, IPN Wr, 032/582 zv. 3. Súpis faktov nepriateľského pôsobenia voči poľským občanom dočasne zamestnaným v ČSSR. bez dátumu, s. 220.

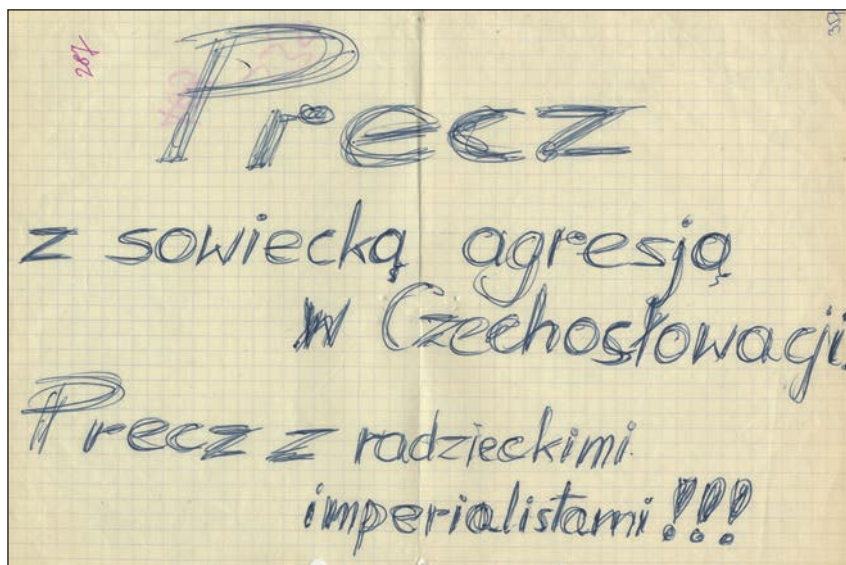
s Čechmi – 27. augusta povedal, že „je proti tomu, čo sa stalo“. Dr. Maria Kołakowska 21. augusta počas pobytu v sanatóriu v Karlových Varoch verejne (o. i. v prítomnosti občanov Francúzska) ostro odsúdila narušenie suverenity ČSSR.⁹⁷

Poliaci, ktorí bývali na území Československa, aj inak preukazovali podporu južným susedom. V obci Olbrachcice pri Českom Tešíne bola zorganizovaná podpisová akcia pod petíciu adresovanú štátnym predstaviteľom Poľskej ľudovej republiky za stiahnutie poľských vojakov z ČSSR. Do 6. septembra 1968 sa podarilo získať 19 podpisov. Organizátormi tejto akcie boli: Bronisław Milerski, Bronisław a Tadeusz Farnikowci.⁹⁸ V Trutnove vyhotovil „nepriateľské nápisy“ Poliak pochádzajúci pravdepodobne zo Zakopaného, ktorý bol zamestnaný v miestnej továrni na výrobu náhradných dielov.⁹⁹

Za kolportáž letákov na území Československa bola (5. septembra 1968) Franciszkovi Kozimorovi, ktorý býval v Ruszywałde, zadržaná priepustka, na základe ktorej mohol prekročiť hranicu.¹⁰⁰

PROTESTY POĽSKEJ EMIGRÁCIE NA ZÁPADO

Proti invázii do Československa protestovala aj poľská emigrácia, najmä na západe. Intervenciu odsúdili predstavitelia exilovej Poľskej republiky a všetky dôležitejšie opozičné centrá. A tak napríklad 31. augusta 1968 v belgickom denníku *Le Soir* bola

Plagát s textom „Dolu so sovietskou agresiou. Dolu so sovietskymi imperialistami!“

(Zdroj: A IPN)

publikovaná deklarácia Výboru slobodných Poliakov v Belgicku, v ktorej sa konštatovalo, že „zdať sa môže čokoľvek, ale všetci Poliaci v hĺbke srdca stoja na strane Čechov“, ako aj to, že poľská armáda sa zúčastnila na agresii voči Československu „iba z donútenia vlády, ktorá slúži Moskve“. A na konci bolo uvedené, že „Poľsko, tak ako Československo, sa nachádza pod sovietskou okupáciou a túži po slobode“.¹⁰¹ Špeciálne vyhlásenie vydal aj Zväz poľských spisovateľov v cudzine. Konštatoval v ňom, že „vzhľadom na skutočnosť, že spisovatelia v Poľsku, ktorých komunistický teror núti mlčať, nemôžu verejne vyjadrovať svoje presvedčenie [...] pričom protestujú proti bezprávnemu a brutálnemu

ovládnutiu Československa sovietskym Ruskom, a zároveň odsudzujú kroky vlády Poľskej ľudovej republiky, ktorá proti vôli a tradíciám poľského národa je poslušná svojim sovietskym pánom a zapojila do okupačnej akcie poľské vojsko, čím znevážila meno nášho vojaka“.¹⁰²

Na tomto mieste nemožno nespomenúť deklaráciu nelegálnej Komunistickej strany Poľska s názvom „Neprešiteľné bratské putá spájajú pracujúci ľud Poľska s pracujúcim ľudom Československa“ publikovanú v Rádiu Tirana 1. septembra 1968, v ktorej bol odsúdený „hanebný, zradný a zlodejský ozbrojený útok Sovietskeho [zv]äzu a jeho satelitov vrátane Poľska na bratskú krajinu a národ Československej socialistic-

97 A IPN, 0236/128, zv. 4. Poznámka zo dňa 7. 9. 1968, s. 123.

98 A IPN, IPN Ka, 0103/192. Zašifrovaná depeša č. 32/68 okresného riaditeľa Ľudovej milície pre záležitosti SB v Cieszyne Władysława Szamotu zo dňa 6. 9. 1968, bez paginácie.

99 A IPN, IPN Wr, 032/582, zv. 3, s. 223.

100 A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.

101 V dôsledku protestov KWP [Výborov slobodných Poliakov] bola tiež zrušená návšteva ministra vnútra v demisii (minister podal demisiu pred niekoľkými týždňami – 15. 7. 1968) Poľskej republiky Mieczysława Moczara v Gente, ktorá bola naplánovaná na začiatok septembra 1968. NAC, skupina 36, Informácie zo zahraničia. Každodenný bulletin Oddelenia sledovania programov zo zahraničia Výboru pre záležitosti rádia a televízie „Poľský rozhlas a televízia“ zo 4. 9. 1968, Deklarácia výborov slobodných Poliakov, s. 308.

102 NAC, skupina 36, Informácie zo zahraničia. Každodenný bulletin Oddelenia sledovania programov zo zahraničia Výboru pre záležitosti rádia a televízie „Poľský rozhlas a televízia“ zo 7. 9. 1968, T. Mielezsko, Vyhlásenie Zväzu poľských spisovateľov v cudzine.

Momenty z upálenia sa R. Siwieca (Zdroj: A IPN)

kej republiky“.¹⁰³ Vyjadruje stanovisko mnohých „skutočných“ poľských komunistov voči invázii do ČSSR.

Samozrejme, prejavy sa neobmedzovali iba na deklarácie či vyhlásenia. A tak napríklad 23. augusta 1968 pri Veľvyslanectve Poľskej ľudovej republiky v Londýne demonštrovalo niekoľko tisíc Poliakov. Ich manifestácii predchádzal protest v Hyde Parku, počas ktorého svoje príhovory predniesli vodcovia poľskej emigrácie (vrátane bývalého veľvyslanca Poľskej republiky vo Veľkej Británii Edwarda Raczyńského). Prijala sa rezolúcia, ktorá vyjadrovala solidaritu Československu, odsudzovala inváziu do tejto krajiny a žiadala okamžité stiahnutie poľských vojsk

z ČSSR.¹⁰⁴ Bol to najväčší protest od roku 1956.¹⁰⁵

O deň neskôr sa Poliáci nachádzali (popri Maďaroch a Ukrajincoch) v skupine „stoviek osôb“, ktoré manifestovali svoj odpor pri veľvyslanectvách Poľskej ľudovej republiky a Sovietskeho zväzu v Londýne.¹⁰⁶

Dňa 25. augusta 1968 organizovalo Združenie poľských vojnových veteránov (SKP) demonstráciu, ktorá prešla ulicami Glasgowa až k poľskému konzulátu. Skončila sa odovzdaním rezolúcie odsudzujúcej inváziu do Československa, a to do rúk náčelníka polície, ktorá stráži vstup do budovy konzulátu.¹⁰⁷ Na začiatku septembra organizovali poľskí emigranti ďalšiu manifestáciu v Manchestri s heslom „Ruky

preč od Československa“. Zúčastnili sa na nej nielen Poliáci, ale aj početná skupina Angličanov a „zástupy emigrantov z krajín strednej a východnej Európy“.¹⁰⁸ V mene Poliakov predniesol príhovor jeden z vodcov exilovej Poľskej socialistickej strany Adam Ciołkosz a po ňom aj predstavitelia Čechov a Maďarov. Zhromaždený ľud schválil rezolúciu odsudzujúcu inváziu, na ktorej sa „proti vôli národov“ zúčastnili poľské a maďarské vojská.¹⁰⁹ Následne sa uskutočnil pochod, ktorý sa skončil položením kvetov „na počesť obetí sovietskej agresie“ pri pamätníku Neznámeho vojaka.

Boli však zaznamenané aj individuálne protestné aktivity. Najznámejší je prípad Sławomira Mrożeka, ktorý v liste publikovanom vo francúzskej

103 NAC, skupina 36, Informácie zo zahraničia. Každodenný bulletin Oddelenia sledovania programov zo zahraničia Výboru pre záležitosti rádia a televízie „Poľský rozhlas a televízia“ z 1. 9. 1968, Deklarácia Ústredného výboru Poľskej komunistickej strany s názvom „*Neprerušiteľné bratské putá spájajú pracujúci ľud Poľska s pracujúcim ľudom Československa*“, s. 50.

104 NAC, skupina 36, Informácie zo zahraničia. Každodenný bulletin Oddelenia sledovania programov zo zahraničia Výboru pre záležitosti rádia a televízie „Poľský rozhlas a televízia“ z 23. 8. 1968, Poľsko – demonstrácia pred Veľvyslanectvom Poľskej ľudovej republiky v Londýne, s. 274/6.

105 Malo sa na ňom zúčastniť až 5 000 osôb. *Invázia 1968 – katalóg výstavy*. Varšava, 2008, s. 54.

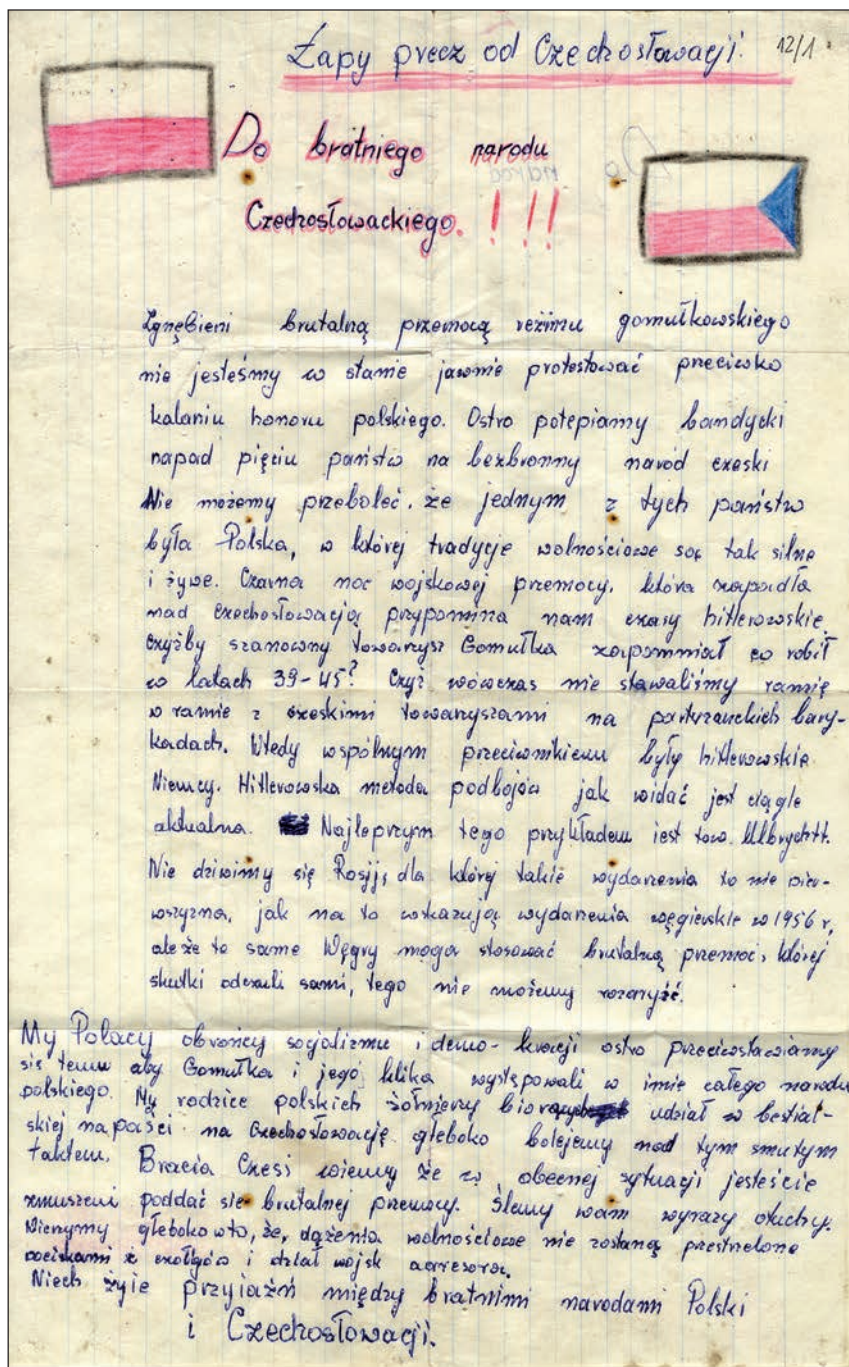
106 NAC, skupina 36, Informácie zo zahraničia. Každodenný bulletin Oddelenia sledovania programov zo zahraničia Výboru pre záležitosti rádia a televízie „Poľský rozhlas a televízia“ z 24. 8. 1968, V. Británia – demonstrácie pred sovietskym veľvyslanectvom a poľským veľvyslanectvom, s. 99 B.

107 NAC, skupina 36, Informácie zo zahraničia. Každodenný bulletin Oddelenia sledovania programov zo zahraničia Výboru pre záležitosti rádia a televízie „Poľský rozhlas a televízia“ z 26. 8. 1968, Poľsko – manifestácia pred konzulátom v Glasgowe, s. 274/6 – 276/7.

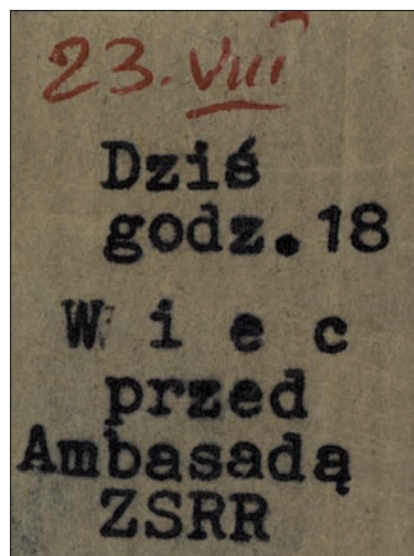
108 Ako organizátor demonstrácie bolo uvedené Združenie Poliakov v Manchestri. NAC, skupina 36, Informácie zo zahraničia. Každodenný bulletin Oddelenia sledovania programov zo zahraničia Výboru pre záležitosti rádia a televízie „Poľský rozhlas a televízia“ z 4. 9. 1968, Demonstrácia Poliakov v Manchestri, s. 359.

109 Uvádza sa informácia, že jej organizátorom bolo Združenie poľských vojnových veteránov. NAC, skupina 36, Informácie zo zahraničia. Každodenný bulletin Oddelenia sledovania programov zo zahraničia Výboru pre záležitosti rádia a televízie „Poľský rozhlas a televízia“ z 2. 9. 1968, Veľká Británia – Manifestácia poľských vojnových veteránov za Československo, s. 267 – 268.

Protestný plagát (Zdroj: Archív J. Helander)

Leták s informáciou o manifestácii pri sovietskom veľvyslanectve vo Varšave, ktorá sa mala uskutočniť 23. augusta 1968 o 18.00 hod. (Zdroj: A IPN)

resovaný vojakom Armie Krajowej. Vstup sovietskych vojsk do ČSSR v ňom nazval „prepadom“ a písal aj o „hanebnej spolupráci Poliakov na sovietskej agresii“. Dodal tiež, že „poľský vojak má slúžiť záležitostiam slobody, a nie utlačania [...] nemôže byť slepým nástrojom v rukách sovietskeho imperializmu“. Vyzýval svojich podriadených v Poľsku, aby sa nedali „zapriať do sovietskej politiky“, ale aby „mali na zreteli ideály slobody“ a odovzdávali ich „mladému pokoleniu“.¹¹⁰

PROTESTNÉ UPÁLENIE SA RYSZARDA SIWIECA

Pre najdramatickejší protest sa 8. septembra 1968 počas ústredných dožinkových slávností na varšavskom Štadióne desaťročia (za prítomnosti 100-tisíc návštevníkov) rozhodol Ryszard Siwiec, ktorý vykonal samoupaľenie. Zomrel v nemocnici o štyri dni neskôr. Boli pri ňom nájdené letáky začínajúce sa slovami „Protestujem proti nevyprovokovanej agresii na bratské Československo“, a ukončené vetou

tlačí odsúdil vpád vojsk Varšavskej zmluvy do Československa. Z tohto dôvodu sa rozhodlo o Mrožekovom potrestaní tak, že sa mu nepredĺžila platnosť pasu (od roku 1963 býval v zahraničí). V dôsledku toho sa do

Poľsko vrátil až v roku 1996. Dňa 29. augusta 1968 na vlnách rádia Slobodná Európa prečítali list generála Tadeusza Pełczyńskiego (počas druhej svetovej vojny bol okrem iného zástupcom veliteľa Armie Krajowej) ad-

110 NAC, skupina 36, Informácie zo zahraničia. Každodenný bulletin Oddelenia sledovania programov zo zahraničia Výboru pre záležitosti rádia a televízie „Poľský rozhlas a televízia“ z 30. 8. 1968, List gen. Pełczyńskiego bývalým vojakom Armie Krajowej v súvislosti s udalosťami v Československu, s. 300–301.

„Hyniem na to, aby nezhylnula sloboda, pravda a ľudskosť“.¹¹¹ Nebol to skutok šialenca, pretože 59-ročný Siwec bol statočný, ťažko pracujúci človek, manžel a otec piatich detí, z ktorých najmladšie chodilo ešte len do školy.¹¹²

NEREALIZOVANÉ INICIATÍVY

Niekoľkokrát boli poľskí občania v letákoch vyzývaní k účasti na manifestáciách proti invázii do Československa. Napríklad 22. a 23. augusta 1968 boli vo Varšave kolportované letáky s informáciou o manifestácii pri sovietskom veľvyslanectve, ktorá sa mala uskutočniť na ďalší deň: „Celý pokrokový svet odsúdil sovietsku a našu agresiu. Všetky komunistické strany odsúdili tento hanebný skutok. Dosť bolo márnivosti a ľahostajnosti, naša malá stabilizácia za to nestojí. Dnes o 18.00 hod. protestné zhromaždenie pred sovietskym veľvyslanectvom.“ Aj v Tarnówe boli Poliaci 26. augusta 1968 v letákoch vyzývaní k účasti na manifestácii: „Mládež mesta Tarnówa, za slobodu Vašu

a našu organizujeme zhromaždenie na námestí dňa 28. augusta tohto roka o 18.00 hod.“ V ten istý deň sa objavil aj iný leták, ktorý obsahoval podobnú výzvu: „Prehlásenie skupiny členov Z[väzu] S[ocialistickej] M[ládeže] Tarnówa stranickým a nestraničným občanom, ako aj mládeži“, v ktorom bolo uvedené „Sme s vami, českí súdruhovia [...] Budeme nahlas protestovať a brániť túto veľkú záležitosť s heslom: socializmus, sloboda, mier.“ Na ďalší deň boli vo Vroclave kolportované letáky s výzvou k účasti na zhromaždení plánovanom na Grunwaldskom námestí o dva dni neskôr. Letáky boli podpísané „Študentským výborom vysokých škôl Vroclavu“. Žiaden z týchto ohlasovaných protestov sa však neuskutočnil. Letáky so všeobecnejším znením výziev „Pasívne protestujem v kanceláriách, továrňach, podnikoch na zhromaždeniach a manifestáciách“ sa objavili 25. augusta v Gdyni. O podobnej myšlienke organizovať manifestácie študentov v Štetíne informovala anonymná osoba

(vydávajúca sa za študenta Lekárskej akadémie) československého konzula v tomto meste.¹¹³ Žiaľ, žiaden z nich sa napokon neuskutočnil. Nie je však isté, či dňa 21. augusta 1968 predsa len nedošlo k rozohňaniu osôb, ktoré sa snažili zhromaždiť, aby protestovali pred československým veľvyslanectvom, o čom informovala RWE.¹¹⁴

Básnikovi Witoldovi Dąbrowskému napadlo pripraviť a kolportovať protestný list spisovateľov. Odhovril ho však od toho ďalší básnik Wiktor Woroszyłski, ktorý mu vysvetlil, že by tým vytvoril hotový zoznam osôb, ktoré majú byť zatknuté.¹¹⁵ Dňa 6. septembra 1968 poslanci Poslaneckej skupiny „Znak“ uvažovali, akou formou by mali protestovať – podať vyhlásenie proti účasti Poľskej ľudovej armády na invázii do Československa, dostať sa k slovu počas diskusie v parlamente, či dokonca vzdať sa poslaneckých mandátov. Napokon sa však po konzultácii s prímasom Stefanom Wyszyńským rozhodli tento nápad nezrealizovať.¹¹⁶

- 111 A IPN, 01545/5. Služobná poznámka kpt. Kazimierza Masewicza o udalosti na Štadióne desaťročia vo Varšave z 9. 9. 1968, s. 7. Samoupálenie Siwieca bolo opísané očitým svedkom – samozrejme nie z tých, čo sedeli najbližšie – ako náhodné podpálenie sa opilca. Správy o samoupálení Siwieca publikoval štvrtročník *Karta*. Bližšie pozri KALISKI, B. Piomień Ryszarda Siwca [Plameň Ryszarda Siwieca]. *Karta*, 2005, č. 44, s. 78 – 97; BIAŁY, E. Byliśmy znieczuleni [Boli sme znečitlivení]. *Karta*, 2013, č. 77, s. 134 – 136. Dokumentárny film o Ryszardovi Siwecovi s názvom *Usłyszcie mój krzyk* [Počujte môj krik] natočil v roku 1991 Maciej Drygas.
- 112 V liste adresovanom manželke, ktorý napísal krátko pred samoupálením: „Milovaná Marysia! Neplač! Škoda síl, a budeš ich ešte potrebovať. Som si istý, že nato som pre tento moment žil 60 rokov, prepáč, nemohol som konať inak. Nato, aby nezhylnula pravda, ľudskosť, sloboda, hyniem ja – a to je menšie zlo ako smrť miliónov. Necestuj do Varšavy, mne už nikto ani nič nepomôže. Prichádzam do Varšavy, list píšem vo vlaku, preto je napísaný tak kostrbato. Je mi takto dobre, cítim taký vnútorný pokoj – ako nikdy v živote! Milované deti, nehnevajte mamu, učte sa, lebo to je teraz vaša najdôležitejšia úloha. Nech Vás má Boh vo svojej opatere. Bozkávam vás – Otec.“ A IPN, 01545/5. Zašifrovaná depeša č. 8 172 námestníka krajského riaditeľa Ľudovej milície pre záležitosti SB v Rzeszówe Bolesława Kulikowského určená pre Ústredné stanovisko vedenia, III. oddelenie a Vyšetrovaciú kanceláriu Ministerstva vnútra z 9. 9. 1968, s. 3 – 4. Bližšie k Ryszardovi Siwecovi pozri BLAŽEK, Petr. *Ryszard Siwec 1909 – 1968*. Praha, Varšava: Ústav pro studium totalitních režimů, Instytut Pamięci Narodowej, 2010.
- 113 A IPN, 0296/109, zv. 2. Kronika wydarzeń operacji „Podhale“, bez paginácie.
- 114 DĘBSKA, A., red. *Rok 1968. Środek Peerelu*, s. 183; Ako je uvedené v „útržkovitej a nepotvrdennej správe“, mala to byť najmä mládež, ktorá skandovala heslá „Sloboda“ a „Tlač klame“. NAC, zn. 36/1709. Záznam z vysielania Poľskej rádiovkej stanice Slobodná Európa zo dňa 22. 8. 1968, s. 67.
- 115 MAJCHRZAK, G. Mrazivý august.
- 116 V tomto kontexte je zaujímavý postoj Tadeusza Mazowieckého k invázii. Dňa 22. augusta 1968 v súvislosti so vstupom vojsk na územie Československa prerušil dovolenku na jeden deň a vrátil sa do Varšavy. Počas diskusie s členmi Klubu katolíckej inteligencie konštatoval (podľa správy tajného spolupracovníka s krycím menom „ANNA“), že je prekvapený situáciou, keďže predpokladal, že Rusi „sú natoľko šikovní, že budú môcť vybrať záležitosť Československa bez použitia sily“. Súcitil s Čechmi a Slovákmi, ale inváziu napokon schválil slovami: „Hoci je to veľmi nepríjemné, ale čo mal urobiť Sovietsky zväz?“ O dva týždne neskôr bol však hlavným autorom najradikálnejšieho nápadu eventuálneho protestu poslancov skupiny „Znak“. Na toto SB nezabudla ani po rokoch, keď v jeho charakteristike z roku 1982 uvádzala: „V súvislosti so situáciou v Československu v prostredí katolíckych poslancov sa uvažovalo o eventuálnom vzdaní sa poslaneckých mandátov na znak protestu proti vstupu vojsk do ČSSR. Poslanci sa však rozhodli, že tento krok neuskutočnia, keďže v aktuálnej situácii by to nič nezmenilo. Hlavným oponentom takéhoto postupu bol J. Zabłocki, a hlavným oponentom [Zabłockého] T. Mazowiecki. Problém definitívne vyriešil kardinál Wyszyński, ktorý vyhlásil, že poslanci skupiny „Znak“ musia chrániť záujmy cirkvi a nestahovať sa z parlamentu. Mazowiecki osobne nesúhlasil so stanoviskom Wyszyńského, ale ako vyhlásil, podriadi sa mu.“ MAJCHRZAK, G. Mrazivý august.

Poľské prejavy solidarity s Čechmi a Slovákmi sa neskončili len v auguste či septembri roku 1968. V októbri – keď sa študenti vrátili na vysoké školy – získal nevidanú popularitu lektorát českého jazyka. Dňa 25. januára 1969 vo Vroclave boli distribuované letáky – úmrtné oznámenia podpísané „*študentmi Vroclavu*“, ktoré nadväzovali na samoopálenie českého študenta Jana Palacha v polovici januára 1969.¹¹⁷ Kolportáž podobných letákov v hlavnom meste znemožňovala SB, ktorá zadržala Krzysztofa Maszewského a Władysława Terleckého.¹¹⁸ Nakoniec je vhodné pripomenúť, že z dôvodu protestov proti invázii a za preukázaniu solidaritu s Čechmi a Slovákmi bolo viac ako 100 osôb zadržaných, ďalších niekoľko stoviek bolo predvolaných na „*preventívno-výchovné pohovory*“, niekoľko desiatok sa

postavilo pred trestno-správne senáty, a niekoľko bolo odsúdených na tresty odňatia slobody vo výške do troch rokov. Tieto rozsudky možno nevyvolávajú veľké emócie, ale ak pripomenieme prípad 20-ročnej študentky romanistiky na Jagelovskej univerzite Joanny Helander, situácia môže vyzerať inak. V neskorú jeseň roku 1968 vyvesila, spolu so sestrou a ďalšou kamarátkou, z okna internátu plagát s nápisom: „*Rusáci! Ruky přeč od Československa*“. Za tento 10-minútový protest (udal ich vychovávateľ internátu) spočívajúci iba vo vyvesení plagátu, skončila na 10 mesiacov vo väzení. Okrem toho po prepustení na slobodu prišla o študentské práva, a preto sa rozhodla emigrovať a na Jagelovskú univerzitu sa už nevrátila.¹¹⁹

Je dobré náležite oceniť a vážiť si menšie či väčšie protestné gestá, keďže

prejavy na obranu Pražskej jari a vyjadrenie sympatií Čechom a Slovákom vyžadovali od Poliakov prekonanie celé desaťročia budovanej predpojatosti a strachu, ktorý bol vzhľadom na hroziace represie absolútne pochopiteľný. Znásobovalo ho aj násilné potlačenie protestov z marca 1968 organizované štátnymi predstaviteľmi. Lenže v auguste 1968 a v ďalších nasledujúcich mesiacoch vynútené a propagandistické priateľstvo nahradila skutočná solidarita. Hoci nemožno zabudnúť, že sa našli – ako je spomenuté aj v úvode tejto práce – aj takí, ktorí podľahli propagande režimu a podporili rozhodnutie „*o poskytnutí bratskej pomoci*“ Čechom a Slovákom.

Preklad do slovenského jazyka:
Mgr. Mário Kysel

Grzegorz Majchrzak • Polish Civic Protests against the Invasion in Czechoslovakia from the Point of View of Security Documents

Through the night from 20th to 21st August 1968, soldiers of the Warsaw Pact encroached upon the territory of Czechoslovakia. This action triggered protests in many countries, among others also in Poland. The most popular form of protesting against the invasion were hostile statements, leaflets and inscriptions spread by persons in the underground. There were much more forms of protests and support for the Czechs and Slovaks. The most dramatic form of protesting was the action taken by Ryszard Siwiec. During the harvest festivities in Stadion Dziesięciolecia (The Stadium of the 10th Anniversary of the Polish People's Republic) he publicly burnt himself and the self-immolation resulted in his death. Because of the protests more than one hundred people were detained, several hundred others were ordered to report at the police station where they were "cautioned" not to get involved. Several people were sentenced to imprisonment, and the sentences were up to 3 years long.

Grzegorz Majchrzak (1969)

Poľský historik. Pracuje v poľskom Ústave národnej pamäti. Vo svojom výskume sa zaoberá štúdiom represívneho bezpečnostného aparátu, histórie opozície (najmä Solidarity), médií a športu. Je autorom mnohých vedeckých a populárno-vedeckých publikácií. Medzi jeho posledné diela patrí *Tajna historia futbolu. Służby afery i skandale* (Varšava 2017) a „*Soliderność*“ na *celowniku* (Varšava 2016).

117 A IPN, 0208/902. Výpis z Biuletynu Wewnętrznego MSW [Interného bulletinu Ministerstva vnútra] č. 22/69, bez dátumu, s. 6.

118 Pozri A IPN, 0208/902. Rozpracovanie Krzysztofa Maszewského a Władysława Terleckého.

119 Jej sestra a ani kamarátka pred súdom neskončili. Ako predpokladá Joanna Helander, môže to vyplývať zo skutočnosti jej predchádzajúceho angažovania sa v študentskom štrajku v marci 1968, keďže bola členkou štrajkového výboru. Právo pokračovať v štúdiu jej bolo prinavrátene po roku. PUSTUŁKA, A. Każda z 10 minut trwania protestu kosztowała ją miesiąc więzienia [Každá z 10 minút trvania protestu ju stála mesiac väzenia]. *Polski Dziennik Zachodni*, 23. 8. 2013.

„AK SA VAŠI A NAŠI PREDSTAVITELIA DOHODNÚ, PÔJDEME DOMOV.“ SPRÁVA O OBSADENÍ BRATISLAVSKÉHO LETISKA V AUGUSTE 1968

PETER JAŠEK – PAVOL PYTLÍK

Bezprostredný začiatok vojenskej akcie, ktorá viedla k bleskovému obsadeniu Československa vojskami štyroch štátov Varšavskej zmluvy, datujú historici do neskorých večerných hodín 20. augusta 1968. Vtedy, krátko pred 22. hodinou, prekročili hranice pri českej obci Vejprty v severozápadných Čechách prvé ozbrojené jednotky intervenčných vojsk,¹ aby potlačili reformný proces socializmu s ľudskou tvárou.

Prvými¹ objektmi, ktoré prichádzajúci vojaci okupačných armád obsadzovali, boli letiská v Čechách a na Slovensku. Samotná vojenská akcia sa začala obsadením ruzyňského letiska v Prahe ešte v neskorých nočných hodinách 20. augusta, a druhým kľúčovým cieľom bolo letisko v Brne.² Tieto objekty vojaci intervenčných armád zaistili hneď na začiatku. V tom čase prišiel aj známy rozkaz ministra národnej obrany gen. Martina Dzúra, aby československé vojská zostali v kasárňach a sovietskym vojskám na našom území poskytli maximálnu pomoc.³ Rozkaz pochopiteľne dostali aj vojaci Východného vojenského okruhu, pričom náčelník Krajskej vojenskej správy Bratislava plk. Vladimír Šmidke dostal rozkaz zabezpečiť pokoj na všetkých Okresných vojenských správach, ale aj zabezpečiť lietadlá na bratislavskom

letisku, aby nemohli vzlietnuť.⁴ Na bratislavskom letisku neprišlo k výsadku a jeho obsadeniu ešte pred vstupom samotných vojsk cez hraničné prechody. Napokon sa toto letisko nevyužívalo na vojenské účely. Vojská intervenčných armád, ktoré obsadzovali Bratislavu, tvorili formácie skupiny „Juh“, ktoré postupovali zo severozápadného Maďarska, pričom na slovenské územie sa dostali prekročením mostov cez Dunaj v Medveďove a Komárne, ako aj cez hraničný prechod Rajka. Prvé intervenčné vojská sa v Bratislave objavili už krátko po polnoci.⁵ Pozemné vojská v ich akcii podporovala 36. sovietska letecká armáda. Hlavné sily intervenčných vojsk postupovali v smere Bratislava – Břeclav,⁶ pričom kľúčové objekty v Bratislave sa im podarilo zabezpečiť v ranných hodinách.

Publikovaný dokument, popisujúci situáciu na bratislavskom letisku, má

svoju výpovednú hodnotu z viacerých hľadísk. Opisuje priebeh obsadenia bratislavského letiska ako jedného zo strategických miest v rámci Bratislavy a západného Slovenska, a približuje atmosféru a postoje ľudí v pamätných augustových dňoch, hlavne odpor voči vojenskej intervencii do Československa. Ako popisuje dokument, odpor sa dial najmä pasívnou formou: písaním rezolúcií či diskusiami s prichádzajúcimi vojakmi a neúspešnou snahou presvedčiť ich, aby sa vrátili domov. Aj tu však vidno, že prejavy odporu boli väčšinovým postojom v spoločnosti, nie však jediným, a popri odvážnych sa našli aj takí, ktorí začínali s vojskami cudzích armád pomaly spolupracovať, čím si v prvých dňoch vyslúžili opovrhnutie svojich známych. V najbližších mesiacoch sa však karta rýchlo obrátila a z týchto kádrov sa formovali budúci nomenklatúrni predstavitelia

1 POVOLNÝ, Daniel. *Vojenské řešení Pražského jara 1968*. Praha: Ministerstvo obrany ČR, 2010, s. 8.

2 Pozri VARTANOV, Valerij. Die Militärische Niederschlagung des "Prager Frühlings". In: KARNER, Stefan et al., eds. *Prager Frühlings. Das internationale Krisenjahr 1968*. Köln, Wiemar, Wien: Bohlau Verlag, 2008, s. 667 – 668.

3 POVOLNÝ, D. *Vojenské řešení Pražského jara 1968*, s. 13 – 15.

4 POVOLNÝ, D. *Vojenské řešení Pražského jara 1968*, s. 104.

5 POVOLNÝ, D. *Vojenské řešení Pražského jara 1968*, s. 114.

6 ŠTAIGL, J. – ŠTEFANSKÝ, M. *Vojenské dejiny Slovenska. VI. zväzok 1945 – 1968*. Bratislava: Magnet Press, 2007, s. 323.

Pohľad na bratislavské letisko v období normalizácie (Zdroj: *Socialistické Slovensko*)

Zástupca riaditeľa Správy dopravných letísk Ferdinand Barborák (Zdroj: A ÚPN)

normalizačného režimu. Ukazuje však v nemalej miere aj sovietsku taktiku, s ktorou prišli sovietske vojská v augustových dňoch 1968 do bývalého Československa – zakrývať sa hrozbami o kontrarevolúcii a pripomínajúť obdobie druhej svetovej vojny. V roku 1968 však ani jedno zaklínadlo nefungovalo a ľudia intervenciu chápali ako okupáciu, ktorú odmietali.

Pôvod predkladaného dokumentu je nejasný. Bol vyčlenený z tzv. rozsypu⁷, ktorý Archív Ústavu pamäti národa (ÚPN) prevzal v roku 2005 od Slovenskej informačnej služby. Jeho obsah a forma nám neposkytuje dostatočné indície o jeho pôvode, a preto nedokážeme presne určiť jeho provenienciu a pôvodcu. Rozsyp tvorilo značné množstvo dokumentov, ktoré prešli vyradovacím konaním v období medzi rokmi 1990 – 2005 a ako bezcenné boli určené na skartáciu. Tá sa však fyzicky neuskutočnila. Pracovníci realizujúci vyradovacie konanie a posudzovanie dokumentov⁸ vychádzali skôr z aktuálnych operatívnych potrieb a nezamýšľali sa nad ich historickou hodnotou.

Po prevzatí dokumentov Archívom ÚPN a pri ich následnom triedení prešli dokumenty opätovným vyradovacím konaním. Keďže z formálneho hľadiska, prípadne z hľadiska ich historickej hodnoty, boli z väčšej časti posúdené ako jedinečné bolo rozhodnuté o ich trvalom zachovaní. Vzhľadom na skutočnosť, že rozsyp tvorili dokumenty niekoľkých desiatok pôvodcov, a to najmä štátnobezpečnostných zložiek z bývalého Západoslovenského a Banskobystrického kraja, neprekvapí nás, že nie v každom prípade sa podarilo určiť originálnu registratúru, z ktorej konkrétny dokument pochádza. To je aj prípad čitateľom predkladaného dokumentu o priebehu obsadenia bratislavského letiska, ktorý bol pri triedení po historickej a diplomatickej analýze vzhľadom na neurčitelnosť pôvodcu a svoj obsah zaradený do zbierky *August 1968*.

I keď v uvedenom prípade nepoznáme presnú provenienciu dokumentu, na základe jeho historickej a diplomatickej analýzy môžeme vysloviť hypotézu, že bol súčasťou re-

gistratúry štátnobezpečnostnej zložky patriacej do Západoslovenského kraja, prípadne Hlavnej správy ŠtB či neskôr XII. správy Federálneho ministerstva vnútra. Perforovaný okraj písacej látky a foliácia dokumentu svedčia o skutočnosti, že dokument bol pôvodne súčasťou väčšieho celku, avšak vzhľadom na rozsah foliácie nie je pravdepodobné, že sa jednalo o akýkoľvek druh zväzku. Mohol byť však súčasťou pomocnej personálnej dokumentácie. Z obsahu dokumentu vyplýva, že bol vytvorený až po augustových udalostiach, keď bolo zrejme pokračovanie vnútropolitického vývoja v duchu začínajúcej normalizácie. Keďže neznámy tvorca dokumentu mal právo nosiť zbraň a pri príchode sovietskych vojakov s nimi komunikoval z titulu svojho pracovného zaradenia, mohol byť súčasťou štátnobezpečnostnej zložky, ktorá zaisťovala ochranu bratislavského letiska.

Pri prepise dokumentu sme pôvodnú verziu prispôbili najmä používaním interpunkčných znamienok súčasnej verzii slovenského pravopisu.⁹

7 Rozsyp môžeme charakterizovať ako súbor dokumentov s absentujúcim, prípadne len čiastočným vnútorným usporiadaním, pochádzajúci zvyčajne z činnosti dvoch, častejšie však viacerých pôvodcov.

8 Predpokladáme, že išlo buď o pracovníkov Slovenskej informačnej služby alebo Ministerstva vnútra, prípadne ich predchodcov.

9 Za pomoc pri prepise dokumentov ďakujeme Ing. Silvii Volnerovej.

DOKUMENT

Správa o priebehu udalosti zo dňa 21. 8. 1968 pri vpáde armád Varšavskej zmluvy

Dňa 21. 08. 1968 dostavil som sa do práce o 6.00 hod. ráno. Letisko a budovy boli obsadené Sov[iet-skou] armádou, takže do budovy sme nemali prístup. Stal som pred budovou aj s ostatnými zamestnancami letiska, kde sme čakali na uvoľnení priestorov našich budov a hangáru. Medzi touto dobou niektorí zamestnanci škandalizovali, resp. pokrikovali na Sov.[ietsku] armádu. Medzitým došiel s.[údruh] Barborák¹⁰ – zást.[upca] riad.[iteľa] SDL¹¹ a oslovil ma, žeby sme sa opýtali niektorého dôstojníka Sov.[ietskej] armády, že čo sa stalo. Nato vyšiel z budovy dôstojník Sov.[ietskej] armády v hodnosti kapitána, sme ho pozdravili a požiadali sme ho, či môžeme hovoriť s najvyšším veliteľom ich jednotky na letisku. Menovaný kapitán odpovedal, že veliteľ na nás čaká a aby sme išli do budovy a tam aby sme ho počkali. O chvíľku prišli 4 dôstojníci na čele s plukovníkom ŽUKOVOM, ktorý bol veliteľ tejto posádky. Pri vstupe do kancelárií s.[úduhu] Barboráka, Sov.[ietski] dôstojníci nás pozdravili, podali nám ruky a s.[úduh] Žukov nám oznámil, že dostali príkaz obsadiť letisko Bratislava Ivanka, nakoľko v ČSSR¹² je kontra revolúcia. Nato sme odpovedali, že o ničom nevieme a že sme prekvapení týmito udalosťami. Žukov odpovedal, nie na Slovensku je kontrarevolúcia, ale v Čechách. Nato ďalší dôstojník (politický) povedal, že Vaši predstavitelia i v roku 1938 hovorili, že všetko je v poriadku a nebolo. Po tejto výmene názorov sa znova ujal plk.¹³ Žukov, že oni si obsadia dráhy – štartovacie, budovy a hangáry nám uvoľnia. Pritom nás upozornil, aby sme zamestnancov informovali, aby počas prítomnosti Sov.[ietskej] armády neprovokovali, neubližovali Sov.[ietskym] vojakom a pod. Žukov nás požiadal, aby sme spoločne obišli budovy a priestory okolo budov a vymedzil nám priestor za hangármi a odbavovacej ploche. Hovoril nám, aby sme s prácou na opravách lietadiel a údržbe pokračovali, ale aby nikto do vzduchu neštartoval. Pri ukončení spoločnej schôdzky, hovoril som s plk. Žukovom, povedal, ako Vaši a naši predstavitelia sa dohodnú, pôjdeme domov. Po tejto schôdzke som odišiel na svoje pracovisko a vyhľadal som zást.[upcu] riad.[iteľa] Agroletu, súdr.[uha] Příkrila (riaditeľ bol na dovolenke) a oznámil som mu, aké príkazy vydal vel.[iteľ] Sov.[ietskej] jednotky plk. Žukov. Doporučil som Příkrilovi, aby zvolal schôdzu zamestnancov a informoval ich o udalostiach a príkazoch vel.[iteľa] Sov.[ietskej] jednotky. Ja som odišiel do svojej kancelárii, že budem vo svojej práci pokračovať, za polhodinu prišiel jeden zamestnanec (nepamätám si meno) a povedal mi, že sa mám dostaviť k Příkrilovi. Ja som tam išiel a Příkril nebol vo svojej kancelárii, ale v kancelárii Záhorala. V kancelárii sa nachádzali nasledujúci zamestnanci: Příkryl, Záhoral, Snopka, Benko, Kováč, Kniez¹⁴ a ďalší. Pri vstupe do kancelárii, predstúpil pred kolektív a obrátil sa ku mne mechanik Haršáni a oznámil mi, že ešte raz, ak sa stretnem so Sov.[ietskymi] dôstojníkmi, že mňa budú internovať. Bol som veľmi prekvapený a zvlášť, keď som videl týchto ľudí po hromade. Ja som nato odpovedal, že i nepriatelia sa schádzajú a vyjednávajú a ja som u Sov.[ietskej] armády nevidel nepriateľa i keď touto udalosťou som bol prekvapený. Ešte som mal pripomienku, že lepšie je sa dohodnúť, ako sa stavať do nepriateľstva. Po tejto udalosti som odišiel do svojej kancelárii, chvíľu som rozmýšľal čo ďalej a došla mi myšlienka,

- 10 Ferdinand Barborák počas druhej svetovej vojny bojoval krátko na východnom fronte. V roku 1948 vstúpil do KSS a v 50. rokoch pôsobil ako zástupca náčelníka pre letovú službu na letisku v Bratislave. Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, fond (ďalej f.) KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-OBr, archívne číslo (ďalej a. č.) 619. Kádrové materiály SLOV AIR – Barborák Ferdinand.
- 11 Správa dopravných letísk bola zriadená vyhláškou Ministerstva dopravy č. 209/1964. Jej úlohou v oblasti civilného letectva bolo najmä: a) riadiť a zabezpečovať civilnú leteckú prevádzku; b) obstarávať výstavbu verejných letísk určených pre pravidelnú leteckú dopravu a s nimi súvisiacich pozemných leteckých zariadení; c) vydávať letiskové poriadky pre verejné letiská; d) obstarávať leteckú informačnú službu a vydávanie leteckých máp. *Vyhláška č. 209/1964 Zb. Ministerstva dopravy z 18. 12. 1964 o zriadení štátnej leteckej inšpekcie a správny dopravných letísk.*
- 12 Československá socialistická republika.
- 13 Plukovník.
- 14 Na základe správy dôverníka s krycím menom „SRP“ zo dňa 17. 8. 1971 sa nám podarilo identifikovať aspoň dve osoby z vyššie uvedených zamestnancov, a to Igora Knieza a Alexandra Kováča. O ich postoji k vstupu spojeneckých vojsk Varšavskej zmluvy do Československa svedčí skutočnosť, že v roku 1968 boli podozriví nielen z písania protisovietskych a protisocialistických hesiel, ale i z prevádzania rádiového rušenia sovietskych lietadiel. A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-OBr, a. č. 619, č. z. 37/71. Protisovietske heslá a rádiové rušenie sovietskych lietadiel zamestnancami SLOV AIRu v roku 1968.

že nie Sov.[ietska] armáda, ale tu okolo nás máme nepriateľov. Nato som otvoril trezor, kde mám uložené mob.[ilizačné] plány a zbrane, zobral som z trezoru 2 ks pištoľ ráže 7,65 a 1 000 ks nábojov a odišiel som domov. Cestou som sa zastavil v bufete, kde boli aj zamestnanci ČSA¹⁵ a SDL a tam som sa dozvedel ďalšiu správu o mojej osobe, že som zradca a že so mnou bude zle. Pokračoval som hneď v ceste domov – poľnou cestou. Po príchode domov som manželke hovoril o týchto udalostiach a upozornil som, keby aj vo Vajnorochoch niečo o mojej osobe sa dozvedela, aby si to nevšímal a zachovala kľud. Druhý deň som prišiel na letisko a spozoroval som, že zamestnanci na letisku ma nejako divne pozorujú, odo mňa sa izolujú a mňa ignorujú. Ja som nato nereagoval, šiel som na svoje pracovisko a pohyboval som sa vo vymedzených priestoroch, kde som sledoval pohyb našich zamestnancov. V priebehu dopoludnia prebiehali schôdze zamestnancov, kde sa podpisovali rezolúcie za odchod sov.[ietskych] vojsk. Po schôdzi prišiel ku mne Prikřil a Pagáč a povedali mne, že vy sa už poznáte s tými veliteľmi, pôjdete s nami a odovzdáme im túto rezolúciu. Ja som odpovedal, že pôjdem, ale skôr zavolám Barboráka, aby nás u vel.[iteľ'a] oznámil. Barborák o chvíľu nám oznámil, že veliteľ nás prijme a že pôjde aj on s nami. Ako sme prichádzali bližšie k vel.[iteľskému] stanovisku, už vel.[iteľ] plk. Žukov s tromi vyššími dôstojníkmi a jeden generál (meno neviem) išli nám naproti. Pri styku plk. Žukov nás pozdravil a podali sme si ruky. Prikřil a Pagáč odmietli Sov.[ietskym] dôstojníkom podať ruky. Generál sa hneď ujal slova a povedal, čo sme Vám urobili, čo sme vám zobrali, že nám odmietať podať ruky. Veď my by sme boli radšej doma. My sme tu po druhýkrát. Prvýkrát sme boli v roku 1945 kedy sme Vás oslobodzovali spod fašizmu a dnes sme došli snáď predčasne, ale zachrániť Vás pred katastrofou. Koľko máte rokov, pýtal sa generál Prikřyla a Pagáča. Ste veľmi skoro zabudli na poslednú vojnu. Prikřil povedal, že medzi Vašou armádou a nemeckou armádou neni žiadneho rozdielu. To boli okupanti a vy ste tiež okupanti. Plk. Žukov sa ujal slova a povedal, že vy sa takto staviate, s Vami nemáme čo jednať. Nás sa opýtal, čo sme doniesli. Prikřyl vytáhol rezolúciu a chcel ju podať generálovi. Generál ju neprevzal a poznamenal, pre nás táto rezolúcia nemá cenu, my sme vojaci a dostali sme príkaz sem sa presunúť a možno zajtra už tu nebudeme.

Peter Jašek – Pavol Pytlík • “If Your and Our Representatives Agree, we shall Go Home”. Report on Occupation of Bratislava Airport in August 1968

Document from 1968 depicts attitudes and the mood among the Slovak public during August days in 1968 and reactions to Warsaw Pact armies' invasion, using the example of Bratislava Airport. It was one of strategic objects and therefore in the middle of interest of invasion armies. The document provides examples how different was the response of people in those days: although the majority was refusing to collaborate with occupation armies, there were individuals who were trying to get in contact with future rulers. Forgotten document was found in the archive of the Nation's Memory Institute and now is part of the collection called August 1968. It is a period record made after described events happened.

Mgr. Peter Jašek, PhD. (1983)

Vyštudoval históriu na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity, kde mu v roku 2009 udelili titul PhD. Venuje sa slovenským dejinám 20. storočia, najmä obdobiu 2. svetovej vojny, normalizácii a pádu komunistického režimu na Slovensku. Je zostavovateľom viacerých zborníkov, ako aj spoluautorom odborných monografií a autorom niekoľkých desiatok vedeckých štúdií a odborných článkov. Autorsky sa spolupodieľal na príprave viacerých výstav zameraných na moderné dejiny Slovenska, ako boli *Prísne tajné! Dejiny ŠtB na Slovensku* (2011), *Protikomunistický odboj na Slovensku* (2012), *Sviečková manifestácia 25. marca 1988* (2013) a *Pád komunistického režimu*. Pracuje v Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa.

Mgr. Pavol Pytlík (1980)

Absolvent Katedry archívnickva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Od roku 2004 je vedeckým pracovníkom Sekcie archívu Ústavu pamäti národa. Vo svojej činnosti sa venuje sprístupňovaniu a spracovávaníu archívnych fondov. Je zároveň autorom viacerých odborných článkov a štúdií z oblasti archontológie štátnobezpečnostných zložiek, či histórie obchodných a priemyselných komôr.

CHÝBAJÚCE SLOVÁ. ROZHLASOVÝ A TELEVÍZNY PREJAV LAJOSA FEHÉRA O VPÁDE DO ČESKOSLOVENSKA

ISTVÁN PAPP

Národné a župné denníky 30. augusta 1968 uverejnili správu o zmene vysielacieho programu v maďarskom rozhlase a v televízii. Jednotný text krátkej správy znel nasledovne: „*Lajos Fehér, člen Politického byra Maďarskej socialistickej robotníckej strany [ďalej MSZMP] a podpredseda vlády, dnes o 19. hodine na rozhlasovej stanici Kossuth a v televízii odpovie na otázky, s ktorými sa na neho obracajú v súvislosti s udalosťami v Československu.*“¹ Podobné, v tej dobe mimoriadne nezvyčajné správy si čitatelia zvyčajne mohli prečítať na titulnej alebo tretej strane novín, ktorá bola vyhradená pre vnútropolitické udalosti. Výnimkou bol *Magyar Hírlap*, ktorý v tom čase vychádzal ešte len niekoľko týždňov. Tento časopis, ktorý vznikol krátko predtým ako vládny plátok, uverejnil správu o prejave podpredsedu vlády zvláštnym spôsobom – až v hornej časti ôsmej strany medzi rôznymi správami z domova. Ťažko by sa za tým dalo predpokladať vedomé konanie. Tento prechmat by sme mohli pripísať skôr nedostatočnej redaktorskej rutine. Náš predpoklad potvrdzuje aj to, že na druhý deň tieto noviny uverejnili prejav Lajosa Fehéra na najdôležitejšom mieste – na titulnej a druhej strane časopisu.²

Prejav, ktorý sa vysielal večer o siedmej hodine, samozrejme narušil pôvodne plánovaný program vysielania – ale len v prípade televízie. Rozhlasová stanica *Kossuth* – najpočítavnejšia z troch rozhlasových staníc – v tom čase bežne vysielala pravidelnú reláciu *Esti krónika* (*Večerná kronika*) a v jej rámci Fehér mohol bez problémov prehovoríť.³ Televízni diváci sa však museli vyrovnáť so zmenou vysielania: relácia *Tévészóttés* (*Televízne tkanie*), ktorá sa bežne vysielala medzi

reláciou *Világhírű tudósok a kamera előtt* (*Svetoznámi vedci pred kamerou*) a *Esti mese* (*Večerníčkem*), sa nevysielala. Namiesto nej sa na obrazovku dostal Lajos Fehér.⁴ Relácia *Tévészóttés* mala v rozhlase už svoje miesto a vysielala sa od júla 1967 raz mesačne.⁵ Čiastočne dopĺňala a kompenzovala reláciu *Nótaszó* (*Na ľudovú nôtu*), keďže v nej nedostávali priestor maďarské „ľudovky“, ale tradične ponímaná folklórna kultúra: obsah relácie tvorili folklórne melódie, piesne, verše a balady.

Mimoriadna zmena programu zrejme veľmi nevedala ani milovníkom folklórnych tradícií. Vojenský vpád do Československa za účasti Maďarskej ľudovej armády krajinu evidentne hlboko zasiahol. Okrem oficiálneho komuniké sa nikto z vedúcich maďarských politikov nepodujal širokej verejnosti vysvetliť, prečo sa ho Maďarsko muselo zúčastniť. Nikto nemohol podliehať ilúzii, že sa dozvie skutočné príčiny tohto rozhodnutia. Ale záležitosť sa nemohla ani bagatelizovať, pretože po

1 Fehér Lajos rádió- és tévé beszéde [Rozhlasový a televízny prejav Lajosa Fehéra]. *Esti Hírlap*, 30. 8. 1968, s. 1.

2 Fehér Lajos beszélt a rádióban és a televízióban [Lajos Fehér prehovorí v rozhlase aj televízii]. *Magyar Hírlap*, 30. 8. 1968, s. 8; Fehér Lajos elvtárs válaszai a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos kérdésekre [Odpovede súdruha Lajosa Fehéra na otázky súvisiace s udalosťami v Československu]. *Magyar Hírlap*, 30. 8. 1968, s. 1 – 2.

3 A Kossuth Rádió műsora [Program Rádia Kossuth]. *Délmagyarország*, 30. 8. 1968, s. 2. Prejav, ktorý určite mnohých zaujímal, uviedla kytica ľudových piesní v podaní ľudovej muziky Józsefa Gábora Kozáka a po prejave nasledovali Správy zo športu.

4 A rádió és televízió műsora 1968. augusztus 26–szeptember 1 [Program rozhlasového a televízneho vysielania od 26. 8. do 1. 9. 1968]. *Népújság*, 23. 8. 1968, s. 2; Televízny program. *Délmagyarország*, 30. 8. 1968, s. 2.

5 LÉVAI, Béla. *A rádió és televízió krónikája 1945 – 1978* [Rozhlasová a televízna kronika 1945 – 1978]. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1980, s. 327.

Generálny tajomník MSZMP János Kádár
(Zdroj: www.wikipedia.org)

viac než dvoch desaťročiach maďarské vojská opäť pochodovali po susednej krajine.

V tejto práci sa pokúsime nájsť odpoveď na viacero otázok. V prvom rade na otázku, prečo vôbec došlo k tomuto prejavu? Ako sa zmenil význam televízie v oblasti verejnej komunikácie? Ako sa k tomu postavilo vedenie MSZMP? Prečo padla voľba práve na Lajosa Fehéra, ktorý bol najslabším rečníkom zo všetkých členov politického byra? Aký význam mal tento prejav pre politickú kariéru Fehéra? Ako diplomatické problémy vznikli v dôsledku odvysielaného obsahu? A na záver sa dotkneme aj toho, akým spôsobom sa prejavovala (samo)cenzúra v súvislosti so zmenou domácich a medzinárodných politických pomerov.

JÁNOS KÁDÁR A VPÁD DO ČESKOSLOVENSKA

Vzťah Generálneho tajomníka Maďarskej socialistickej robotníckej strany k Pražskej jari a Alexandrovi Dubčekovi a úloha, ktorú zohral v procese rozhodovania o intervencii, sú pomerne známe – historiografia tieto otázky vychádzajúc z dostupných zdrojov už dôkladne preskúmala.⁶ Z tohto dôvodu sa v tejto štúdií nebudeme venovať procesu, ktorým sa Kádár postupne dopracoval z fázy sympatie cez fázu opatrnosti, upozorňovania a naťahovania času až k akceptovaniu a podporovaniu účasti na vojenskej intervencii. Nech už jeho správanie skúmame z akéhokoľvek hľadiska, je jednoznačné, že reakciu Maďarska na reformný proces v Československu vo veľkej miere určoval jeho osobný názor. To isté samozrejme platilo pre celú dobovú zahraničnú politiku Maďarska, ale v tomto prípade sa to prejavovalo nezvyčajne výrazne.

V tejto súvislosti je však dôležité poznamenať, že Kádár v prvých mesiacoch roku 1968 sledoval vývoj československej vnútornej politiky so zjavnými sympatiami. Zapadal totiž do jeho koncepcie tzv. boja na dvoch frontoch, v duchu ktorej sa chcel dištancovať od stalinistického smerovania spred roku 1956, ktoré v Maďarsku reprezentoval Mátyás Rákosi a jeho prívrženci, pričom však odmietal aj revizionizmus spájaný s predsedom vlády Imre Nagyom, popraveným v roku 1958. Situáciu maďarského lídra strany komplikovalo aj to, že 1. januára 1968 vstúpil do platnosti „nový hospodársky mechanizmus“, ktorý zmiernil

pravidlá plánovaného hospodárstva sovietskeho typu. Kádár potreboval v rámci tábora spojencov a spočiatku považoval aj A. Dubčeka za svojho spojenca. Odstavenie Antonína Novotného a následné „otvorenie“ kultúrneho života Kádárovi nebolo do istej miery proti vôli. Ťažko povedať, kedy János Kádár definitívne „pustil ruku“ prvého muža československej strany, ale v jeho podpore invázie mohli pravdepodobne zohrávať rozhodujúcu úlohu dva dôvody: chcel za každú cenu zachovať vratkú rovnováhu reformátorov a ortodoxných v maďarskej strane, a zároveň si chcel udržať dôveru sovietskeho vedenia. Kádár bol v podstate reformátorským a zároveň ortodoxným politikom. A hoci maďarská vnútorná politika v tom čase inklinovala skôr k reformám, za potenciálne udržanie tohto smerovania by pre neho bolo podporovanie Dubčekovej línie príliš vysokou cenou.

Ak mal János Kádár taký dominantný vplyv na politické rozhodovanie, vynára sa aj otázka, prečo sa neodhodlal zdôvodniť účasť na vojenskej intervencii pred širokou verejnosťou on sám – a čo je v tomto prípade ešte dôležitejšie – prečo touto úlohou poveril práve Lajosa Fehéra. Okolnosti rozhodnutia o poverení Lajosa Fehéra zatiaľ ešte nevieme presne zrekonštruovať, ale Kádárova nevôľa osobne verejne vystúpiť je z jeho hľadiska celkom pochopiteľná. Jeho politický imidž, ktorý si začal budovať v 1963, ale v určitom zmysle vlastne už od nástupu k moci, bol v auguste 1968 zrejme najzraniteľnejší. Kádár zostal kvôli

6 BÉKÉS, Csaba. Kádár János és a prágai tavasz [János Kádár a Pražská jar]. *Beszélő*, 2008, č. 7, s. 97 – 115; FÖLDES, György. *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai I – II* [Zahraničná politika a medzinárodné rokovania Jánosa Kádára I – II]. Budapest: Napvilág, 2015; HUSZÁR, Tibor. *1968 Prága – Budapest – Moszkva* [1968 Praha – Budapešť – Moskva]. Budapest: Szabad Tér, 1998; HUSZÁR, Tibor. *Beszélgétesek Nyers Rezsővel* [Rozhovor s Rezső Nyersom]. Budapest: Kossuth, 2004; KUN, Miklós. *Prágai tavasz – prágai ősz: 1968 fehér foltjai* [Pražská jar – pražská jeseň: biele miesta roku 1968]. Budapest: Akadémiai, 1998; MITROVITS, Miklós. Kádár és Dubček 1968-ban [Kádár a Dubček v roku 1968]. In: FÖLDES, György, MITROVITS, Miklós, eds. *Kádár János és a 20. századi magyar történelem* [János Kádár a maďarské dejiny 20. storočia]. Budapest: Napvilág, 2012, s. 125 – 146; MLYNÁŘ, Zdeněk. *A prágai tavasz és ősz* [Pražská jar a jeseň]. Ford [Preklad do maďarčiny] BÁBA, Iván. Budapest: Vita Kiadó, 1989; PATAKY, Iván. *A vonakodó szövetségés – A Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában* [Zdráhavý spojenec – účasť Maďarskej ľudovej armády na okupácii Československa v roku 1968]. Budapest: Zrínyi, 1996; PAUER, Jan. *Prag 1968: Der Einmarsch des Warschauer Paktes: Hintergründe, Planung, Durchführung* [Praha 1968: Vpád Varšavskej zmluvy: Pozadie, plánovanie, prevedenie]. Bremen: Temmen Verlag, 1995.

Hlavná budova maďarského rádia v roku 1934 (Zdroj: www.fortepan.hu)

úlohe, ktorú zohral v období represii, v očiach mnohých krvavým diktátorom, ale póza politika zmierňujúceho vnútornú politiku a hospodársku politiku posilňovala najmä aj jeho pózu reformistu. Keby ho boli milióny ľudí na vlastné uši počuli a na vlastné oči videli vysvetľovať účasť Maďarska na vojenskej intervencii, vrylo by sa to do verejného povedomia oveľa hlbšie ako správy Maďarskej tlačovej agentúry (MTI) o dohodách za zatvorenými dverami a uznesenia strany na papieri.

Kádárovým prvoradým záujmom bolo jednoznačne maskovanie vlastnej osoby a zodpovednosti. Niektorí sa však museli ujať aj zrejme trápnej povinnosti a prehovorili k národu. Kádár sa pre-

javil ako naozaj šikovný stratég a do popredia nastrčil Lajosa Fehéra, ktorý takmer vôbec nebol spôsobilý verejného prejavu. Dosvedčuje to aj skutočnosť, že hodnotenie a analýza Fehérovho prejavu nie sú súčasťou histórie Maďarska v roku 1968. Nenachádzame ho v politicko-historických analýzach, a dokonca chýba aj v jednom z dokumentov hodnotiacich politické spravodajstvo Maďarskej televízie, čo jasne hovorí samo za seba: „*Krémila nás televízia ilúziami? Dá sa povedať, že nám ukazovala nádhernú pestrofarebnú kyticu, ale nezaoberala sa hĺbkovými súvislosťami veľkej politiky a klamstvá podsúvala v rovnakej tónine, sivú pre-malovala na ružovú a nikdy sa ani nez-*

mienila o tom, že Maďarská ľudová armáda sa chystá do Československa...“⁷ To však nie je pravda, keďže neskôr došlo k istému pokusu zdôvodniť účasť na vojenskej intervencii. Keďže to však neurobil Kádár ale Fehér, ktorý nebol spôsobilý vystupovať v audiovizuálnom médiu, udalosť, ktorá sa javila ako dôležitá, upadla do zabudnutia.

NÁRAST VÝZNAMU TELEVÍZIE V MAĎARSKU

Silný vplyv rozvoja v oblasti masovej komunikácie, techniky a čoraz rýchlejšie šírenie informácií bolo badateľné aj v takých uzavretých politických systémoch, akým bola kádárovská diktatúra. Z tohto hľadiska prežival Maďarský rozhlas svoju významnú epochu počas revolúcie 1956, kedy bol médiom číslo jedna a politické správy sprostredkúval najrýchlejšie a najširšiemu okruhu ľudí. Televízne vysielanie v Maďarsku bolo v tom čase iba v plienkach – prvé skúšobné vysielanie v uzavretom okruhu sa uskutočnilo len 16. decembra 1954 z budapeštianskej budovy Výskumného ústavu poštového na Gyáliho ulici. Prvou udalosťou vysielanou pre širokú verejnosť z prenosového voza bolo slávnostné prvomájové zhromaždenie a slávnostný prejav v roku 1957 na Námestí hrdinov, ktorý zohral významnú úlohu aj v politickej kariére Jánosa Kádára. Po prvých nesmelých krokoch nasledoval dynamický rozvoj techniky a o desať rokov neskôr sa už pripravovalo vysielanie vo farbe.⁸

Televízne vysielanie na báze maďarskej pošty sa dlhú dobu realizovalo v rámci jednej organizačnej jednotky paralelne s rozhlasovým vysielaním pod názvom Maďarský rozhlas a televízia. Vysielanie mohli sledovať predplatitelia, ktorých počet postupne rástol, hoci nie rovnomerným tempom. Kým Maďarský rozhlas, založený v roku 1925, sa v novembri 1959 mohol pochváliť

7 POLGÁR, András. Az andalító tévé... [Iluzionistická televízia...]. In: KORENY, János, HECKENAST, Gábor, POLGÁR, András. *A Magyar Televízió története kezdetektől – napjainkig* [Dejiny Maďarskej televízie od počiatkov dodnes]. Budapest: Ajtósi Dürer Könyvkiadó, 1995, s. 136.

8 KORENY, János. A magyar televíziózás története [Dejiny Maďarskej televízie]. In: KORENY, J., HECKENAST, G., POLGÁR, A. *A Magyar Televízió története kezdetektől – napjainkig*, s. 11 – 12, 47.

2098721 predplatiteľmi, Maďarská televízia s kratšou minulosťou ich mala iba 34395.⁹ Počty predplatiteľov jednotlivých médií sa v prvej polovici roku 1968 zvýšili na 2501255, respektíve 128266.¹⁰ Počúvanie rozhlasového vysielania bolo ešte stále prevažujúce a v tom čase aj dôležitejšie, avšak pomaly začalo dosahovať svoje hranice – dokázalo rásť už len o čosi viac než 16%, pričom viac než 74-percentný nárast počtu predplatiteľov televízie ukázal jednoznačný smer vývoja oboch médií. V tom čase ešte výrazne pretrvával zvyk spoločného sledovania televízneho vysielania, čo znamená, že vysielanie sledovalo oveľa viac ľudí, ako naznačoval absolútny počet predplatiteľov.

Okrem zmeny počtu predplatiteľov došlo aj k ďalším významným zmenám. V roku 1960 bol zavedený päťdňový vysielací týždeň, z ktorého sa až do druhej polovice 80. rokov zachovala pondelňajšia prestávka vo vysielaní. Čoraz častejšie sa hlásilo televízne spravodajstvo, ktorého vysielací čas sa v roku 1961 ustálil na 19.30 hod.¹¹ a na celé desaťročia predurčil režim dňa divákov zaujímavých sa o spravodajstvo. Politika si veľmi rýchlo uvedomila možnosti televízie. Maďarská televízia bola ešte v štádiu experimentálneho vysielania, ale 31. decembra 1957 o polnoci už vysielala novoročný príhovor predsedu prezidiálnej rady a prezidenta MLR Istvána Dobiho.¹² V marci 1959 televízne kamery po prvýkrát nakrúcali

v parlamente, v decembri tohto roku sa odvysielal 20-minútový zostrih zo VII. kongresu MSZMP a v marci 1961 z budovy televízie na Námestí slobody János Kádár predniesol prejav pri príležitosti letu Gagarina do vesmíru. Vo februári 1963 prehovoril István Dobi v súvislosti s vyslovenou politickou udalosťou, a to (síce úplne formálnymi) voľbami, ktoré však mohli sledovať rozhlasoví poslucháči aj televízni diváci. Rok 1968 neprinesol novinky z toho hľadiska, že sa zvýšil počet propagandistických relácií analyzujúcich, popularizujúcich a vysvetľujúcich nový hospodársky mechanizmus, ale aj tým, že 1. januára sa János Kádár vyjadril k politickým témam priamo na mikrofón dvoch veľmi spoľahlivých reportérov Károlya Megyeriho a Györgya Szepesihó.¹³ O rok neskôr konal podobne aj predseda vlády Jenő Fock.

Na televízne relácie dohliadali nielen spoľahliví redaktori, ale aj Oddelenie pre agitáciu a propagandu Ústredného výboru MSZMP.¹⁴ Dôsledná kontrola sa ešte výraznejšie prejavovala v prípade relácií politického charakteru. Veľmi trefne na to poukázal autor podrobnej štúdie¹⁵, ktorý analyzoval programovú politiku televízie a uviedol, že v porovnaní s predchádzajúcimi rokmi naozaj došlo k zmene, ktorá bola badateľná predovšetkým v tom, že protokolárne vystúpenia vystriedali vyjadrenia v súvislosti s politickými záležitosťami. Tento proces sa dotýkal najmä druhej línie politickej elity: v štúdiu

sa začali objavovať pracovníci nižšej a strednej úrovne riadenia podnikov, zástupcovia ministrov aj ministri – čiže už nie členovia stranického aparátu, ale predstavitelia vládnej sféry. Tieto „vyjadrenia sa však väčšinou držali vopred napísaného scenára, neboli spontánne a väčšina relácií pôsobila kvôli písomne vypracovaným odpovediam na otázky reportérov neprírodzene a krčovitô“.¹⁶ Stranícke vedenie teda televíziu jednoznačne považovalo za nástroj propagandy a jej oživenia. Avšak vystupovanie na obrazovke a vyjadrenia v živom vysielaní predsa len skrývali isté minimálne riziká. Zle gestikulujúceho, nevkusne oblečeného či strémovaného politika, navyše s výraznou rečovou vadou, si diváci určite zapamätali, darmo sa kontrolovalo 100 % všetkých odvysielaných obsahov. Na povrch sa jednoducho dostali také viditeľné ľudské vlastnosti, ktoré mohli na ľudí urobiť oveľa hlbší dojem ako silou-mocou presadzované politické odkazy.

LAJOS FEHÉR A ČESKOSLOVENSKÁ KRÍZA

Diplomovaný učiteľ latinčiny a dejepisu Lajos Fehér predtým, ako sa na jeseň 1956 vďaka dôvere Jánosa Kádára stal členom (spočiatku Dočasným referentom) Politického byra reorganizovanej Komunistickej strany Maďarska, pracoval viac než 15 rokov ako novinár.¹⁷ Pochádzal z roľníckej rodiny a udržiaval priateľské vzťahy s mnohými intelektuálmi, spisovateľmi a novinármi podpo-

9 LÉVAI, B. *A rádió és televízió krónikája 1945 – 1978*, s. 227.

10 LÉVAI, B. *A rádió és televízió krónikája 1945 – 1978*, s. 344.

11 LÉVAI, B. *A rádió és televízió krónikája 1945 – 1978*, s. 249.

12 Experimentálne vysielanie televízie. *Petőfi Népe*, 28. 12. 1957, s. 4.

13 LÉVAI, B. *A rádió és televízió krónikája 1945 – 1978*, s. 220, 228, 249, 267, 333.

14 Oddelenie pre agitáciu a propagandu samozrejme nedohliadalo len na televíziu, ale aj na celkové informovanie verejnosti. Maďarsko bolo síce súčasťou sovietskeho tábora, ale kontrola maďarskej tlače sa nezabezpečovala bezprostredne z Moskvy. Plnenie politických požiadaviek MSZMP v jednotlivých masovokomunikačných inštitúciách v podstate zabezpečovala budapeštianska centrála strany. V súvislosti s maďarskou tlačou po roku 1956 pozri TAKÁCS, Róbert. *Politikai újságírás a Kádár-korban. Hatalom és újságírás viszonya, 1956 – 1988* [Politická žurnalistika v kádárovskej ére. Vzťah moci a žurnalistiky, 1956 – 1988]. Budapest: Napvilág Kiadó, 2012.

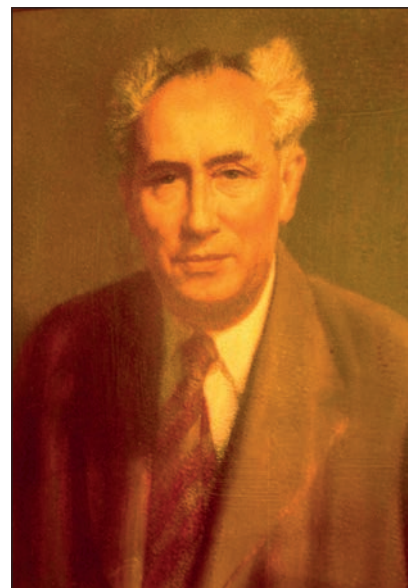
15 HORVÁTH, Edina. *A Magyar Televízió műsorpolitikája – 1968* [Programová politika Maďarskej televízie – 1968]. *Múltunk*, 2008, č. 3, s. 187 – 199.

16 HORVÁTH, E. *A Magyar Televízió műsorpolitikája – 1968*, s. 196.

17 Životnú dráhu Lajosa Fehéra som spracoval podľa PAPP, István. *Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe* [Lajos Fehér. Trajektória ľudovo-komunistického politika]. Budapest – Pécs: ÁBTL – Kronosz, 2017.

Sídlo maďarskej televízie (1973) (Zdroj: www.fortepan.hu)

Portrét Lajosa Fehéra, olejomalba (1987)
(Zdroj: Collection of Museum of Sárrét)

rujúcimi opozičné strany pôsobiace za Horthyho éry vrátane Strany nezávislých maloroľníkov a Sociálnodemokratickej strany. Otvorene sympatizoval s ideológiou ľudového hnutia, ktoré sa ujalo riešenia otázky pôdy a sociálnych problémov chudobného roľníctva. Po 2. svetovej vojne pracoval po boku Imre Nagya v agrárnom týždenníku Komunistickej strany Maďarska *Szabad Föld* (*Slobodná zem*) a potom krátky čas v redakcii hlavných straníckych novín *Szabad Nép* (*Slobodný ľud*).

Fehér bol od roku 1962 podpredsedom vlády a čoskoro sa stal známym ako podporovateľ hospodárskych reforiem. Spolu s tajomníkom ÚV Rezső Nyersom a predsedom vlády Jenő Fockom patrili medzi tých, ktorí Jánosa Kádára presvedčili o nevyhnutnosti zaviesť nový hospodársky mechanizmus. Balík opatrení zmiernujúcí prísne zásady centrálne plánovanej ekonomiky vstúpil do platnosti až 1. januára 1968, ale Fehér sa už aj predtým zaoberal reformami v oblasti poľnohos-

podárstva. Je dôležité spomenúť, že v období 1965 – 1974 stál na čele tzv. Branného výboru vlády, ktorý rozhodoval o dôležitých otázkach ozbrojených síl a poriadkových orgánov, ako aj o hospodárskych otázkach súvisiacich s obranou štátu. Medzi jeho úlohy patrilo napríklad riadenie príprav na hroziacu vojnu. Fehér dostával zápisnice zo zasadnutí Stálej komisie Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP) pre spoluprácu v zbrojárskom priemysle, dohliadal na činnosť Výboru vlády pre zbrojársky priemysel a zúčastňoval sa na vyhodnocovaní vojenských cvičení vojsk krajín Varšavskej zmluvy. V tejto súvislosti udržiaval dobré vzťahy s niektorými členmi sovietskeho vojenského vedenia – napríklad v januári 1963 sprevádzal maršala Andreja Grečka počas jeho návštevy v Maďarsku¹⁸ a ako účastník protifašistického odboja počas 2. svetovej vojny sa o Červenej armáde vyjadroval vždy s veľkým rešpektom. Súhrnne môžeme konštatovať, že Fehér bol re-

formistom a zároveň ortodoxným komunistickým politikom: kým v oblasti poľnohospodárstva – a hospodárstva vôbec – jednoznačne podporoval inovácie, reformu plánovanej ekonomiky a spoluprácu so západnými partnermi, v oblasti bezpečnostnej politiky súhlasil so sovietskou líniou.

Lajos Fehér sa zaujímal predovšetkým o otázky poľnohospodárstva. Zahranickým veciam sa venoval len okrajovo – prejavoval o ne záujem najmä v prvej polovici 70. rokov. Pred rokom 1968 dvakrát navštívil Československo. Prvý raz v decembri 1958, keď delegáciu vedúcich straníckych a štátnych predstaviteľov Maďarska na Hradčanoch prijal Antonín Novotný. V delegácii boli zastúpení samí dôležití ľudia: predseda vlády Ferenc Münnich, tajomník ÚV György Marosán, ktorý sa tom čase jednoznačne považoval za druhého najdôležitejšieho človeka po Jánosovi Kádárovi, minister vnútra Béla Biszku a Lajos Fehér.¹⁹ O sedem rokov neskôr stál Fehér už na

18 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (ďalej MNL OL) Budapešť, fond (ďalej f.) MDP-MSZMP, M-KS 288, f. 5. cs. 29. Referát Lajosa Fehéra o návšteve Andreja Grečka v Maďarsku. Zápisnica zo zasadnutia Politického byra MSZMP z 22. 1. 1963. Sovietsky maršal Andrej Grečko bol v rokoch 1960 – 1967 hlavným veliteľom spojených ozbrojených síl krajín Varšavskej zmluvy a od roku 1967 ministrom obrany ZSSR.

19 Stranicka a vládna delegácia Maďarskej ľudovej republiky pricestovala do Prahy. *Új Szó*, 11. 12. 1958, s. 1 – 2.

čele delegácie oveľa menšieho politického významu, ktorá vycestovala do Československa pri príležitosti osláv 20. výročia oslobodenia Československa spod nemeckej okupácie.²⁰ Tieto dve návštevy poukazovali na výrazné prechodné ochladenie maďarsko-československých vzťahov.

Kým v roku 1958 nastúpili do lietadla najvýznamnejší predstavitelia maďarskej strany po Kádárovi, v roku 1965 Fehéra sprevádzala iba predsedníčka Republikovej rady maďarských žien, tajomník stranického výboru malej Novohradskej župy hraničiacej so Slovenskom a maďarský veľvyslanec v Prahe. Zloženie delegácie okrem toho jasne odrážalo aj stav maďarskej a československej vnútornej politiky: kým koncom roka 1958 sa v obidvoch krajinách dostával do popredia ideologický boj proti revizionizmu, o sedem rokov neskôr sa v Maďarsku začala príprava reformy, ale Antonín Novotný sa čoraz urputnejšie držal moci. Vlády oboch krajín sa opäť na krátku dobu zosynchronizovali v januári 1968, keďže zvoleniu Alexandra Dubčeka sa spočiatku János Kádár vyslovene potešil, lebo sa domnieval, že môže získať dôležitého vonkajšieho spojencu na podporu vlastnej vnútro politickej línie. Tento paralelný vývoj však netrval dlho: nástupom Pražskej jari sa Československo stalo vlajkovou loďou reformnej iniciatívy východného bloku a maďarské stranické vedenie stálo už o niekoľko mesiacov na opačnej strane.

Lajos Fehér prvýkrát prehovoril o otázke Československa na zasadnutí Politického byra MSZMP 2. apríla 1968 a podporil stanovisko Jánosa Kádára. Podstatou jeho vyjadrenia bolo, že je nevyhnutné bojovať súčasne proti návratu stalinizmu a proti revizionizmu:

„Zdá sa, že návrhy týkajúce sa boja na dvoch frontoch už schválili, teraz ich začnú už aj intenzívne realizovať. K tomu im vieme poskytnúť kolektívnu pomoc.“²¹ V noci z 20. na 21. augusta 1968 si z členov politbyra vzal službu v budapeštianskej centrále strany práve Fehér. Mátyás Szűrös, ktorý bol v tom čase mladým diplomatom, si na udalosti spomína takto: „Povedal chlapci, ja si teraz zdriemnem, aj tak bude ako bude, informujte, zobudte ma až potom. [...] Vtedy sme už vedeli, o čo tu ide, ale nemuseli sme ho budiť, lebo akcia prebehla hladko. Hneď ráno ho informovali, že z maďarskej strany sa to stalo, tanková jednotka bez problémov vošla.“²² Na druhý deň, 22. augusta Politické byro MSZMP pod vedením Jánosa Kádára – zosúladene s ostatnými krajinami zúčastnenými na intervencii – zostavili operatívnu skupinu, ktorej členmi boli minister vnútra Béla Biszku, štátny tajomník Ústredného výboru pre zahraničné veci Zoltán Komócsin, tajomník Ústredného výboru zodpovedný za záležitosti agitácie a propagandy Árpád Pullai, predseda vlády Jenő Fock a podpredseda vlády zodpovedný za ozbrojené sily Lajos Fehér. Kým prví traja z uvedených politikov sa zvyčajne zaraďujú k ortodoxnému komunistickému krídlu vedenia strany verného Moskve, Fock a Fehér sa považujú za reformistov. Vpád do Československa však konflikt medzi vedúcimi predstaviteľmi maďarskej strany nevyvolal – nedošlo medzi nimi k žiadnej vecnej diskusii.

O udalostiach v Československu a úlohe maďarských vojsk v prvých dňoch po intervencii vedeli aj členovia ústredného výboru málo, o širokej verejnosti ani nehovoriac. Kádár na spoločnom zasadnutí výboru a rady ministrov 23. augusta 1968 za zatvorenými dverami cynicky poznamenal: „Aj poli-

tické byro čakalo na správy. Kým neprišli pozitívne správy, nemali sme veľmi o čom informovať.“²³ Maďarský predseda strany určite dobre vedel, že skôr či neskôr bude o tom musieť informovať nielen členov ÚV, ale aj maďarské obyvateľstvo a zrejme dúfal, že sa politická situácia začne nejako vyvíjať. Kvôli nerovnováhe síl stojacich proti sebe nebol úspech vojenského vpádu ani na okamih otázný. Avšak skutočnosť, že vedenie Komunistickej strany Československa intervenciu odsúdilo a žiadalo odsun vojsk, spôsobila komplikácie. Keď Alexandra Dubčeka a jeho druhov počas politického uväznenia v Moskve zlomili a donútili, aby v rámci sovietsko-československej dohody akceptovali fakt okupácie a vzdali sa odporu, zmenil sa aj vnútro politický postoj Jánosa Kádára.

János Kádár sa medzi 24. – 26. augustom 1968 zdržiaval v Moskve spolu so Zoltánom Komócsinom a Jenő Fockom a aktívne sa zúčastňoval rokovania vedúcich predstaviteľov piatich štátov zapojených do vojenskej intervencie, ktoré sa konalo paralelne so „spracovaním“ predstaviteľov československej vlády. V procese rokovania Kádár v protiklade s radikálnejšími hlasmi argumentoval v záujme zachovania právoplatnej vlády Československa a bol proti zostaveniu novej vlády. Jánosa Kádára po návrate na letisku vítali Lajos Fehér a Árpád Pullai v sprievode sovietskeho veľvyslanca v Budapešti Fiodora Titova.²⁴ Fehér sa teda mohol dozvedieť medzi prvými, čo sa vlastne stalo počas tých napätých dní – a možno už vtedy v Kádárovej hlave skrsla myšlienka, že svojmu súdruhovi prideli v rámci oficiálneho vysvetľovania vpádu do Československa určitú úlohu. Nie je známe, kedy padlo rozhodnutie o tom, že k obyvateľom krajiny na vlnách rozhlasu a televízie prehovorí Lajos Fehér. Dňa 27. augusta 1968 zasa-

20 MNL OL, f. MDP-MSZMP, M-KS 288, f. 5. cs. 365. Referát Lajosa Fehéra o návšteve straníckej a vládnej delegácie v Prahe. Zápisnica zo zasadnutia Politického byra MSZMP z 11. 5. 1965; Maďarská delegácia odcestovala do vlasti. *Új Szó*, 11. 5. 1965, s. 2.

21 Fehérove prejavy citované podľa HUSZÁR, T. 1968 *Prága – Budapest – Moszkva*, s. 62.

22 Rozhovor s Mátyásom Szűrösom, 1991, s. 149.

23 Pozri MNL OL, f. MDP-MSZMP, M-KS 288, f. 4. cs. 94. Zápisnica zo spoločného zasadnutia výboru a rady ministrov z 23. 8. 1968.

24 Maďarská stranická a vládna delegácia sa vrátila z Moskvy. *Népszabadság*, 28. 8. 1968, s. 1.

dalo Politické byro MSZMP a dokonca aj Ústredný výbor mal „informatívnu schôdzu“ za účasti členov vlády a ďalších pozvaných hostí.²⁵ Veľa času na prípravu nezostalo, keďže Fehérov prejav bol zaznamenaný už 29. augusta,²⁶ čiže nevystúpil v živom vysielaní. Bolo potrebné sa poponáhlať aj preto, aby noviny mohli už 30. augusta uverejniť podloženú správu o prejave – a k tomu bolo potrebné prejav vopred nahráť.

Bolo by zaujímavé nájsť odpoveď na dve dôležité otázky. Po prvé, prečo si Kádár vybral práve Lajosa Fehéra a po druhé, prečo sa mal prejav odvysielat dvojmo – v rozhlase aj v televízii. Jedným z dôvodov výberu rečníka mohlo byť to, aby vedenie strany mohlo ukázať dôležitú osobnosť, ktorej dôverujú aj Sovieti. To, že predtým mohla mať prípadné pochybnosti o správnosti vojenskej intervencie, nebol problém. Podľa spomínania druhej významnej vedúcej osobnosti reformistov Rezső Nyersa boli v júli 1968 okrem neho proti tomuto riešeniu tajomník ÚV za oblasť kultúry György Aczél a Fehér a Fock – aspoň sa tak vyjadrovali v súkromných rozhovoroch medzi sebou.²⁷ Ak tomu tak aj bolo, poslední dvaja z uvedených sa aj napriek tomu dostali do úzkej skupiny, ktorá sa vytvorila okolo Kádára počas intervencie. Fehér tak dostal možnosť nielen odčiniť svoje predchádzajúce zaváhanie, ale v jeho prospech hovorilo aj to, že počas ťažkých rokov v Moskve zostal doma, takže pokyny Sovietov nedostal z prvej ruky. Nemôžeme vylúčiť ani to, že Fehér dúfal, že mu z prejavu vyplynie nejaký politický prospech. Možno si myslel, že ak v ťažkých časoch preukáže svoju vernosť a podujme sa na túto nevdačnú úlohu, posilní svoju neskoršiu rokovaciu pozíciu v oblasti

János Kádár hovorí s reportérmi na masovom zhromaždení v roku 1960
(Zdroj: www.fortepan.hu)

svojho užšieho záujmu, čiže v oblasti poľnohospodárstva.

A na záver tu je ešte jeden paradoxný dôvod, ktorý však zapadal do Kádárovej koncepcie. Prvý tajomník, ktorý sa najmä po roku 1956 vyslovene vyhýbal otvoreným konfliktom, mal záujem na tom, aby informovanie verejnosti vzbudilo čo najmenej pozornosti, bolo čo najnenápadnejšie a podľa možnosti sa vyhlo zjavnému stotožňovaniu sa s udalosťami. Na túto úlohu sa mohol zdať najvhodnejším taký človek, ktorého rečový prejav mali problém sledovať aj jeho najbližší. Lajos Fehér mal už od mladosti problémy s vystupovaním na verejnosti. Hovoril extrémne rýchlo, brblal, neartikuloval a zle intonoval, robil ne miestne pauzy vo vetách a pokračoval až po nádychu. Tento štýl vysvetľovali raz príliš veľkým emocionálnym napätím, inokedy nahromadeným stresom

či vrodenu rečovou vadou. Nech už to malo akýkoľvek dôvod, rečový prejav Fehéra bol – odhliadnuc od jeho dialektu – skutočne nápadný a mimoriadne rušivý.²⁸ Ak si teda Kádár stanovil za cieľ dosiahnuť, aby prejav vysvetľujúci vpád do Československa urobil čo najmenší dojem a bol čo najmenej pamätihodný, sotva by bol na to našiel vhodnejšieho kandidáta ako bol Fehér.

Forma a čas vysielania Fehérovho prejavu môže čiastočne súvisieť s jeho politickým charakterom. Nahrávka odvysielaná v rozhlase a televízii v piatok večer o siedmej hodine vypovedala o tom, že dosah na čo najväčší počet ľudí bol skutočne dôležitým cieľom, ale nie za každú cenu. V tom čase ešte rozhlas počúvalo oveľa viac ľudí ako sledovalo televíziu, najmä na vidieku – v obciach a menších mestách odrezaných od informácií. Fehér bol zvyknutý práve na vidiecky priestor, ktorý dobre ho

25 MNL OL, f. MDP-MSZMP, M-KS 288, f. 5, cs. 469. Zápisnica zo zasadnutia Politického byra MSZMP z 27. 8. 1968; MNL OL, f. MDP-MSZMP, M-KS 288, f. 4, cs. 95. Zápisnica zo zasadnutia ÚV MSZMP z 27. 8. 1968.

26 Záznam prejavu sa nachádza v archíve zvukových záznamov Maďarského rozhlasu pod názvom *Rozhlasový a televízny prejav Lajosa Fehéra*, 1968, 08.29, dĺžka 20 minút. Elektronický list pracovníčky Nadácie na podporu mediálnych služieb a správy majetku Judit Stettner autorovi.

27 HUSZÁR, T. *Beszélgetések Nyers Rezsővel*, s. 353.

28 Pozri prejav na letnom kongrese MSZMP 1957 [online]. [cit. 2018-04-25]. Dostupné z: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/orsos-es-kazetas-hangszalagok-adatbazisa/adatlap/324>

poznal, lebo často navštevoval roľnícke družstvá, štátne majetky, poľnohospodárske školy a potravinárske podniky. O prioritě rozhlasu vypovedá aj skutočnosť, že prejav začali vysielat' o 19.00 hod. na stanici Kossuth. K tomu nebolo potrebné ani zmeniť pôvodný program vysielania a Fehér mohol dostať priestor v rámci *Večernej kroniky*, ktorá bola podľa prieskumu z roku 1964 najviac počúvanou rozhlasovou reláciou.²⁹ To čiastočne súviselo s tým, že táto relácia mala charakter súhrnného spravodajstva a čiastočne aj s tým, že bola zaradená do druhého najviac počúvaného časového pásma: medzi 18. a 21. hodinou sedelo pri rozhlasových prijímačoch viac ľudí (12,7 %) ako ráno medzi 6. a 8. hodinou (10,5 %). Viac ľudí sledovalo rozhlasové vysielanie stanice Kossuth len tesne popoludní medzi 12. – 14. hodinou (16,7 %).³⁰

V prípade televízneho vysielania však bola štruktúra sledovanosti iná: večer medzi 20. a 22. hodinou bola sledovanosť 45,4 % a v pásme neskoro popoludní medzi 18. a 20. hodinou dosahovala len 10,5 %. Ešte obľúbenejšie boli soboty a nedele, kedy sledovanosť stabilne dosahovala viac než 50 %.³¹ Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že vedenie strany neuvažovalo racionálne, lebo Fehérov prejav nezaradilo do programového pásma s najvyššou sledovanosťou. Môžeme však tušiť, že to ani nebolo cieľom: divákov by zaručene popudzovalo, keby sa namiesto tradičnej sobotnej detektívky museli pozerat' na stranického politika v sivom saku, ktorý je navyše zlým rečníkom. Práve preto by výber času vysielania mohol naznačovať, že síce chceli oslovit' naraz veľa ľudí,

ale takým spôsobom, aby im veľmi nenarušili zaužívaný životný režim. Mohli by sme si položiť aj logickú otázku, načo bol vôbec potrebný televízny prejav. Odpoveď môžeme nájsť v sociologickom prieskume z roku 1966, ktorý skúmal zvyky dedinského obyvateľstva v oblasti sledovania televízie. Stanovilo sa 9 výskumných otázok, z ktorých jedna znela: „Vysielanie Československej televízie má dosah aj na územie Maďarska, a preto je potrebné zistiť jeho rozsah, intenzitu a obsah.“³² Z tohto dôvodu sa v rámci prieskumu zameriavali na obyvateľov dedín v župách Novohrad a Komárno, ležiacich v maďarsko-československom pohraničí. Prieskum priniesol zaujímavé zistenia: napriek tomu, že iba 2,3 % respondentov vedelo po česky alebo po slovensky, viac ako 25 % opýtaných pravidelne sledovalo program Československej televízie.³³ V prípade hudobných alebo športových programov jazyková bariéra až tak nezaváži, ale toto zistenie bolo predsa len zaujímavé. Nemôžeme vylúčiť, že Československá televízia poskytovala o invázii informácie – najmä veľavravné fotografie, a to bolo v protiklade s úmyslami maďarského politického vedenia. To jednoznačne potvrdzuje význam odvysielania prejavu aj v televízii.

DIPLOMATICKÁ AFÉRA V SÚVISLOSTI S FEHÉROVÝM PREJAVOM

Lajos Fehér nebol spomedzi členov Politického byra MSZMP prvý, kto prehovoril. István Szirmai vystúpil s prejavom už 27. augusta, ale jeho prejav sa ešte niesol v duchu starých komunistických rítov a komunikácie. Bývalý ta-

jomník ÚV pre oblasť ideológie vyjadril svoj názor v XII. Budapešťianskom obvode v Kultúrnom dome Árpáda Szakasitsa pred robotníkmi jedného z významných priemyselných závodov hlavného mesta – Maďarských optických závodov (MOM), pred žiakmi škôl, ktorým nariadili účasť, a pred členmi miestneho výboru a stranického aparátu.³⁴ Szirmai hovoril priamo pred robotníkmi v rámci osobnej návštevy a o tejto udalosti informovali národné aj župné denníky. Jeho prejav obsahoval len jeden zaujímavý moment, ktorého význam vyvrcholil v prejave Lajosa Fehéra. Szirmai v súlade so skutočnosťou povedal, že „určitá skupina vedúcich predstaviteľov Československa [...] požiadala o pomoc – vrátane vojenskej – päť bratských štátov“.³⁵

Takýto prístup k udalostiam by bol postačujúci v 50. rokoch – a snáď ešte aj v prvej polovici 60. rokov. Ale v roku 1968 už bolo potrebné o čosi viac. Szirmaiho prejav a s ním súvisiace správy sa môžu chápať skôr ako akési rýchle hasenie požiaru ako signál. Navyše tento už postarší stranický pohlavár (zomrel o rok neskôr) už vôbec nemal takú moc ako v období 1957/58 – na politickej scéne v tom čase už pôsobili najmenej 6 – 7 vplyvnejších členov politbyra. Preto nie je náhodné, že 30. augusta 1968 si čitatelia *Esti Hírlap*, *Magyar Nemzet* a *Népszabadság* ako aj čitatelia *Délmagyarország* v župe Csongrád, *Dolgozók Lapja* v župe Komárom a *Dunántúli Napló* v župe Baranya mohli prečítať stručný oznam o večernom prejave Lajosa Fehéra v televízii.

Teoreticky sa zdalo všetko v najlepšom poriadku, ale vtom nastala nečaka-

29 LÉVAI, B. *A rádió és televízió krónikája 1945 – 1978*, s. 289.

30 BÁCCKAI, Erika, LÁSZLÓ, György. *A rádió és televízió műsorainak fogadtatásáról* [O recepcii rozhlasových a televíznych programov]. Budapest: Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1971, s. 9. Údaje odzrkadľovali situáciu v prvej polovici roku 1970.

31 BÁCCKAI, E., LÁSZLÓ, G. *A rádió és televízió műsorainak fogadtatásáról*, s. 17 a 19.

32 HARANGI, László, VITÁR, Zoltán. *Televízió falun* [Televízia na dedine]. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda, 1967, s. 25.

33 HARANGI, L., VITÁR, Z. *Televízió falun*, s. 111 a 113.

34 „Teraz je rad na československých súdruhoch...“ Valné zhromaždenie v MOM. *Dolgozók Lapja*, 28. 8. 1968, s. 1 – 2.

35 Szirmai Istvánnak, az MSZMP Politikai Bizottsága tagjának beszéde a MOM nagygyűlésén [Prejav Istvána Szirmaia, člena Politického byra MSZMP na valnom zhromaždení MOM]. In: *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1968* [Ročenka maďarskej zahraničnej politiky 1968]. Budapest: Kossuth, 1969, s. 264 – 265.

Vedúci predstavitelia MSZMP v roku 1964. Prvý zľava L. Fehér, nad červenou hviezdou J. Kádár
(Zdroj: www.fortepan.hu)

ná diplomatická udalosť. Ladislav Vince, radca československého veľvyslanectva v Budapešti, zavolať Jenő Randému, vedúcemu tlačového odboru Ministerstva zahraničných vecí Maďarska a 16.00 hod. sa aj stretli.³⁶ Išlo o to, že Maďarská tlačová agentúra zverejnila prejav Lajosa Fehéra s nasledujúcou vetou: „*Sledujúc udalosti posledných týždňov v Československu naše vojská vstúpili do krajiny na zavolanie istej skupiny čestných vedúcich osobností verných socializmu...*“³⁷ Radca Vince vyjadril pobúrenie a oznámil, že zvolá verejnú tlačovú konferenciu na protest proti Fehérovmu vyhláseniu. Odvolal sa na to, že proti podobným výrokom Istvána Szirmaia už protestoval aj veľvyslanec Púčik u Zoltána Komócsina, tajomníka ÚV MSZMP zodpovedného za zahraničné veci.

Treba sa zamyslieť aj nad tým, prečo táto formulácia vyvolala protest ofi-

ciálnych československých úradov, keď Vasil Biľak a jeho súdruhovia vo vláde skutočne poslali pozvánku Brežnevovi a počas moskovských rokovaní sa aj Gustáv Husák správal ako človek, ktorý by v budúcnosti, po konsolidácii situácie, mohol byť jedným zo spojencov Sovietov. Čiže maďarskí politici dostali do nepríjemnej situácie práve tých, o ktorých sa teoreticky chceli opierať, a to bez toho, aby ich priamo pomenovali. V českej a slovenskej spoločnosti bol však odpor proti vpádu vojsk krajín Varšavskej zmluvy taký silný a prudký, že sa nikto neodvážil – prinajmenšom v tých dňoch – verejne sa stotožňovať s okupantmi. Nie je známe, na koho pokyn konali československí diplomati, možno išlo jednoducho len o praobyčajné vlastenectvo a ľudské pobúrenie mimo rámca diplomatickej činnosti. Poukazuje na to aj

skutočnosť, že keď vedúci odboru Jenő Randé pohrozil radcovi Vinceovi, ktorý chcel zvolať tlačovú konferenciu, že ho dá vyhostiť z krajiny, diplomat povedal: „*Aspoň sa budem môcť stretnúť so svojou dcérou.*“ Randé v tejto veci konzultoval aj s Fehérom, ktorý mu povedal, že v texte nedošlo k zmene. Tlačové konferencie sa napokon nekonali a Fehérov prejav dobovej noviny zverejnili vo vyššie uvedenom znení. Cieľom členov maďarskej vlády zrejme bolo takto zmenšiť svoju zodpovednosť a spoluvinu. V tom čase ešte nebolo v ich záujme, aby nehovorili o pozvaní alebo o vnútornej iniciatíve.

ODKAZ PRÍHOVORU

Z formy a obsahu prejavu Lajosa Fehéra³⁸ je zrejme, že bol jednoznačným odkazom pre maďarskú verejnosť a v oblasti zahraničnej politiky zašiel len tak ďaleko, ako to bolo nevyhnutné. Fehér sa v tejto role necítil doma – nevelmi rozumel špecifikám televízneho vystúpenia. Príznačným spôsobom až trikrát použil oslovenie „*milí/vážení moji poslucháči*“, čiže v hlave sa mu vybavovali ľudia sediaci pri rozhlasových prijímačoch. Svoj prejav formálne zdôvodnil otázkami, s ktorými sa na neho obracali, čomu tí, ktorí boli čo len trošku informovaní, neuverili, keď Fehér predtým vystupoval na verejnosti výhradne len vo veciach poľnohospodárstva, a preto bolo vysoko nepravdepodobné, že by sa v súvislosti s vážnou politickou krízou niekto obracal práve na neho.

Počas vystúpenia sa snažil odpovedať na štyri otázky, ktoré si sám položil: 1. Bolo nevyhnutné, aby vojská piatich socialistických krajín zasiahli

36 V súvislosti s udalosťami je zatiaľ známa len správa Randého, stanovisko Československa zatiaľ nepoznáme. Pri výklade sa opierame o MNL OL, f. OL XIX-J-A-j, šk. č. 27, č. j. 003135/11-1968. Správa Jenő Randého Istvánovi Katonaovi, námestníka riaditeľa Odboru agitácie a propagácie ÚV MSZMP z 31. 8. 1968.

37 Odpovede súdruha Lajosa Fehéra na otázky v súvislosti s udalosťami v Československu. *Népszabadság*, 31. 8. 1968, s. 3.

38 Celý text prejavu pozri Fehér Lajosnak, az MSZMP Politikai Bizottsága tagjának, a Minisztertanács elnökhelyettesének válaszai a csehszlovák eseményekkel kapcsolatos kérdésekre [Odpovede Lajosa Fehéra, člena Politického byra MSZMP a podpredsedu prezidiálnej rady na otázky súvisiace s udalosťami v Československu]. In: *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1968* [Ročenka maďarskej zahraničnej politiky 1968]. Budapest: Kossuth, 1969, s. 265 – 269; FEHÉR, Lajos. Rádió- és televíziónyilatkozat a csehszlovákiai kérdéssről [Rozhlasový a televízny prejav k otázke Československa]. In: FEHÉR, Lajos. *Agrár- és szövetkezeti politikánk 1965 – 1969* [Naša agrárna a družstevná politika 1965 – 1969]. Budapest: Kossuth, 1970, s. 210 – 216.

v bratskom Československu? 2. Čo rozumíme pod politickým riešením situácie? 3. Čo znamená heslo národnej jednoty? 4. Prečo sa od júna zmenilo stanovisko MSZMP?

Nevyhnutnosť intervencie Fehér odôvodnil tým, že bolo potrebné zabrániť pravicovému odklonu a bojovať proti kontrarevolučným silám a imperializmu. Nebolo to však nič viac než zvyčajné propagandistické frázy, ktoré odzneli až niekoľkokrát. Avšak tomu, že „*spojenecké vojská nechceli zasahovať to toho, ako naši československí priatelia riešia svoje vnútorné záležitosti*“, neuveril ani ten najzaslepenejší komunista. To bolo také nezmyselné vyhlásenie – už len v zmysle formálnej logiky – že nie je celkom jasné, prečo sa dostalo do textu. Fehér ho dokonca aj zopakoval: „*Nechceme zbraňami ovplyvňovať vývoj vnútorného procesu v Československu.*“ To v danej situácii neznamenal nič iné ako to, že nechcú vojenskú diktatúru zavedenú bábkovou vládou, ale chcú súčasnú vládu donútiť k takej politike, ktorú agresori považujú za vhodnú.

Fehér potom prešiel k vysvetľovaniu udalostí československej vnútornej politiky a robil to v plnej miere v súlade s kádárovskou logikou. V zmysle toho bol boj proti starej, nesprávnej sektárskej vláde za rešpektovanie socialistickej zákonnosti a zohľadňovanie národných špecifik správny, ale to všetko môže správne fungovať len vtedy, „*ak je strana jednotná a stojí na princípoch demokratického centralizmu a uplatňuje ich, ak udiera nielen vľavo, ale aj vpravo*“. Inými slovami: kádárovská mocenská konštrukcia je jedinou správnu a logickou cestou a akýkoľvek odklon od nej má za následok narušenie jednoty strany, ideologický chaos, bezbrehú demokraciu a v konečnom dôsledku posilňovanie reakčných síl. Za tým nasledovala jedna

z kľúčových viet prejavu, z ktorej mohli maďarskí rozhlasoví poslucháči aj televízni diváci mnohé pochopiť: „*V Československu sa pravici, reakčným silám podarilo vytvoriť oveľa silnejší právny základ ako u nás koncom leta – začiatkom jesene 1956.*“ Čiže Fehér tým vlastne povedal, že sme zabránili začínajúcej kontrarevolúcii, ale bežný maďarský televízny divák si z toho mohol vydedukovať len to, že Čechoslováci stroskotali na tom istom ako my, Maďari.

Potom sa Fehér pokúsil čeliť nemalej výzve – skutočnosti, že Česi a Slováci okupáciu takmer jednomyselne odmietli a že v tejto veci sa vytvorila už takmer národná jednota. To celé však bolo dobré len na to, aby Maďarov opäť upozornil: „*Taká národná jednota je len pozlátka! Podobná ako tá, ktorú sme aj u nás zažili v 1956, keď kontrarevolucionári demonštrujúci na peštianskych uliciach vykrikovali, že ‚srdcia desiatich miliónov Maďarov bijú spolu!‘ Ale tých desať miliónov zahŕňalo aj všetkých reakcionárov a ostatné podobné živly: táto národná jednota bola v skutočnosti ‚národnou jednotou kontrarevolúcie‘, ktorej výsledkom bol úpadok, totálny rozkol a katastrofa.*“ Fehér sa snažil pôsobiť ako reálny politik, dokonca trochu zahral aj na city, keď povedal, že kým sa susedia púšťajú do riskantného dobrodružstva, u nás doma je všetko v poriadku.

Asi najzaujímavejšou časťou Fehérovho prejavu bola tá, keď hovoril o úlohe médií. Môže sa chápať aj ako odpoveď na otázku prečo vedenie MSZMP považovalo za dôležité, aby jeden z členov ÚV prehovoril k maďarskému ľudu v rozhlase a zároveň aj v televízii. „*Ludia vravia, že maďarské médiá neinformovali o udalostiach dostatočne rýchlo*“ – začal Fehér, – „*dostala sa ku mne aj sťažnosť, že Maďarský rozhlas a televízia neposkytovali dostatok informácií. Malo*

to predovšetkým technické príčiny: Bolo prerušené telefonické spojenie s Prahou. Nemohli sme predsa nezodpovedne zverejňovať fámy. Preto v týchto dňoch mnohí počúvali západné nepriateľské rádiá.“ Čiže potlačenie Pražskej jari veľmi rýchlo vyústilo do komunikačného súperenia, v ktorom maďarské stranické vedenie videlo určitú hrozbu. Pravdepodobne aj dobová štátna bezpečnosť prísne sledovala poslucháčov vysielania Rádia Slobodná Európa, BBC a RTL a pochopila, že mlčanie vo svete čoraz dôležitejších elektronických médií znamená obrovskú nevýhodu. V roku 1951 sa v rámci ochrany maďarského štátu zriadilo samostatné oddelenie na sledovanie západných rozhlasových staníc. Úrad na ochranu štátu v nasledujúcich rokoch uzatvoril bilaterálne dohody s československými, poľskými a bulharskými úradmi o výmene informácií získaných pri sledovaní západných rozhlasových staníc. V roku 1955 socialistickej krajiny zriadili spoločný orgán rozhlasovej kontrarozvedky so sídlom vo Varšave.³⁹ V roku 1956 sa organizácia maďarskej rozhlasovej kontrarozvedky dočasne rozpadla, ale čoskoro bola opäť uvedená do činnosti a až do konca roku 1980 priebežne sledovala maďarských poslucháčov rozhlasových staníc Slobodná Európa, Hlas Ameriky a BBC.⁴⁰

Realita sa samozrejme nedala poprieť – vojenskú intervenciu a pošliapanie práva malej krajiny na sebaurčenie nebolo možné odčiniť žiadnym iluzionistickým trikom. Preto Fehérovi zostal jediný, výrazne obmedzený prostriedok – pomerne nekultúrnym spôsobom hanobiť západné mediálne produkty. Ako názornú ukážku tu uvádzame hádam najostrejšiu a najimpertinentnejšiu časť celého prejavu: „*Samozrejme cieľom ľživej západnej propagandy je nielen to, aby sa pokúsila socialisticke štáty postaviť proti sebe*

39 BORVENDÉG, Zsuzsanna. A BM II/16. (Rádióelhárító) Osztály [A BM II/16. oddelenie (rozhlasovej kontrarozvedky)]. In: CSEH, Gergő Bendegúz, OKVÁTH, Imre, eds. *A megtörtént szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956 – 1962* [Organizácia represálií. Reorganizácia a činnosť politickej polície v rokoch 1956 – 1962]. Budapest: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2013, s. 341 – 342.

40 Na význam sledovania rozhlasových poslucháčov poukazuje aj to, že týmto javom sa zaoberalo viacero vzdelávacích publikácií určených pre štátnu bezpečnosť: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ďalej ÁBTL), f. Vizsgálati dossziék [Vyšetrovacie spisy], A-2003/1-4. Hlásenia služby sledovania rozhlasu; A-2127/25. Komisia pre Slobodnú Európu a Rádio Slobodná Európa; A-3511. Hlásenie o činnosti hodnotiacej a analyzujúcej Rádio Slobodná Európa.

a uvoľniť, dokonca naštrbiť ich jednotu. Slúži aj na to, aby maskovala páchnuce hnijúce rany na tele imperializmu, akou je už niekoľko rokov zúriaca vietnamská vojna, ktorú Američania začali bez toho, aby ju vypovedali, izraelská agresia, podnecovanie štátnych prevratov a povstanií v najrôznejších častiach sveta proti pokrokovým národom či národom, ktoré sa chcú vydať cestou pokroku.“

V záverečnej časti prejavu zmenu postoja MSZMP – čiže prečo sa z odporcov invázie stali jej podporovatelia – zdôvodnil otrepanou frázou, že stanovisko strany je stále rovnaké, zhoršila sa len situácia v Československu. Preto československá vláda – čiže Dubček a jeho súdruhovia po návrate z Moskvy – nemá inú možnosť, ako bojovať „na dvoch frontoch“. Smerom von to znamenalo, že MSZMP na čele s Jánosom Kádárom československých súdruhov podporí za predpokladu, že budú politizovať tak ako oni. Po auguste 1968 sa už samozrejme nedalo politizovať ako predtým. Smrteľnú radu utrpeli nielen československé reformy, ale pomaly začala erodovať aj kádárovská centrálna politika. A čo odkázal Lajos Fehér, lepšie povedané jeho ústami János Kádár maďarskému ľudu? „*My Maďari však musíme pokračovať v našej každodennej normálnej budovateľskej činnosti.*“ To sa samozrejme dalo chápať ako cúvnutie zo strachu, triezve rozmýšľanie alebo hoci aj ako zbabelý oportunistický. Rozhlasoví poslucháči a televízni diváci svoj názor na túto otázku nemohli verejne vyjadriť ešte dve desaťročia.

V neverejnom politickom priestore však hlas maďarskej verejnej mienky zaznieval. Hoci výskum tejto problematiky je ešte len v počiatočnom štádiu, oplatí sa spomenúť aspoň dva prípady. V posledných augustových dňoch roku 1968 mladí robotníci rozhodli na naj-

L. Fehér sa prihovára účastníkom valného zhromaždenia roľníckeho družstva v roku 1972

(Zdroj: www.fortepan.hu)

frekventovnejších verejných priestranstvách Budapešti letáky, ktorými protestovali proti sovietskej okupácii a účasti krajiny na intervencii. Intenzívnym pátraním sa podarilo odhaliť ich identitu a na jar 1969 boli odsúdení na niekoľkomesačné väzenie.⁴¹ Dňa 20. januára 1969 sa v záhrade Maďarského národného múzea s výkrikom „*nech žije Ján Palach*“ podpálil 17-ročný učeň Sándor Bauer, ktorý týmto činom protestoval proti sovietskej okupácii Maďarska a Československa. Mladý muž utrpel ťažké popáleniny, ktorým o tri dni neskôr v nemocnici podľahol.⁴² Odhliadnuc od týchto odvážnych, ale izolovaných akcií – podľa našich súčasných vedomostí – maďarská spoločnosť vzala inváziu do Československa a účasť Maďarska na nej na vedomie s mrazivým mlčaním.

ĎALŠIE OSUDY PREJAVU

Maďarské denníky 31. augusta 1968 zverejnili prejav, väčšinou v plnom rozsahu, na poprednom mieste, odvolávajú sa na oficiálnu správu Ma-

ďarskej tlačovej agentúry. Hodnotenie ani komentovanie prejavu sa až na jedinú výnimku nekonalo. Zaujímavým spôsobom práve v denníku *Magyar Nemzet* – relatívne najmenej lineárnom denníku doby, ktorý sledoval oficiálne stanoviská strany s relatívne najväčším odstupom, sa objavila zmienka o odvysielanom obsahu. Tento časopis bol plátkom satelitnej organizácie *Hazafias Népfront*, ktorá bola mimo MSZMP, ale oficiálnu politiku podporovala, a v tom období nemala žiadnu vlastnú obsahovú náplň ani aktivity. Vo vydaní z 1. septembra uzrel svetlo sveta istý publicistický článok bez uvedenia autora, v ktorom stálo: „*Naše výsledky potvrdzujú – ako povedal Lajos Fehér – že tento boj, dôsledne vybojovaný na dvoch frontoch – spoliehajú sa na ľud, komunistov a pomoc bratských socialistických štátov – vedie k víťazstvu socializmu a mierových síl.*“⁴³ Okrem tejto jednej referencie som o Fehérovom prejave ne našiel žiadnu inú zmienku a zatiaľ ešte nepoznáme ani reakcie, ktoré vyvolal u cieľového publika, čiže v kruhu roz-

41 FARKAS Gyöngyi. „*Nem tetszik nekünk ez a rendszer. Tenni kéne valamit.*“ *Röpcédulázó fiatalok 1968 nyarán* [„Nepáči sa nám tento systém. Mali by sme niečo robiť.“ Mládež rozhodujúca letáky v lete 1968] [online]. [cit. 2018-06-26]. Dostupné z: http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2018_2_farkas.pdf

42 Pre materiál politického policajného vyšetrovania v súvislosti v týmto prípadom pozri ÁBTL, f. Vizsgálati dossziék, V-157854/1.

43 Konsolidácia a národná jednotnosť. *Magyar Nemzet*, 1. 9. 1968, s. 3.

Busta Sándora Bauera

(Zdroj: www.wikimedia.org)

hlasových poslucháčov a televíznych divákov. Dúfajme, že správy agentov štátnej bezpečnosti nám o tom prezradia viac. Preskúmanie týchto zdrojov si však ešte vyžaduje ďalší výskum.

V každom prípade na horizonte oficiálnej maďarskej zahraničnej politiky bol prejav Lajosa Fehéra v podstate jediným prejavom, ktorý prezentoval

a sumarizoval stanovisko strany a vlády. Jeho text bol zaradený aj do Ročenky maďarskej zahraničnej politiky.⁴⁴ Táto verzia textu sa zhoduje s verziou, ktorú podľa spravodajstva MTA zverejnil *Népszabadság*, čiže sa v ňom nachádzala aj narážka na pozvanie, voči ktorému mali československí diplomati výhrady. V denníkoch bola táto časť textu dokonca vysádzaná kurzívou, čím sa ešte zdôraznil príslušný obsah. Význam Ročenky maďarskej zahraničnej politiky zvyšovalo aj to, že po prvýkrát vyšla práve v roku 1969 a určitým spôsobom prispela k väčšej otvorenosti zahraničnej politiky a lepšiemu prístupu k informáciám. Keďže išlo o výber, do ročenky sa dostali najdôležitejšie texty, ktoré sa považovali za smerodajné aj z politického hľadiska, takže môžeme právom predpokladať, že prejav Lajosa Fehéra sa v tom čase považoval v plnej miere za smerodajný. Situácia sa však relatívne rýchlo zmenila, veď zo zbierky prejavov Fehéra, ktorá vyšla v roku 1970, už časť „na pozvanie istej skupiny čestných vedúcich osobností verných socializmu“ chýbala. Intervenciu odôvodňoval samotnou situáciou. Týmto riešením sa zahmlila táto mimoriadne dôležitá ka-

pitola potlačenia československej krízy. Nevie sa, či išlo o cenzúru, samocenzúru alebo splnenie určitej požiadavky z československej strany – ako ani to, či by nebolo správnejšie hovoriť skôr o falšovaní z mocenských dôvodov. Prikláňame sa skôr k názoru, že aj Lajosovi Fehérovu mohlo byť jasné to, čo János Kádár považoval za mimoriadne dôležité: ostrie konfliktov čo najviac utopiť, nehovoriť o nich, chúlolistivé záležitosti nechať upadnúť do zabudnutia.

Domnievam sa, že história prejavu Lajosa Fehéra prezrádza veľa o tom, aký význam mala Pražská jar a intervencia, ktorá ju potlačila, aj pre maďarskú vnútornú politiku. Vedenie strany si muselo na sprostredkovanie starých obsahov vytvoriť novú komunikačnú stratégiu. To si vyžadovalo sofistikovanú mocenskú hru, ktorú János Kádár, známy ako skvelý šachista, realizoval z jeho vlastného hľadiska veľmi múdro. Dôležitou figúrkou tejto partie – ak nie kráľom, tak aspoň dámou, ktorou možno pohybovať určitými smermi a ktorá v určitých situáciách urobí krok aj sama – bol Lajos Fehér.

Preklad do slovenského jazyka: Anna Antalová

István Papp • Missing Words. Radio and Television Speech of Lajos Fehér on Invasion to Czechoslovakia

The author deals with a speech of one of leading functionaries of the Hungarian Socialist Workers' Party, in which Fehér as the first representative of the Hungarian regime informed officially about the participation of Hungarian Army in occupation of Czechoslovakia. Apart from the analysis of the speech and its impact, the author pays attention also to the position of Lajos Fehér in the party structure, as well as the task Hungarian media played in the information policy of the regime. The speech was written with the then ideological phrases emphasising the decision for a military intervention was made because of the threat of the "counter-revolution" in Czechoslovakia. It is rather peculiar that János Kádár decided to give this task to Lajos Fehér; the contribution has been searching answers what were the reasons for such a decision. The reader shall find also information about the intervention of the Czechoslovak Embassy in Budapest against that speech, especially against those parts of the speech where Fehér mentioned contribution of local collaborators in the decision to stop the process of regime democratisation in Czechoslovakia deploying military power.

István PAPP, PhD. (1979)

Maďarský historik. Vyštudoval históriu a politické vedy, titul PhD. obhájil v roku 2007. Pôsobil v Ústave dejín literatúry Maďarskej akadémie, od roku 2005 pracuje v Historickom archíve štátnobezpečnostných služieb. Predmetom jeho vedeckého výskumu sú osudy maďarského poľnohospodárstva po roku 1956 a história maďarskej štátnej bezpečnosti 1956 – 1962. Publikoval viaceré vedecké štúdie v Maďarsku aj v zahraničí.

44 Fehér Lajosnak, az MSZMP Politikai Bizottsága tagjának, a Minisztertanács elnökhelyettesének válasza a csehszlovák eseményekkel kapcsolatos kérdésekre, s. 265 – 269.

JÁN SÚTOR A VYHLÁSENIE NÁČELNÍKOV ŠTB Z AUGUSTA 1968

DANIEL HALČÍN

Mocenský posun v komunistickej strane s príchodom Alexandra Dubčeka do funkcie prvého tajomníka Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ďalej ÚV KSČ) spôsobil, že aj v Štátnej bezpečnosti (ďalej ŠtB) sa, analogicky k politickým prúdom vo vedení komunistickej strany, začali vytvárať skupinky „progresívnych“ priaznivcov „nového socializmu“. Títo príslušníci bezpečnosti sa dostávali do sporov s dogmatikmi, ktorí nesúhlasili s tým, že by komunistická strana mala ustúpiť od úplnej kontroly spoločnosti. Tento konflikt mal nielen ideologický, ale aj mocenský a nacionálny rozmer. Jednou z hlavných postáv v rámci skupiny tzv. progresívneho krídla ŠtB bol aj pplk. Ján Sutor, náčelník odboru boja proti vnútornému nepriateľovi a súčasne zástupca náčelníka Správy ŠtB v Západoslovenskom kraji. Rozhorčenie, ktoré intervencia vojsk Varšavskej zmluvy (ďalej VZ) vyvolala v spoločnosti, vo vedení komunistickej strany a tiež v časti ŠtB, viedli k formulovaniu *Vyhlásenia* náčelníkov ŠtB, v ktorom sa náčelnícky stav ŠtB v kraji pod vedením Jána Sutora ostro vymedzil voči vstupu vojsk VZ a nazval ho okupáciou.

Ján Sutor sa narodil 26. júla 1926 v Levoči. Otec Ján pochádzal z Levoče, v čase prvej svetovej vojny žil a pracoval v Maďarsku a na Slovensko sa vrátil po porážke Maďarskej republiky rád.¹ S povestou „maďaróna“ a komunistu však mal problém získať zákazky pre svoju malú truhlársku dielňu, v ktorej ako živnostník zamestnával tovarišov a učňov. Finančná situácia sa v rodine nezlepšila ani po príchode do obce Hrabušice v okrese Spišská Nová Ves, kde dielňu začiatkom 30. rokov zastihla hospodárska kríza a častým hosťom sa stal exekútor. Matka Anna sa starala o dve deti a rodinný dom s veľkou záhradou.

Ján Sutor absolvoval ľudovú školu a neskôr dochádzal do 12 kilometrov vzdialenej meštianskej školy v Spišskej

Novej Vsi. V dňoch, keď nemal peniaze na vlak, musel túto cestu prejsť pešky. V ďalšom štúdiu z finančných dôvodov nepokračoval a začal sa učiť stolárskemu remeslu v otcovej dielni. Ako dospievajúci chlapec pomáhal povstalcovi a neskôr donášal šatstvo či potraviny členom Okresného revolučného výboru v Spišskej Novej Vsi, ktorí sa schovávali v lesoch pri Hrabušiciach.² V horách východného Slovenska napokon našiel spolu s otcom úkryt aj on. V čase príchodu frontu sa tak vyhol povolaniu do zbrane vyhlásenom Hlinkovou gardou.

Po oslobodení obce sa vrátil do Hrabušíc, kde začiatkom februára pomáhal spoločne s otcom zakladať miestnu organizáciu Komunistickej strany Slovenska (ďalej KSS) a vstúpil do miestnych milícií, ktoré komunistic-

ká strana zakladala podľa sovietskeho vzoru a presadzovala ako novú bezpečnostnú zložku zabezpečujúcu verejný poriadok namiesto zrušených formácií žandárstva a polície.³ V marci 1945 narukoval do armády a u pešieho práporu 6 v Levoči slúžil do konca vojny.⁴

Zo sociálneho hľadiska sa situácia rodiny po vojne výrazne zlepšila. Otec dostal od štátu štedrú zákazku na stavbu sociálnych domov a množstvo práce si okrem prijatia ďalších stolárov vyžadovalo aj pomoc syna, ktorý v rokoch 1947 a 1948 súčasne pracoval aj ako pomocný úradník Okresnej národnej poisťovne Spišská Nová Ves. Komunistický prevrat vo februári 1948 umožnil, aby otec zanechal živnosť a zabezpečoval rodine existenciu ako významný miestny funkcionár komunistickej

- 1 Maďarská republika rád (ďalej MRR) – štátny útvar existujúci od 21. 3. do 1. 9. 1919. Po bolševickom Rusku išlo o druhý štát sovietskeho typu v Európe. Po porážke MRR rozpútali rôzne polovojenské a dobrovoľnícke oddiely tzv. „Biely teror“ zameraný proti komunistom a predstaviteľom MRR.
- 2 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, fond (f.) PS/S VIII, škatuľa číslo (šk. č.) 7, Personálny spis (ďalej PS) Jána Sutora (1926). Životopis z 13. 12. 1954.
- 3 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sutora (1926). Životopis z 13. 12. 1954.
- 4 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sutora (1926). Zvláštny dotazník Ministerstva vnútra z 13. 12. 1954.

strany. Postupne sa stal predsedom miestneho národného výboru, predsedom jednotného roľníckeho družstva a sudcom z ľudu na okresnom súde.⁵

Ján Sutor sa podobne ako jeho otec angažoval v obecných štruktúrach komunistickej strany ako tajomník a desiatkar⁶ miestnej organizácie KSS. V roku 1948 ho dodatočne povolali na základnú vojenskú službu, ktorú pôvodne neabsolvoval v dôsledku konca 2. svetovej vojny. Dva roky odsľúžil vo Vojenskej nemocnici v Košiciach a v priebehu marca až augusta 1949 absolvoval aj poddôstojnícku školu.

Po ukončení základnej vojenskej služby pracoval ako radový referent na Povereníctve informácií v Bratislave a navštevoval sedemmesačnú Ústrednú robotnícku školu ministerstva informácií v Čelakoviciach.⁷ Od roku 1951 pracoval na Ústrednom výbore KSS (ďalej ÚV KSS) ako referent školského oddelenia. V nasledujúcom roku si doplnil maturitné vzdelanie na Pedagogickom gymnáziu a v roku 1954 absolvoval dvojmesačný kurz na Vojenskej politickej škole v Bratislave.⁸ Od roku 1952 bol podobne ako ostatní

Pplk. Ján Sutor (Zdroj: A ÚPN)

funkcionári komunistickej strany oficiálne bez náboženského vyznania.

Na základe žiadosti ho 1. februára 1955 prijali na ministerstvo vnútra (ďalej MV). Po roku a pol práce na Správe kádrov MV v Prahe ho začiatkom augusta 1956 vyslali do desaťmesačného odborného kurzu v Ústrednej škole MV F. E. Dzeržinského v Prahe-Veleslavíne.⁹ Zastával funkciu staršieho „učebne“ a pôsobil aj ako redaktor školského časopisu. Študijnú látku zvládol v plnom rozsahu a v závere štúdia dosiahol podľa hodnotenia výborné výsledky.¹⁰

Po absolvovaní kurzu ho preradili na Slovensko. Ako referent III. odboru Krajskej správy MV (ďalej KS MV) Bratislava pracoval na problematike tzv. trockistov.¹¹ Podieľal sa napríklad na rozpracovaní prípadu „OPOZÍCIA“, ktorý na úrovni strany riadil tajomník ÚV KSS Pavel Dávid. Akcia, ktorá okrem iného sledovala zastrašenie reformne zmýšľajúcich osôb z prostredia komunistickej strany a ľavicových intelektuálov, skončila obvinením a odsúdením piatich osôb.¹²

Po necelých troch rokoch v služobnom pomere ho nadriadení hodnotili ako teoreticky a politicky zdatného príslušníka schopného samostatne riešiť pridelené prípady. Naopak upozorňovali na jeho prehnané sebavedomie, ktoré dával najavo doberaním si kolegov.¹³ Znalosti marxizmu-leninizmu, ideologické presvedčenie a zásluhy na spracovaní vyššie spomínaného prípadu ho predurčovali na kariérny postup. Disponoval navyše dobrými organizačnými schopnosťami, administratívnymi zručnosťami, znalosťou gramatiky a štylistiky. V kolektíve menej vzdelaných mladých príslušníkov pochádzajúcich

5 Sudca s civilným zamestnaním, pôsobiaci ako súčasť senátu sudcov. Okresný súd sa skladal z predsedu, sudcov z povolania a sudcov z ľudu. Sudcov z ľudu povolával Okresný národný výbor na dobu štyroch rokov. Pri sudcoch z ľudu sa vyžadovala „štátna spoľahlivosť a oddanosť myšlienke ľudovo demokratického zriadenia“.

6 Vedúci desiatky, najmenšia organizačná jednotka masových organizácií.

7 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sutora (1926). Návrh na prepožičanie štátneho vyznamenania „Za zásluhy o výstavbu“ súdr. pplk. Jánovi Sutorovi z 2. 1. 1967.

8 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sutora (1926). Personálna evidenčná karta príslušníka MV.

9 Pôvodne Ústredná škola Ministerstva národnej bezpečnosti v Prahe, z rozhodnutia Klementa Gottwalda, neskôr premenovaná na Učilište F. E. Dzeržinského. Poslaním školy bolo vybudovať československú bezpečnosť podľa vzoru sovietskej Čeky. Študovali tu vedúce kádre bezpečnostného aparátu.

10 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sutora (1926). Školský služobný posudok zo 7. 7. 1956.

11 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sutora (1926). Služobné hodnotenie kpt. Jána Sutora za dobu od 1. 10. 1955 do 1. 10. 1957. Československý štátny režim v 50. rokoch minulého storočia označoval ako „trockistov“ ľavicových intelektuálov kritizujúcich politickú prax stalinizmu.

12 Skupinu osôb rozpracovaných v akcii „Opozícia“ tvorili najmä filozof Karol Terebessy, lekár Michal Tušera, bankový úradník Jozef Ondruš a robotník Jozef Mičudík. Títo priatelia sa v súkromných rozhovoroch vyjadrovali k novej reforme stranického aparátu, kritizovali pomalú destalinizáciu, rozširovali medzi sebou práce juhoslovenských komunistických teoretikov. M. Tušera pomáhal komunistom väzneným z politických dôvodov a rozširoval letáky požadujúce odstúpenie vtedajšieho vedenia KSČ. V auguste zatkli menovaných spolu s bývalým vojenským prokurátorom Antonom Rašlom, priateľom M. Tušera. Počas prípravy súdneho procesu bolo vyšetrovaných 18 členov KSS a viacero umelcov a intelektuálov. Proces sa konal 11. – 14. 12. 1957 a skončil sa odsúdením spomínanej päťice osôb. Pozri: MARUŠIAK, Juraj. Niektoré prípady politických perzekúcií a snahy o rehabilitáciu obetí politických procesov v druhej polovici 50. rokov. In: MARUŠIAK, Juraj. *Slovak politics 1956–1960*, s. 15 – 16 [online]. [cit. 2018-04-12]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/278028471_Slovak_politics_1956_-_1960_in_Slovak

13 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sutora (1926). Služobné hodnotenie kpt. Jána Sutora za dobu 1. 10. 1955 do 1. 10. 1957.

- 3 -

Doplňujúci údaje k rubrikám č. 1.-35.

foto 4x4

Z roku 1964

Z roku 19

Od kedy den, mäs., rok	Do kedy den, mäs., rok	36. Prábëh služby v MV		Doklad Kádrový rozkaz
		Popis činnosti - funkcia a ďalšie údaje	Názov súčasti	
1. 2.1955	31. 7.1956	P r i j a t ý k MV - referent na SK MV Praha	Správa kádrov MV Praha	KR MV č.167/55
1. 8.1956	30.11.1957	Referent - na III.odbore a absolvent 10 mes.oper.školy MV Praha	KS MV Bratislava	KRNKSMV č.34/56
1.12.1957	30. 4.1958	Zástupca náč. 1.oddelenia,III.odbor	- " -	KRNKSMV č.35/57
1. 5.1958	28. 2.1962	Predseda Celoutvarového výboru KSS pri KS MV Bratislava	- " -	KRNKSMV č.14/58
1. 3.1962	31. 8.1963	Zástupca náčelníka KS MV	- " -	KR MV č.79/62
1. 9.1963	10. 7.1964	Absolvent - 1 ročnej oper.školy pri Výbore štátnej bezpečnosti v Moskve	- " -	KR MV č.427/63
11. 7.1964		Vratil sa do funkcie zástupcu náčelníka KS MV	- " -	KR MV 533/64
1.7.1966		Zástupca náčelníka ŠTB a súčasne náč. kontrarozviedného odboru	KSSNB Bratislava	KRNMV 238/66
1.7.1966		Náčelník 2. odboru a Zástupca náčelníka správy Štb	KS SNB Blava	NMV 238/66
1.11.69	1.5.1970	Zbaven výkonu služby pro nevyjasnenou služ. a polit.činnost v r. 68		NMV 202/69 SMV 196/70
31.7.1970		Propuštën podle sl.př.MV-kádr-II-1,hl. VI,čl.70,písm.d) odchodné náleží hodnocení nevyhovující		SMV 212/70
1.2.1990		Přijat do sl.poměru příslušníka SNB- KONSULTANT odborné komise MV ČSSR /zkušební doba prominuta/	Vnitřní a organizační správa FMV	FMV 367/90
		Propuštën ze sl.poměru příslušníka SNB podle § 100 odst.1 písm. c/ z.č.100/70 Sb. /starobní důchod/		FMV 842/90
	31.8.1990	Skončení sl.poměru.		ŘÚ 125/90

Osobná evidenčná karta J. Sútora (Zdroj: A ÚPN)

z robotníckeho prostredia sa preto dokázal osobnostne presadiť.¹⁴

V decembri 1957 ho menovali do funkcie zástupcu náčelníka I. oddelenia III. odboru KS MV v Bratislave, no už v auguste 1958 sa stal predsedom Celouťvarového výboru KSS (ďalej CÚV KSS) pri KS MV Bratislava.¹⁵ Z titulu svojej funkcie zabezpečoval fungovanie straníckych výborov na správe a vedúce postavenie komunistickej strany. Podieľal sa na riešení kádrových otázok a na straníckej výchove príslušníkov.¹⁶ Pôsobil tiež ako sudca z ľudu. V máji 1957 bol členom senátu Vojenského obvodného súdu v Bratislave, ktorý prejednával prípad štyroch príslušníkov Okresného oddelenia MV Bánovce nad Bebravou obžalovaných zo zničenia kaplniek v okrese, používania fyzického násillia na občanoch a zneužívania právomoci verejného činiteľa.¹⁷ V roku 1959

bol tiež menovaný sudcom z ľudu pre Vyšší vojenský súd v Trenčíne.¹⁸

Začiatkom roku 1962 sa po štvorročnej straníckej práci vrátil k služobnej činnosti. Po schválení v byre Krajského výboru KSS (ďalej KV KSS) ho v marci 1962 ustanovili do funkcie zástupcu náčelníka KS MV v Bratislave a zároveň uvoľnili z funkcie predsedu CÚV KSS pri KS MV. Doplnil tak trojčlenné vedenie správy, ktorú viedol pplk. Ferdinand Mlčvy,¹⁹ druhým zástupcom náčelníka bol Michal Kasan,²⁰ neskorší náčelník Správy ŠtB Bratislava. S Ferdinandom Mlčvym mal v tom čase veľmi dobré vzťahy, na rozdiel od Michala Kasana, ktorý nevychádzal ani s náčelníkom správy.²¹ Ako zástupca náčelníka KS MV riadil odbor sledovania, odbor operatívnej techniky a odbor spojenia.²²

Od apríli 1963 do júla 1964 študoval ročnú operatívnu školu KGB v Moskve²³

a, keďže kvalifikačným predpokladom na zastávanie miesta zástupcu náčelníka KS MV bolo získanie vysokoškolského právnického vzdelania, v roku 1964 zahájil aj externé štúdium práva na Univerzite Komenského v Bratislave. V roku 1965, po desiatich rokoch v služobnom pomere, mu prepožičali medailu *Za zásluhy o obranu vlasti*.

Jeho služobné hodnotenia vyznievali pozitívne: „K plneniu úloh, ktoré vyplývajú z jeho doterajšej funkcie pristupuje zodpovedne. O práci na pridelených pracoviskách má veľmi dobrý prehľad. Prácu správne organizuje a usmerňuje. Pod jeho riadením sa skvalitnila organizácia a najmä výslednosť práce na odbore operatívnej techniky, odbore sledovania a rádio-kontrarozviedke. K rádovým orgánom a podriadeným náčelníkom je prísny, pričom však jeho prístup k pracovníkom a k ich výchove je taktný.“²⁴

- 14 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Návrh na ustanovenie do funkcie zástupcu náčelníka oddelenia zo 16. 11. 1957.
- 15 Najvyšší stranícky útvar na KS MV Bratislava. Združoval a riadil stranícke organizácie na KS MV. CÚV KSS podliehal Hlavnému výboru útvarových organizácií KSČ pri MV.
- 16 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Stranícky posudok zo 4. 1. 1961.
- 17 A ÚPN, f. PS/S II., šk. č. 116, PS Františka Vargu (1922). Všetci obvinení boli napriek ich vine odsúdení iba na podmienené tresty, neskôr amnestovaní hromadnou amnestiou prezidenta republiky z 1. 12. 1957.
- 18 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Záznam o priebehu služobnej doby príslušníka NB.
- 19 Ferdinand Mlčvy (1920 – 2000) vykonával v rokoch 1961 až 1968 funkciu náčelníka KS MV Bratislava, neskôr premenovanú na Krajskú správu Zboru národnej bezpečnosti (ďalej KS ZNB) Bratislava. Neskôr pôsobil ako náčelník a zástupca náčelníka civilnej obrany na Slovensku. Viac k jeho osobe pozri: MEDVEČKÝ, Matej, SIVOŠ, Jerguš, JAŠEK, Peter. *V stopách železného Félixá. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, s. 178.
- 20 Michal Kasan (1924 – 2008) pôsobil vo funkcii zástupcu náčelníka KS MV Bratislava do roku 1963. Po konfliktoch s náčelníkom KS MV Ferdinandom Mlčvym bol k máju 1963 prevelený na náčelnícky post na Okresnom oddelení MV Bratislava – Vidiek. Od 1. 3. 1969 bol vymenovaný za náčelníka Správy ŠtB KS ZNB v Bratislave (od 1. 1. 1976 Správy ZNB hl. mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja), kde v tejto funkcii pôsobil až do roku 1983. Viac k osobe Michala Kasana pozri HALČÍN, Daniel. Michal Kasan, náčelník ŠtB v Západoslovenskom kraji. *Pamäť národa*, roč. 13, 2017, č. 3, s. 70 – 78.
- 21 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 68, PS Michala Kasana (1924). Záznam rozhovoru medzi náčelníkom pplk. Ferdinandom Mlčvym a kpt. Martinom Veselovským, príslušníkom I. odb. Správy kádov MV.
- 22 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Služobné hodnotenie mjr. Jána Sútora za dobu od 11. 2. 1963 do 31. 3. 1965. K vnútornej organizácii KS MV pozri KVAPILOVÁ, Iva. Organizační vývoj SNB v 60. letech se zaměřením na jeho veřejněbezpečnostní složku, Príloha č. 7. In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra*, č. 3/2005, s. 109, [online]. [cit. 2018-04-12]. Dostupné z: <https://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik3-2005/sbornik3.pdf>
- 23 Od polovice 50. rokov boli vysielaní na jednoročné kurzy vo vyššej škole v Sovietskom zväze (ďalej ZSSR) príslušníci náčelníckeho stavu ŠtB, alebo príslušníci zaradení v kádrových rezervách pre náčelnícke funkcie v rámci ŠtB. Jednotlivé osoby navrhovalo vedenie správ ŠtB a schvaľovalo ich kolégium MV. Cieľom školenia bolo oboznamovanie sa s metódami práce sovietskych bezpečnostných orgánov. V rámci kontrarozviedky sa počet frekventantov pohyboval okolo tridsať osôb, pre Slovákov bolo vyčlenených päť miest. Pozri MEDVEČKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. *V stopách železného Félixá*, s. 91 – 94.
- 24 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Návrh na ustanovenie do funkcie náčelníka kontrarozviedneho odboru a súčasne zástupcu náčelníka Správy ŠtB z 19. 5. 1966.

Po reorganizácii útvarov ZNB Sutor od 1. júla 1966 prevzal funkciu zástupcu náčelníka Správy ŠTB KS ZNB Bratislava a súčasne aj funkciu náčelníka jej II. – kontrarozviedneho odboru. V rámci tzv. jednotnej kontrarozviedky zodpovedal ako náčelník II. odboru za celú šírku zamerania kontrarozviedky na území Bratislavy a Západoslovenského kraja. Išlo o boj proti rozviedkam západných štátov, ochranu socialistickej ekonomiky a priemyslu a tiež o sledovanie osôb podozrivých z protištátnej politickej činnosti, tzv. vnútornému nepriateľovi. V roku 1967 mu prezident republiky na návrh náčelníka KS ZNB F. Mljkveho, pri príležitosti 22. výročia oslobodenia, prepožičal vyznamenanie *Za zásluhy o výstavbu*.²⁵

Do sľubne rozbehnutej kariéry Jána Sutora zasiahla Pražská jar. Začiatkom januára 1968 bol do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ zvolený Alexander Dubček, ktorý nahradil nepopulárneho Antonína Novotného. V apríli vláda prijala tzv. Akčný program KSČ, ktorý si dal za cieľ demokratizáciu a liberalizáciu tzv. reálneho socializmu (väčšiu slobodu tlače, možnosť vlády viacerých strán a postupnú federalizáciu štátu a i.). Dochádzalo k súdnym rehabilitáciám ľudí postihnutých režimom najmä v období jeho tzv. zakladateľského obdobia, t. j. v rokoch 1948 až 1953. Mé-

diá prinášali príbehy perzekvovaných osôb, vznikli združenia politických väzňov ako KAN (Klub angažovaných nestraníkov), debatovalo sa o obnovení sociálnej demokracie, väčšia uvoľnenosť sa prejavovala v umení, životnom štýle obyvateľov.

Liberálne zmeny v spoločnosti sa dotkli aj Štátnej bezpečnosti. Nový minister vnútra Josef Pavel²⁶ začal presadzovať postupné oslabovanie represie a kontroly voči občanom kritickým k režimu a perspektívne sa uvažovalo aj o úplnom upustení od kontroly spoločnosti bezpečnosťou. Útvary ŠTB pracujúce na úsekoch vnútorného nepriateľa sa mali zrušiť. Politické trestné činy, ktoré neboli spáchané v spolupráci s cudzou mocou už nemala riešiť Štátna, ale Verejná Bezpečnosť (ďalej VB).²⁷

Štátna bezpečnosť sa mala po novom zamerať na ochranu proti vonkajším hrozbám, akou bola napríklad špionáž, na činnosť nepriateľských zahraničných centier, tiež na trestné činy vlastizrady, podvracania republiky a poškodzovania štátov svetovej socialistickej sústavy, ak boli spáchané v spojení s cudzou mocou, a tiež na problematiku ochrany štátneho tajomstva. Pripravovala sa aj budúca organizačná štruktúra a náplň práce budúceho slovenského ministerstva vnútra.

Tieto plány sa nepodarilo nikdy realizovať. ŠTB neustále využívala as-

poň časť agentúrnej siete na kontrolu cirkvi, „bývalých ľudí“, členov klubu bývalých politických väzňov K-231, zhromažďovala tiež správy o politických názoroch pracovníkov závodov a podobne.²⁸ Zmeny zavedené Josefom Pavlom však stačili na radikálne zmenšenie agentúrnej siete spolupracovníkov ŠTB, ktorí sa už nemuseli obávať represie zo strany bezpečnosti, ak by odmietli spoluprácu.²⁹ Približne od marca 1968 prestali príslušníci Správy ŠTB vykonávať previerku korešpondencie a odbor sledovania prakticky zastavil svoju činnosť.³⁰ V auguste 1968 začala tiež inšpekcia MV preverovať konanie ŠTB voči osobám z radov inteligencie a niektorým rehabilitovaným osobám.³¹

Zmenené pomery mali svojich priaznivcov aj medzi členmi bezpečnosti, ktorej príslušníci sa podieľali na tvrdom potláčaní odporcov režimu v predchádzajúcom období. „Progressívni“ príslušníci ŠTB kritizovali náčelníka KS ZNB Ferdinanda Mljkveho, zástupcu náčelníka Správy ŠTB Michala Dudáša³² a okruh ľudí im blízkych. Považovali ich za prívržencov režimu Novotného, vyčítali im napr. nesprávne zameranie a metódy práce po vnútorných bázach (ako napríklad akcie konané proti funkcionárom KSS, osobám z oblasti kultúry a okolo roku 1964 proti niektorým rehabilitovaným osobám) a objavila sa dovedty

25 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sutora (1926). Návrh na prepožičanie štátneho vyznamenania „Za zásluhy o výstavbu“ z 2. 1. 1967.

26 Josef Pavel (1908 – 1973). Po komunistickom prevrate v roku 1948 sa Pavel ako námestník ministra vnútra a člen komisie pre bezpečnosť pri ÚV KSČ podieľal na represióch voči odporcom režimu. V rámci procesu s Rudolfom Slánským bol Pavel v roku 1950 zadržaný a neskôr odsúdený na 22 rokov trestu odňatia slobody. Najvyšší súd ho zbavil obvinení v roku 1955. Dňa 8. 4. 1968 sa stal ministrom vnútra a v tejto funkcii sa pokúsil o reformu bezpečnostných zložiek. Po vstupe vojsk bol 31. 8. 1968 donútený odstúpiť z funkcie. Viac k osobe Josefa Pavla pozri GREGOR, Michal. Josef Pavel a jeho pád. *Pamäť národa*, roč. 6, 2010, č. 4, s. 82 – 86.

27 GREGOR, M. Josef Pavel a jeho pád, s. 84.

28 A ÚPN, Personálny spis Jána Sutora. Inšpekcia náčelníka Hlavnej Správy ŠTB (ďalej HS-ŠTB) Ministerstva vnútra Slovenskej socialistickej republiky (ďalej SSR). Záznam z pohovoru s pplk. Jánom Sutorom zo 17. 12. 1969.

29 Správa ŠTB Bratislave v roku 1968 získala deväť a v roku 1969 jedenásť tajných spolupracovníkov, čo znamenalo značný úbytok oproti počtu 101 tajných spolupracovníkov za rok 1967. Pozri Archív bezpečnostných zložiek (ďalej ABS) Praha, f. Statisticko-evidenčný odbor, II. díl (A 31/2), inv. č. 155. Štatistické údaje k činnosti správ ŠTB za obdobie 1960 – 1972.

30 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sutora (1926). Zápis z pohovoru napísaný dňa 26. 11. 1969 s pplk. Michalom Herdom.

31 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sutora (1926). Záznam z pohovoru s pplk. JUDr. Bohuslavom Valterom z 28. 11. 1969.

32 Od 1. 5. 1966 sa M. Dudáš (1923) stal náčelníkom Správy ŠTB Bratislava. V období od 1. 3. 1969 až 31. 10. 1973 bol zástupcom náčelníka HS-ŠTB MV SSR. Viac k osobe Michala Dudáša pozri SIVOŠ, Jerguš. 34 rokov v ŠTB. Portrét Michala Dudáša. *Pamäť národa*, roč. 7, 2012, č. 2, s. 79 – 87.

Krajská správa Ministerstva vnútra
BRATISLAVA
Navrhující součást MV (otevřená) Po vyplnění tajně!

1303
44

NÁVRH NA VYZNAMENÁNÍ

Za zásluhy o obranu vlasti
Název navrhovaného vyznamenání

Hodnost, jméno a příjmení mjr. JÁN S Ú T O R - 120357	Datum a místo narození 26.7.1926 v Levoči
Funkce zástupce náčelníka KS-MV	Stranícká příslušnost KSČ 5.2.1945
Služba v MV, MNO z povolání od 5. 5. 1945 a odbojových jednotkách činí celkem:	10 rokov, 3 mesiace, 8 dní
Dosed propůjčená vyznamenání Medailu " Za službu vlasti ".	

Popsání činu nebo zásluh, za které má být propůjčeno vyznamenání a hodnocení práce navrhovaného.

Súdrh Ján S u t o r nastúpil do služieb MV 1.2.1955 zo stranického aparátu. V roku 1956 bol zaradený do 10 mesačnej odbornej školy MV v Prahe a po jej ukončení bol premiestnený ku KS MV Bratislava. S problémami práce bezpečnosti sa rýchlo oboznámil a dosahoval dobré výsledky. Ako schopný pracovník v roku 1958 bol zvolený za predsedu ČUV KSS, ktorú funkciu zastával do 1.3.1962, kedy bol ustanovený do funkcie zástupcu náčelníka KS MV.

K plneniu úloh, ktoré vyplývajú z jeho funkcie pristupuje zodpovedne, o práci na pridelených pracoviskách má dobrý prehľad, vie prácu organizovať, plnenie úloh kontrolovať a prevádzať správne opatrenia k výchove kolektívu i jednotlivca. Za jeho riadenia došlo k podstatnému zlepšeniu služobnej i straníckej práce na pracoviskách ktoré má on na starosti. V roku 1963 s úspechom ukončil jednoročnú operatívnu školu v SSSR.

Prihliadajúc na doterajšiu prácu s. S u t o r a, na jeho perspektívu ďalšieho uplatnenia sa v službách MV navrhujem mu prepožičať vyznamenanie medailu " Za zásluhy o obranu vlasti ".

Náčelník krajskej správy MV :
M. M. M.
plk. M l k v y

MV č. skl. 55

Návrh na vyznamenanie J. Sútora medailou Za zásluhy o obranu vlasti (Zdroj: A ÚPN)

skrývaná averzia voči obsadzovaniu vedúcich pozícií v bezpečnosti na Slovensku českými príslušníkmi.³³ „Progressívna“ skupina tiež mala pocit, že im Mlčky zakazuje sa politicky prejavovať a že od nich očakáva iba plnenie stranických príkazov.

Ján Sútor, hoci bol náčelník kontrarozviedneho odboru, bol opatrný stúpenec nového smerovania, v čom sa odlišoval od svojho nadriadeného Ferdinanda Mlčkého, ktorý bol stúpencom tvrdého represívneho režimu praktizovanému v predchádzajúcich obdobiach. V služobnom hodnotení z 22. januára 1970, ktoré spracoval zástupca náčelníka HS-ŠtB MV SSR pplk. Michal Dudáš a zástupcovia náčelníka II. odboru Správy ŠtB Bratislava pplk. Bohuslav Valter a mjr. Rudolf Bakoš, sa uvádza: „V období po roku 1968 ako náčelník II. odboru Správy ŠtB vo viacerých vystúpeniach odsúdil nesprávne formy a metódy služobnej a straníckej práce, podľa neho poplatnej vtedajšiemu služobnému a straníckemu vedeniu. V súlade s vtedajšou koncepciou vyplývajúcou z Akčného plánu, súhlasil s potrebou orientácie práce na nepriateľské zahraničie a súhlasil s podstatným obmedzením práce na úseku vnútorného spravodajstva.“³⁴

Na druhej strane, ako neskôr v rámci normalizačných previerok konštatoval aj náčelník HS-ŠtB pplk. Ondrej Dovina,³⁵ Sútor v tom čase tiež vystupoval proti „činnosti protisocialistických elementov organizovaných v klube K-231, SONOEP [Slovenskej

- 33 V polovici 50. rokov obsadili osoby českej národnosti päť zo šiestich postov náčelníkov KS MV. Tento stav bol zapríčinený nedôverou vedúcich príslušníkov MV a ŠtB k príslušníkom slovenskej národnosti a tiež nedostatkom príslušníkov politicky a odborne vyhovujúcich pre riadiace posty. Slováci v ŠtB boli kompromitovaní politickými procesmi v predchádzajúcich rokoch (napr. proces O. Valášek a spol.), viacero slovenských vedúcich príslušníkov ŠtB muselo zo ZNB odísť pre podozrenie z trestnej činnosti, alebo pre pôsobenie v bezpečnostných zložkách predchádzajúcich režimov. Slováci začali obsadzovať riadiace funkcie v ŠtB až po absolvovaní škôl KGB v ZSSR. Pozri MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. *V stopách železného Félixu*, s. 93 – 94.
- 34 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Služobné hodnotenie na pplk. Sútora Jána z 22. 1. 1970.
- 35 Ondrej Dovina (1925 – 2011). Od 1. 5. 1966 pôsobil ako náčelník S-ŠtB Košice. Dňa 1. 2. 1969 bol menovaný za náčelníka HS-ŠtB SSR. Od 1. 7. 1974 do 30. 4. 1984 pôsobil ako prvý zástupca náčelníka Hlavnej správy rozviedky (I. správa Federálneho ministerstva vnútra, od roku 1979 ako I. správa ZNB). Od 1. 5. 1984 až do 30. 6. 1987 pôsobil ako starší referent špecialista na 1. oddelení organizačného a operačného odboru Správy ZNB hl. m. Bratislava a Západoslovenského kraja. K osobe Ondreja Dovinu pozri ŽÁČEK Pavel. Dovina, Ondrej (Andrej). In: BARTA Milan a kol. *Biografický slovník náčelníků operativních správ Státní bezpečnosti v letech 1953–1989*. Praha: Academia: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, s. 234 – 240.

organizácii na ochranu ľudských práv] *i iných, i proti činnosti, či nečinnosti vtedajšieho vedenia MV v čele v Pavlom*.³⁶

Rozdielne politické postoje viedli postupne k vzájomnému odcudzeniu sa Sútor a Mílkveho, dvoch dovtedy dlhoročných priateľov. Sútor sa v kruhu svojich blízkych spolupracovníkov sťažoval na neznesiteľné pomery medzi ním a náčelníkom KS ZNB.³⁷ Sútor na druhej strane medzi ostatnými príslušníkmi Správy ŠTB budil dojem ambiciózneho funkcionára so záujmom obsadiť riadiace funkcie na KS ZNB, ktoré zastávali Mílkvy alebo Dudáš. Progresívna skupina na Správe ŠTB mala tiež záujem obsadiť riadiace pozície na novo vytvorenom slovenskom ministerstve vnútra.

V noci z 20. na 21. augusta 1968 vstúpili na územie Československej socialistickej republiky (ďalej ČSSR) vojská štátov VZ. Z rozhodnutia vedenia ZSSR mali zvrátiť spoločenský vývoj v ČSSR a zabrániť potenciálnemu oslabeniu východného bloku. V priebehu 21. augusta obsadili celé územie republiky, Dubčeka, Černíka a Smrkovského zatkli okupačné jednotky a odviezli do Moskvy. O deň neskôr sa 22. augusta konal v Prahe mimoriadny XIV. zjazd KSČ, ktorý odsúdil okupáciu a požadoval návrat internovaných predstaviteľov štátu.

Jána Sútoru zastihla invázia spojeneckých vojsk na dovolenke v Ma-

ďarsku. Sútor, ktorý sa o udalostiach dozvedel z maďarského rozhlasu, sa do ČSSR vrátil v nedeľu 25. augusta 1968, keď na hraniciach otvorili jeden z hraničných prechodov.³⁸ Sútor sa z maďarského rozhlasu dozvedel aj ďalšiu zásadnú informáciu, a to správu o označení jeho priamych nadriadených M. Dudáša a F. Mílkveho v československom rozhlase ako zradcov.

Ešte pred Sútorovým príchodom do práce 24. alebo 25. augusta 1968 sa konala veľmi emotívna porada – aktív, ktorej sa zúčastnili funkcionári CÚV KSS, náčelníci odborov a samostatných oddelení ŠTB a VB, predsedovia Základnej organizácie KSS pri ŠTB a VB v Bratislave a funkcionári väznice v Bratislave. Ferdinand Mílkvy a Michal Dudáš mali na stretnutí vysvetliť medializované informácie³⁹ o pomoci okupačným jednotkám. Rozhorčenému publiku však nevedeli podať uspokojivé odpovede.⁴⁰

Sútor sa po príchode na pracovisko 26. augusta stretol s Ferdinand Mílkvom, ktorý nepríjemnú situáciu riešil tým, že Sútoru požiadal o zastupovanie údajne vážne chorého náčelníka Správy ŠTB Michala Dudáša. Na pracovisku vládla mimoriadne rozhorčená, emocionálna nálada, podobná nálade medzi civilným obyvateľstvom. Mnohí príslušníci ŠTB, najmä tí patriaci k „progresívnym“ sku-

pinám, boli z intervencie vydesení a nahnevaní. Nebolo tiež jasné, ako sa situácia vyvinie, a nikto nechcel byť označený za zradcu súčasnej vlády tým, že by príchod vojsk schvaľoval.

Skupinky príslušníkov ŠTB, ktorí nesúhlasili s Dubčekovou politikou a príchod vojsk skôr vítali, na západoslovenskej ŠTB samozrejme existovali (označovaní ako „konzervatívci“ a „rusofili“), avšak v tomto období sa otvorene neprejavovali.

V neprehľadnej situácii sa Sútor rozhodol riadiť oficiálnym dokumentom stranického vedenia – *Výzvy Západoslovenského krajského výboru KSS a kontrolnej a revíznej komisie KV KSS všetkým občanom kraja*. Stranícke orgány v ňom vyzývali k ignorovaniu príslušníkov intervenčných vojsk, k rešpektovaniu legitímne zvolených predstaviteľov štátnych a stranických orgánov a k prepusteniu internovaných funkcionárov Dubčeka, Svobodu, Černíka, Smrkovského a ďalších. Príslušníci ZNB a armády sa vyzývali k tomu, aby odmietli rozkazy vojakov a ochraňovali československých občanov. Tento dokument tiež označil intervenciu za „*strašnú agresiu, ktorá šliape všetky ľudské práva a medzinárodné dohody a ktorá vrhá do záhuby celé socialisticke ekonomické hnutie*“.⁴¹

36 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútor (1926). Stanovisko k návrhu opatrení voči súdruhom pplk. Jánovi Sútorovi, pplk. Jozefovi Daškovi a mjr. Štefanovi Martiškovi zo 16. 2. 1970.

37 Ferdinand Mílkvy mal napríklad Sútorovi vyčítať progresívne názory jeho švagra a zakazoval mu udržiavať styky so zamestnancami ÚV KSS a KV KSS, kde mal Sútor veľa kontaktov. A ÚPN, Personálny spis Jána Sútor. Záznam z pohovoru s pplk. JUDr. Valterom Bohuslavom.

38 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútor (1926). Vyjadrenie k prehláseniu náčelníkov Správy ŠTB v augustových dňoch 1968 z 16. 9. 1969.

39 V tlači a rozhlase boli rýchlo medializované informácie, že Mílkvy a Dudáš pomáhali okupačným jednotkám, napríklad článok s názvom „Mílkvy nepresvedčil“ v mimoriadnom vydaní *Večerníka* z 25. 8. 1968.

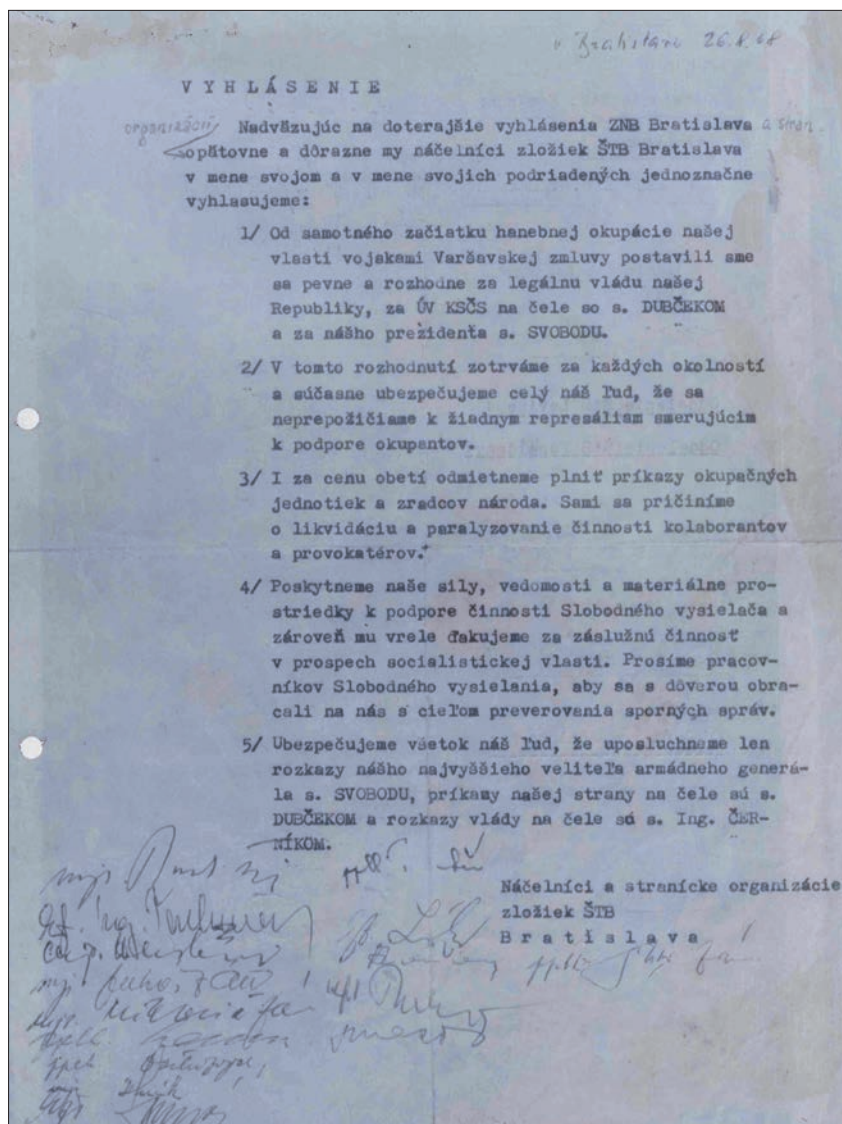
40 Intervenciu spojeneckých vojsk totiž napríklad sprevádzal pokus prosovietskych sympatizantov o puč proti dubčekovskému vedeniu strany organizovaný námestníkom ministra vnútra plk. Viliamom Šalgovičom, pplk. Josefom Riplom a pplk. Bohumírom Molnárom, do ktorého sa zapojil aj Ferdinand Míky. Na jeho pokyn dvaja príslušníci západoslovenskej ŠTB (náčelník Oddelenia ŠTB Nitra mjr. Emil Belan a náčelník odboru vyšetrovania mjr. František Greguš) odcestovali do Prahy pod legendou prerokovania akčného plánu kontrarozvedky, kde potom pomáhali zadržať predsedu Českej národnej rady Čestmíra Císařa. Císař bol potom krátky čas držaný v budove ŠTB v Bartolomejskej ulici v Prahe. Pozri ŽÁČEK, Pavel. Komunisté nezvedajú prst, nýbrž pěst. *Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů*, roč. 2, 2008, č. 2, s. 18 – 37.

41 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútor (1926). Výzva Západoslovenského krajského výboru KSS a kontrolnej a revíznej komisie KV KSS všetkým občanom kraja z 23. 8. 1968.

V deň príchodu do práce 26. augusta 1968 zvolal Sútora poradu všetkých náčelníkov západoslovenskej Správy ŠtB. Poradu začal tým, že je šokovaný „okupáciou“, pretože ako komunista nechápe, ako jeden socialistický štát môže obsadiť iný socialistický štát, ďalej sa vyjadril, že doteraz neboli zrušené československé vládne a stranícke orgány, a preto sa treba podľa nich riadiť. Uznával jedine legálny vysielateľ, cez ktorý sa prihovárať prezident Svoboda. Prehlásil, že sa neprepožičia k tomu, aby zradil národ. Ďalej informoval, že na niektorých okresných útvaroch ŠtB (Komárno, Nové Zámky, Levice, Nitra, Topoľčany) požadovali maďarské kontrarozviedne orgány informácie o agentúrnej sieti, tzv. bývalých ľudoch v kraji, prepustených príslušníkov a podobne, preto nabádal náčelníkov odborov a oddelení, aby mali pod kontrolou všetkých operatívnych príslušníkov a znemožnili im styk s intervenčnými vojskami. Na záver svojho príhovoru chcel od jednotlivých náčelníkov ŠtB ich stanovisko k situácii.⁴² Sútora prejav mal na náčelníkov ŠtB silný vplyv, pretože v jeho osobe išlo nielen o vysokého riadiaceho príslušníka ŠtB, ale tiež o dlhoročného predsedu CÚV KSS, ktorý v minulosti pracoval na ÚV KSS, kde mal veľa známych, od ktorých mohol mať viac informácií, ako mali osoby na porade.⁴³ Náčelníci pravdepodobne potrebovali niekoho, kto by im povedal, ako sa majú v takejto neprehľadnej a dramatickej situácii zachovať tak, aby im ich postoj nebol vyčítaný.

V duchu vystúpenia Jána Sútora sa postupne vyjadrili všetci prítomní náčelníci. Dohodli sa na koncipovaní verejného vyhlásenia, ktoré by reprezentovalo jednotný postoj náčelníckeho stavu a ktoré by sa dalo k dispozícii

Tzv. vyhlásenie náčelníkov ŠtB Bratislava z 26. augusta 1968 (Zdroj: A ÚPN)

rozhlasu. Narýchlo spísané vyhlásenie malo nasledovnú podobu:

VYHLÁSENIE
Nadväzujúc na doterajšie vyhlásenia ZNB Bratislava a strn. organizácii opätovne a dôrazne my náčelníci zložiek ŠtB Bratislava v mene svojom a v mene svojich podriadených jednoznačne vyhlasujeme:

- 1/ Od samotného začiatku hanebnej okupácie našej vlasti vojskami Varšavskej zmluvy postavili sme sa pevne a rozhodne za legálnu vládu našej Republiky, za ÚV KSČS na čele so s. DUBČEKOM a za nášho prezidenta s. SVOBODU.
- 2/ V touto rozhodnutí zotrváme za každých okolností a súčasne ubez-

42 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Odpoveď na otázku, dané komisiou, ktorá prešetruje prehlásenie náčelníkov Správy ŠtB z 26. 8. 1968.

43 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Vyjadrenie Súdr. Horáka Ladislava, predsedu Ústredného výboru Slovenského odborového zväzu pracovníkov bezpečnostných a ozbrojených zložiek v Bratislave.

pečujeme celý náš ľud, že sa neprepožičiame k žiadnym represáliám smerujúcim k podpore okupantov.

- 3/ *I za cenu obetí odmietneme plniť príkazy okupačných jednotiek a zradcov národa. Sami sa pričínime o likvidáciu a paralyzovanie činnosti kolaborantov a provokatérov.*
- 4/ *Poskytneme naše sily, vedomosti a materiálne prostriedky k podpore činnosti Slobodného vysielacza a zároveň mu vrele ďakujeme za záslužnú činnosť v prospech socialistickej vlasti. Prosíme pracovníkov Slobodného vysielania, aby sa s dôverou obracali na nás s cieľom preverovania sporných správ.*
- 5/ *Ubezpečujeme všetok náš ľud, že uposlúchneme len rozkazy nášho najvyššieho veliteľa armádneho generála s. SVOBODU, príkazy našej strany na čela sú s DUBČEKOM a rozkazy vlády na čele sú s. Ing. ČERNÍKOM.*

*Náčelníci a stranícke organizácie zložiek ŠTB Bratislava.*⁴⁴

Schôdzku narýchlo ukončili po tom, ako sovietske tanky obkolesili bu-

duv a svoje hlavne namierili na okná budovy. Vyhlásenie sa stihlo roznieť na okresné oddelenia ŠTB so žiadosťou o podpis a príkazom nespolupracovať s intervenčnými jednotkami. Po porade náčelníkov sa konala „všepľenárná schôdza“ CÚV KSS, kde Sútor okrem iného uviedol: „*Tak jak každý z nás súdruhovia mali sme tie najvzrejšie vzťahy k SSSR. Slzy som mal v očiach keď skončila porada v Bratislave*⁴⁵ *a povedal som si, zvíťazil zdravý rozum. Dnes toto stanovisko súdruhovia nemám. Mám to stanovisko ako má 99 % nášho obyvateľstva našej republiky. Toto stanovisko vyjadrili aj náčelníci jednotlivých oddelení a odborov ŠTB a sme rozhodnutí, aby bolo jasné každému, plniť budeme príkazy jedine s. Svobodu, legálnej vlády a s. Dubčeka. Žiadne iné a nikoho rozkazy plniť nebudeme. Toto stanovisko sme rozhodnutí oznámiť Mestskému výboru strany. Dohodli sme sa, že budeme podporovať všetkými prostriedkami, ktoré máme k dispozícii na štátnej bezpečnosti Mestský výbor strany. To súdruhovia chceme, aby naša verejnosť vedela, že komunisti na ŠTB sú jednotne so všetkými našimi občanmi.*“⁴⁶

Na druhý deň, 27. augusta 1968, sa konalo aj mimoriadne zasadanie CÚV KSS pri KS ZNB Bratislava, týkajúce sa nevyjasnených kontaktov

a postojov Michala Dudáša a Ferdinanda Mílkveho pred a po príchode vojsk VZ na československé územie. Na zasadnutí zúčastnení prijali uznesenie, v ktorom odporučili námestníkovi ministra vnútra Jánovi Majerovi dočasne pozastaviť výkon funkcie F. Mílkvemu a M. Dudášovi. List s textom uznesenia bol následne Jánovi Majerovi zaslaný ďalekopisom.⁴⁷ Sútor patril k skupine príslušníkov, ktorá toto uznesenie vypracovala.⁴⁸

Krátku dobu po týchto udalostiach poveril vtedajší námestník ministra vnútra JUDr. František Vašek⁴⁹ Sútora vedením Správy ŠTB (minister vnútra Josef Pavel dočasne pozastavil činnosť náčelníkovi Správy Michalovi Dudášovi) a zároveň mu dal príkaz preveriť činnosť náčelníka oddelenia ŠTB Nitra Emila Belana v Prahe počas prvých momentoch intervencie.⁵⁰ Z pôsobenia Jána Sútora je možné spomenúť aj viaceré iné momenty, keď sa otvorene postavil proti intervencii. Napríklad po jednaní s príslušníkom maďarskej bezpečnosti pplk. Szabóom z Oblastného kapitanátu v Györi, ktoré sa konalo krátko po vstupe vojsk na maďarskej hranici, tomuto Sútor a náčelník KS ZNB Pavel Grlický odmietli podať ruku, napriek osobnej známosti, s tým, že okupantovi sa ruka nepodáva.⁵¹

44 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Vyhlásenie náčelníkov S-ŠTB Bratislava zo dňa 26. 8. 1968.

45 Sútor mal pravdepodobne na mysli „Bratislavskú deklaráciu“, ktorú podpísali predstavitelia ZSSR, Nemeckej demokratickej republiky, Poľska, Maďarska, Bulharska a ČSSR 3. 8. 1968 v Bratislave. Signatári sa v nej prihlásili k politickej a ideologickej jednote východného bloku.

46 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Návrh na prepustenie Jána Sútora zo služobného pomeru príslušníka MV z 31. 7. 1970.

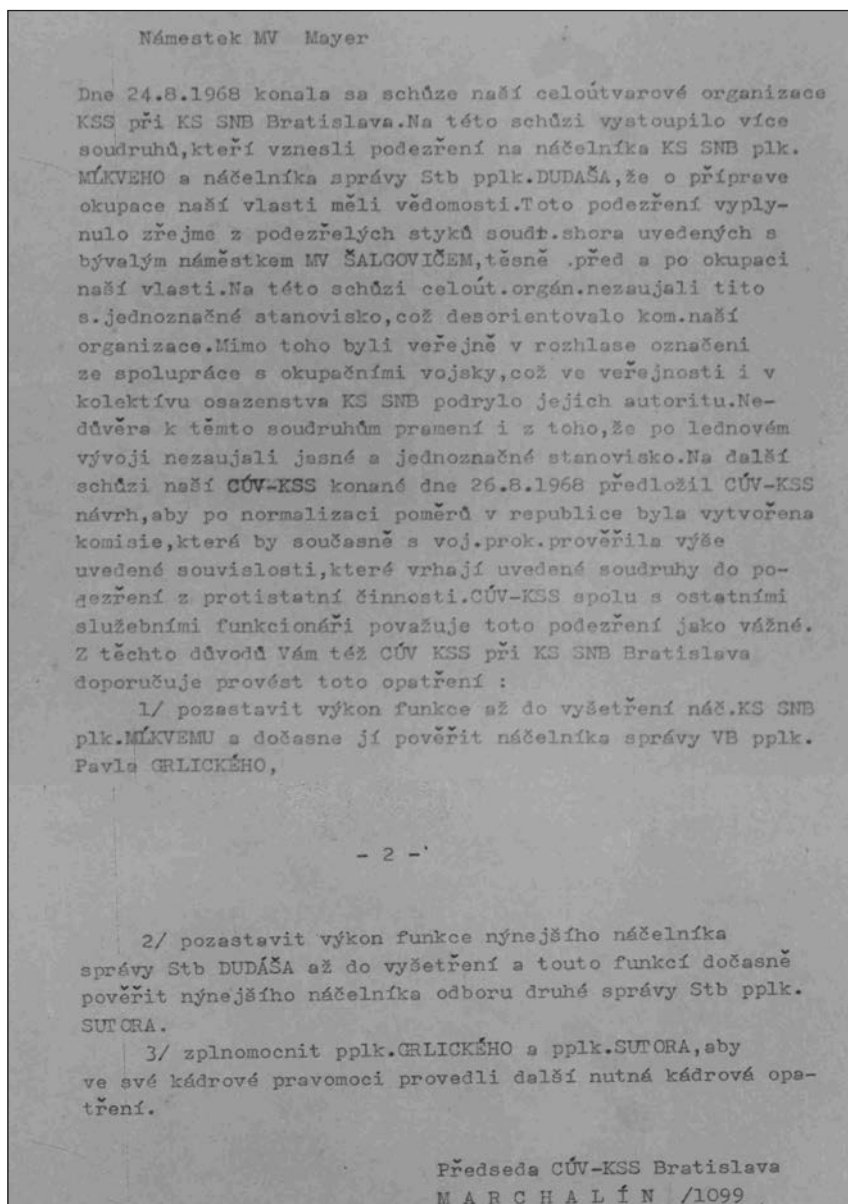
47 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Návrh na prepustenie Jána Sútora zo služobného pomeru príslušníka MV z 31. 7. 1970. Ján Majer (1923) bol od 21. 6. 1968 námestník ministra vnútra Josefa Pavla pre VB, od 23. 8. 1968 prevzal dočasne funkciu prvého námestníka ministra vnútra, do ktorej bol neskôr menovaný 10. 9. 1968. V roku 1969 bol menovaný do funkcie štátneho tajomníka MV. V období po auguste 1968 označoval vstup vojsk za okupáciu a vyzýval príslušníkov VB, aby nespolupracovali s okupačnými vojskami. Neskôr, po nástupe nového ministra vnútra Jana Pelnáňa však presadzoval normalizačnú politiku, napríklad v roku 1969 sa stal vedúcim koordinačného štábu pre bezpečnostné opatrenia proti „kontrarevolučným a protisocialistickým silám“. V roku 1970 bol za svoju činnosť a postoje v rokoch 1968 a 1969 vylúčený z komunistickej strany a prepustený zo služieb ZNB. Pozri SIVOŠ, Jerguš. Majer Ján. In: KALOUS Jan a kol. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, str. 120 – 123.

48 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Kádrové Vyhodnotenie pplk. Sútora pre vojenskú správu.

49 František Vašek (1924) nastúpil do funkcie 10. 9. 1968. Vo funkcii námestníka ministra vnútra pre ŠTB nahradil Viliama Šalgoviča. Od mája 1969 prešla pod jeho právomoc novo vytvorená Federálna správa spravodajskej služby a ochrany štátneho tajomstva. Vo funkcii skončil k 31. 10. 1969 z dôvodu jeho podielu na politických procesoch v 50. rokoch. Pozri KALOUS, Jan. Vašek František. In: KALOUS J. a kol. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, s. 194 – 196.

50 Emil Belan (1925) sa podieľal na internácii predsedu Českej národnej rady Čestmíra Císařa. Sútor Belana vypočul spolu so Štefanom Martiškom. Belan počas rozhovoru objasnil priebeh a okolnosti internácie Císařa. Sútor nakoniec napriek Vaškovi odporúčeniu neodvolal Emila Belana z funkcie.

51 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Výpis zo záznamu z pohovoru s pplk. Jánom Bzduškom, náčelníkom O-ŠTB v Trnave.

List pre námestníka MV Jána Majera (Zdroj: A ÚPN)

Na požiadanie riaditeľa rozhlasu Andreja Sarvaša⁵² dal v septembri 1968 príkaz náčelníkovi odboru spravodajskej techniky, aby jeho prísluš-

níci skontrolovali priestory československého rozhlasu a televízie, či tam vojaci sovietskej armády po svojom odchode nezanechali odpočívacie

zariadenia. Zamestnanci rozhlasu sa báli, že sú odpočúvaní a odmietali preto v daných priestoroch zasadať. Príslušníci VI. odboru nenašli v budovách nijaké odpočívacie zariadenia. Mjr. Vasil Lutáš,⁵³ ktorý bol pri úkone prítomný, neskôr pri pohovoroch s inšpekciou HS-ŠtB naznačoval, že príslušníci vykonávajúci kontrolu v skutočnosti nemali záujem nájsť v budove rozhlasu odpočívacie zariadenia: „Pri odchode z jednej a druhej budovy tak ako som pozoroval chovanie s. z techniky, mal som taký dojem, že i keby niečo našli, oznámia, že tam nič nie je. Keďže existoval vzájomný súlad a dodržala sa vzájomná dohoda.“⁵⁴

Dňa 27. augusta 1968 sa z Moskvy vrátila štátna delegácia dvadsiatich najvyšších predstaviteľov ČSSR, ktorí s výnimkou člena predsedníctva ÚV KSČ Františka Krieglá podpísali tzv. Moskovské protokoly, v ktorých odmietli závery XIV. mimoriadneho zjazdu KSČ (odmietnutie intervencie) a akceptovali prítomnosť intervenčných vojsk na teritóriu ČSSR. K „Vyhláseniu náčelníkov ŠtB“ sa neskôr nikto zo signatárov radšej nevracal. S odstupom krátkeho času bolo zrejme, že jeho tvorcovia odhadli veľmi zle ďalší vývoj situácie v Československu. Bolo evidentné, že obdobie „Pražskej jari“ s uvoľnením pomerov v spoločnosti sa skončilo a že pomery sa postupne vracajú ku kontrole spoločnosti bezpečnosťou. Na žiadnej porade Správy ŠtB sa o „Vyhlásenie“ nehovorilo a nijaký bod z vyhlásenia sa nerealizoval.

Vedenie Správy ŠtB a vedenie II. odboru pod vedením Jána Sútora reagovalo na zmenu situácie a urýchlene vypracovalo nové zameranie práce. Toto nové zameranie predniesol

52 Andrej Sarvaš bol oblastný riaditeľ Československého rozhlasu na Slovensku v rokoch 1967 – 1970. Po intervencii vojsk VZ v roku 1968 umožnil v rozhlase odvysielať vyhlásenie Alexandra Dubčeka a prezidenta Ludvíka Svobodu – *Výzva všetkému ľudu československej republiky a Vyhlásenie predsedníctva ÚV KSS*. Po obsadení budovy rozhlasu na Zochovej ulici 21. 8. 1968 sa podieľal na improvizovanom, tzv. štafetovom vysielaní rozhlasu. Pozri HORSKÝ, Štefan. „Proti zdvihnutým hlavňam.“ Odpovede tým, čo stoja pred pamätnou tabuľou na bratislavskom magistráte. In: LONDÁKOVÁ, Elena, ed. *Rok 1968: Novinári na Slovensku*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2008, s. 146.

53 Vasil Lutáš (1930) bol v tom čase náčelník 8. oddelenia II. odboru, ktorý rozpracovával oblasť kultúry, školstva, Slovenskú akadémiu vied a zahraničných študentov.

54 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Záznam o výpovedi s mjr. Vasilom Lutašom z 10. 12. 1969.

Ján Sútor (Zdroj: A ÚPN)

náčelník Správy ŠTB na celokrajovej porade 3. septembra 1968. Nové zameranie práce pre II. odbor Správy ŠTB znamenalo návrat k činnosti ŠTB ako politickej polície. Smernice obsahovali aj zameranie práce po vnútorných problematikách. Spomínali sa v nich „protisocialistické živly“, ktoré využívali demokratizačný proces na legálnu aktivizáciu, čo by sa im nemalo umožniť. Za nebezpečný okruh osôb, ktoré bolo treba kontrolovať, sa mali považovať bývalí politickí väzni, organizátori protištátnych skupín, agentúra nepriateľských rozvediek a recidivističtí so sklonmi k výtržníctvu. Zaučť sa malo s vysadením agentov do emigrantských centier, najmä separatistických a cirkevných. Malo sa zabrániť provokáciám voči vojskám VZ, napr. aj šíreniu letákov, pretože by to Sovieti mohli použiť ako zámienku na predĺženie pobytu vojsk. Z nových smerníc vyplývala aj povinnosť naviazať kontakt s vedúcimi predstaviteľmi závodov, vysokých škôl, médií a rôznych inštitúcií. Účelom bolo zaistiť, aby zo strany týchto inštitúcií nedochádzalo ku konaniu

v rozpore s Moskovskými dohodami (napr. organizovanie demonštrácií, provokácií, rozširovaníu protiokupačných letákov), ktoré by mohlo napáchať ďalšie politické škody.⁵⁵

Aktívne na úseku „vnútorného nepriateľa“ sa začalo pracovať približne až od novembra 1968.⁵⁶ Pôsobenie Jána Sútora vo funkcii zastupujúceho náčelníka Správy ŠTB bolo veľmi krátke, po nástupe nového ministra vnútra Jana Pelnáča sa mesiac po svojom odvolaní vrátil do funkcie Michal Dudáš.⁵⁷

V nasledujúcich mesiacoch až do februára 1969 sa Sútor na pracovisku zdržiaval iba veľmi málo a od februára do konca júna bol na dovolenke z dôvodu štúdia na Právnickej fakulte UK (štúdium úspešne ukončil v roku 1969). V osobných rozhovoroch sa Sútor so svojím zástupcom Bohuslavom Valterom⁵⁸ vracali k vtedy už politicky veľmi citlivému „Vyhláseniu náčelníkov ŠTB“ z augusta 1968 a skúmali, či by nebolo vhodné zvolať všetkých náčelníkov podpísaných pod „Vyhlásením“ a demonštratívne tento dokument odvolať. Súkromne takúto možnosť konzultoval aj s náčelníkom HS-ŠTB Ondrejom Doviňom, ktorý sa však vyjadril, že to nie je potrebné, pretože „Vyhlásenie“ nikdy nebolo oficiálne zverejnené.⁵⁹

V októbri 1969 však Ondrej Doviň na začal kritizovať signatárov „Vyhlásenia“ za to, že sa od listu nedištancovali. To viedlo k tomu, že niektorí z pôvodných signátorov boli nútení napísať stanovisko, v ktorom „Vyhlásenie“ odsudzovali. Nakoniec 9. októbra 1969 sám Sútor na členskej schôdzi II. základnej organizácie KSS vyhlásil, že sa za tento dokument hanbí a navrhol ho zrušiť rovnako, ako boli zrušené stra-

nické dokumenty, na základe ktorých „Vyhlásenie“ vzniklo. Tiež odporučil, aby sa radoví členovia KSS od „Vyhlásenia“ dištancovali, keďže, hoci o ňom nevedeli, bolo napísané aj v ich mene.⁶⁰

Ceremoniálne odvolávanie predchádzajúcich postojov a okatá sebakritika však nemohli zachrániť kariéry stranickým funkcionárom, ktorí sa v auguste 1968 otvorene vymedzili proti intervencii. V následných normalizačných previerkach stratila členstvo v KSS a všetky spoločenské privilégia vyplývajúce z tohto členstva približne tretina členov komunistckej strany.

Čistky sa pochopiteľne týkali aj ŠTB a signatári „Vyhlásenia“ boli v popredí záujmu normalizačných komisií. Represia ako prvého z nich postihla Jána Sútora. K 31. októbru 1969 mu bol ako prvému z funkcionárov KS ZNB pozastavený výkon služby pre nejasnú politickú činnosť v roku 1968. V priebehu jednej hodiny musel odovzdať agendu, služobný preukaz, zbraň a opustiť budovu KS ZNB. Až do doby jeho prepustenia zo služieb MV, musel byť doma k dispozícii vyšetrovacej skupine, ktorá prešetrovala jeho „kontrarevolučnú“ činnosť.⁶¹ Vyšetrovacia komisia dospela 27. januára 1970 k politicky nevyhnutnému záveru: Ján Sútor zodpovedal podľa jej nálezu za vznik „Vyhlásenia náčelníkov ŠTB z 26. augusta 1968“, jeho distribuovanie na podriadené útvary S-ŠTB Bratislava, ďalej bol spoluzodpovedný za návrh na odvolanie Michala Dudáša a Ferdinanda Mílkveho z funkcií a za nezabránenie protisovietskej nálady na pracovisku. Vo svojom záver navrhla komisia pplk. Jána Sútora prepustiť zo služieb MV SSR.⁶²

55 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Vyjadrenie Vasila Lutaša k porade konanej na II. odbore Správy ŠTB dňa 3. 9. 1968 a besedou v kultúrnych a školských inštitúciách od 4. do 14. 9. 1968 zo 4. 5. 1970.

56 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Výpoveď Jána Klesniaka, náčelníka 10. oddelenia II. odboru S-ŠTB Bratislava z 13. 11. 1969.

57 SIVOŠ, J. 34 rokov v ŠTB. Portrét Michala Dudáša, s. 85.

58 Bohuslav Valter (1927) bol v období od 1. 7. 1966 do 31. 5. 1970 zástupcom náčelníka II. odboru.

59 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Záznam z pohovoru Inšpekcie náčelníka HS-ŠTB MV SSR s Jánom Sútorom zo 17. 12. 1969.

60 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Sútor: diskusný príspevok na členskej schôdzi II. ZO-KSS z 9. 10. 1969.

61 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 71, Rehabilitačný spis (ďalej RS) Jána Sútora (1926). Žiadosť o občiansku rehabilitáciu zo 17. 1. 1990.

62 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sútora (1926). Správa o výsledkoch previerky negatívnych postojov niektorých príslušníkov ŠTB v roku 1968 a návrhy na opatrenie z 27. 1. 1970.

Dňa 13. apríla 1970 bolo Sutorovi na pohovore so zástupcom náčelníka HS-ŠTB mjr. Jozefom Vavrom⁶³ oznámené, že v júli bude zo služieb ZNB prepustený pre svoje postoje v roku 1968 s tým, že ak chce, môže k jeho uvoľneniu prísť aj skôr. Návrh na prepustenie podal náčelník Správy ŠTB pplk. Michal Kasan 30. júna 1970 a súhlasil s ním plk. Ondrej Dovina dňa 9. júla 1970.⁶⁴ Zo služobného pomeru bol Ján Sutor prepustený k 31. júlu 1970 kádrovým rozkazom ministra vnútra SSR č. 212 – 70 zo 14. júla 1970.⁶⁵ Sutorovi boli tiež odňatie štátne a vojenské vyznamenania.

Ku dňu prepustenia si vo svojich 44 rokoch odslúžil 15 rokov a 6 mesiacov, dosiahol hodnosť podplukovník. Od 1. novembra 1969 do 1. júla 1970 mu plat krátili o 50 percent.⁶⁶ V roku 1970 ho tiež vylúčili z komunistickej strany.

Vylúčení z KSČ a prepustení zo ZNB boli aj ostatní iniciátori „Vyhlásenia“ (okrem Jána Sutora išlo napríklad o náčelníka I. odboru vnútorného spravodajstva Hlavnej správy ŠTB pplk. Jozefa Daška a zástupcu náčelníka II. odboru Správy ŠTB Bratislava mjr. Štefana Martišku). Zvyšní náčelníci ŠTB boli stranícky potrestaní a preložené na nižšie pozície.⁶⁷

Po prepustení zo služieb ministerstva vnútra si Ján Sutor nemohol nájsť zamestnanie zodpovedajúce jeho vzdelaniu. Zamestnať ho postupne odmietlo celkom šesť rôznych podnikov. Nakoniec sa zamestnal v Národnom podniku Benzinol ako kontrolór čerpacích staníc v Západoslovenskom kraji.⁶⁸

Na pracovisku musel vypracovávať záznamy o svojej každodennej činnosti,

Sutor:
Staurinský výbor II. ZO-KSS dňa 13.11.1969
 Resultatívne napríklad s diskusijnou prípravou s. SUTORA, ktorý nešťastne štátnu schôdzu konkrétnu staurinskú a vŕtly okolnosti súvisiace s vyhlásením náčelníkov zo dňa 26.8.1968. Rozhodujeme sa neoprávne, že s. Sutor neprejavil po celú dobu od augusta 1968 žiadnu iniciatívu pre správu nie toľko nemaximalistického programu.
Sutor: V diskusijnom prípravku p.10.69 na čl. 2. ZO-KSS. H. 19.
 Mój osobný názor k vyhláseniu je ten, že k jeho spracovaniu došlo v neprirodzenej situácii, vyhlásilo sa iba vplyvom vyhláseniami KV-KSS, ktoré vplyvom došlo i myslami a činnosť všetkých komunistov bezpečnosti. Dnes, keď poznáme situáciu na iných úrovniach, je potrebné tento dokument spraviť tak, aby boli spravené všetky dokumenty, a ktoré, ktoré vyhlásenie vyhlásilo. Teraz sa osobne so tým vyhlásením ľahko a odhodlaným br. B. B. súhlasím s tým, aby sa od tohoto dokumentu distancovali členovia našej organizácie, ktorí v nom fakticky neveria, i keď predsedajú organizácii s. MIKLOVIČ na tejto porade bol prítomný, že tento dokument podporoval. Bud pohľadali sa všim, že bude odvážne na členskú schôdzu a potom sa s ním pojde na okraj. Táto okolnosť, že naša ľudská obstarávaná výška, započítaná, že sa také nestalo. K dokumentu v alej, naše činnosť, musí sa nikdy viac nevracať.
 H. 19.
 Za s. Belanu v ŕtve som bol spolu so s. Martišku, na pohovore námestka MV. Vyjadrenie s. Belanu som zastal s námestkom MV.

Záznam vystúpenia J. Sutora na členskej schôdzi II. ZO-KSS 9. októbra 1969 (Zdroj: A ÚPN)

ktoré riaditeľ závodu raz mesačne odcestovný pas a stal sa objektom sledovania príslušníkov XII. správy ZNB.

63 Mjr. Jozef Vavro (1926 – 1992) bol zástupca náčelníka slovenskej centrály štátnej bezpečnosti – HS-ŠTB MV SSR Ondreja Dovinu. Viedol previerkovú komisiu HS-ŠTB, ktorá vyšetrovala činnosť slovenských príslušníkov ŠTB počas krízového obdobia roka 1968 a tiež vyšetrovali a okolnosti „Vyhlásenia náčelníkov ŠTB“. Od 1. 7. 1974 pôsobil ako zástupca náčelníka XII. správy ZNB (Správa kontrarozvedky v Bratislave), od 1. 6. 1979 do 31. 7. 1986 ako náčelník XII. správy ZNB. Pozri SIVOŠ, Jerguš. Kariéry v ŠTB – Jozef Vavro. Pamäť národa, roč. 7, 2001, č. 3, s. 89 – 96.

64 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sutora (1926). Záznam s pohovorom s pplk. Jánom Sutorom z 13. 4. 1970; Návrh na zrušenie zbavenia výkonu služby od náčelníka S-ŠTB plk. JUDr. Kasana z 30. 6. 1970.

65 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sutora (1926). Rozhodnutie MV SSR o priznaní príspevku za službu z 14. 9. 1970.

66 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 71, RS Jána Sutora (1926). Záznam z rehabilitačného konania, konaného v Bratislave dňa 8. 11. 1990.

67 MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. V stopách železného Félixu. s. 115.

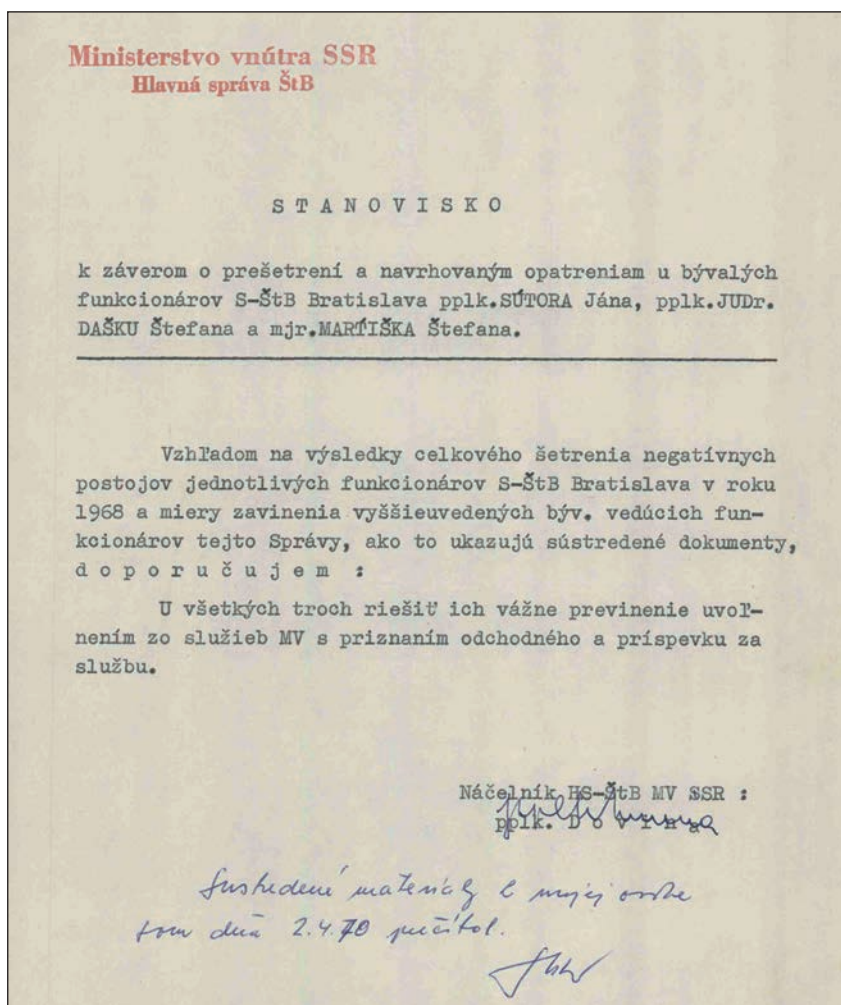
68 A ÚPN, f. BA-SR, r. č. 16 643, a. č. 72 713, Spravodajský spis (ďalej SR) Jána Sutora (ŠĚF). Návrh na zavedenie väzku previerky signálu krycieho mena „ŠĚF“.

Sledovali ho príslušníci 1. oddelenia II. odboru (pravica) a tiež niektorí zamestnanci závodu. Od roku 1975 ho ŠTB evidovala ako nepriateľskú osobu s krycím menom „ŠÉF“. V roku 1979 ŠTB zistila, že Sutor sa naďalej stýkal s osobami, ktoré boli vylúčené z KSS pre svoje postoje z rokov 1968 a 1969, medzi nimi aj s bývalými príslušníkmi ZNB.⁶⁹ Za účelom preverenia Sutorovej činnosti a kontroly jeho stykov bol na jeho osobu v roku 1979 zavedený signálny zväzok.⁷⁰

Podľa hlásenia z roku 1981 išlo o sklamaného človeka, ktorý sa už neusiloval o vrátenie členstva v KSS, dokonca sa vyjadril, že by ho odmietol, aj keby mu ho ponúkli, nakoľko už „sa nechcel k ničomu zaväzovať“, pravdepodobne si však už veľmi dobre uvedomoval nereálnosť takejto možnosti. Neusiloval sa však ani o nijaký odpor proti normalizačnému režimu a vyjadroval, že všetci prepustení komunisti si zodpovedne plnia svoje povinnosti, do ničoho sa nezapájajú a snažia sa byť užitoční pre spoločnosť, k čomu sa tiež hlásil.⁷¹

V roku 1985 klasifikovala ŠTB Jána Sutora ako nepriateľskú osobu III. kategórie,⁷² čím sa označovali „protisocialisticky“ zamerané osoby, zaujímavé vyčkávacie stanovisko, ktoré by sa v prípade mimoriadnych udalostí mohli zapojiť do protištátnej činnosti.

Ukončenie jeho perzekúcie prišli až spoločenské zmeny po roku 1989, v čase, keď už mal 63-ročný Ján Sutor blízko do starobného dôchodku. Dňa 1. februára 1990 sa Ján Sutor vrátil do služieb MV, kde až do odchodu do starobného dôchodku

Náčelník HS-ŠTB pplk. Ondrej Dovina odporučil prepustiť zo služieb MV Jána Sutora a jeho dvoch spolupracovníkov (Zdroj: A ÚPN)

31. augusta 1990 pôsobil v hodnosti plukovníka ako konzultant odbornej komisie pri Vnútornej a organizačnej správe Federálneho ministerstva vnútra.⁷³

Federálne ministerstvo vnútra po preskúmaní jeho prípadu v roku 1991 zistilo, že spĺňa podmienky, ktoré stanovil zákon o mimosúdnych rehabilitáciách. Ukončenie jeho služobného

69 Napríklad išlo o bývalého predsedu CÚV KSS Štefana Marchalína (1926), alebo Sutorovho zástupcu vo vedení II. odboru Správy ŠTB Štefana Martiška (1925). Obaja patrili v dňoch po invázii ku kritikom F. Míkveho a M. Dudáša. Na mimoriadnej schôdzi CÚV KSS 27. 8. 1968 Marchalín navrhol spracovať návrh na odvolanie Míkveho a Dudáša, ktorý potom s spolu s Š. Martiškom odniesli do Prahy, kde o tomto návrhu jednali s námestníkom ministra vnútra Jánom Majerom. Pozri A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sutora (1926). Záznam z pohovoru napísaný dňa 17. 12. 1969 s pplk. Jánom Sutorom.

70 A ÚPN, f. BA-SR, r. č. 16 643, a. č. 72 713, SR Jána Sutora. Návrh na zavedenie zväzku previerky signálu krycieho mena „ŠÉF“. Signálny zväzok – zväzok zavedený za účelom potvrdenia, alebo vyvrátenia „signálu“, t. j. informácie o nepriateľskej činnosti osoby.

71 A ÚPN, f. Správa kontrarozvedky (XII. správa ZNB), č. j. KR-0011/AN-1981. Týždenná informácia č. 13/S o štb. situácii v rámci SSR za obdobie od 30. 3. do 6. 4. 1981.

72 Pozri zápis Jána Sutora pod registračným číslom 16 643 v registračných protokoloch agentúrnych a operatívnych zväzkov Štátnej bezpečnosti. Dostupné z: <https://www.upn.gov.sk/regpro/zobraz.php?typ=kraj & kniha=66 & strana=64 & zaznam=60485>

73 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sutora (1926). Personálna evidenčná karta príslušníka MV.

pomeru z roku 1970 považovalo ministerstvo za prejav politickej perzekúcie, resp. postupu porušujúceho všeobecne uznávané ľudské práva a slobody.⁷⁴ Jeho prepustenie bolo priamym následkom odmietavého postoja k invázii vojsk VZ.

Jána Sutora možno označiť za veľmi rozporuplnú osobu. V období pred spoločenským odmäkom spojeným s príchodom Alexandra Dubčeka zosobňoval vzorového príslušníka Štátnej bezpečnosti, ideologicky pevného, ochotného podieľať sa na represii voči kritikom vtedajšieho režimu. V tomto prostredí sa mu podarila aj veľmi úspešná kariéra, po dvoch rokoch od svojho vstupu do služieb MV už pôsobil v riadiacich funkciách, a to na oddeleniach venujúcich sa boju

s vnútorným nepriateľom. Na druhej strane sa po apríli 1968 zaradil medzi priaznivcov nového smerovania bezpečnosti, menej politického a represívneho.

Rozporuplne sa dá vnímať aj jeho krátke pôsobenie na čele západoslovenskej ŠtB po auguste 1968. Vyhlásenie náčelníkov ŠtB mohlo pôsobiť v histórii ŠtB naozaj neobvykle, pretože vedúci predstavitelia organizácie, ktorá dlhé roky udržiavala obyvateľstvo v strachu, sa v ňom zaviazali obyvateľstvo chrániť pred okupantmi zo spojeneckého tábora a ich domácimi pomocníkmi. Takéto smerovanie „Meča a štítu strany“ však nemalo nádej na dlhšie trvanie. „Vyhlásenie“ nebolo nikdy zverejnené v médiách, po pár dňoch putovalo do šuplíka a zápa-

doslovenská ŠtB sa v oblasti vnútorného spravodajstva čoskoro vrátila k obvyklej praxi komunistickej politickej polície.

Ján Sutor a viacerí jeho kolegovia za svoje postoje a činnosť po auguste 1968 nakoniec zaplatili tým, že sa stali obeťou represie organizácie, z ktorej sami vzišli.

Dosiahnuté hodnosti:

- 1. 2. 1955 kapitán
- 1. 7. 1960 major
- 9. 5. 1965 mimoriadne podplukovník
- 1. 2. 1990 plukovník

Ocenenia/medaile:

- 1961 Za službu vlasti
- 1965 Za zásluhy o obranu vlasti
- 1967 Za zásluhy o výstavbu⁷⁵

Daniel Halčín • Ján Sutor and Proclamation of State Security head officers in August 1968

This contribution deals with the career of colonel Ján Sutor, State Security officer, especially with his activities in 1968. Ján Sutor was born into a left-oriented family, during WW2 he helped, together with his father, members of the District Revolutionary Committee in Spišská Nová Ves who were hiding in surrounding forests. In 1955 he worked as counter-intelligence agent with the Regional Administration of the Ministry of Interior Bratislava. He worked on case monitoring the group of left-oriented intellectuals called "OPPOSITION" that led to 5 people sentenced at the court. Ján Sutor, an intelligent man with good organisation skills was successful in his career. From 1957 he was the deputy-chief of the 1st Department within the Section of Political Intelligence and in the years 1958 – 1962 as a chairman of the Communist Party of Slovakia Committee active in the unit by the Regional Administration of the Ministry of Interior Bratislava. From 1962 he worked as deputy-chief of the Regional Administration of the Ministry of Interior Bratislava and after June 1966 as the chief of the Section of Counter-intelligence within the State Security Administration in West Slovakia region. In the period of the so-called Prague Spring was a cautious supporter of liberalisation changes in the State Security. After the Warsaw Pact armies' invasion in August 1968, he replaced Michal Dudáš for one month, the regional State Security Administration Chief who was discredited in media. Together with majority of State Security Administration chiefs he signed a bitter declaration against intervention military units. After it was clear that the political situation development would be directed against the previous liberalisation policy, together with his colleagues they prepared new perspective the State Security should focus on, renewing also monitoring the so-called internal enemy, the activities that were suspended for some time. Later he disavowed from his attitudes from August 1968. Despite of that he was excluded from the from the National Security Corps in 1970 and deprived of the membership in the Communist Party. He was monitored by the State Security till the fall of the Communist regime.

Mgr. Daniel Halčín (1980)

Absolvent politológie na Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave. Pracuje v Sekcii dokumentácie Ústavu pamäti národa. Zameriava sa na rekonštrukciu organizačnej a personálnej štruktúry Štátnej bezpečnosti v krajoch a okresoch na území Slovenska.

74 Federálne ministerstvo vnútra vydalo Jánovi Sutorovi osvedčenie, že ho zo služobného pomeru prepustili z dôvodu uvedeného v § 21 ods. 1 zákona číslo č. 87/1991 Zb. o mimosúdnych rehabilitáciách. Pozri A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 71, RS Jána Sutora (1926), Osvědčení podle § 22 odst.1 zákona číslo č. 87/1991 Sb. o mimosoudních rehabilitacích.

75 A ÚPN, f. PS/S VIII, šk. č. 7, PS Jána Sutora (1926). Personálna evidenčná karta príslušníka MV.

ECHO BRATISLAVSKÝCH VYSOKOŠKOLÁKOV. ROZHOVOR S POLITOLÓGOM MICHALOM HORSKÝM

PATRIK DUBOVSKÝ

Študenti humanitných odborov Univerzity Komenského v Bratislave v polovici 60. rokov minulého storočia svojimi názormi a tvorbou predbehali obrodný proces o 3 – 4 roky. Hádam najväčším dôkazom toho je príbeh študentského vysokoškolského časopisu *Echo*.

Echo sa zrodilo ako cvičný časopis poslucháčov katedry novinarstva na Filozofickej fakulte UK (FF UK) v Bratislave (1963 – 1964). Prvé číslo vyšlo 8. apríla 1964 s „nadtitulom“ *Mladý novinár* a s úvodníkom pod názvom *Konečne*. V čele redakcie bol študent žurnalistiky Peter Zeman, príspevky písali aj ďalší poslucháči.

Už prvé dve čísla časopisu, ktoré s mesačnou periodicitou vyšli v náklade 200 kusov, mali ohlas, a tak „echári“ pripravili pred prázdninami rozšírené tretie číslo v náklade 2 000 kusov, ktoré kolportovali medzi bratislavskými vysokoškolkami. Povolenie na vydávanie tak veľkého nákladu a na jeho kolportovanie však nemali, takže tlačiareň nebola ochotná ďalej tlačiť nepovolené noviny a fakulta zároveň odmietla financovať náklad, ktorý nezodpovedal cvičnému časopisu.

Myšlienka študentského časopisu však nezahynula, pretože Peter Zeman pokračoval v úsilí získať oprávnenie na jeho vydávanie. O časopis sa zasadila a mládežnícka organizácia a po opakovaných apeloch napokon v novembri 1965 Vysokoškolský okresný výbor Československého zväzu mládeže (ČZM) povolenie získal a *Echo* sa tak podarilo obnoviť.

Prvé číslo už pod inovovaným názvom *Echo bratislavských vysokoškolákov* vyšlo 20. januára 1966, zludovený názov *Echo* však zostal. Časopis začal vychádzať už ako dvojtýždenník, zväčša na šiestich stranách, a taktiež vo väčšom náklade, medzi 5 000 až 10 000 kusmi. Redaktori a spolupracovníci,

Úvodná strana prvého čísla *Echa* z 8. apríla 1964 (Zdroj: *Echo*)

neskôr skupina vysokoškolákov – kolportérov, predávali noviny sami, keďže oficiálna Poštová novinová služba rozširovanie odmietla.

Noviny svojím menom formálne zaštitil Vladimír Kačáni, asistent na Filozofickej fakulte UK, neskôr túto rolu predsedu redakčnej rady vykonával Ján Škovran. Peter Zeman, v tom čase už slovenský redaktor celoštátneho časopisu *Student*, v tiráži figurovať nemohol – nadšencom, ktorí sa pustili do tvorby novín, však pomáhal. Peter Zeman sa k šéfredaktorstvu vrátil v roku 1968. Výkonným redaktorom sa stal poslucháč filozofie Martin Bútora, do okruhu spolupracovníkov spočiatku patrili Oľga Suchalová-Bednárová, Ladislav Volko, Jana Madunicová, neskôr sa k redakčnému kruhu ako výrazné osobnosti pridali Peter Hermann a Michal Horský, výtvarným redaktorom bol Ivan Marko, fotografiám

sa venovala Milota Havránková, autor-sky sa v *Echu* profilovali Milan Zemko, Ivan Marton, Martin Porubjak, Zuzana Szatmáry, Oľga Keltošová a ďalší.

V tretej fáze vydávania časopisu, ktorého hlas naplno zaznel v búrlivom spoločenskom a politickom diani po januári 1968, sa jeho výkonným redaktorom stal Michal Horský, ktorý tak bol akoby rehabilitovaný za predošlé vylúčenie z redakcie. Naďalej s redakciou spolupracovali Peter Hermann a Ivan Marton, autormi článkov boli aj Drahoslav Machala, Štefan Moravčík, Miroslav Pius, Luboš Jurík, Juraj Jakubovič, Luboš Zeman, naďalej prispievali Milan Zemko, Martin Porubjak a Martin Bútora, ktorý medzičasom prešiel do redakcie *Kultúrneho života*.

Noviny si už v rokoch 1966 – 1967 získali popularitu a názorovou jedinečnosťou i redakčným spracovaním a svojím prereformným zameraním

vyvolávali kritické reakcie u konzervatívnej časti KSS. Totiž napríklad Martin Bútora ani Michal Horský neboli členmi KSS a oboch už vtedy postihli zákazy nariadené Vysokoškolským výborom KSS v súčinnosti so štátnym Tlačovým dozorom. To bolo tiež príčinou, že *Echo bratislavských vysokoškolákov* v roku 1967 narážalo na prekážky, takže posledné číslo po prieťahoch vyšlo v Košiciach. V roku 1968 po nástupe československej jari činnosť redakcie *Echa* nabrala znova na obrátkach.

V tomto kritickom roku, ale i v predchádzajúcom období *Echo* vyniklo svojou odvahou, originalitou a bystrosťou analýzy. Je známe svojimi dialógmi s osobnosťami ako prof. Ota Šik¹, Zora Jesenská², Anton Hykisch³, Ivan Dérer⁴, ale aj s kritikmi režimu, ako boli Ivan Klíma⁵, Ludvík Vaculík⁶ a Pavel Kohout⁷, a tiež s kresťanmi. Vý-

- 1 Ota Šik (1919 – 2004), počas druhej svetovej vojny vstúpil do KSČ, následne bol väznený v nacistickom koncentračnom tábore. Počas komunistického režimu pôsobil ako ekonóm, neskôr riaditeľ Ekonomického ústavu ČSAV, ako člen ÚV KSČ a od roku 1964 mal na starosti ekonomické reformy. Od roku 1968 bol podpredsedom vlády pre ekonomické reformy, čo vzbudilo kritiku Moskvy. Po okupácii emigroval do Švajčiarska, kde dlhodobo pôsobil ako profesor ekonómie v St. Gallen.
- 2 Zora Jesenská (1909 – 1972), bola slovenskou spisovateľkou, prekladateľkou literatúry z viacerých jazykov, publicistkou, literárnou kritičkou, knižnou redaktorkou. Pracovala v ženskom spolku Živena. Pôsobila v Martine a v Bratislave. V roku 1967 získala titul zaslúžilá umelkyňa. Kritizovala okupáciu Československa, za čo bola počas normalizácie prenasledovaná a vylúčená z tvorivého diania.
- 3 Anton Hykisch (1932), slovenský spisovateľ a dramatik, autor literatúry pre deti a mládež, politik a diplomat. Za pokus o útek na Západ bol komunistami perzekvovaný. Ako ekonóm pracoval vo viacerých funkciách, postupne sa prepracoval na významného spisovateľa tzv. generácie 1956. Jeho diela komunisti odmietali, no postupne sa presadili u verejnosti. Pôsobil i ako redaktor československého rozhlasu a po novembri 1989 ako riaditeľ vydavateľstva Mladé letá, neskôr ako veľvyslanec SR v Kanade.
- 4 Ivan Dérer (1884 – 1973), pochádzal z uvedomelej slovenskej rodiny, vyštudoval právo v Budapešti. Neskôr pôsobil v redakcii novín *Slovenský hlásnik*, začo bol prenasledovaný. V roku 1918 bol spolutvorcom a signatárom Martinskej deklarácie, neskôr poslancom Národného zhromaždenia a pracoval na Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska. Do roku 1938 pracoval vo viacerých ministerských funkciách vlády ČSR. Bol členom ČSSD strany robotníckej, istý čas jej podpredsedom. Počas protifašistického odboja bol nacistami väznený. Po vojne sa stal čestným predsedom Strany práce a pôsobil aj ako predseda Najvyššieho súdu. Komunisti ho prenasledovali a rok väznili. Je autorom pamätí s názvom *Antifierlinger I, II* a laureátom Radu republiky a Radu T. G. Masaryka.
- 5 Ivan Klíma (1931), český spisovateľ, literárny redaktor, publicista a disident, jeden z najprekladanejších českých autorov, laureát Ceny Franza Kafku, Ceny Ferdinanda Peroutku, Ceny Karla Čapka a Ceny Magnesia Litera. Ako dieťa židovského pôvodu bol väznený v nacistickom koncentračnom tábore. Bol členom KSČ, z ktorej bol v roku 1967, resp. roku 1970 vylúčený a počas normalizácie sa nemohol tvorivo uplatniť. Publikoval preto v samizdatoch a v exilových vydavateľstvách. Po roku 1989 spoluzaložil Obec spisovateľov a bol predsedom českého Pen klubu.
- 6 Ludvík Vaculík (1926 – 2015), začínal ako jeden z Baťových „mladých mužov“. Po skončení Vysokej školy politickej a sociálnej bol redaktorom *Rudého práva*, neskôr *Lidových novín* a československého rozhlasu. Vstúpil do KSČ, no v roku 1967 mal na IV. zjazde spisovateľov kritický prejav, za ktorý bol z KSČ vylúčený. V roku 1968 vydal manifest „2000 slov“, čo ho za normalizácie stálo možnosť ďalej verejne tvoriť. Neemigroval, ale založil samizdatové vydávanie kníh s názvom *Edice petlice* a podpísal Chartu 77. Je laureátom Štátnej ceny za literatúru a Radu T. G. Masaryka.
- 7 Pavel Kohout (1928), v mladosti začínal ako presvedčený komunist a člen ÚV ČZM ako aj ÚV Zväzu československých spisovateľov a písal a pracoval v duchu komunistickej ideológie. Svoj prerod zakončil kritickým vystúpením na IV. zjazde československých spisovateľov v roku 1967, kde prečítal kritický list Alexandra Solženicyna, začo bol stranícky potrestaný. V roku 1968 sa však stal osobnosťou tzv. Pražskej jari, no už v roku 1969 bol z KSČ aj Zväzu československých spisovateľov vylúčený. V 70. rokoch boli jeho diela cenzurované a Kohout stál pri zrode Charty 77. V roku 1978 ho režim pustil do Rakúska, no zabránili mu v návrate. V roku 1980 získal Pavel Kohout rakúske občianstvo.

borné politické i historické úvahy písal Milan Zemko, jeden z jeho článkov prelomil tabu spojené so vznikom ČSR v roku 1918. V *Echu* vychádzali skvelé reportáže o nonkonformných podujatiach, napr. Pochod na Devín a Bradlo, Medzinárodný seminár redaktorov vysokoškolskej tlače vo V-klube či úvahy ako *Jediný cieľ ČSFSR*,⁸ *Demokracia a tolerancia*, *Problém opozície u nás*, *Demokracia pod psa?* či *Besedy k SNP*. Jeden z úvodníkov v roku 1966 napísal Gustáv Husák⁹ a dal mu názov: *O hľadani pravdy...*

Dňa 30. júna 1968 uprostred akcelerujúceho času vyšlo posledné regulárne číslo *Echa* so sloganom: *Dovidenia v septembri*. Redakcia doplnila želanie: *„Všetkým verným čitateľom Echa prajeme na prázdniny veľa síl v boji proti konzervatívcom v ich rodných mestách a dedinách.“* No toto želanie sa zrútilo v noci z 20. na 21. augusta 1968. Ku cti redakcii *Echa* slúži, že už 30. augusta vychádza *Echo okupovaných vysokoškolákov*, v podstate už ako samizdat. V hektike dní a náraste násilia okupantov, ako aj servilnosti kolaborantov sa redakcia ešte vzopala a pripravila ironicky nazvané číslo *Echo oslobodených vysokoškolákov*. Toto vydanie *Echa* však „dobrovoľne“ rukami Michala Horského a Baltazára Dubeňa¹⁰ skončilo v Dunaji. Po okupácii si redaktori veľmi ťažko hľadali adekvátne zamestnanie. Peter Zeman navela získal prácu vo vydavateľstve Šport, Michal Horský sa zamestnal v Pamiatkovom ústave, Martinovi Bútorovi sa podarilo umiestniť ako do-

kumentaristovi vo Výskumnom ústave práce a po odmietnutí hlasovať na verejnej schôdzi ústavu za Antichartu zakotvil ako sociológ a pracoval v protialkoholicko poradni. No ako sa napokon vyjadril prvý šéfredaktor *Echa* Peter Zeman: *„Boli to krásne študentské časy, plné nadšenia.“*

ZAHATENÁ GENERÁCIA

Možno konštatovať, že redaktorov *Echa* spájala počas ich novinárskej tvorby pred rokom 1968 spoločná realita, a keďže svoje vysokoškolské štúdiá viac-menej končili v kritickom období rokov 1968 – 1970, „postihla“ ich podobná realita i po ukončení štúdia a hľadani si profesijného uplatnenia. Biľag „echára“ prakticky väčšine z nich zahatal adekvátne odborné zúčinenie ich štúdiá, a to na dlhých dvadsať rokov ich produktívneho veku. Možno tak hovoriť o „zahatenej generácii“ slovenských a českých mladých intelektuálov, spisovateľov, historikov, žurnalistov, sociológov – a to nielen tých, ktorých Michal Horský menuje v tomto rozhovore, seba nevynímajúc. Tieto stratené dve dekády rokov 1969 – 1989, ktoré táto generácia vysokoškolákov obrodneho procesu prežila za onou „haťou“, bola ich osobná tragická realita tzv. normalizácie, ale i tragédia a strata slovenskej spoločnosti. Spoločná realita ich však spojila počas novembrových zmien roku 1989 a udalostiach nasledujúcich, kedy sa zasa viacerí z nich zapojili do práce Verejnosti proti násiliu (VPN) a do reforiem politických a štátnych inštitúcií, respektíve stali sa

Historik Milan Zemko

(Zdroj: www.aktuality.sk)

aktívnymi členmi ponovembrových zákonodarných, exekutívnych telies a odborných a umeleckých inštitúcií demokratizujúcej sa spoločnosti.

Peter Zeman (1942) vyštudoval žurnalistiku na FF UK v Bratislave. V rokoch 1963/64 a 1968 bol šéfredaktorom časopisu *Echo bratislavských vysokoškolákov*. Počas okupácie od roku 1968 ho ÚV KSČ zaradil medzi exponentov a predstaviteľov pravice. Počas normalizácie po prvotných ťažkostiach sa zamestnal vo vydavateľstve Šport. Od roku 1990 bol predsedom Slovenského syndikátu novinárov (SSN). V tom istom roku bol koptovaný do Snemovne ľudu Federálneho zhromaždenia za Verejnosť proti násiliu (VPN). Od septembra 1990 do mája 1991 bol ako nominant koalície VPN, Kresťanskodemokratické hnutie (KDH) a Demokratická strana (DS) riaditeľom Slovenskej televízie. Z funkcie abdikoval a stal sa riaditeľom Tlačového a informačného odboru

8 Československá federatívna socialistická republika.

9 Gustáv Husák (1913 – 1991), komunistický funkcionár, politik a štátnik. Člen KSČ od roku 1933. Člen V. ilegálneho ÚV KSS a SNR. V roku 1945 povereník vnútra, neskôr povereník dopravy a techniky. V rokoch 1946 – 1950 predseda Zboru povereníkov a súčasne povereník pôdohospodárstva (1948) a povereník výživy (1949). V rokoch 1949 – 1950 riaditeľ Slovenského úradu pre veci cirkevné. Člen predsedníctva ÚV KSS (1945 – 1950), ÚV KSČ (1949 – 1951), poslanec Národného zhromaždenia (1945 – 1951) a člen SNR (1945 – 1950). V roku 1951 zatknutý a v procese s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami (1954) odsúdený na doživotie. V roku 1960 prepustený z väzby a o tri roky rehabilitovaný. V roku 1968 sa stal podpredsedom vlády ČSSR a 1. tajomníkom ÚV KSS (1968 – 1969). V rokoch 1969 – 1987 1. (generálny) tajomník ÚV KSČ a v rokoch 1975 – 1989 prezident ČSSR.

10 Baltazár Dubeň (1937), stál na čele Vysokoškolského výboru ČSM ako vydavateľa *Echa* od roku 1966 a spolupracoval s redakciou až do ukončenia vydávania novin. Bol členom KSS a po politickej zmene v roku 1968 poslancom SNR, po federalizácii ČSSR bol od januára 1969 poslancom FZ. V máji 1970 na tento post pod politickým tlakom rezignoval. Po roku 1989 bol v druhej vláde Vladimíra Mečiara od júna 1992 štátnym tajomníkom Ministerstva školstva SR.

Úvaha o kontroverzných témach – Echo z decembra 1966 (Zdroj: Echo)

Ministerstva medzinárodných vzťahov SR. V roku 1996 sa vrátil do SSN a stal sa jeho tajomníkom.

Martin Bútora (1944) vyštudoval filozofiu a sociológiu na FF UK v Bratislave. V rokoch 1966 – 1967 bol redaktorom, respektíve výkonným redaktorom časopisu *Echo bratislavských vysokoškolákov*. V rokoch 1967 – 1969 pracoval v redakciách *Reflex* a *Kultúrny život*, po okupácii bol v politickej nemilosti režimu. Do roku 1977 pracoval ako dokumentarista vo Výskumnom

ústave práce, a keďže v tomto roku odmietol hlasovať za odsúdenie Charty 77 (za tzv. antichartu), bol z práce vyhodnený. V rokoch 1977 – 1988 tak mohol pracovať v Protialkoholickej poradni ako terapeut a sociológ. Popri tom pôsobil medzi nezávislými sociológmi a spisovateľmi, kritickými voči komunistickému režimu. V roku 1989 bol jedným zo spoluzakladateľov hnutia VPN, členom Koordinačného centra VPN, a na jar roku 1990 redaktorom a spoluautorom programu VPN

Šanca pre Slovensko. V rokoch 1990 – 1992 pracoval ako poradca československého prezidenta Václava Havla a riaditeľ Sekcie pre ľudské práva Kancelárie prezidenta. V rokoch 1993 – 1998 pôsobil na Katedre politológie Trnavskej univerzity. V roku 1997 sa stal spoluzakladateľom a prezidentom Inštitútu pre verejné otázky (IVO), kde pracoval aj po roku 2003. V rokoch 1999 – 2003 pôsobil ako veľvyslanec SR v USA. Od roku 2014 pracoval ako poradca prezidenta SR Andreja Kisku.

Milan Zemko (1944 – 2015) vyštudoval filozofiu a históriu na FF UK v Bratislave. Počas štúdia vstúpil do KSS, no kvôli kritike okupácie Československa bol z nej v roku 1968 vylúčený, ako aj v roku 1970 z postgraduálneho štúdia na FF UK. Odvtedy nemohol publikovať až do konca 80. rokov 20. storočia, kedy pracoval v redakcii *Slovenských pohľadov*. Po novembri 1989 do roku 1990 pôsobil na FF UK, v roku 1990 bol kooptovaný, resp. bol za VPN zvolený za poslanca Slovenskej národnej rady (SNR) a stal sa jej podpredsedom. Organizoval semináre o kontroverzných témach slovenských dejín. Ako politik sa priklonil k rozdeleniu ČSFR. Od roku 1992 do roku 1993 pracoval v Politologickom kabineťe SAV. Od roku 1993 do roku 1997 pracoval ako riaditeľ odboru vnútornej politiky kancelárie prezidenta SR Michala Kováča. Potom pracoval v Historickom ústave SAV, kde sa zaoberal politickými dejinami Československa a Slovenska v rokoch 1918 – 1945.

V rokoch 2001 – 2005 bol členom predsedníctva SAV. Milan Zemko je dvojnásobným laureátom Ceny SAV. Je autorom viacerých historických, popularizačných a politologických odborných publikácií a štúdií.

Martin Porubjak (1944 – 2015) vyštudoval dramaturgiu a divadelnú vedu na Divadelnej fakulte VŠMU. Následne pôsobil v Divadle na Korze. Po jeho zrušení za silnejúcej normalizácie v roku 1971 pracoval v Ústave slovenskej literatúry SAV, neskôr v Umenovednom ústave SAV a v Osvetovom ústave v Bratislave. Zaslúžil sa o rozvoj ochotníckeho divadla v Bratislave a Slovensku.

vensku a malých javiskových foriem. Niekoľko rokov mal zakázané publikovať. Od roku 1983 sa do divadelníctva vrátil a pôsobil v Divadle SNP v Martine. Bol autorom mnohých divadelných hier a prekladov hier ako aj filmových scenárov a televíznych inscenácií a o divadelníctve aj publikoval. Spolupracoval s viacerými divadlami na Slovensku, v Rakúsku a v Česku, ako aj na divadelných festivaloch v Nemecku. Pracoval i ako divadelný a filmový režisér. Od roku 1990 pracoval ako dramaturg v SND i ako pedagóg na Divadelnej fakulte VŠMU v Bratislave a uvádzal divákovi dovedy zaznávaných autorov. Martin Porubjak bol spoluzakladateľom VPN a v rokoch 1991 – 1992 bol podpredsedom vlády SR. Bol aktívnym členom umeleckého hnutia Zachráňme kultúru.

Posledným výkonným redaktorom *Echa* v roku 1968 bol Michal Horský (1943 – 2018), ktorý vyštudoval históriu a filozofiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V rokoch 1966 – 1968 ako vysokoškolák pracoval v redakcii časopisu *Echo slovenských vysokoškolákov*. Činnosť v tomto časopise ho po okupácii uvrhla do nemilosti husákovského režimu. V rokoch normalizácie Michal Horský pracoval v Slovenskom ústave pamiatkovej starostlivosti a ochrany krajiny. Spolupracoval napríklad na súpise pamiatok na Slovensku. Zúčastňoval sa aktivít Stromu života na Kláštorisku v Slovenskom raji. Počas Nežnej revolúcie pôsobil v Koordinačnom centre VPN a v občasníku *Verejnoscť*. V roku 1990 bol šéfom volebnej kampane VPN. V rokoch 1990 – 1992 sa za VPN stal poslancom Snemovne národov Federálneho zhromaždenia (FZ) ČSFR a pracoval ako člen ústavnoprávneho výboru FZ. V roku 1992 patril k zakladateľom Trnavskej univerzity (TU) v Trnave a do roku 2006 prednášal na Katedre politológie TU. Spolupracoval s Nadáciou Milana Šimečku v Bratislave. Neskôr v rokoch 2008 – 2009 pôsobil ako politológ na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Posledné dve desaťročia sa venoval politickej publicistike. V roku 2016 mu

Michal Horský ako hosť diskusného večera ÚPN (Foto: ÚPN)

vyšla kniha *Politické hry*. Niekoľko rokov sa u Michala Horského v Trnave stretávali politici, politológovia a historici na neformálnych stretnutiach. V decembri 2015 bol politológ Michal Horský hosťom diskusného večera ÚPN na tému *November 1989 a VPN*. Zomrel 18. marca 2018 v Trnave.

Čo si M. Horský myslel o „časoch *Echa*“, prináša nasledujúci rozhovor, ktorý s ním nahral Ústav pamäti národa na sklonku jeho života.

V akej politickej a spoločenskej atmosfére a stave vysokoškolského života vzniklo *Echo*?

Echo bratislavských vysokoškolákov má svojho duchovného otca v cvičnom časopise študentov Katedry novinarstva Filozofickej fakulty UK z roku 1964. Ako sa vyvíjala politická atmosféra v krajine, tak sa rozhodla Komunistická strana Slovenska pre „vypúšťanie ventilov a pary“, a to aj kvôli názorom mladých ľudí. Dôsledkom i symbolom toho bol vznik *Echa*. Stalo sa to spoločne so vznikom Vysokoškolského výboru ČSM, resp. ČZM (Československý svaz mládeže; Československý zväz mládeže), ktorý na tú dobu bol pozitívne a progresívne novum, pretože sa rozbil mýtus o jednotnej mládežníckej organizácii. Dnes mladí ľudia si

ťažko vedia predstaviť, že v tom čase ak niekto povedal, že je za to, aby v rámci ČZM bol federatívny Zväz učňovskej mládeže alebo napr. Zväz vysokoškolskej mládeže, tak toho považovali za rozbíjača, revizionistu. Doba až v druhej polovici 60. rokov dospela do štádia, že ČZM samé a jeho ústredné orgány, samozrejme na pokyn komunistickej strany, založili a začali prevádzkovať osobitné výbory pre vysokoškolákov. V roku 1965 vznikol v Bratislave aj Vysokoškolský klub (V-klub), kde boli tie najparádnejšie tancovačky. Okrem V-klubu vznikol aj študentský podnik služieb ESO, kde sa študent alebo študentka mohli prihlásiť na jeden deň na upratovanie a mohli si privyrobiť peniažky.

Kto bol s vami v kolektíve, ktorý rozbíhal *Echo* a ako sa začalo profilovať?

Echo sa nieslo v jednom veľkom balíku spomenutých zmien a nových inštitútov vysokoškolákov. Treba povedať, že na začiatku v rámci Vysokoškolského výboru boli poverení dvaja ľudia, aby pretransformovali ročníkové noviny Katedry žurnalistiky na *Echo*. Tie prvé, najťažšie a najzložitejšie kroky v roku 1966 urobili Peter Zeman, poslucháč 3. ročníka vtedajšej

katedry žurnalistiky, a Martin Bútora, poslucháč 3. ročníka katedry filozofie a histórie. Tiež je príslovečné, že pôvodne cvičný časopis vysokoškolských žurnalistov sa postupom času a zmenou atmosféry v krajine menil na takú drobnú študentskú opozičnú revoltu. *Echo* bolo takpovediac „osobnostné“, stálo za ním veľa osobných postojov redaktorov a autorov článkov. Ak môžem trochu odbočiť... V 60. rokoch sa komunisti triedili na komunistov tzv. slušných, ktorí často zakryli aj opozičné aktivity nestráničkov a revoltu, ako aj na tzv. stalínčikov, ktorí na Slovensku bezmedzne podporovali Ústredný výbor KSS, v čele ktorého

v tej dobe stáli súdruhovia – prereformne orientovaný Alexander Dubček¹¹ i dogmatik Vasil Biľak.¹² Proti tejto mocnosti sa okrem niektorých žurnalistov, spisovateľov a ďalších umelcov postupne grupovala malá skupinka študentov „Generácie 60“, ktorá mala niekoľko ohnísk. Jedno ohnisko bolo nepochybne najpolitickéjšie – *Echo*. Druhé ohnisko, ktoré sa usilovalo o úplne inú divadelnú kultúru, bolo bájne *Divadlo na Korze*, ktoré našlo v *Echu* „tribúnu“ na pravidelné uverejňovanie recenzií a článkov od Milana Lasicu, Júliusa Satinského, Stana Dančiaka, či Mariána Labudu. K tomuto sa pridávali vysokoškoláci

predovšetkým humanitných odborov Univerzity Komenského a tiež mladí literáti, spisovatelia, básnici, predovšetkým generácia Osamelých bežcov, ktorá sa koncom 60. rokov etablovala v časopise *Mladá tvorba*.

Predsa len, bol tu komunistický režim. Išlo o nejakú predzvesť blížiaceho sa obdobia reforiem alebo istú schizofréniu doby a ľudí?

To bola proste sila, ktorú z pozadia nepriamo istým spôsobom podporovali aj zrelé osobnosti, ktoré integroval *Kultúrny život*, spisovatelia ako Mňačko¹³, básnici ako Válek¹⁴ či Novomeský¹⁵, a povedzme politici 60.

- 11 Alexander Dubček (1921 – 1992), komunistický funkcionár a politik. Do KSČ vstúpil v roku 1939 a od roku 1951 bol vedúcim tajomníkom OV KSS v Trenčíne. Začal pracovať v aparáte ÚV KSS a neskôr sa stal vedúcim krajským tajomníkom KSS v Banskej Bystrici, okrem toho bol v rokoch 1951 – 1955 aj poslancom NZ. V apríli 1955 ho zvolili za člena ÚV KSS, v roku 1958 aj za člena ÚV KSČ. Následne sa stal vedúcim tajomníkom KV KSS v Bratislave a v roku 1960 aj tajomníkom ÚV KSČ pre priemysel a bol znova zvolený do NZ. Po nezhodách s prvým tajomníkom ÚV KSČ A. Novotným bol premiestnený do funkcie tajomníka ÚV KSS, v roku 1963 sa stal prvým tajomníkom ÚV KSS. V januári 1968 bol zvolený za prvého tajomníka ÚV KSČ a stal sa hlavnou tvárou demokratizačného procesu v Československu. Po intervencii vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR bol zatknutý a premiestnený do Moskvy, kde absolvoval tzv. moskovské rokovania. V apríli 1969 rezignoval na funkciu prvého tajomníka a nahradil ho G. Husák. Dubček ešte pol roka zastával post predsedu FZ, no vzdal sa členstva v ÚV KSČ. Po krátkom pôsobení vo funkcii veľvyslancu v Turecku ho v roku 1970 vylúčili z KSČ. Nastúpil ako mechanizátor do štátnych lesov, kde pracoval do roku 1985. V decembri 1989 sa stal predsedom FZ a na jar roku 1992 predsedom Sociálnodemokratickej strany Slovenska. Dňa 1. 9. 1992 pri autohavárii utrpel zranenia, ktorým 7. 11. 1992 podľahol.
- 12 Vasil Biľak (1917 – 2014), slovenský komunistický politik a ideológ. Počas SNP bol zranený. V roku 1945 vstúpil do KSČ. Absolvoval Vysokú školu politickú ÚV KSČ a stal sa členom ÚV KSČ i ÚV KSS. Z kraja sa v štruktúre KSČ prepracoval na poslancu SNR, neskôr NZ, resp. po roku 1969 Federálneho zhromaždenia. Pôsobil i v Zbore povereníkov a vo vláde ČSSR. Biľak bol politicky prosovietsky orientovaný, čo prejavil v roku 1956 počas maďarského povstania, resp. v roku 1968 v Československu. Počas obrodného procesu bol zástancom konzervatívnej protireformnej politiky. Bol spolusignatárom pozývacieho listu pre vojská Varšavskej zmluvy na zastavenie obrodného procesu. Spolupodieľal sa na vypracovaní *Poučenia z krízového vývoja v strane a v spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*. Po roku 1968 bol zástancom brežnevovského dogmatizmu. Počas normalizácie do roku 1988 bol tajomníkom ÚV KSČ. V decembri 1989 bol V. Biľak vylúčený z KSČ. Od roku 1991 bol trestne stíhaný za porušenie zákona o ochrane mieru v súvisi s inváziou a okupáciou Československa v roku 1968, ktorá mala za následok vyše sto obetí. V roku 2011 bol súdny proces zastavený a V. Biľak nebol nikdy potrestaný.
- 13 Ladislav Mňačko (1919 – 1994), vyučil sa za predavača v lekárnii, počas režimu 1. SR bol väznený v koncentračnom tábore a bol i partizánom na Valašsku. Neskôr sa vypracoval na kritického a odvážneho novinára a spisovateľa, zvyrazňoval sociálne a morálne aspekty života. Pracoval v *Rudom práve*, *Pravde* a *Kultúrnom živote*. V roku 1967 bol za proizraelské postoje zbavený československého občianstva a v roku 1968 musel emigrovať kvôli svojej kritike okupácie Československa. Žil v Izraeli, pred novembrom 1989 v Rakúsku, kde získal občianstvo. Po páde režimu sa vrátil na Slovensko. Je autorom kritických diel ako napríklad *Smrť sa volá Engelchen, Ako chutí moc, Agresori a Súdruh Münchenhausen*.
- 14 Miroslav Válek (1927 – 1991), významný slovenský básnik, publicista a prekladateľ, neskôr komunistický politik. Spoluzakladateľ literárnych časopisov *Mladá tvorba* a *Romboid*. Vstúpil do KSČ a neskôr pracoval ako tajomník, resp. predseda Zväzu slovenských spisovateľov. Od roku 1969 bol ministrom kultúry SSR a členom ÚV KSS. Počas normalizácie, ku ktorej sa politicky hlásil pôsobil aj ako poslanec FZ, neskôr SNR. Ako básnik mal výhrady k niektorým aspektom normalizačnej politiky, no ako politik ju udržoval. M. Válek zožal kritiku za spoluúčasť v komisii, ktorá riadila zásah proti Sviečkovej manifestácii v Bratislave v marci 1988. Pred novembrom 1989 ešte zastával funkciu predsedu Zväzu československých spisovateľov. Váľkove diela boli prekladané do viacerých jazykov.
- 15 Ladislav Novomeský (1904 – 1976), básnik, komunistický funkcionár a politik. Člen KSČ od roku 1925. Člen V. ilegálneho ÚV KSS a SNR. V rokoch 1945 – 1950 povereník školstva a osvetu. V roku 1951 zatknutý a obvinený z tzv. buržoázneho nacionalizmu. Ako svedok vystupoval v procese s Rudolfom Slánským a spol. V roku 1954 v procese s G. Husákom odsúdený na 10 rokov väzenia. V roku 1955 mu bol trest prerušený a neskôr bol podmienčne prepustený. V roku 1963 rehabilitovaný. Pôsobil v Ústave slovenskej literatúry SAV, Slovenskom zväze spisovateľov a bol predsedom Matice slovenskej.

Titulná strana *Echa* s článkom Milana Zemka k výročí vzniku ČSR z 28. októbra 1966 (Zdroj: *Echo*)

rokov, medzi nimi aj Gustáv Husák. V tej dobe, keď ste došli do Bratislavy,

tak to bolo more amorfnych ľudí, plus menšia časť inštitúcií, predovšetkým

- 16 Adam Michnik (1946), historik a od roku 1989 spoluzakladateľ a šéfredaktor poľského denníka *Gazeta Wyborcza*. Počas komunistického režimu v Poľsku bol ako jeho oponent šesť rokov väznený. V roku 1976 spoluzakladal Radu obrany robotníkov a neskôr bol osobnosťou nezávislých odborov Solidarita. V roku 1989 sa stal členom prvého postkomunistického poľského parlamentu. Je autorom niekoľkých kníh, ktoré vyšli aj v slovenskom preklade vo vydavateľstve Kalligram. V roku 2003 dostal Rad T. G. Masaryka III. triedy.
- 17 Rudi Dutschke (1940 – 1979) bol jedným z najznámejších vodcov študentského hnutia 60. rokov 20. storočia v NSR. V rokoch 1961 – 1966 študoval sociológiu na Slobodnej univerzite v Západnom Berlíne. Založil radikálnu skupinu *Subverzívna akcia*, zoskupil okolo seba extrémne ľavicových študentov a organizoval protestné a pacifistické akcie a kongresy. V roku 1968 prežil atentát na svoju osobu. Neskôr sa kontaktoval s východonemeckými disidentmi. Zaujímalo ho o proces československej jari. Napokon pôsobil ako docent sociológie v Dánsku. Celý život zastával nekonvenčné a extrémne ľavicové názory a postoje. Zomrel na pretrvávajúce následky atentátu z roku 1968 ako 39-ročný.

Akadémia vied, ktorá presadzovala to, čo jej na vtedajšej Hlbokej ulici (sídlo ÚV KSS) signalizovali, čo môžu a čo nemôžu. Veci sa hýbali aj v našom okolí, a študenti v nich mali svoje slovo. V Prahe opakovane dochádzalo k zrážkam medzi študentmi a bezpečnosťou, najvypuklejšie sa to prejavilo na jeseň 1967 počas tzv. Strahovských udalostí alebo počas sprievodov študentov k soche K. H. Máchu na pražskom Petříně. V Poľsku v roku 1968 vzniklo mohutné vysokoškolské hnutie, jedným z predstaviteľov ktorého bol neskorší líder demokratickej opozície Adam Michnik.¹⁶ V západnom Nemecku bol jedným z lídrov radikálnej ľavice Rudi Dutschke¹⁷, ktorý sa stal idolom aj časti východonemeckých vysokoškolákov a na ktorého bol spáchaný aj atentát.

V tomto hodnotovo-ideovom prúde sa ocitlo aj *Echo*, ktoré v roku 1968 bolo pri niekoľkých významných demonštráciách na podporu obrodného procesu. Organizačne sa *Echo* podieľalo na stretnutí vysokoškolákov v Parku kultúry a oddychu, kde vystúpil aj Gustáv Husák, vtedajší podpredseda vlády s pamätnou vetou, že hranice majú byť otvorené, a nie zatvorené, ktorú o rok na to zmenil na výrok: „*Hranice nie sú žiadne korz*.“ V rámci týchto udalostí prirodzene *Echo* vydalo niekoľko nie bezvýznamných článkov, ktoré zaregistrovala celá vtedajšia publicistická spoločnosť.

Mali ste nejaké vyhranené ideové pozadie, víziu pri tvorbe *Echa*? Súčasníci nám často kládli otázku, akej hodnotovej orientácie a akej ideológie sme sa v tej dobe pridržali,

DOČNÍK III.
1968
30. JÚNA
ENA 1 Kčs

VŠETKÝM VERNÝM ČITATEĽOM PRAJEME NA PRÁZDNINY VEĽA SÍL V BOJI PROTI KONZERVATÍVCOM V ICH RODNÝCH MESTÁCH A DEDINÁCH

DOVIDENIA VINEDIAOD
SEPTEMBRI

od revolúcie k reformám

DIALÓGY

FOTO: ARCHÍV ECHA

s Dr. IVANOM DÉREROM

DÉREROM

Členom študentskej organizácie bol v rokoch 1934 – 1938 vyštudoval odbor čeština – slovenčina – francúzština na FF KU v Prahe a následne dva roky študoval na Sorbonne v Paríži. Počas druhej svetovej vojny vstúpil do KSČ a zapojil sa do SNP. Tvorbou patrí do okruhu modernej slovenskej prózy. Venoval sa reflexii druhej svetovej vojny, fašizmu a násilnia. Neskôr sa venoval vízií sociálne spravodlivého sveta, napr. v kolektívizácii. Keď precitol, dozrieva v kritickom poňatí komunizmu a definitívne sa prikláňa k hodnote slobody. Do roku 1963 bol lojálny režimu, pracoval v rôznych funkciách v žurnalistike, literatúre a filme. V roku 1969 získal titul zaslužilý umelec a pracoval ako šéfredaktor *Literárneho života*. Po odstavení Dubčeka vystúpil z KSČ a proti okupácii a odvtedy bol v nemilosti normalizácie. Podpísal Chartu 77, knihy mu vychádzali v exilových vydavateľstvách a publikoval v samizdatoch. Koncom 80. rokov bol členom Hnutia za občiansku slobodu (HOS). V roku 1990 získal in memoriam Národnú cenu SR a Rad T. G. Masaryka I. triedy a v roku 1996 Rad Ludovíta Štúra I. triedy in memoriam. Po Tatarkovi je pomenovaná literárna Cena Deákovi Tatarku, ktorá sa udeľuje za „výnimočné dielo humanistickej tradície“.

Posledné slobodné Echo z 30. júna 1968, na titulnej strane rozhovor s Ivanom Dérerom (Zdroj: Echo)

také dôsledky, že celú jeseň žiadne číslo Echa nevyšlo. Trikrát sme ho prerobili, až sme nakoniec vydali dvojčíslo v decembri 1967, kde

vyšiel napríklad aj rozsiahly rozhovor s Dominikom Tatarkom²¹ ako prepis besedy s ním na Filozofickej fakulte UK, ktorý urobil Martin

21 Dominik Tatarka (1913 – 1989) v rokoch 1934 – 1938 vyštudoval odbor čeština – slovenčina – francúzština na FF KU v Prahe a následne dva roky študoval na Sorbonne v Paríži. Počas druhej svetovej vojny vstúpil do KSČ a zapojil sa do SNP. Tvorbou patrí do okruhu modernej slovenskej prózy. Venoval sa reflexii druhej svetovej vojny, fašizmu a násilnia. Neskôr sa venoval vízií sociálne spravodlivého sveta, napr. v kolektívizácii. Keď precitol, dozrieva v kritickom poňatí komunizmu a definitívne sa prikláňa k hodnote slobody. Do roku 1963 bol lojálny režimu, pracoval v rôznych funkciách v žurnalistike, literatúre a filme. V roku 1969 získal titul zaslužilý umelec a pracoval ako šéfredaktor *Literárneho života*. Po odstavení Dubčeka vystúpil z KSČ a proti okupácii a odvtedy bol v nemilosti normalizácie. Podpísal Chartu 77, knihy mu vychádzali v exilových vydavateľstvách a publikoval v samizdatoch. Koncom 80. rokov bol členom Hnutia za občiansku slobodu (HOS). V roku 1990 získal in memoriam Národnú cenu SR a Rad T. G. Masaryka I. triedy a v roku 1996 Rad Ludovíta Štúra I. triedy in memoriam. Po Tatarkovi je pomenovaná literárna Cena Deákovi Tatarku, ktorá sa udeľuje za „výnimočné dielo humanistickej tradície“.

Bútor. To sme ešte netušili, že raz príde doba, keď sa tento spisovateľ ocitne na indexe a bude mať zákaz hovoriť o čomkoľvek.

Dá sa akosi obrazne povedať, že zdochýňajúci kôň ešte mohol raz nebezpečne kopnúť, no o pár týždňov sa už oň nik nezaujímal?

Veci sa diali, číslo vyšlo, jediné miesto desiatich, ale malo to predsa len svoje dôsledky, lebo decembrová redakčná rada sa pod tlakom z Vysokoškolského výboru KSS nezhodla na ničom inom, len na tom, že ma vyhodili z redakcie. Skončilo to takýmto drobným eventom/udalosťou, vzhľadom na to, že o pár mesiacov neskôr boli vyhadzované stovky redaktorov. Takže Echo aj týmto naznačilo budúci vývin v slovenskej spoločnosti. Doba bežala ďalej, my ako redakčný kruh sme sa stretávali a často sme rozvíjali klebety z druhej ruky, čo by bolo, keby Dubček porazil Novotného, a snívali sme o tom, čo by sme ako prvé dali do novín a väčšina z nás sa zhodla na tom, že najlepší symbol pádu komunistickej ideológie marxizmu-leninizmu, tvrdej a neskôr mäkšej totality je demontovaná socha Stalina pod vstupom do Bratislavského hradu, opantaná železnými lanami, ktorá desaťročia stála v strede Bratislavy. A hneď v prvom čísle na prvej strane sme uverejnili ležiaceho Stalina omotaného tými železnými lanami. A čo málokto z nás tušil (ale stalo sa to skutočnosťou), je to, že na jar 1968 Vysokoškolský výbor KSS Echo „rehabilitoval“ a tí, čo ma vyhadzovali, ma znovu prijali a stal som sa výkonným redaktorom Echa. Redakcia ma vyslala do Prahy, kde som v apríli 1967 robil krátke roz-

Titulná strana *Echa* z 30. augusta 1968 ako samizdat (Zdroj: *Echo*)

hovory s v tej dobe najpopulárnejšími spisovateľskými osobnosťami Československa, ktoré sa už na jeseň 1967 na 4. zjazde československých spisovateľov otvorene a na plné ústa postavili proti novotnovskej totalite. Páni Klíma, Kohout, Vaculík naozaj

na pár vetách demaskovali falošnosť predošlého režimu, novotnovskej koncepcie destalinizácie, ktorú pretiahol o celé desaťročie na rozdiel od komunistov v Maďarsku, Poľsku, a prostredníctvom nich sme aj jasným spôsobom naznačili, akú ideovú

orientáciu budú mať najbližšie čísla časopisu bratislavských vysokoškolákov. V tom čase autorom preslávenej fotografie J. Stalina bol Miroslav Tuleja. Spolu so mnou sa na tvorbe časopisu, najmä od momentu, keď som sa stal výkonným redaktorom, obrovským spôsobom podieľal poslucháč 4. ročníka žurnalistiky Peter Hermann. Počas celého roku 1968 sa noviny zameriavali na ochranu ľudských práv, a pokiaľ sa nové vedenie štátu postavilo na stranu demokracie, tak redakcia za ním stála. Ale samozrejme vychádzali aj články kritické voči nemu. Venovali sme sa aj téme opozície, ten posun bol výrazný. Tak ako sa v 60. rokoch noviny usilovali v obzvlášť závažných rubrikách dostať na stránku novín „buržoázných nacionalistov“, tak v roku 1968 sme už urobili ten skok, že sme napríklad navštívili v Prahe Ivana Déreera, ministra sociálnej demokracie v časoch prvej republiky.

Mysleli ste si, že to vydrží, že ide o nezvratný proces?

Stretávali sme sa okrem iných osobností napríklad aj sa s ex-povereníkom a jedným z takpovediac zakladateľov československej publicistiky, archeológom profesorom [Štefanom – pozn. P. D.] Janšákom,²² ku ktorému sa mi viažu dve spomienky. Prvou z nich je, že ako v mladosti spoluautor časopisu *Prúdy* stál pevne na obhajobe československej vzájomnosti a štátu a zároveň v tej plejáde osobností, s ktorou sme sa stretávali, to bol jediný politik, ktorý už v apríli/máji v neformálnych rozhovoroch u neho v byte nám hovoril: „*Chlapci neblbnite, Rusi nás obsadia!*“ A my v naivite sme sa smiali a hovorili: „*Ale kdežeby. To už nie je 1956 v Maďarsku, už je Európa inde. V 1968 aby nás Rusi okupovali, najmä keď tam*

22 Štefan Janšák (1886 – 1972) bol slovenský archeológ, spisovateľ, diplomat, architekt a fotograf. Ešte za Rakúsko – Uhorska publikoval v *Ludových novinách*, kritizoval režim, začo bol osem mesiacov väznený. V roku 1914 ukončil Vysokú školu technickú v Brne. Po vzniku ČSR pracoval na Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska i ako expert v povelových rokovaniach, resp. v slovensko-maďarskej delimitačnej komisii v rokoch 1938 – 1939. Po roku 1945 bol členom Zboru povereníkov a podporoval československo-francúzske vzťahy. Patril k zakladateľom archeológie na Slovensku. Je autorom viacerých štúdií a odborných publikácií z histórie, dejín československej diplomacie a archeológie.

*máme súdruha Dubčeka, kdežeby!*²³ No pán profesor Janšák sa len nad nami pousmial ako nad politicky nie celkom zrelými mladými mužmi a o pár týždňov sa ukázalo, že nie my a s nami drvivá väčšina občanov našej republiky, ale jediní, akými bol pán prof. Janšák, správnym spôsobom identifikovali ruskú imperiálnu tradíciu a koloniálnu politiku, ktorú dodnes mnohí naši významní činitelia nie sú v stave pochopiť. Prirodzene, že popri poslednom jarnom čísle *Echa* sme v tej dobe práve končili vysoké školy, zobrali sme diplomy a rozišli sme sa do domovov, s tým, že ešte sme nemali reálne zamestnania, ale vedeli sme, že v *Echu* budeme pokračovať. Stalo sa však to, čo sme my nedomysleli a nesprávne identifikovali. Ešte o 22.00 hod. 20. augusta 1968 sme boli s priateľmi u Malých františkánov, popíjali sme burčiak a rozprávali o tom, aké sú možnosti nášho štátu.

Lenže o pár hodín sa situácia diametrálne otočila. Čo sa dialo v redakcii *Echa*?

Ešte sme ani domov nedošli a na uliciach nočnej Bratislavy nás vystriedali okupačné tanky. Bol to taký šok, že nám trvalo 24 hodín, kým sme zistili, že sa musíme zmobilizovať a protestovať proti tomuto, ako inak, našimi novinami. A tak bez dohody a bez zmluvy, na kolene v byte priateľov spolu s Martinom Bútorom, ktorý stál pri zrode, ale aj zániku *Echa* spolu s ďalšími kolegami (ktorí však neskôr nechceli byť menovaní a len preto ich nemenujem) sme sa rozhodli vydať osobitné číslo, namiesto *Echa bratislavských vysokoškolákov* vyšlo *Echo okupovaných vysokoškolákov*. Niektoré

články sú nadčasové, ale všetky sú písané s úprimným presvedčením, i keď sme už predpokladali, že za toto raz bude každý z nás ťažko pykať. Tak sme tie články jednoducho nepodpisovali.

Vplývala na vašu snahu politická situácia tesne po auguste 1968 a ako?

O pár dní neskôr sa naši staronoví súdruhovia „vybrali“ do Moskvy, kde debatovali a podpisovali moskovské protokoly. Zo Slovenska sa do delegácie dodatočne dostal aj súdruh Husák a celá krajina ozaj hrdinským spôsobom kládla nenásilný odpor. Dá sa povedať, že tak ako Brežnevovi²³ chlapi dokonale po vojenskej stránke a nasadením 600-tisíc okupantov zvládli vojenskú časť okupácie, avšak absolútnym fiaskom pre okupantov stále viac a viac sa vyvíjala politická situácia, a to práve pre súdržnosť občanov Bratislavy, Prahy a vlastne všetkých mestečiek a miest Československa. Celé sa to zvonku zdalo ako patová situácia, my sme pripravovali mimoriadne číslo *Echa*. Keď sa naša delegácia vrátila z Moskvy a súdruha Husáka, podpredsedu vlády a vtedy veľkej nádeje slovenského národa, sa novinári na jednom z brífingov pýtali (viem o tom z druhej ruky, osobne som sa ho nezúčastnil), v čom vlastne ustúpila československá delegácia sovietskym súdruhom, tak Husák, iste v najlepšom presvedčení minimalizovať tie hrôzy, ktoré nás čakali, povedal: „Dovedna súdruhovia nechceli nič, naopak ďalej podporujú obrodný proces, akurát keby sme vedeli zakázať noviny *Kultúrny život*, lebo je to platforma kontrarevolúcie, a študentský časopis *Echo*.“ Zaskočení novinári sa ani tak nezadivili nad tým, koľko málo sovietski súdruhovia žiadajú, ale

zdesili sa nad tým, že chápú *Kultúrny život* ako platformu kontrarevolúcie, ale niektorí sa pýtali, čo je to *Echo*? Na to budúci generálny tajomník mal povedať, že sovietski súdruhovia dobre vedia, čo to je. Tým skončila história *Echa*.

Dostí prudký pád. Čo sa dialo následne?

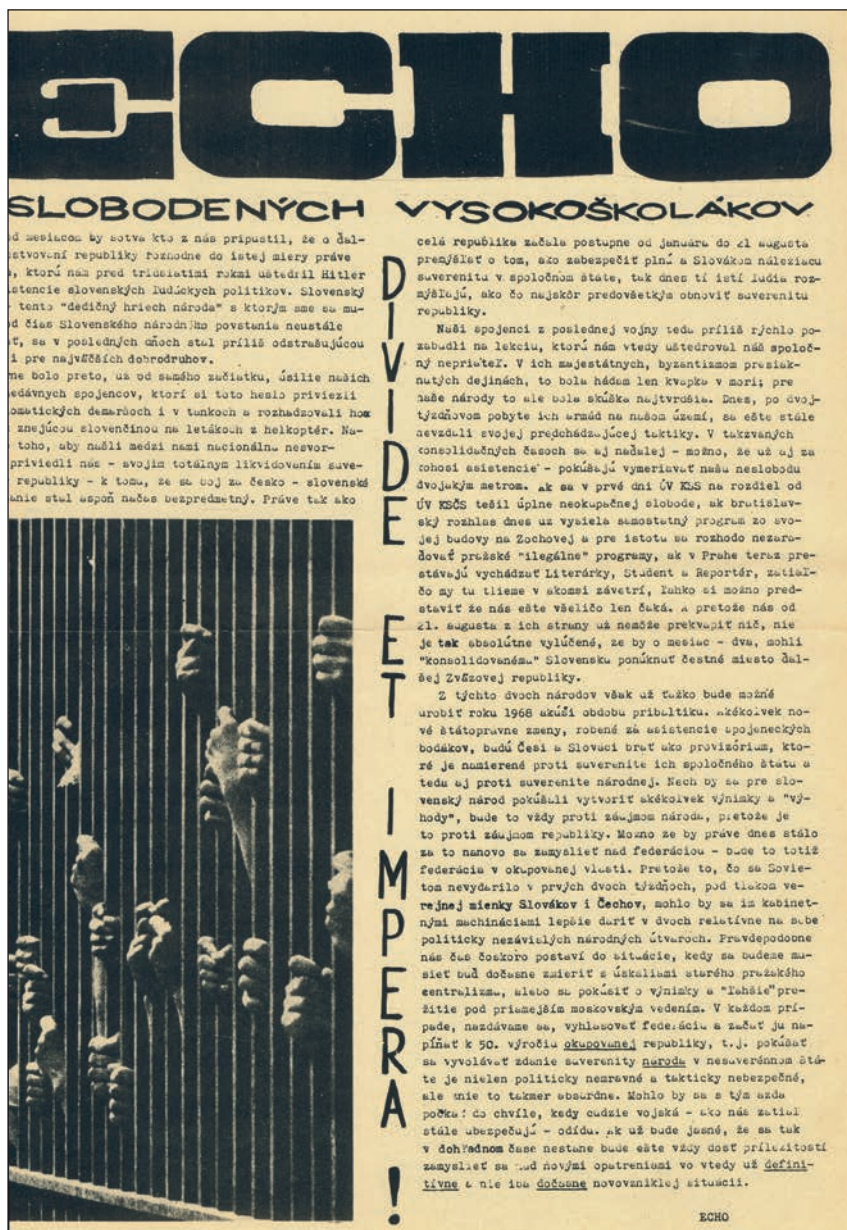
Po tomto tlačovom vystúpení samozrejme vydavateľ ČZM rešpektoval vyjadrenie vtedajšieho podpredsedu vlády Husáka. Nedalo sa nič robiť, vrátili sme sa na sekretariát spolu s predsedom a v tej dobe poslancom za mládežnícku organizáciu [Baltazárom Dubňom – pozn. P. D.], ktorý celé roky držal politicky na svojich pleciach všetky tie vývrtky, ktoré *Echo* robilo – napríklad, keď niektorý súdruh od neho žiadal, aby vyhodil toho či onoho, tradovalo sa, že mal notes a hovoril: „Dobre súdruh, ja to urobím, len mi nadiktujte presne, že ako.“ A všetci súdruhovia sa krútili, nevedeli, ako to vyhodenie majú navrhnúť – takže spolu s ním sme sa vybrali, naložili sme druhé vydanie *Echa oslobodených vysokoškolákov* do jeho „embéčky“, ktorú ako poslanec dostal na poukaz od stranického vedenia, a hodili sme skoro celé vydanie čísla do Dunaja pri zákrute do Karlovej Vsi. Symbolické bolo, že tie veľké ťažké balíky sa napili vodou, furt sa však krútili a nechceli odísť. A nastala doba temna.

Skončili ste s touto novinárskou prácou, alebo boli pokusy nadviazať na vás?

Za ideové pokračovanie *Echa* 60. rokov možno považovať časopis *Reflex*, ktorý už vydával novozaložený Zväz vysokoškolákov Slovenska. Po troch

23 Leonid Iljič Brežnev (1906 – 1982), politický vodca Komunistickej strany ZSSR od roku 1964 do roku 1982. Zastával post Generálneho tajomníka ÚV KSSZ a predsedu Prezídia Najvyššieho sovietu ZSSR. Pracoval v politickej správe Červenej armády, získal hodnosť generálmajora. Bol blízkym spolupracovníkom vtedajšieho lídra KSSZ N. S. Chruščova, no v roku 1964 sa podieľal na jeho odstavení. Po uchopení moci postupne prebudoval sovietsky režim na neostalinský, centralizovaný, s podporou armády a KGB. Brežnev má podiel na diplomaticky úspešných rokovaniach KBSE v Helsinkách v roku 1975 i na dohodách o znížení stavu strategických zbraní SALT. Hegemonická politika Brežneva a ZSSR sa ukázala počas invázie a okupácie ČSSR v roku 1968, resp. v roku 1979 Afganistanu. Tento druh politiky sa sformuloval do tzv. Brežnevovej doktríny, ktorá umožňovala zasahovať v spojeneckých krajinách ZSSR, kde bol ohrozený socializmus. Počas jeho vlády rozvoj spoločnosti v ZSSR stagnoval a ocitol sa v kríze.

Titulná strana posledného čísla *Echa* zo 6. septembra 1968, ktoré redakcia dobrovoľne zničila (Zdroj: *Echo*)

číslach plných cenzúrnych zásahov sa redakcia a jej prispievatelia rozhodli,

že takýto časopis vydávať nechceme a prestali sme ho vydávať. Po 20 ro-

koch sa za nástupcu *Echa* hlásilo nové vtedajšie študentské hnutie, ktoré začalo vydávať nové *Echo* a dych mu vydržal niekoľko veľmi pozitívnych novinových vydaní. No a na záver Nežnej revolúcie v novembri 1989 ma v januári 1990 prizval jeden z autor-ského kruhu bývalého *Echa* Eugen Gindl do redakcie novín VPN a tam som pomáhal vydávať občasník *Ve-rejnosť*.

Aké boli ďalšie osudy redaktorov *Echa* a jeho nasledovníkov?

Peter Zeman, otec celého *Echa*, ktorý bol predtým vyhadzovaný a perzekvovaný, sa stal najskôr poslancom Federálneho zhromaždenia a potom riaditeľom Slovenskej televízie, no z tejto funkcie po niekoľkých me-siacoch abdikoval. Ďalší z autorov Martin Bútora sa najskôr objavil v ko-ordinačnom centre VPN a „na tribú-ne“, a potom v kancelárii prezidenta V. Havla,²⁴ v súčasnosti pána prezidenta A. Kisku. Najúspešnejšie obdo-bie činnosti Martina Bútoru však nie je podľa môjho názoru ani *Echo*, ani radenie prezidentom, ale predovšet-kým naplnenie funkcie veľvyslanca v USA, keď sa rozhodovalo o tom, či sa Slovensko vyhrabe z čiernej die-ry v Európe, či ho bude akceptovať Európska únia aj NATO. Počas tzv. normalizácie sme sa tak trochu po-rozchádzali, aby sme sa znovu stretli počas Nežnej revolúcie. To je v krát-kosti história tých najplyvnejších členov širšieho redakčného kruhu časopisu *Echo* a „prednormalizač-ného“ slovenského vysokoškolského časopisu samotného.

Ďakujeme za rozhovor!

24 Václav Havel (1936 – 2011), spisovateľ, dramatik, spoluzakladateľ a hovorca Charty 77, disident a líder politických zmien v novembri 1989 v Prahe a ponovembrový prezident Československa a ČR. Od mladosti sa orientoval na divadelnú a dramatickú tvorbu a literárnu činnosť a prispieval do samizdatov. V roku 1975 napísal kritický list prezidentovi G. Husákov. Okrem spoluautorstva Charty 77 pôsobil aj vo Výbore na obranu nespravodlivo stíhaných (VONS) a v Hnutí za občiansku slobodu (HOS). V roku 1989 bol spoluiniciátorom petície s názvom *Několik vět*. Havel ako politický väzeň strávil päť rokov vo väzení. V novembri 1989 bol jedným z hlavných lídrov Nežnej revolúcie a Občianskeho fóra v Prahe. V decembri 1989 bol vo FZ zvolený za prezidenta Československa, po rozdelení ČSFR v januári 1993 za prezidenta ČR. Havel je autorom viacerých esejí, dramatických diel a kníh a držiteľom viacerých štátnych a literárnych cien.

JÚLIUS DÉRER (1895 – 1963)

SPRAVODLIVÝ MEDZI NÁRODMI Z RADOV EVANJELICKEJ CIRKVI AUGSBURSKÉHO VYZNANIA NA SLOVENSKU

PAVOL MAKYNA

Aj v tomto čísle časopisu *Pamäť národa* pokračujeme v prezentovaní príbehov osobností z radov druhej najpočetnejšej cirkvi na Slovensku – Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. I títo hrdinovia získali za svoje konanie v prospech svojich blížnych ocenenie od štátu Izrael a radia tak Slovákov medzi národy s najväčším počtom osôb ocenených uvedeným titulom. Ved' v období holokaustu riskovali to najcennejšie, čo mali – svoje životy, ale i životy svojich blížnych.

Július Dérer sa narodil 23. mája 1895 v rodine evanjelického učiteľa z Liptovského Svätého Petra, kde začal navštevovať i ľudovú školu. Neskôr pokračoval v Liptovskom Hrádku. Medzi rokmi 1905 – 1906 študoval na evanjelickom lýceu v Kežmarku a do roku 1913 v Bratislave, kde i úspešne zmaturoval. V teologickom štúdiu pokračoval na Teologickej akadémii v Bratislave.¹ V roku 1917 bol ustanovený za kňaza v Balážskych Ďarmotách a ďalšie 2 roky pôsobil ako kaplán v Modre popri osobnosti farára Samuela Zocha. V priebehu rokov 1919 – 1935 bol Július Dérer zborovým farárom v Dačovom Lome. V poslednom uvedenom roku sa vrátil do Modry zo svojho pôsobenia v oblasti Hontu a Novohradu, kde sa aktívne angažoval i v Republikánskej strane poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu.² Ako kňaz považoval za svoju povinnosť zastávať si prostredníctvom regionálnej i celorepublikovej politiky chudobných a v ťažkých podmienkach žijúcich ľudí.³

V období prenasledovania Židov na Slovensku viedol evanjelický kňaz Július Dérer dievčenský internát a sirotinec v Modre. Medzi deťmi sa nachádzali i také, ktoré mali židovský pôvod, no všetky boli evidované ako kresťania. Po vypuknutí SNP a okupácii Slovenska nemeckým vojskom sa rozbehla druhá vlna deportácií Židov, počas ktorej Nemci prehľadali i byt Júliusa Déreera vedľa sirotinca. Tesne predtým ešte stihol poslať malého syna za svojou dcérou, ktorá práve učila, aby mohla varovať a pomôcť deťom židovského pôvodu pred nebezpečenstvom. Niektoré z nich sa vrátili príliš skoro zo svojho úkrytu v kríkoch, a tak ich

Július Dérer (Zdroj: www.ecav.sk)

Nemci pri dôslednej prehliadke chytili.

Známy je i prípad štvorročného židovského dievčatka, ktorého záchranu

1 Predchodca súčasnej Evanjelickej bohosloveckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v rokoch 1882 – 1919.

2 Známa aj ako Agrárna strana.

3 KRAJČÍR, Lukáš. 50. výročie úmrtia Júliusa Déreera (1895 – 1963). In: PODOLAN, Peter, ed. *Historia Nova 6*. Bratislava: Filozofická fakulta UK 2013, s. 166 – 168. Viac info ŠEFRANKO, Martin, ed. *Július Dérer – Pamiatka najsmutnejšia*. Liptovský Mikuláš: Transcius, 2012, 200 s.

na konci roku 1944 ponúkol jej rodičom neznámy muž. Až po skončení vojny sa rodičia tohto dievčatka dozvedeli, že ich dcéra prežila v evanjelickom sirotinci v Modre.⁴

Ďalšie židovské dievča priviedli do sirotinca jeho rodičia. Len o pár dní neskôr boli jej rodičia chytaní, deportovaní a nikdy sa už nevrátili. Július Dérer sa po vojne postaral o to, aby toto dievča absolvovalo strednú školu. Zachránené dievča neskôr dosvedčilo ďalších šesť prípadov pomoci deťom i dospelým židovského pôvodu, ktoré sa ukrývali v ústave.

Sú známe i ďalšie prípady Nežidov zachránených J. Dérerom a ďalšími osobami pracujúcimi v sirotinci. Za túto pomoc získal Július Dérer vyznamenanie od československej vlády v roku 1947. V období komunistického režimu mu bola zakázaná kňazská činnosť a ďalej pracoval ako stavebný robotník. Zomrel počas Vianoc v roku 1963 a pochovaný je na cintoríne pri Kozej bráne v Bratislave. Počas holokaustu zachránil sestry Gertrúdu a Vieru Kauffmanové, Ditu Züso-

Evanjelický sirotinec v Modre (Zdroj: www.sirotinec.sk)

vú-Grünwaldovú, Janu Gráffovú-Tannerovú a množstvo ďalších známych i neznámych osôb. Za svoje hrdinské

skutky ho štát Izrael ocenil 2. júna 1996 in memoriam titulom Spravodlivý medzi národmi.⁵

Pavol Makyna • Vladimír Kuna (1904–1996). Righteous among the Nations within Members of the Evangelical Church of the Augsburg Confession in Slovakia

The “Righteous among the Nations” is the title granted to non-Jews who contributed to saving Jews in the period of the Holocaust by their behaviour. They risked not only their own lives, but also lives of their families, to help often people unknown to them without any financial gain expected in return. Many representatives of the Evangelical Church of the Augsburg Confession were among them, among almost 580 people from Slovakia given this award.

Mgr. Pavol Makyna, PhD. (1987)

Históriu vyštudoval na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde v súčasnosti pracuje ako odborný asistent. Aktuálne pôsobí ako vedecký pracovník Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa, kde sa zaoberá židovským holokaustom. Vo svojej činnosti sa venuje i regionálnym dejinám mesta Púchov a historickým otázkam vzájomného pôsobenia človeka a životného prostredia. Publikoval viacero vedeckých štúdií, odborných a popularizačných článkov. Je autorom niekoľkých výstav zameraných na regionálne dejiny a spoluautorom expozície Púchovského múzea.

4 Yad Vashem – Pamätník obetí holokaustu [online]. [cit. 2017-10-29]. Dostupné z: <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=en & itemId=4044254>

5 MEŠTAN, Pavol a kol. *Encyklopédia Spravodlivých medzi národmi. Zväzok I., A – L*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2017, s. 59 – 61.

ANNA MALÁ (1940)

ORAL HISTORY – SVEDKOVIA Z OBDOBIA NESLOBODY

Anna Malá, rodená Bonková, sa narodila 3. júna 1940 ako najstaršia zo siedmich súrodencov. Otec bol baníkom a matka sa starala o deti a domácnosť. Anna prežila detstvo i mladosť v podtatranskej obci Hôrka, kde začala navštevovať aj základnú školu. Po piatom ročníku pokračovala v štúdiu v neďalekom Poprade. Ako prvá sa spomedzi súrodencov vydala a odišla z rodného domu, no často chodila pomáhať starnúcim rodičom. Postupne mali s manželom šesť detí, a keď trochu odrástli, Anna sa zamestnala vo Svite.

V roku 1968 však do života celej rodiny Bonkovej zasiahla tragédia. „Prišiel ten nešťastný rok šesťdesiaty ôsmy, kedy sme nechceli veriť, čo sa stalo.“ V noci z utorka 20. augusta na stredu 21. augusta 1968 dorazili do podtatranského regiónu prvé tanky intervenčných vojsk štyroch štátov Varšavskej zmluvy. Táto intervencia sa nezaobišla bez straty na ľudských životoch a množstva zranených osôb na strane civilného obyvateľstva. Z doterajších výsledkov výskumu tejto problematiky je známych 37 prípadov úmrtia osôb na území Slovenska, ktorých smrť priamo súvisela s príchodom „spojeneckých“ vojsk a ich pobytom na Slovensku. Celkovo bolo v rámci Československa usmrtených viac ako 100 osôb a približne 500 ich bolo zranených.¹ Jednou z obetí bol aj Annin brat, Jozef Bonk.² Bol to devätnásťroč-

Anna Malá počas natáčania svedectva (Foto: ÚPN)

ný mladík, vášnivý futbalista a vyučený strojní zámocník. „Mal aj priateľku z Dobšinej, kam chodili opravovať stroje na pílu, ale to sme sa dozvedeli až po jeho smrti,“ spomína Anna.

Jozef pracoval vo vtedajšej Piloim-pregne v Krajnej Polane (okrese Svidník) a v čase augustových udalostí tam chodil na týždňovky. Keď sa do počul o príchode vojakov, spolu s partiou svojich kolegov sa v stredu 21. augus-

ta vybral domov k rodičom do Hôrky. Nakoľko ale tanky intervenčných vojsk zahatali hlavné cesty, chlapi sa rozhodli ísť domov inou trasou ako zvyčajne, a to cez Bardejov, Starú Lubovňu až dorazili do Popradu. „Všetci sme sa čudovali. Neverili sme, že by bol práve on v Poprade. Veď vždy chodievali druhou stranou,“ hovorí jeho sestra. Aj ona s deťmi prežívala veľký strach. Bývali pri hlavnej ceste a okoloidúce hučia-

1 Bližšie pozri BÁRTA, Milan, CVRČEK, Lukáš, KOŠICKÝ, Patrik, SOMMER, Vítězslav. *Oběti okupace. Československo 21. 8.–31. 12. 1968*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2008; PEJČOCH, Ivo, TOMEK, Prokop. *Černá kniha sovětské okupace. Sovětská armáda v Československu a její oběti 1968–1991*. Cheb: Svět křidel, 2015; PEJČOCH, Ivo, TOMEK, Prokop. *Okupace 1968 a její oběti. Nové pohledy na invazi armád Varšavské smlouvy do Československa roku 1968, počátek okupace a její oběti*. Praha: Vojenský historický ústav, 2017; *Oběti okupace* [online]. [cit. 2018-07-04]. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/uvod/srpen-1968/obeti-okupace/>

2 Podrobnejšie pozri: <https://www.upn.gov.sk/sk/anna-mala-1940/>

Pohreb Jozefa Bonka (Zdroj: ÚPN)

ce tanky boli pre človeka, ktorý zažil druhú svetovú vojnu, jednou veľkou nočnou morou. „V noci sme vôbec nespali. Cez deň sme ani von nevychádzali. Bála som sa o deti. Bolo to strašné. A ešte aj teraz, keď si na to spomeniem, je mi ťažko. To sa nedá zabudnúť.“

V Poprade ľudia stavali barikády a všemožne sa snažili sťažiť prechod tankov cez mesto. Hádzali na ozbrojených vojakov kamene, tehly, všetko, čo bolo po ruke. „A hoci generál Svoboda veľmi prosil ľudí, aby nerobili nič zlé, aby prichádzajúci vojaci nemali dôvod strieľať, mnohí nepočúvli.“ Vojaci na výstrahu strieľali do vzduchu, no keď jeden z nich, ktorého údajne zasiahla padajúca tehla, strelbu nezvládol, okolo bežiaci Jozef Bonk sa už pred jeho gulkou nestihol ukryť do bezpečia. Strela do brucha zasiahla pečeň, a hoci sa Jozefa pokúšali zachrániť, zraneniam podľahol. „Ranení boli viacerí ľudia. Len brat tak, že to dostal cez pečeň a vykrvácal. Bola mu ihneď poskytnutá pomoc. Neďaleko lekárne ho tam zarazovali, no pán lekárnik hovoril, že on nič nezmôže, a tak s bratom utekali na polikliniku. Na poliklinike sa pán doktor pozrel, čo je, dali ho na nosidlá

na nákladné auto a utekali s ním do nemocnice do Spišskej Soboty. Ale ako nám povedal sanitár v Spišskej Soboty, že už mu len na nádvorí oči zatlačil, že bol mŕtvy,“ tlačia sa Anne slzy do očí pri spomienke na tragické okamihy.

Túto smutnú správu sa Jozefova rodina dozvedela až o niekoľko hodín neskôr. Uverili, až keď v márnici videli mŕtve telo svojho drahého. O dva dni neskôr sa konal pohreb, na ktorý prišlo množstvo ľudí. V smútočnom dave sa vynímal transparent s nápisom: „Ja nevinný, zomrel som rukou sovietskeho vojaka.“ Celý priebeh poslednej rozlúčky bol, samozrejme, monitorovaný Štátnou bezpečnosťou. „Helikoptéra lietala ponad nás, pán farár sa bál. Bol len pod dáždnikom. Dozvedeli sme sa, že v autách boli aj nejakí tajní. Všetko sledovali,“ hovorí Anna. Spomína tiež, že pohrebu sa zúčastnil aj rodák zo Spišského Štiavniku, dokumentarista Martin Slivka, ktorý všetko filmoval. Svoje zábery odovzdal jednej známej a tá ich postúpila ďalším médiám. Takto sa smutné novinky o jednej z prvých obetí augustových udalostí dostali až za hranice železnej opony.

Mnohí ľudia podporili smútiacu rodinu aj finančne, za čo bol zhotovený

pomník zosnulého Jozefa Bonka. Podľa Anniných slov mal za Dubčekovej vlády zasadať aj vojenský súd a všetko, čo sa stalo, vyšetriť, avšak po nástupe obdobia tzv. normalizácie, boli pozostalí oboznámení s obvinením, že ich blízky bol kontrarevolucionár. Hoci nič z toho nebola pravda, mali príkaz mlčať o tom, čo sa v osudný augustový deň udialo. Dokonca im komunistickí funkcionári bránili uctiť si Jozefovu pamiatku na mieste tragédie a pri najmenšom sa snažili u nich vzbudiť strach z možných následkov, ak by sa nedržali bokom. „Viem, že som bola sledovaná, keď som dávala kytičku na to miesto. Keď som kytičku položila dole a prešla pár metrov ďalej, videla som, ako eštabáci kopli do tej vázičky, alebo ako bola vyhodaná.“ Anna sa teda rozhodla, že si v záujme rodiny bude bratovu pamiatku uctievať len v súkromí: „Povedala som si, že to nechám tak, máme to vo svojom srdci a vieme, ako sa veci stali a ako veľmi nás to bolí.“

Vďaka občanom mesta Poprad, rodine Bonkovej i Svetovému združeniu bývalých československých politických väzňov bola na mieste Jozefovej smrti umiestnená pamätná tabuľa. Hoci bola viackrát odstránená a znovu nainštalovaná, dnes ju možno nájsť na hradbách kostola sv. Egídia v Poprade v tomto znení: „V noci z 20. na 21. 8. 1968 vtrhla na územie Československa Sovietska okupačná armáda a armády Varšavského paktu. Úsilie Čechov a Slovákov o reformu komunistického systému bolo zarazené. Počet obetí vpádu komunistických armád do ČSSR v auguste 1968: mŕtvych 90, ťažko zranených 302, ľahko zranených 532, intervenovaných, zadržaných a unesených 172. Na tomto námestí dňa 21. 8. 1968 o 13. hodine, vojaci sovietskych vojsk nachádzajúci sa na tankoch č. 622 a 638 spustili strelbu do protestujúcich občanov. Pri strelbe bol usmrtený 19-ročný Jozef Bonk, ťažko zranených bolo 6 osôb a ľahko 8 osôb.“

Príbeh pamätníka spracovala na základe zaznamenaného svedectva

Mgr. Jana Speváková

PETER SOKOLOVIČ
KAPITOLY Z DEJÍN TRNAVY
V ROKOCH 1938 – 1948

Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2017, 230 strán.

Po roku 1989 vyšlo množstvo historických prác venujúcich sa dejinám miest na Slovensku. Išlo jednak o zborníky z konferencii venovaných tejto problematike, jednak o samostatné odborné monografie pozostávajúce z pera viacerých historikov. Bolo to samozrejme spôsobené okolnosťou, že v dobe komunizmu síce vychádzali mnohé práce zaoberajúce sa mestami, ale boli poznačené totalitnou ideológiou. Predovšetkým obdobie 20. storočia sa v nich účelovo deformativo a prispôbovalo požiadavkám komunistickej strany, s poukázaním na úlohu strany a jej predstaviteľov v dejinách konkrétnych miest. Trnava, ako jedno z najvýznamnejších slovenských miest, sa taktiež stalo viackrát predmetom historického výskumu a spracovania jeho dejín. V tejto oblasti je potrebné oceniť predovšetkým prácu dlhoročného riaditeľa archívu v Trnave Jozefa Šimončiča, pod ktorého vedením vzniklo viacero historických prác venujúcich sa mestu. Ako sme ale zmienili vyššie, boli do roku 1989 poznačené komunistickou ideológiou. Po tomto roku bola v poslednom čase – v roku 2010 – vydaná reprezentatívna monografia mesta Trnava, zachytávajúca ale len obdobie do

roku 1945. Na kapitole, venovanej 20. storočiu, pracovali Marta Dobrotková a práve autor recenzovanej knihy Peter Sokolovič. Druhý diel týchto pripravovaných kníh do dnešného dňa nevyšiel. K prácam, ktoré boli vydané po roku 1989 a zaoberali sa Trnavou patrí jednoznačne aj zborník *Trnava v rokoch 1939 – 1989* z rovnomennej konferencie, ktorú usporiadal Ústav pamäti národa v roku 2012. Zborník zostavil taktiež Peter Sokolovič, vtedajší pracovník Ústavu pamäti národa. Z uvedeného vyplýva, že autor sa tejto téme, dejinám mesta Trnava v 20. storočí, venuje pomerne dlho a vyčerpávajúcim spôsobom.

Predkladaná kniha si nedáva za cieľ podať kompletnú históriu Trnavy v sledovaných rokoch. Aj z toho dôvodu je zvolený názov kapitoly, aby sa poukázalo na nekompletnosť problematiky. Autorovým cieľom sa stalo „ *podať obraz dejín mesta nezaťažený ideológiou, ktorá by znemožňovala objektívne nazeranie na jedno z najzaujímavejších, no zároveň najkontroverzejších vnímaných období našich novodobých dejín*“. Treba súhlasiť s tvrdením, že v minulosti nebola danému obdobiu a rozpracovaným témam venovaná náležitá pozornosť, resp. sa poddávali klamlivo. Autor knihu rozdelil na tri hlavné kapitoly podľa chronologického princípu – *Trnava na sklonku Československej republiky*, *Trnava v rokoch 1. Slovenskej republiky* a *Trnava v rokoch 1945 – 1948*. Pisateľ správne poukázal, že v minulom režime niektoré udalosti celkovo zmizli z dejín, resp. aj osobnosti. Práve toto bol dôvod, ktorý ho viedol k napísaniu recenzovanej práce. Ako sám priznáva, základ monografie tvoria jeho predchádzajúce štúdie týkajúce sa Trnavy, ktoré obohatil o nové poznatky a spracovania. Zámerom sa tak nestalo podanie uceleného obrazu dejín mesta Trnava v danom období, ale poukázať na najviac zaznávané kapitoly dejín mesta, keďže dané obdobie je jedno z najkontroverzejších v dejinách Slovenska, charakterizované mimo iného trojnásobnou zmenou režimu.

V prvej kapitole *Trnava na sklonku Československej republiky* sa nachádza

viacero podkapitol, v ktorých sa autor venoval obdobiu rokov 1938 – 1939, do vzniku Slovenského štátu. Plasticným spôsobom opísal vzostup Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS), ktorá v tomto roku aktivizovala svoje snaženie o autonómiu. Poukázal na neochotu centrálnej pražskej vlád plniť špecifické slovenské požiadavky, čo nakoniec viedlo k radikalizmu predovšetkým mladej generácie a k nárastu preferencií HSLS, ktorá sa stala vedúcou silou za autonómiu Slovenska aj na úrovni mesta Trnava. Dokazuje to aj volebný výsledok v obecných voľbách v máji 1938, keď HSLS dokázala získať 3 277 hlasov z celkových 12 057, čo viedlo k jej vedúcemu postaveniu v rámci mesta. Značnú pozornosť autor venoval aj konštituovaniu Hlinkovej gardy (HG), keď dokazuje, že práve v Trnave vznikla prvá skupina Hlinkovej gardy na Slovensku. Tento spolok vznikol od začiatku ako spolok politický, čo viedlo k úzkej spolupráci miestnej skupiny HG s miestnymi predstaviteľmi HSLS. To sa prejavilo aj pri okolnostiach osláv 700. výročia udelenia mestských práv Trnave. Autor sa ale nevyhýba ani páličivým otázkam, ako bolo napríklad postavenie českej menšiny v Trnave po získaní autonómie, prvým protižidovským akciám v meste, následnému vystaňovaniu Židov po Viedenskej arbitráži a v decembri 1938 protižidovským akciám, ktoré vyvrcholili požiarmi synagóg v Trnave. Zvláštnu pozornosť venoval aj evakuácii úradov z území odstúpených Maďarsku, keďže na základe Viedenskej arbitráži sa Trnava stala hraničným okresom, čo viedlo k nárastu slovensko-maďarských problémov.

Druhá kapitola *Trnava v rokoch 1. Slovenskej republiky* mapuje obdobie 1939 – 1945. Autor sa venuje už obdobiu tesne pred vznikom štátu, čiže tzv. Homolovmu puču, ktorý sa výrazne prejavil aj v samotnej Trnave. Práve HG a aj Freiwillige Schutzstaffel sa angažovali proti tomuto puču a nepokoje trvali aj po príchode českých četníkov z Brna. Vznik Slovenského štátu bol v meste celkovo prijatý s nadšením, aj keď v nasledujúcich dňoch podľa autora začali

represívne opatrenia voči trnavským Židom a Čechom. Veľkú pozornosť Sokolovič venuje úlohe gardy v meste, ktorá sa mala stať oporou režimu a slúžiť pri rozličných okolnostiach, napríklad v dobe tzv. Malej vojny vykonávať strážnu a poriadkovú činnosť a pod. Po vzniku Slovenského štátu nastalo obdobie upevňovania režimu, čo viedlo aj k odsunu časti českých zamestnancov z Trnavy. Na druhej strane sa rozvíjal slovenský kultúrny, spolkový život, čo vhodným spôsobom priblížil na príklade Matice slovenskej, Hlinkovej mládeže, ale aj aktivít saleziánov v Trnave. Spolu s tým sa rozvíjali aj nemecké spolky, keďže v Trnave značnú časť obyvateľstva tvorili Nemci. Autor neobišiel ani stavebný rozmach v meste, ktorý práve v tomto období dosahoval konjunktúru, keď sa budovala kanalizácia, vodovod, štadión a pod. Druhá podkapitola tejto časti monografie sa venuje tragickej oblasti slovenských dejín, ktorými boli perzekúcie voči židovskému obyvateľstvu. Zameral sa v nej na arizácie židovského majetku, keď v Trnave vlastnili Židia až 600 domov a ich majetok vzbudzoval rozličné aj nekalé machinácie zo strany vedúcich predstaviteľov. To samozrejme viedlo k vzájomnému obviňovaniu sa z obohacovania. Priblížil aj transporty, v ktorých boli odsunutí trnavskí Židia na územie Generálneho gouvernementu. Do tejto podkapitoly zaradil pisateľ aj nepokoje, ktoré prepukali medzi umierneným a radikálnym krídlom v HSES a mali odozvu aj v Trnave. Veľkú pozornosť venoval otázke odboja v Trnave a odchodu jej vojenskej posádky do povstania. V tejto časti vyvracia niektoré zastarané názory historikov predovšetkým z obdobia komunizmu, ktorí navyšovali počet odídených do povstania, aby zdôraznili ich úlohu. Pokúsil sa zachytiť aj samotné pôsobenie vojakov trnavskej posádky na povstaleckom území, aj keď len stručnou formou. Prirodzene, s odchodom posádky do povstania súvisel aj príchod nemeckej armády do Trnavy. To viedlo k vytváraniu Pohotovostných oddielov (PO) HG v Trnave a ich následnému nasadeniu. Na základe spomienok samotných príslušníkov

POHG dokazuje, že títo vykonávali viac menej len strážnu a poriadkovú službu, nepodieľali sa na nemeckých represáliách voči slovenskému obyvateľstvu. V závere kapitoly zachytil oslobodenie Trnavy dňa 1. apríla 1945.

Posledná kapitola *Trnava v rokoch 1945 – 1948* sa zameriava na obdobie ľudovodemokratického režimu v Československu a uchopenie moci komunistami vo februári 1948. Poukazuje predovšetkým na vyrovnávanie sa s minulým režimom, keď od oslobodenia mesta moc prevzali miestny národný výbor a okresný národný výbor, kde sa od počiatku presadili vo zvýšenej miere prívrženci komunistov napriek snahám Demokratickej strany. Tým pádom sa Komunistická strana Slovenska pokúšala už od roku 1945 ovládnuť spoločenský a politický život v Trnave. Zaujímavým príspevkom kapitoly sú osudy niektorých exponentov bývalého režimu po vojne, keď Sokolovič výberovo zachytil jednak tých, ktorí boli postihovaní retribučným súdnictvom v Československu, a jednak niekoľko osôb, ktorým sa podarilo ujsť do zahraničia a tam vyvíjali svoje ďalšie aktivity. Autor nemohol obísť ani otázku riešenia nemeckej a maďarskej otázky po vojne na úrovni Trnavy. Rozobral ju na základe otázok štátneho občianstva, štátnej a politickej spoľahlivosti, preverovania verejných zamestnancov, ich prepúšťania a nakoniec konfiškácie majetkov. Nakoniec sa sústredil na priblíženie udalostí, ktoré predznamenávali komunistický prevrat vo februári 1948. Išlo o jesennú krízu na Slovensku, ktorá prirodzeným spôsobom, vzhľadom na poľnohospodársky charakter okolia mesta, zasiahla v plnej miere aj Trnavu. Už pred touto krízou mali v mestskom zastupiteľstve prevahu komunisti, ale následne dochádza k definitívnemu ovládnutiu mestských úradov komunistickou stranou. Záver udalostí, vrcholiaci februárovým pučom, už len potvrdil každodennú realitu pre Trnavu, ktorá sa následne štyridsať rokov odohrávala v meste. Kapitola, a zároveň knihu, neuzavrel len samotným februárovým prevratom, ale pozornosť venoval aj budovaniu ľudových

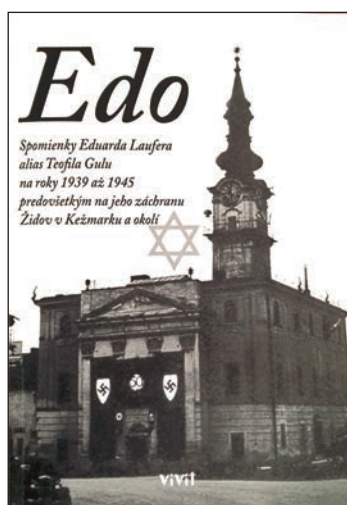
milícií v meste, resp. vzniku akčného výboru, ktorý po februári prevzal moc. Táto kontinuálne prešla do rúk dočasnej mestskej správnej komisie. Autor sa mierne dotkol aj otázky unifikácie spolkového života v meste po februári 1948, zriaďovania pracovných táborov a vytváraní represívneho aparátu štátu. Tým svoju knihu ukončil.

Predložená publikácia predstavuje úspešný pokus priblíženia tohto zložitého a kontroverzného obdobia pre obyvateľov mesta Trnavy. Primárne je samozrejme určená pre historickú obec, o čom svedčí aj bohatý poznámkový aparát, ale množstvo zaujímavých poznatkov si v nej nájde aj laický čitateľ. Názvom a zdôvodnením v úvode sa autor vyhol podaniu celistvej fresky života mestskej spoločnosti v Trnave, čo je ale trochu na škodu. Preferoval by som celistvejší text, snažiaci sa v plnej miere zachytiť všetky aspekty vývoja v meste. Tým spôsobom by bola kniha ešte viac prínosná a príťažlivá aj pre laického čitateľa. Takto to vyznieva do určitej miery disharmonicky, ako súbor štúdií, pričom niektoré informácie sa opakujú. Nie je to nejaká vážna chyba, skôr odporúčanie do budúcnosti, aby sa autor naďalej venoval tejto téme a pokúsil sa ju komplexne spracovať. Autor sa nevyhol ani drobným preklepom, ale to nijako neznižuje kvalitu monografie. Skôr idú na úkor nepozornosti, keďže sú naozaj minimálneho rozsahu.

Súčasťou práce je samozrejme aj zoznam použitých prameňov a literatúry, ktoré svedčia o rozhladenosti a širokom archívnom výskume autora k danej téme. Dokázal efektívne a zrozumiteľne využiť bohaté archívne pramene, nezabúdajúc ani na odbornú literatúru, či už staršieho alebo novšieho dáta, ktoré mu umožnili napísať podnetnú a prínosnú prácu. Monografia prináša množstvo viac, či menej známych informácií, ktoré autor publikoval už vo svojich predchádzajúcich prácach. Zároveň ju obohatil o nový archívny výskum, čo nasvedčuje, že danej téme sa naďalej venuje. Samozrejme, v publikácii takéhoto rozsahu nebolo možné zachytiť všetky aspekty vývoja mesta Trnavy v sledovanom období, preto ju pokladám za

predstupeň ďalšej práce. Monografia zaujme aj laického čitateľa svojou zrozumiteľnosťou a prehľadom, pričom v prvom rade predstavuje sumár doterajších poznatkov o Trnave v sledovanom období, obohatené o nové poznatky. Celkový obraz Trnavy si ale bude vyžadovať prácu väčšieho rozsahu, kde sa autor zameria vo väčšej miere aj na hospodárske, kultúrne a spoločenské pomery.

Martin Garek

EDUARD LAUFER
EDO. SPOMIENKY EDUARDA LAUFERA ALIAS TEOFILA GULU NA ROKY 1939 AŽ 1945, PREDOVŠETKÝM NA JEHO ZÁCHRANU ŽIDOV V KEŽMARKU A OKOLÍ
 Kežmarok: ViViT, 2015, 118 s.

Počas holokaustu a deportácií židovského obyvateľstva zo Slovenskej republiky do koncentračných a vyhladzovacích táborov v rokoch 1942, resp. 1944 – 1945, pomerne značný počet obyvateľov Slovenska ukrýval židov alebo im pomáhal zo Slovenska utiecť. Riskovali pritom prezradenie alebo odhalenie Hlinkovou gardou (HG) alebo neskôr Gestapom a Wehrmachtom, čo malo za následok zavraždenie alebo deportovanie týchto židov a mnohokrát zabitie alebo trest smrti pre pomáhajúcich.

Pri počte deportovaných židov zo Slovenska viac ako 70 000 v rokoch

1942 a 1944 – 1945 je ťažko povedať, koľkým židom takto pomohli, no istý nemalý počet možno dedukovať z počtu ľudí zo Slovenska ocenených titulom „Spravodlivý medzi národmi“ a príslušných štatistík. K januáru 2018 takto ocenených zo Slovenska bolo 575 ľudí. Slovenská republika tak patrí ku krajinám s najväčším podielom takýchto záchrancov v pomere k počtu obyvateľstva. Väčšina prípadov záchrany židovských spoluobčanov je z miest, obcí a regiónov s vtedy vyšším počtom židov alebo kde prebiehali početné arizácie. Ale tiež z komunít, kde prezrádzali a odhalovali skrývajúcich sa židov a tých, čo im pomáhali.

Takúto drámu v Kežmarku a okolí v rokoch 1942 – 1945 opisuje vo svojom „Zázname svedectva“ z roku 1964, spísanom v Izraeli, slovenský žid Eduard Laufer, ktorý si v roku 1939 zmenil meno na Teofil Gula. Tento záznam vyšiel knižne pod titulom *Edo. Spomienky Eduarda Laufera alias Teofila Gulu na roky 1939 až 1945 predovšetkým na záchranu Židov v Kežmarku a okolí* o vyše 50 rokov symbolicky v kežmarskom vydavateľstve Vivit (v preklade „Žije“) v roku 2015. Autor záznam spísal pre izraelské múzeum holokaustu Jad Vašem v Jeruzaleme.

Príbeh Eda Laufera širšie zachytáva obdobie od marca 1939, kedy sa Laufer po násilnom rozdelení ČSR a vzniku Slovenského štátu vracia z Prahy na Slovensko do Nitry a vzápätí uteká do Kežmarku, až do roku 1945, kedy Červená armáda oslobodzuje Kežmarok i obsadzuje Slovensko, Laufer sa vracia do Prahy, no koncom roku 1948 emigruje do Izraela. Záznam, vtedy v roku 1964, už bezmála 70-ročný „Edo“ Laufer napísal jednoduchým jazykom a štýlom, no o to dramatickejšým, s príznačnou dynamikou pre „príbeh“, v ktorých išlo či ide mnohokrát o život, o záchranu životov iných, resp. o tento život sa prichádza.

Dráma jeho života podľa jeho „Záznamu“ začína v decembri 1939. Vtedy, pri obrane svojej manželky Heleny – Ley, rod. Rosenbergerovej, ktorú za porušenie zákazu prístupu židov na trh pred 10.00 hod. napadol príslušník HG, zabije tohto gardistu a uteká z Nitry na

východné Slovensko. Priateľ Samuel Brody mu zaobstaral „árijské“ doklady na meno nezvestného Teofila Gulu a Laufer, aby čo najviac odvrátil riziko prezradenia, vstúpil do HG a sprvoti sa zamestnal u členov HG. Po rôznych peripetiách začína pracovať vo vedení menšieho podniku vo filiálke handrárskej firmy dr. Pažitného v Kežmarku. Tajne navštevuje svoju rodinu v Bánovciach nad Bebravou. Býva v podnájme u žida Hammerschлага.

Dostáva sa tak do spleti často bizarných vzťahov s arizátormi i takými, ktorí sa nimi stali po dohode so židovským vlastníkom daného majetku (napríklad s Martinom Šilonom, ktorý mu najviac pomáhal pri záchrane židov), gardistami, tzv. ekonomicky dôležitými židmi, slovenskými Nemcami, jednoduchými slovenskými sedliakmi a obchodníkmi, ktorí mu niekoľkokrát pomohli pri záchrane židov, rovnako ako napr. zástupca okresného veliteľa žandárstva Vondrák, oficer českej národnosti. No časom od apríla 1942 sa dostáva i do situácií, kedy bezprostredne pred jeho očami odvádzajú židov vlakovými transportmi podľa dobovej propagandy „na práce“, no popravde do vyhladzovacích táborov Treblinka a Majdanek, alebo po okupácii Slovenska ich mnohých popravujú nemecké jednotky.

Preto od jari 1942 sa Laufer alias Gula rozhoduje pre často riskantnú a životne nebezpečnú pomoc takýmto židom, uvedomujúc si zároveň, že to nepôjde bez informácií a plánov o ich zaisťovaní, transportoch, činnosti HG či neskôr nemeckých orgánov a jednotiek. Preto finguje lojalitu k HG, zúčastňuje sa ako člen HG už ako Teofil Gula jej rokovaniu, stretáva sa s gardistami, platí pitky v kežmarskej krčme „U Dolfiho“, predstiera antisemitizmus. Niekedy tak paradoxne vyvoláva odpor u židov či tolerantných Slovákov, no dokáže balansovať medzi týmito dvoma „tábormi“ a pomerne dlhú dobu, prakticky až do konca vojny spolu s priateľmi ako Rusín Lach, Slováč Martin Šilon, Kočiš (pravým židovským menom Mendlovič), Majerník (brat Mendloviča) sa mu darí

zachraňovať židovské rodiny alebo jednotlivcov.

Kniha jedinečne zachytáva niekedy až neuveriteľný sled udalostí, ktoré mohla vygenerovať len vojna v Európe, tragicky namixovaná s rasovou a náboženskou neznášanlivosťou, nenávisťou a túžbou po cudzom majetku. Pritom tieto mnohé scény na pokraji prezradenia a rizika smrti sa odohrávajú v malých bytoch, v úzkych uličkách, na kontrolovaných cestách prakticky pod stálym nebezpečenstvom očí udavačov. V tomto svetle odvážne kroky „Eda“ niekedy vyznievajú ako sled štatisticky vysoko nepravdepodobne úspešných skokov do tmy.

Príbeh je i dôkazom, že vo vypätých situáciách a veľkej túžbe pomôcť dokáže človek s dobrými priateľmi prekonať pocit nebezpečenstva i reálne nástrahy „opačnej strany“ a často zrealizovať nepredstaviteľné činy. No zároveň aj bez istoty úspechu, keď v zlomku minúty sa stáva bezmocným, „holým v trní“ a často svedkom zmaru svojej snahy až po civenie na nezmyselnú a hroznú smrť toho, komu chcel pomôcť (napr. transport s rabínom Nathanom a učiteľom Grünburgom s niekoľkými jeho žiakmi a ďalšími neznámymi židmi, ktorých nemeckí vojaci v celkovom počte 40 odviezli na smrť zastrelením).

V takomto prostredí a vo vedomí, že je hľadaným, sa žid Laufer ako „kresťan“ Gula napríklad stáva birmovným otcom a ide aj na svedectvo, len aby neprezradil svoju identitu. Z tohto mikrosveta hrdín razom vpadá do neúprosnosti a makrosvet dní, keď sa v máji 1942 na zasednutí HG dozvedá napríklad o rozhodnutí deportovať všetkých židov z Kežmarku a v priebehu krátkeho času obíde väčšinu kežmarských židovských rodín a varuje ich pred nebezpečenstvom. V tomto čase cez Žilinu odchádzajú transporty s 3000 židmi do Poľska.

V tejto situácii a za pomoci niekoľkých Slovákov sa odhodláva Edo ukrývať viacerých židov vo svojom byte, presvedčať orgány o dôležitosti niektorých židov pre svoj podnik, vozit ich priateľov mimo Kežmarok alebo ku koncu vojny ukrývať v bunkri v lese, ktorý vybudoval s priateľom nežidom a ďalšími Slovák-

mi, či v tajnej časti stajne v Mlynčekoch (napr. rodina Goldmannová, primár kežmarskej nemocnice dr. Fried s manželkou a ďalší). No niekedy nepomohlo ani podplácanie gardistov a človeka či rodinu odviezli do transportu. V tomto rozpore nadalej predstiera spoluprácu s HG a zúčastňuje sa aj jednaní o arizáciách po odchode transportov, len aby získal informácie a upevnil si svoju falošnú identitu. V takejto situácii sa skutočný Teofil Gula objavuje doma v Kežmarku a „Edovi“ sa s vypätím síl darí ho prehovoriť, podplatiť a presvedčiť, že je príslušníkom tajného odboja pod jeho menom, no i vyhrážať sa, že ho zabijú, ak ho prezradí.

Na prelome rokov 1944/1945 sú transporty obnovené a nebezpečenstvo zosilnené prítomnosťou nemeckých jednotiek a gestapa. Edo upozorňuje kežmarských židov na príchod nemeckých jednotiek, určených na boj s partizánmi. Odvažuje sa na krkolomné pokusy zachrány až tak, že napríklad v gardistickej uniforme odprevádza židov na maďarské hranice, iným vybavuje falošné doklady a pracovné povolenia vo svojej firme, či popred sídlo gestapa vo voze odváža židov do hôr alebo pred očami nemeckých vojakov odprevádza židovku s dieťaťom ako svoju fiktívnu manželku mimo mesta. A to všetko pod oficiálne vyhlásenou hrozbou trestu smrti za pomoc židom a partizánom počas vrcholne nebezpečných razií HG a gestapa po židovských bytoch a obchodoch. Niekedy až v zúfalstve pred blížiacimi sa raziami predstiera nenávisť voči židom pred nimi samými, aby ich zdesených následne v priebehu pár hodín vyvedol z mesta do hôr alebo do bunkra.

Situácia graduje, nebezpečenstvo tejto práce narastá až na dotyk, keď sa vo vedľajšom dome pri Edovej firme usadí gestapo. No i v takejto situácii sa Edo pokúša podplatiť jedného gestapáka, aby prepustil jemu známeho žida Heinricha Matznera. No ten neverí, že ho predsa len nezabijú a nechce odísť, no o pár dní ho znovu chytil gestapo. V tejto zúfalej situácii Edo navštevuje šéfa Karpátomnemeckej strany a za vysoký úplatok chce zachrániť mladého Matznera. Plán vychádza, no Matzner sa znovu

zdráha odísť z väzenia, a tak opustiť svoju rodinu... a je onedlho vyvezený do koncentračného tábora, avšak našťastie sa mu v Poľsku podarí ujsť. Ostatná jeho rodina je vyvezená do Auschwitzu.

Počas razií je Edo svedkom, že niektorí Kežmarčania udávajú nemeckým jednotkám úkryty židov alebo zo strachu vyzrádzajú židov, ktorých sami ukrývajú (napr. arizátor Smandra). Kniha však opisuje aj odvahu niekoľkých kežmarských Slovákov (napríklad arizátor Martin Šilon), kresťanov a antifašistov, ktorí pomáhajú Edovi alebo sami pomáhajú niekoľkým takto vyzradeným židom, ako aj iných židov, ktorí pomáhali pri záchrane.

Edo si uvedomuje, že nedokáže zachraňovať niektorých, čo si zaumienil, a je často svedkom ich odvlčenia alebo smrti pred vlastnými očami (napríklad rodina Zinslerových – starí rodičia a otec so synom, pričom matku s dcérou Edo zachránil odvozom mimo mesta). Často však z nemožnosti pomôcť Edo sa zdrvený zatvára vo svojom byte, no o krátky čas zasa vyráža do ulíc či krčiem zisťovať informácie o plánoch HG alebo gestapa.

Táto šialená špirála sa zrazu zastavuje a Eda zatknú gestapo. Zmlátia ho ako už odhaleného žida Laufera a spolu s inými čaká v kutici na smrť. Z dialky počuť dunenie frontu a mnohé nemecké rodiny opúšťajú Kežmarok. Nemecké jednotky sa balia, ešte popravujú, partizáni podnikajú sporadické útoky v okolí. Edo napne posledné sily a dobitý a krvavý s veľkým šťastím objavuje zabudnutý komín, cez ktorý sa s vypätím síl prederie na strechu, zoskočí z nej a na pokraji smrti sa odtacká do bunkra v lese.

Front prechádza mestom i okolím a počas potýčok sa Edovi ešte podarí zachrániť niekoľkých vojakov zo zajatia ustupujúcej nemeckej jednotky. Po príchode Červenej armády a československého vojska doň vstupuje a má na starosti pomoc vracajúcim sa utečencom a deportovaným.

16. mája 1945 sa Eduard „Edo“ Laufer so svojím oddielom konských povozov zúčastnil defilé prezidenta Beneša v Prahe. Potom šiel hľadať svoju rodinu do Bánoviec nad Bebravou, ale

dozvedel sa, že miestni tesne pred frontom všetkých židov povraždili. Tak sa Edo Laufer znova v roku 1945 oženil, a to s vdovou po priateľovi. V roku 1947 sa prihlásil do vojenskej brigády bývalých židovských vojakov Hagana. Moc v krajine však preberajú komunisti a začínajú perzekvovať aj svojich vojnových spojencov. Edo Laufer sa koncom roka 1948 rozhodol odísť do Izraela. Tu začal pracovať na poli, neskôr sa presťahoval do mesta Netanja, pracoval ako robotník a v roku 1964 spísal svoj „Záznam“.

Počet vyše osemdesiat Eduardom „Edom“ Lauferom zachránených ľudí sa dá do istej vysokej miery verifikovať podľa sujetu knihy. Vydavateľ knihy tiež uvádza počet takto zachránených „okolo 80 osôb“ (s. 6), ktorý prevzal z vyjadrenia zapisovateľa Zhrnutia (nečitateľný podpis – s. 7 a 8), ktorý sa nachádza aj v origináli tohto zhrnutia s názvom Zusammenfassung (s. 8).

Eduard Laufer píše (s. 118), že pomohol či presnejšie zachránil 80 rodín, z ktorých sa 30 usadilo v Izraeli a 50 v zahraničí. Ťažko tento údaj kriticky vyhodnotiť, možno „Edo“ myslel 80 rodín, ktoré z oných osemdesiatich zachránených neskôr vzišli.

No čísla nie sú až tak rozhodujúce, keďže celá dráma a odvaha Eda sa nesie v duchu myšlienky: „Kto zachránil jeden život, zachránil celý svet.“ Edo Laufer minimálne jeden život vzal. Desiatky iných zachránil. Kniha sa číta tak trochu ako príbeh „slovenského“ Oskara Schindlera z Kežmarku. A je tak svedectvom absurdnosti doby a ľudí na Slovensku rokov 1939 – 1945. Nie je to vedecké dielo a je mu možné vytknúť neoveriteľnosť mnohých údajov, ba aj celkového počtu zachránených. No i svedectvá, výpovede či Oral History sú vhodným a vďačným zdrojom poznania o tejto absurdnej dobe, ktorá plodila často neuveriteľné príbehy a nepredstaviteľných aktérov. Takými ľuďmi hrdinami a príbehom „Edo Gula“ a jeho pomocníci – židia i nežidia – bol a boli.

Patrik Dubovský

MAREK ŠVEHLA
MAGOR A JEHO DOBA
Praha: Torst, 2017, 672 strán.

Kniha *Magor a jeho doba*¹ síce vyšla už pred pár mesiacmi, ale jej význam a presahy znesú aj neskoršiu reflexiu. Novinár a reportér Marek Švehla (týždenník *Respekt*) napísal nebyvajú kroniku o živote veľkej osobnosti českého kultúrneho života druhej polovice 20. storočia – charizmatickom Ivanovi Martinovi Jirousovi, zvanom aj Magor. Obsahovo rozsiahla kniha je však aj o dobe, ktorú legendárny Magor žil, ktorú ovplyvnil a ktorá brutálne vstupovala do jeho života. M. Švehla so suverénnou bravúrou namaloval monumentálnu historickú fresku s množstvom postáv, udalostí, osudov i nad rámec biografie hlavnej postavy. Kniha je napísaná so zmyslom pre detail i veľkú plochu, ponúka suché fakty aj čtivé ľudské príbehy. Autor je osobný až intímny, ale nenakúka voyersky do 13. komnát (hoci iste by bolo o čom); píše s pokorou nezúčastneného pozorovateľa, obdivovateľa, ktorý však drží správny odstup. Napriek tomu – správa o Magarovi a jeho dobe sa číta ako napínavá detektívka. Z pohľadu sociologickej metodológie (lebo aj tak sa dá kniha nazerať) ide o sprostredkovanú oral history, malé dejiny na pozadí veľkých dejín, ktoré však v tomto prípa-

de nepredstavuje vzopätie, ale najmä zápas totalitného režimu o elimináciu všetkého, v čom zacítil ohrozenie svojho monopolu moci.

Úvodom trochu obligátnej chronológie: Ivan Jirous sa narodil v Humpolci v roku 1944 v rodine, kde nechýbal klavír a rozsiahla knižnica ako konštitučné znaky istej vzdelanostnej úrovne. V rodine, ktorá mala v názore na komunistov absolútne jasno. A to nielen ideologicky, ale aj na základe osobných skúseností: komunistický puč – nazývaný aj „vítazný február“ – zmaril nádeje pani Jirousovej na rozbehnutie krajčírskoho salónu. Podobne ako v mnohých iných prípadoch jej komunisti zobrali tovar, zakázali prácu i zamestnancov, len pôžičku jej nechali a roky ju musela splácať z mizerného socialistického platu. Navyše, jej sestra bola odsúdená v jednom z vedľajších procesov s Miladou Horákovou na 10 rokov a Ivan si z detstva odniesol silnú spomienku na dlhé víkendové cesty na návštevu tety do väzenia. A podobne ako iné deti tej doby, aj Ivan a jeho sestra dobre vedeli, že inak sa hovorí doma a inak na verejnosti. To bolo krédo politickej socializácie tej doby (žiaľ, nielen tej).

Napriek tomu, že Humpolec je malé mestečko, až po maturitu poskytovalo Ivanovi dostatok intelektuálnej potravy a podnetov – aj napriek tomu, že jeho apetít po knižkách i umení bol nesmierny. Po maturite študoval dejiny umenia na Karlovej univerzite. Najskôr si ale musel odpracovať rok „vo výrobe“, aby ako dieťa živnostníkov očistil svoj nevhodný kádrový profil.

Ivan nasával Prahu so všetkým, čo mu vedela v raných 60. rokoch ponúknuť. Štúdium zaberalo stále menej času, o to viac sa zúčastňoval na živote pražskej intelektuálno-umeleckej smotánky, ktorá s nádejou kráčala v ústrety liberalizácii pomerov. Zároveň prišpieval do avantgardného časopisu *Výtvarná práce*. V tých rokoch stretol aj manželku Věru, kolegyňu z „výšky“, spoločne zdieľali fascináciu všetkým novým, revolučným, čo sa vtedy vali-

1 V skrátenej podobe bola recenzia publikovaná v denníku *Sme* pod názvom *Vtedy v socialistickom Československu* [online]. [cit. 2018-06-09]. Dostupné z: <https://komentare.sme.sk/c/20802099/vtedy-v-socialistickom-ceskoslovensku.html>

lo z domácej i zahraničnej umeleckej scény. A hoci už vtedy polícia prísne trestala nosenie dlhých vlasov, Ivan nosil vlasy nakrátko ostrihané a „*nejevil znaky nijakého rebelství. Spíš tendenci k ironii, výsměchu, okázalému nezájmu nebo jemnému cynismu*“ (s. 68).

Zásadnou iniciáciou jeho ďalšieho pôsobenia bolo zoznámenie sa s kapelou *Primitives Group*. Hudba sa stala novou doménou jeho záujmu a psychedelický sound začal spájať so silnou výtvarnou performance zložkou.

K pražskej jari mal Jirus postoj, ktorý sa medzi vtedajšou kultúrnou elitou veľmi nenosil – nechcel mať nič spoločné s reformou komunistickej strany. Podľa neho – kým monopol komunistov, ako prapôvod zla, nie je odstránený, nie je o čo stáť. Po auguste 1968 sa veľmi kriticky vyjadroval na adresu tých, ktorí sa rozhodli republiku opustiť. V dôsledku emigrácií de facto zanikli aj *Primitives Group*, ale to už na scénu prichádzali *Plastic People of the Universe*.

V tieni nadchádzajúcej normalizácie začína Jirus intenzívnu a osudovú spoluprácu s Plastikmi. Odmietá brať na vedomie signály zužovania priestoru pre nezávislú kultúru a horúčkovo prichádza s ďalšími a ďalšími umeleckými i organizačnými nápadmi. Novú situáciu glosuje nasledovne: „*Národ možná na kolenou je, ale my ne*“ (s. 102).

Do toho prichádzajú prvé signály nových poriadkov – tajná domová prehliadka, likvidácia časopisu *Výtvarná práce*, stále komplikovanejšie podmienky pri tzv. prehrávkach (spomeňte si na film *Muzika* podľa poviedky Petra Pišťanka), ktoré umožňovali nezávislým kapelám akú-takú existenciu. Avšak Jirus tvrdohlavo odmieta akceptovať nové pravidlá hry – ako zdatný manažér, kreatívny improvizátor a v tom čase ešte aj výborný komunikátor, dokonca v úradnícko-komunistickom newspeaku, bojuje ako lev za každý koncert Plastikov. Inými slovami: hľadá, kam až siahajú hranice možného – „*Dělal tak vlastně to, co celý život: snažil sa testovat hranice psaných i nepsaných pravidel kolem sebe*“ (s. 186). Napríklad v 1971 uzatváral zmluvu nie na koncert, ale na scénické predstavenie s vý-

tvárnymi prvkami. V čase, keď už Plastics nemali úradné povolenie a on len neplatnú legitimáciu zväzu výtvarných umelcov, organizoval koncerty v menších mestách, kde kultúrni referenti ešte neboli celkom zorientovaní, čo sa v rámci obnovovania poriadku smie a čo nie. Na takto prácne zorganizované koncerty sa potom vypravili desiatky máničiek z Prahy a prvý koncert bol spravida aj posledný, nezriedka s postihmi pre miestnych organizátorov.

Boli to však nerovné preteky – slučka normalizácie sa zaťahovala a režim začal dávať jasne najavo, že kultúru spontánnej rockovej hudby a chovanie, z ktorého cítiť vzdor voči pravidlám, nehodlá trpieť.

Ešte v roku 1973 sa mohlo zdať, že nepolitické, hoci polo-legálne, hudobné produkcie nemôžu režimu vadiť natoľko, aby siahol k policajným a súdnym represiam a pokazil životy desiatkam mladých ľudí. Po koncerte neďaleko Českých Budejovic to viacerým urobil – vyhodenie zo školy, odsúdenie, hoc aj len na pár mesiacov, znamenalo koniec akýmkoľvek životným ambíciám. „Vďačným“ nástrojom postihu bol široko rozkročený paragraf 202 – „výtržníctvo“, do ktorého sa zmestilo čokoľvek, čo sa predstaviteľom moci nepáčilo.

V tých rokoch sa Jirus stáva dušou nielen jednej kapely, ale akýmsi neoficiálnym lídrom, *spiritus movens* celej undergroundovej kultúry. Jeho *Správa o třetím českém hudebním obrození* (1975) sa popri Havlovom otvorenom liste Husákovi z toho istého roku, či neskoršej *Moci bezmocných*, i texte Václava Černého *O povaze naší kultury* stáva zásadnou výpoveďou o povahe doby; manifestom „druhej kultúry“; jasným odmietnutím tej prvej, oficiálnej. Na otázku – čo je underground – Magor v správe odpovedá: „...*není vázan na určitý umělecký směr nebo styl, je to duchovní pozice intelektuálů a umělců, kteří se vědomě kriticky vymezují vůči světu, ve kterém žijí. Je to vyhlášení boje establishmentu, zavedenému zřízení*“ (s. 287). Manifest undergroundu, odmietnutie „prvej kultúry“ sa šírilo na tú dobu obvyklou

cestou: obetaví sympatizanti a sympatizantky ho – podobne ako iné neoficiálne texty, zakázané knihy a pod. – ťukali do stroja na tenké priekleповé papiere cez desať kopirákov. Posledné kópie boli sotva čitateľné.

V polovici 70. rokov začala ŠtB ľudí okolo undergroundu vyšetrovať: „*zda nejde o organizované seskupení osob, provádějící nepřátelskou činnost proti ČSSR*“ (s. 262). Bol to jeden z prvých zlomových bodov husákovského režimu na ceste k veľkým politickým procesom proti disentu – najmä ľuďom okolo Charty 77, Výboru na obranu nespravodlivo stíhaných (VONS), z prostredia tajnej cirkvi, či mnohým ďalším „nepriateľom socializmu“. Proces so štyrmi obžalovanými – evanjelickým kňazom a pesničkárom Svätoplukom Karáskom, hudobníkmi Brabencom a Zajíčkom a Jirusom sa konal na jeseň 1976. Marek Švehla veľmi podrobne rekonštruuje práve tento „modelový“ proces, v ktorom sa režim napriek dôkaznej núdzi, napriek tomu, že pozitívne vyjadrenie na texty Plastikov dal sám Jaroslav Seifert (neskôr signatár Charty 77 a ešte neskôr – 1984 – laureát Nobelovej ceny za literatúru), že svedkovia zmenili výpovede v prospech obvinených, nekašlal a všetkým obvineným „naparil“ mnohomesačné nepodmienené tresty, Jirusovi najviac – 18 mesiacov v druhej nápravno-výchovnej skupine. Priestor slobody zanikol, režim si vykolíkoval „svoje“ územie.

Proces však mal aj zásadný nezamýšľaný efekt – kriminalizácia Plastikov spojila prostredia, ktoré dovtedy spolu nekomunikovali – intelektuálny dissent reprezentovaný predovšetkým Václavom Havlom a undergroundová subkultúra. Havel neskôr spomína, že na pozadí zážitku z procesu, keď videl, aké rôzne skupiny sa stretli na chodbách súdu Praha-Západ, aby vyjadrili svoj odmietavý postoj k režimu, si uvedomil, že všetci sme na jednej lodi a je nutná širšia opozičná platforma. Jej zhmotnením sa stala Charta 77, ktorej spoločným menovateľom rôznych názorových prúdov – od liberálnych intelektuálov, cez katolíckych kňazov a filozofov, kultúrny underground až

po „šesťdesiatosmičkárov“, bol odpor proti režimu.

Magor sedel v base a milióny ľudí si žili svoj normalizovaný život. Poriadok bol obnovený, mechanizmy, ako ľudí skrotiť, ako z nich urobiť „*rukojemníkov štátu*“, ktoré takým jasným a presným perom popísal Milan Šimečka, fungovali. Výmenou za „*držať hubu a krok*“, na verejnosti sa tváriť, že všetko je OK, že „*vlak ide ďalej*“, režim ponúkol ľuďom pomerne pohodlný život bez konkurenčného tlaku, bez zodpovednosti, s možnosťou riešiť oficiálnu nedostatkovosť cez tolerované neformálne siete, a ešte dal ľuďom sebavedomý pocit, ako v tom „*dobre vedia chodiť*“. Navyše im ponúkol sociálne teplo, pocit družnosti zo spoločných brigád, výletov ROH, či osláv MDŽ. Mnohí na tie roky dnes s nostalgiou spomínajú...

Proces s Plastikmi sprevádzala obrovská kampaň oficiálnych médií. Signatári Charty 77 boli neskôr označení ako „*stroskotanci a samozvanci*“, underground si vyslúžil nálepku „*výtržníci a podvodníci*“. Obraz opitých, zdrgovaných „*vlasatcov*“, ktorí hrajú čudnú hudbu, sa širokej verejnosti podsúval celkom bez problémov. Švehla tiež popisuje, ako obnovenie poriadku fungovalo v každodennom živote. Napríklad redaktor obľúbeného mládežníckeho týždenníka *Mladý svet*, ktorý sa autorsky podieľal na nechutnej diskreditačnej kampani proti undergroundu, na otázku „*prečo?*“ po rokoch hovorí: „*Měl jsem malé děti a rozdělaný barák. Jak jsem měl říct ne?*“ (s. 356).

Po procese s undergroundom nasledovali ďalšie výsluchy, represie, procesy, známa akcia „*Asanace*“, ktorá mala brutalitou, fyzickým násilím, šikanovaním prinútiť prominentných disidentov k emigrácii. V nemálo prípadoch úspešne. Aj v druhej polovici 80. rokov, kedy sa zdalo, že režim už melie z posledného, stále fungovali výsluchy na ŠtB, zatýkanie a odsúdenia. Reakciou režimu na výzvu „*TAK DOST*“ bolo opakované zatknutie Jirousa. A tak ho november 1989 zastihol vo väzbe. Samozrejme, trvalo len niekoľko dní, kým sa stal sú-

časťou veľkej eufórie slobody. Slobodné roky využil cestovaním, vystúpeniami, autorskými čítačkami, trochu ho lákala aj politika a dokonca kandidoval za obskúrne strany. Jeho elektrizujúca charizma vraj fungovala naďalej, bol živou legendou, ale stále viac bolo vidno aj inú tvár – podráždenosť, agresivitu, nespoľahlivosť a nezriedka to všetko sprevádzal majster alkohol. Zomrel v roku 2011. V rôznych „*nápravo-výchovných zariadeniach*“ socialistického Československa strávil vyše osem rokov.

Čítajúc Švehlov pomník Magorovi a jeho súputníkom sa nedá vyhnúť premýšľaniu o dvoch veciach – vlastnej generácii a Magorovej dobe v slovenskej časti republiky. K tomu prvému: každá generácia rada sama o sebe povie „*stratená*“. Je to také prehodenie zodpovednosti na „*okolnosti*“, dejiny, režimy. Aj my, narodení plus/mínus v polovici 50. rokov, sme sa cítili stratené. Naši o približne dekádu starší kamaráti sa stihli nadýchnuť slobody, ktorú priniesli „*zlaté šesťdesiate*“. Iste, o to mocnejšia bola facka, ktorú dostali v roku 1968. My sme vtedy mali primálo rokov, aby sme si odniesli, čo by sa dalo nazvať osobnou, nesprostredkovanou skúsenosťou so slobodou. Keď sme trochu dorástli, pochopili sme, že všetko, čo stojí za to, bolo k dispozícii v minulosti. A tak sme na mladých ľudí, ktorí spravidla žijú v rytme súčasnosti a pozerajú do budúcnosti, žili veľmi atypicky. Pozerali sme sa do minulosti, prítomnosť sme do veľkej miery ignorovali – disko bolo príliš povrchné, jazz rock nie dost politický, punk do socialistického Československa nedorazil. Zháňali sme staré „*revička*“ (*Revue svetovej literatury*), kde ešte stihli vyjsť napríklad preklady beatnikov; viseli na programoch filmových klubov a bežali na každého Passoliniho; striehli na prohibita alebo stáli celú noc pred antikvariátmi, keď sa v nedeľu vo výklade objavil – asi úplne nedopatrením – Kafka či Joyce. Ale nakoniec sme sa ešte v pomerne použiteľnom veku dočkali slobody. A všeličo sa o sebe dozvedeli. V ne-

čakane širokej ponuke životných dráh sme sa mohli rozhodnúť, kde chceme žiť a čo chceme robiť.

Tá druhá téma – a písal o nej v súvislosti so Švehlovou knihou aj Martin M. Šimečka¹ – je zložitejšia. Československo bola síce jedna republika, ale z mnohých hľadísk, o. i. aj z hľadiska rozsahu a intenzity disentu, to boli dva svety. Iste, je veľa objektívnych faktorov, ktoré robili zo Slovenska bezzubú časť socialistického Československa: asynchrónna modernizácia spôsobila, že na Slovensku neboli 50. a 60. roky vnímané ako civilizačný úpadok, práve naopak – ako obdobie materiálneho rozkvetu, no a, čo už tam po slobode, keď si môžem postaviť nový „*štvorec*“. Slabšie represie po roku 1968 vyvolali aj slabšiu rebéliu. Veľká časť protirežimového protestu bola sústredná v katolíckom disente. Pre občiansky disent sa sformoval iný modus prežitia ako v Česku, „*mäkší*“ model odporu sústredeného do „*šedej zóny*“. I keď, samozrejme, neplatí to všeobecne, lebo mnohí odporcovia režimu tvrdo pocítili, že aj slovenská ŠtB vie riadne zneprijať život a aj strčiť do basy. Slovenský občiansky disent mal svojich – aj tragických – hrdinov. Len škoda, že spory priamych aktérov, kto bol väčší disident alebo neskôr väčší revolucionár, likvidujú étos aj toho, čo by sme mohli a mali držať a pestovať v pamäti národa. Navyše, bez odborného historického spracovania Magorovej doby na Slovensku, sme všetci ukrátení o to, aby sme sa mohli viac cítiť súčasťou československého kultúrneho a občianskeho disentu a dnešní mladí nečítali Švehlovu knihu ako správu z Marsu. Aj preto tento text venujem pamiatke kamarátov, ktorých srdce bilo undergroundovo: Tomáš Petřivý, spisovateľ, signatár Charty 77 (1955 – 1986), Igor Kalný, výtvarník (1957 – 1987), Vladimír Ráchel Archleb, básnik (1953 – 2007), Oleg Pastier, básnik a vydavateľ samizdatových časopisov Kontakt, *Fragment K*, neskôr *Fragment* (1952 – 2018).

Oľga Gyárfášová

1 ŠIMEČKA, Martin M. *Magorov neuveriteľný príbeh* [online]. [cit. 2018-06-09]. Dostupné z: <https://dennik.sk/957898/magorov-neuveritelny-pribeh/>

VÝSTAVA „ALEXANDER DUBČEK – ĽUDSKÁ TVÁR POLITIKY“ V NEMECKOM LIPSKU

V priestoroch Novej radnice v nemeckom Lipsku si mohli obyvatelia a návštevníci pozrieť výstavu „Alexander Dubček – ľudská tvár politiky“. Pri príležitosti 50. výročia udalostí Pražskej jari a invázie vojsk Varšavskej zmluvy do Československa ju pripravil Honorárny konzulát SR v Lipsku v spolupráci s Veľvyslanectvom SR a Slovenským inštitútom v Berlíne. Súčasťou sú dve výstavy Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí SR, konkrétne dokumentárna výstava „Alexander Dubček – významná osobnosť moderných dejín Slovenska a európskej politiky“ z autorskej dielne Odboru kultúrnej diplomacie a obce Uhrovec a výstava fotografií „Alexander Dubček – ľudská tvár politiky“, ktorú poskytol Odbor verejnej diplomacie.

Na úvod slávnostnej vernisáže 16. apríla 2018 prehovorili hono-

Sprava: honorárny konzul SR v Lipsku Albrecht Tintelnot, vedúca oddelenia zahraničných vzťahov Lipska Gabriele Goldfuss, predsedníčka Správnej rady ÚPN Andrea Kluknavská, riaditeľ Sekretariátu ÚPN Jerguš Sivoš, riaditeľka Slovenského inštitútu v Berlíne Viera Polakovičová a riaditeľ Sekcie vedeckého výskumu ÚPN Peter Jašek (Foto: Stefanie Bose)

rárny konzul SR Albrecht Tintelnot a riaditeľka medzinárodných vzťahov mesta Lipsko Gabriele Goldfuß. Predsedníčka Správnej rady Ústavu pamäti národa Andrea Kluknavská vystúpila s prednáškou o úlohe Alexandra Dubčeka v československej spoločnosti a vyzdvihla jeho dôležitosť v období tzv. Pražskej jari a neskôr po roku 1989, kedy sa vrátil do vysokej politiky.

Za Veľvyslanectvo SR a Slovenský inštitút v Berlíne sa vernisáže zúčastnila riaditeľka Viera Polakovičová.

Kultúrny program podujatia zabezpečili slovenská študentka hry na fagot v Lipsku Denisa Beňovská a jej juhokórejská spolužiačka, hráčka na klarinet Ji Euin Kim.

Na podujatí sa zúčastnili aj ďalší predstavitelia mesta Lipsko a zástupcovia kultúrnych a akademických inštitúcií.

VO VARŠAVE SA STRETLI ZÁSTUPCOVIA PORADNÝCH ORGÁNOV ENRS

Členovia poradného výboru a vedeckej rady Európskej siete Pamäť a solidarita (ENRS) sa 26. a 27. apríla stretli na rokovaní vo Varšave. ENRS vznikla na základe iniciatívy ministrov kultúry Nemecka, Maďarska, Poľska a Slovenska v roku 2005 a od roku 2009 je v jej štruktúrach Slovensko zastúpené prostredníctvom Ústavu pamäti národa.

Na rokovaní sa za Slovensko zúčastnila aj predsedníčka Správnej rady ÚPN Andrea Kluknavská, ktorá je členkou Riadiaceho výboru ENRS, a poslanec Národnej rady SR Ján Budaj ako člen poradného výboru.

Počas prvého dňa rokovaní sa konalo plenárne zasadnutie poradného výboru a vedeckej rady, v rámci ktorého pracovníci Sekretariátu ENRS pripravili prehľad aktivít Siete a prítomní členovia prediskutovali ťažiskové projekty ENRS na rok 2018. Medzi

projektmi Siete najviac rezonovala medzinárodná výstava o dôsledkoch prvej svetovej vojny, sympóziu európskych pamätových inštitúcií v Bukurešti, vedecká konferencia Genealógia pamäti vo Varšave, ako aj projekt o naratívne spoločných európskych dejín. Medzi spoločnými projektmi ÚPN a ENRS je aj každoročný multižánrový Festival slobody, ktorý sa toho roku bude konať už tradične v novembri.

Popri konkrétnych projektoch Siete na najbližšie obdobie prítomní diskutovali aj o otázkach strednodobého rozvoja ENRS, vrátane možnosti prijímania nových členských štátov. Európsku sieť Pamäť a solidarita v súčasnosti tvorí päť štátov, okrem Slovenska aj Nemecko, Maďarsko, Poľsko a Rumunsko. Ro-

Rokovanie Európskej siete Pamäť a solidarita vo Varšave (Foto: Agnieszka Szybowska)

kujúci zároveň vytipovali ťažiskové výročia nadchádzajúcich rokov, ktoré by mali byť reflektované v aktivitách ENRS na najbližšie obdobie. Medzi nimi má významné miesto najmä 30. výročie pádu komunistických režimov v štátoch strednej a východnej Európy, ktoré si pripomenieme na jeseň 2019.

VÝROČNÉ STRETNUTIE ZÁSTUPCOV EURÓPSKEJ SIETE ÚRADOV SPRAVUJÚCICH PÍ SOMNOSTI TAJNEJ POLÍCIE V SOFII

Zástupcovia inštitúcií, ktoré tvoria Európsku sieť úradov spravujúcich písomnosti tajnej polície, sa 23. a 24. apríla stretli v bulharskej Sofii. Keďže Bulharsko prebralo v roku 2018 predsedníctvo v rámci Sieť, hosťujúcou inštitúciou bola bulharská Komisia pre sprístupňovanie dokumentov a oznamovanie príslušnosti bulharských občanov k Štátnej bezpečnosti a spravodajským službám Bulharskej národnej armády. Podujatie bolo zároveň súčasťou bulharského predsedníctva Rady Európskej únie.

Program rokovani sa začal návštevou archívu bulharskej partnerskej inštitúcie v mestečku Bankya. Hostitelia účastníkom ukázali priestory archívu a zároveň priblížili ich pracovné metódy pri sprístupňovaní dokumentov bývalých bulharských bezpečnostných zlo-

Účastníci výročného stretnutia Európskej siete úradov spravujúcich písomnosti tajnej polície v Sofii

(Foto: Komisia pre sprístupňovanie dokumentov a oznamovanie príslušnosti bulharských občanov k Štátnej bezpečnosti a spravodajským službám Bulharskej národnej armády)

žiek. V rámci ukážky archívnych fondov a zbierok predstavili prítomným aj spôsoby evidencie tajných spolupracovníkov

a priblížili spoločenské diskusie o tejto problematike v Bulharsku.

Po prehliadke archívu nasledovalo krátke pracovné stretnutie zástupcov partnerských inštitúcií, na ktorom sa diskutovalo o prehĺbení vzájomnej spolupráce.

Stretnutie pokračovalo 24. apríla konferenciou, v rámci ktorej pozvaní hostia referovali o spôsoboch využitia archívov komunistických tajných služieb odbornou aj širokou verejnosťou. Panelisti vo svojich príspevkoch venovali pozornosť najmä tomu, ako sa dokumenty z týchto archívov využívajú v procese vyrovnávania sa s komunistickou minulosťou a vo vzdelávacom procese.

Bulharskí organizátori zároveň prisľúbili zorganizovať druhé stretnutie v jeseni, počas ktorého odovzdajú predsedníctvo Sieť Slovensku.

V BUKUREŠTI SA KONAL 7. ROČNÍK SYMPÓZIA EURÓPSKÝCH PAMÄŤOVÝCH INŠTITÚCIÍ

Zástupcovia Ústavu pamäti národa sa 15. – 17. mája 2018 zúčastnili sympózia pamäťových inštitúcií, ktoré v rumunskej Bukurešti zorganizovala Európska sieť Pamäť a solidarita pod názvom *After the Great War. Challenges for Europe (Po Velkej vojne. Výzvy pre Európu)*.

Cieľom podujatia, ktorého sa zúčastnilo viac než 150 reprezentantov pamäťových inštitúcií, diplomatov a historikov z rôznych európskych štátov, bola diskusia o tom, ako sú v súčasnosti reflektované dôsledky prvej svetovej vojny pre európsky kontinent, ako aj porovnanie historických naratívoov jednotlivých štátov pri interpretácii povojnového usporiadania Európy. Ťažiskom programu boli panelové diskusie pozvaných hostí, pričom Slovensko v nich zastupoval vedúci katedry histórie Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a člen Správnej rady ÚPN Martin Pekár. V diskusiách

vystúpili aj ďalší renomovaní európski historici, napríklad profesorka Anne Deighton z University of Oxford, profesor Jörn Leonhard z Universität Freiburg či profesor David Reynold z University of Cambridge.

Keďže cieľom organizátorov bolo aj podporiť nadväzovanie medzinárodných kontaktov medzi inštitúciami, zaradili do programu krátke prezentácie, ktorými mohli jednotlivé pamäťové organizácie predstaviť vlastné projekty. Sympóziu tak vytvorilo ideálne podmienky pre nové kontakty a rozvinutie spolupráce s partnerskými inštitúciami v zahraničí.

Súčasťou programu bola aj návšteva *Palatul Parlamentului*, tzv. Palácu ľudu, pre ktorého vybudovanie zdemoloval rumunský komunistický režim časť historického centra mesta a vysťahoval desaťtisíce ľudí. Na jeho stavbe sa podieľali vojaci aj väzni, avšak pred revolúciou v roku 1989 nebol

Panelová diskusia, na ktorej sa zúčastnil člen SpR ÚPN Martin Pekár

(Foto: Európska sieť Pamäť a solidarita)

dokončený. V súčasnosti je druhou najväčšou administratívnou budovou na svete a sídli v ňom rumunský parlament či múzeá (vrátane Múzea komunistického totalitarizmu).

Viac o sympóziu Európskej siete Pamäť a solidarita, ktoré sa od roku 2012 koná každoročne vo vybranom európskom meste, nájdete na webe ENRS: <http://enrs.eu/sk/news/1826-the-7th-european-remembrance-symposium-has-finished>.

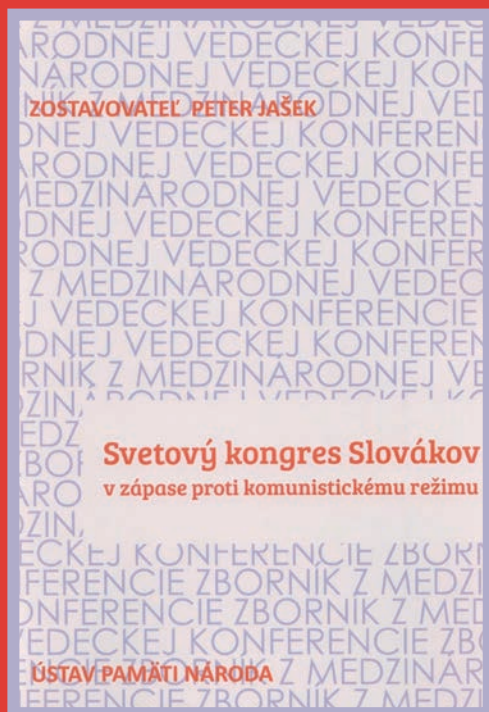
TEMATICKÁ WEBOVÁ STRÁNKA K AUGUSTU 1968

Ústav pamäti národa ako jednu zo svojich aktivít pri 50. výročí demokratizačného procesu roku 1968 prezentuje verejnosti zrenovovanú tematickú webovú stránku www.21august1968.sk. Popri rozsiahlej textovej časti, v rámci ktorej odborní pracovníci Ústavu pripravili prehľad najdôležitejších udalostí a osobností spojených na Slovensku s rokom 1968, nájdú záujemcovia na stránke aj bohaté audiovizuálne materiály. Medzi najzaujímavejšie nepochybne patria svedectvá pamätníkov na 21. august 1968, ako aj autentické záznamy rozhlasového vysielania zo slobodných vysielateľov, ktoré pôsobili na celom Slovensku a v historických dňoch po invázii vojsk Varšavskej zmluvy prinášali poslucháčom necenzurované informácie o vývoji situácie v obsadenom štáte. Osobitnú časť webstránky tvoria autentické dobové fotografie, medzi ktorými sa nachádzajú aj verejnosti doteraz neznáme fotografie zo súkromných zbierok ľudí, ktorí v auguste 1968 vyrazili do ulíc s fotoaparátom v ruke.

Tematická stránka www.21august1968.sk má tiež za cieľ priblížiť širokej verejnosti materiály, ktoré našli pracovníci Archívu ÚPN výskumom doteraz nesprístupnených fondov a zbierok. Osobitne ide o protiokupačné letáky, mimoriadne vydania novín z celého Slovenska a najmä dokumenty z proveniencie Štátnej bezpečnosti, zachytávajúce prejavy občianskeho odporu proti invázii vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968.

NOVÁ KNIHA ÚPN

Ústav Pamäti národa
Bratislava 2018
ISBN 978-80-89335-83-1

SVETOVÝ KONGRES SLOVÁKOV V ZÁPASE PROTI KOMUNISTICKÉMU REŽIMU PETER JAŠEK (zost.)

Zborník *Svetový kongres Slovákov v zápase proti komunistickému režimu* predstavuje prostredníctvom vedeckých štúdií a spomienok aktérov doteraz nespracovanú problematiku strešnej slovenskej exilovej organizácie, ktorá vznikla v roku 1970 s cieľom zjednotiť slovenský politický exil a pomôcť Slovákom v zápase proti komunistickému režimu a za naplnenie samourčovacího práva. Je výstupom z rovnomennej vedeckej konferencie, ktorú ÚPN usporiadal v roku 2015 a ktorá sa stretla s veľkým záujmom širokej verejnosti.

Zborník obsahuje celkovo 10 štúdií analyzujúcich širokú škálu aktivít kongresu: od rokovaní s poprednými svetovými politikmi a vydávania memoránd cez jeho náboženskú politiku, kontakty so slovenským disentom, českým exilom či Rádiom Slobodná Európa až po pôsobenie významných slovenských intelektuálov v exile v radoch kongresu. Osobitná štúdia sa venuje jednému z kľúčových Generálnych zhromaždení SKS v Ríme v roku 1975, ako aj zhodnoteniu významu aktivít kongresu v kontexte studenej vojny. V zborníku nechýbajú ani spomienky štyroch predstaviteľov kongresu, vrátane spomienok bývalého generálneho tajomníka Dušana Tótha. Úvodným slovom doň prispela aj dcéra zakladateľa a najvýznamnejšej osobnosti kongresu Štefana B. Romana Ann, ktorá sa v minulosti podieľala na aktivitách kongresu. Zborník predstavuje odrazový mostík na ceste k dôkladnému zmapovaniu dejín kongresu a je prvou publikáciou, ktorá sa venuje dejinám tejto kľúčovej slovenskej exilovej inštitúcie.